

REGIONÁLIS BIZTONSÁGI TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Háda Béla és Tólas Péter

REGIONÁLIS BIZTONSÁGI TANULMÁNYOK

Szerkesztette: Háda Béla és Tólas Péter

Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Nemzetközi Intézet
Budapest, 2014

Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemzetközti Intézet

Szerzők:

© Balogh István, Budai Ádám, Csiki Tamás, Gazdik Gyula, Háda Béla, Hettyey András, Marsai Viktor, Matura Tamás, Sz. Bíró Zoltán, Tálás Péter, Varga Gergely

Szerkesztők:

Háda Béla, Tálás Péter

Lektor:

Gazdag Ferenc, Póti László

Kiadja:

© Nemzeti Közszerológati Egyetem, 2014

Felelős kiadó:

Szentkirályi-Szász Krisztina
vezérigazgató

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve más adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz és rögzítéshez a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Olvasószerkesztés, tördelés:

Nemzeti Közszerológati és Tankönyv Kiadó Zrt.

Nyomdai kivitelezés:

Pauker-Holding Kft.

Felelős vezető:

Vértés Gábor

ISBN 978-615-5491-38-2

Printed in Hungary

TARTALOM

1. Bevezetés – A regionális biztonsági komplexumok koncepciója

(Balogh István – Háda Béla – Varga Gergely)	9
A regionális gondolkodás gyökerei a biztonsági tanulmányokban	9
A biztonsági közösségek teóriája	10
A biztonság regionális értelmezése	12
A regionális biztonsági komplexumok ontológiája és módszertana	18

2. Az Egyesült Államok és az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum

(Balogh István – Varga Gergely)	21
Az Egyesült Államok mint globális nagyhatalom	21
Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum	28
Az Amerikai Egyesült Államok mint regionális biztonsági szereplő	34
A kanadai biztonság- és védelempolitika	39
Mexikó biztonsági kérdései	42
Közép-Amerika és a karibi térség a regionális biztonság tükrében	43
Összefoglalás	45

3. Az európai regionális biztonsági komplexum

(Tálas Péter)	47
Az európai regionális biztonsági komplexum általános jellemzői	47
Az európai regionális biztonsági komplexum és a globális biztonság	48
Az európai regionális biztonsági komplexum és a szomszédos régiók	50
Az európai regionális biztonsági komplexumról	53
Az európai regionális biztonsági komplexum kelet-közép-európai szubrégiója	56

4. Oroszország és a posztszovjet térség

(Sz. Bíró Zoltán)	65
A posztszovjet regionális biztonsági komplexum főbb jellemzői	65
A Szovjetunió felbomlásával összefüggő közvetlen kihívások	67
A gazdasági és politikai átalakulás oroszországi menete	69
és következményei	69
A jecini korszak kül- és biztonságpolitikája, 1991–1999	71
A putyini korszak kül- és biztonságpolitikája, 2000–2014	78

5. A Közel-Kelet

(Gazdik Gyula)	89
Általános ismeretek	89
A konfliktusok dinamikája a bipoláris korszakban	95
A konfliktusok dinamikája 1990 után	95

Az MERSC meghatározó külső hatalmi szereplői	97
Főbb regionális hatalmi tényezők	105
Összegzés, kitekintés	111
 6. A dél-ázsiai regionális biztonsági komplexum	
(Háda Béla)	115
Dél-Ázsia térségének általános jellemzői	115
Stratégiai és biztonságpolitikai folyamatok Dél-Ázsiában (1990–2014)	122
Pakisztán a nemzetközi küzdőtéren	127
Polgárháborúk Srí Lankán és Nepálban	131
Hatalmi játszmák és együttműködések	133
Integrációs törekvések	136
 7. Az északkelet-ázsiai biztonsági szubkomplexum	
(Matura Tamás)	139
Az északkelet-ázsiai biztonsági szubkomplexum általános jellemzői	139
Stratégiai kép a térségről	141
A Kínai Népköztársaság doktrínái és biztonságpolitikai törekvései	142
Japán doktrínái és biztonságpolitikai törekvései	146
Konfliktusok a térségben	150
Integrációs kísérletek	154
Összegzés és kitekintés	155
 8. A délkelet-ázsiai szubkomplexum	
(Háda Béla)	157
Délkelet-Ázsia általános jellemzői	157
Biztonságpolitikai folyamatok Délkelet-Ázsiában (1990–2014)	159
Nagyhatalmi törekvések és regionális együttműködés	163
 9. A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum	
(Budai Ádám – Csiki Tamás)	167
A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum fejlődése	167
Politikai trendek és gazdasági folyamatok 1990 óta	169
Integrációs törekvések	170
A biztonság nem katonai dimenziói.	
Társadalmi, gazdasági és környezeti kihívások	172
A biztonság katonai dimenziója.	
Államközi és alacsony intenzitású államon belüli konfliktusok	175
Az integráció katonai aspektusa	178
Dél-Amerika vezető hatalma: Brazília	179
A transznacionális biztonsági kihívások forrása: Kolumbia	183

10. Afrika és a regionális biztonsági komplexumok elmélete

(Hettyey András – Marsai Viktor)	189
Elméleti megközelítések	189
A szubszaharai térség általános földrajzi, társadalmi, gazdasági és politikai jellemzői	191
A dél-afrikai regionális biztonsági komplexum	194
A nyugat-afrikai regionális biztonsági komplexum	197
Kelet-Afrika	199
A közép-afrikai prekomplexum	203
Összegzés, kitekintés	205

11. Válogatott bibliográfia 207

1. A regionális biztonsági komplexumok koncepciója	207
2. Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum	208
3. Az európai regionális biztonsági komplexum	208
4. Oroszország és a posztsovjet térség	209
5. A Közel-Kelet	210
6. A dél-ázsiai regionális biztonsági komplexum	211
7. Az északkelet-ázsiai szubkomplexum	211
8. A délkelet-ázsiai szubkomplexum	213
9. A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum	213
10. Afrika és a regionális biztonsági komplexumok elmélete	214

1. BEVEZETÉS – A REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK KONCEPCIÓJA

(Balogh István – Háda Béla – Varga Gergely)

A regionális gondolkodás gyökerei a biztonsági tanulmányokban

Az elmúlt néhány évtized egyik legfontosabb elméleti innovációja a regionális elemzési keretek beemelése a társadalomtudományokba. Ez azt is jelenti, hogy a biztonsági tanulmányok (*Security Studies*) nevű, alapvetően angolszász gyökerű diskurzus már csak a következménye a társadalomtudományokban lényegében évtizedek óta zajló módszertani és elméleti fejleményeknek. Bár az 1950-es és 1960-as években kialakult integrációs gazdaságtanként ismert irányzat és az európai uniós fejlődés kapcsán megjelent „regionalitás” fogalma alapvetően más diszciplináris irányt képviselnek, a regionális biztonság kategóriájának megjelenése mégsem teljesen független ezektől az előzményektől. A regionális biztonsági komplexumok teóriája tehát – gyökerét tekintve legalábbis – „valódi” európai elméletnek és módszertani szemléletnek számít ebből a szempontból.

Így már nem tűnik véletlennek, hogy a biztonsági tanulmányokként ismert tudományág amerikai változata csupán korlátokkal fogadta be a regionális biztonságelméleti gondolkodást, és így az Egyesült Államokban a biztonsági tanulmányok diszciplinája megmaradt a klasszikus (neo)realista, nagyhatalmak közötti interakciókat előtérbe helyező logikánál. (Ez alól részben kivétel Crocker – Hampson – Aall, 2011.) Ennek persze gyakorlati és politikai okai is vannak. A Barry Buzan és Ole Wæver által jegyzett 2007-es tankönyvfejezet is arra hívja fel a figyelmet, hogy az európai és amerikai biztonsági tanulmányok szétváltak, és külön tudományos alrendszert képeznek. Pontosan ugyanezen okok miatt viszont a realista látásmód a hidegháború végével az európai biztonsági tanulmányokban háttérbe szorult. Ennek gyakorlati oka Európának az erő alkalmazásával kapcsolatos, az Egyesült Államokétól eltérő történelmi tapasztalataiban keresendő. Az amerikai biztonsági ernyő alatt szárba szökkent európai integráció a békés egymás mellett élést és a gazdasági növekedéssel járó életszínvonal-növekedést helyezte előtérbe. Következésképpen az európai haderők szerepe mára korlátozottabb a tagállamok külpolitikájában, maga az unió pedig – önálló katonai kapacitások híján – nem képes a kissingeri, azaz realista alapelveknek megfelelni, tehát igen korlátozott módon tud erőt felvonultatni diplomáciai és politikai kezdeményezéseinek megtámogatásához. Ez a megállapítás még a fejlődő közös biztonság- és védelempolitika ellenére is megállja a helyét. Az európai haderők képességbeli korlátai miatt az unió egyfajta posztmodern külpolitika kialakítására kényszerült, amely a nem katonai jellegű eszközökkel igyekszik partnereit és riválisait bizonyos magatartásformák követésére ösztönözni (például szabadkereskedelmi megállapodások, értékek hangsúlyozása), adott esetben pedig kényszeríteni (például szankciók vagy bizonyos előnyök megvonása). (Lásd

Vennesson, 2007.) Mivel Európa nem tud megfelelni a klasszikus „realista ideáloknak”, ezért törvényszerű, hogy az európai elméleti gondolkodásban is a posztmodern elméletek, a konstruktivizmus és a kritikai látásmód kerekednek felül. Ennek és az európai integrációs fejlődésnek is következménye a regionális keretek beemelése az európai biztonságelméleti diskurzusba, hiszen már maga az integráció is egy kontinentális régióhoz köthető, tehát ilyen értelemben európai sajátosság. Emellett az uniós külpolitika legjelentősebb hatóköre is inkább regionális, mint globális (lásd például a szomszédságpolitikát).

A biztonsági közösségek teóriája

A biztonsági közösségek modellje elméletileg a regionális biztonsági komplexumok előfutára volt. A koncepciót Karl Deutsch és szerzőtársai alkották meg 1957-ben megjelent, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* című munkájukban, amellyel nemcsak a biztonsági tanulmányok előtt nyitottak új fejlődési utat, hanem az integrációelméletek kialakulásához és szakirodalmához is jelentős mértékben hozzájárultak.

Deutsch munkájának lényegében az a központi kérdése, hogy miként lehet a békés egymás mellett élés, és a háborúktól tartósan mentes lét állapotát elérni és intézményesíteni. A biztonsági közösségek fogalma olyan államok (népek) integrációjára utal, amelyeknek ezt egymás között sikerült elérniük. Biztonsági közösségeken a szerző az integrálódott társadalmakat érti. Ez szükségképpen egyfajta közösségtudatot eredményez, amely közös intézményi megoldásokat feltételez. Ami azonban talán ennél is fontosabb, hogy a biztonsági közösségekben élő, integrálódott társadalmakban felülkerekednek a békés társadalmi változásokkal kapcsolatos várakozások. Ezek a békés változások a közös társadalmi problémák közös megoldását szolgálják. A békés változás a viták békés rendezésére utal, amely intézményesült gyakorlatokat jelent annak érdekében, hogy a fegyveres és fizikai erőszak elkerülhető legyen.

A Deutsch vezette alkotói közösség teljes egészében szembemegy a realista elgondolással, ahol a változás mindig erőszakos, vagy mindig (fegyveres) erőszakkal, tehát háborús konfliktusokkal jár. Ezért is tartják a fenti munkát a tranzakcionista integrációelméletek alapjának, amint arra Palánkai Tibor is rámutat az általa szerkesztett, 2004-ben megjelent könyvben. A tranzakcionalizmus lényege, hogy az egyes társadalmak és azok különböző szereplői egyre intenzívebb „tranzakciók” – tehát különböző érintkezési és kommunikációs formák – révén egyre jobban megismerik egymás kultúráját, történelmét. Vagyis a teória azt a liberális nemzetközi kapcsolatok elmélete által hangsúlyozott gondolatot helyezi előtérbe, hogy az ember – bár „gyarló” – képes tanulni korábbi hibáiból. Jelen esetben ez a tanulás egy társadalmak közötti interakciós folyamatot takar, amely hozzájárul ahhoz, hogy a konfliktusok esélye minimális legyen az adott entitások között.

Deutsch és szerzőtársai *pluralisztikus*, illetve *összeolvadt biztonsági közösségeket* különböztetnek meg. A pluralisztikus biztonsági közösségek egymástól formálisan független államokból állnak, amelyek nem integrálódtak, de társadalmuk alapvetően azonos értékek mentén szerveződik. Példaként a Kanada és az Egyesült Államok által alkotott biztonsági közösséget említik, de ugyanígy jó példa az Európai Közösség (ma Európai Unió) által alkotott biztonsági közösség

is. Bár az unió messzire jutott az integrációban, sok kulcsfontosságú kompetencia (külpolitika, fiskális kérdések, adópolitika stb.) azonban továbbra is az állami (tagállami) szuverenitás része maradt, így az unió is inkább pluralisztikus biztonsági közösségként értelmezhető.

Ezzel szemben az összeolvadt biztonsági közösségek olyan entitások, amelyek teljes mértékben integrálódtak. Ugyan megtarthatnak bizonyos kompetenciákat, de felettük egy közös, általában föderatív államszerveződés áll. Ennek a klasszikus példája Deutsch elmélete szerint az Amerikai Egyesült Államok, amely a korábban önálló államok integrációja eredményeként hozott létre egy központi államszervezetet úgy, hogy az államok ugyan rendelkeznek némi önállósággal, de a legtöbb fontos kérdésben a szövetségi állam dönt.

A biztonsági közösségek modernebb értelmezése az Emanuel Adler és Michael Barnett szerkesztésében 1998-ban megjelent tanulmánykötethez kapcsolódik. A *Security Communities* című munka a biztonsági közösségek Deutsch és szerzőtársai által kidolgozott elméletére épít, amit a könyv szerzői jelentősen tovább is fejlesztenek.

Különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a Deutsch által hangsúlyozott társadalmi hálózatoknak és kapcsolatrendszereknek, valamint a transznacionális folyamatoknak és a határon átívelő politikaformáló tényezőknek. A szociológiai látásmódot feltételező elméletük szerint az államok és társadalmak közötti interakciók révén közös identitások alakulnak ki, az pedig hat a szereplők biztonságpolitikájára. A szerzők elsősorban a pluralisztikus biztonsági közösségekre koncentrálnak, tehát olyan regionális interakciókra, amelyek az ilyen közösségek alapjait jelenthetik.

Adler és Barnett arra hívják fel a figyelmet, hogy az 1990-es években új alternatívája jelent meg az önérdékkövető magatartást kiemelő realista gondolkodásmódnak. Bár a materiális jellegű államhatalmi tényezőknek ők is nagy jelentőséget tulajdonítanak, kiemelik, hogy a közösségépítésben oly fontos szerepet játszó identitásképzésben a nem materiális tényezők (identitások, mentális képek, hiedelmek, ismeretek, vélemények stb.) legalább olyan súllyal esnek latba. Ennek alapján nem meglepő, hogy ontológiai és episztemológiai értelemben szerintük a valóság megragadásának legkézenfekvőbb módja a konstruktivista látásmód alkalmazása.

Deutschhoz képest Adler és Barnett a következő konkrétabb elméleti innovációkat dolgozzák ki. Véleményük szerint egy közösségnek három legfőbb tulajdonsága van. Egyrészt a közösséget alkotók közös *értékekkel* és *identitással* rendelkeznek. Másrészt *egy közösség tagjai között a kapcsolatok sokféle formát ölthetnek, és mindig közvetlenek*. Végül rámutatnak arra is, hogy a közösségen belül hosszú távon egyfajta *felelősségtudat* alakul ki. A biztonsági közösségekben belül a felek elutasítják a konfliktusok erőszakos úton történő megoldását, és ragaszkodnak a viták békés rendezéséhez.

A biztonsági közösségek kialakulása általában *három stádiumot* feltételez. Az *első* stádiumban megjelennek olyan tényezők, amelyek kiváltják a jövőbeli biztonsági közösség tagjainak egymáshoz való közeledését. A *második* fázisban kiépül a felek közötti „kölsönös bizalom”, és identitásukban is osztozni fognak. Ebben a stádiumban válnak intenzívvé azok az interakciók, amelyek az államok és társadalmak között alakulnak ki. Ezek révén létrejön egy közös „konszenzusos tudás”, illetve értelmezés arról, hogy az adott államoknak és társadalmaknak mi is a feladatuk a nemzetközi rendszerben egy biztonsági közösség részeként. A *harmadik* fázisban a kölsönös bizalom és a közös identitás révén kialakul a viták békés rendezésével kapcsolatos várakozások rendszere.

A biztonsági közösségek fejlettségi szintjének három különböző fokát különítik el. Eszerint léteznek *kialakuló* (születőben lévő), *felemelkedő*, valamint *érett biztonsági közösségek*. E három stádium a kölcsönös bizalom, a közös identitások és intézményi együttműködési formák kialakulásának különböző fázisait jelölik. Az érett biztonsági közösségeknek két különböző válfaja lehetséges: beszélhetünk „*lazán kapcsolódó*” és „*szorosan összefonódott érett biztonsági közösségekről*”. A lazán kapcsolódó esetében az interakciók biztosítják a biztonsági közösség hosszú távú fennmaradását, létezik egy közös, bár informális kormányzati rendszer. A szorosan összefonódott, érett biztonsági közösségek esetében általánossá válik a felek közötti segítségnyújtás, és egymás között egyfajta kollektív biztonsági rendszert alkotnak. Bár elméletükben megjelenik a regionális gondolkodás, az ő értelmezésükben a biztonsági közösségek nem feltétlenül regionálisak. Legfőbb tulajdonságuk inkább az, hogy szerveződésük *transznacionális* jelleget ölt. Ezzel a földrajzi kiterjedés definíciós kereteit nyitva hagyják, így az elmélet nem kizárólag regionális keretek között értelmezhető. Mérföldkőnek számító könyvükben ugyanakkor majdnem az összes esettanulmány regionális logikát követ, hiszen a vizsgált közösségek között szerepel az ASEAN, Nyugat-Európa, az EBESZ, az Öböl-menti Együttműködési Tanács, Dél-Amerika. Ezek alapján tehát elméletük gyakorlati alkalmazása mégis többnyire a regionális logikai sémát követi.

Adler és Barnett ezzel a biztonsági közösségek elméletének modern felfogását dolgozták ki, amelynek megértése elengedhetetlen a regionális biztonsági komplexumokkal kapcsolatos teóriák interpretációjához. Annál is inkább, mert Buzan és Wæver a biztonsági közösségeket 2003-ban megjelent könyvükben lényegében a regionális biztonsági komplexumok speciális fajtájának tekintik.

A biztonság regionális értelmezése

Barry Buzan eredetileg 1983-ban megjelent, de többször újra kiadott *People, States and Fear* című munkájában a biztonság regionális értelmezése abból az igényből táplálkozik, hogy szükséges egy, a nemzeti (állami) és nemzetközi elemzési szintek közötti elemzési sík bevezetése a pontosabb biztonságpolitikai elemzés érdekében (lásd a 2009-ben kiadott, átdolgozott kiadást). Ez az elemzési sík a regionális szintet jelenti.

A biztonsági komplexumok államok olyan csoportján belül jönnek létre, ahol azok legfontosabb biztonsági fenyegetései és aggodalmai megközelítőleg azonosak, és ebből fakadóan nemzeti biztonsági ügyeik nem kezelhetők egymástól függetlenül (Buzan 2009, 160). Az ilyen államok között a baráti és ellenséges kapcsolatok sajátos mintáját eredményező hatalmi viszonyok jönnek létre. A biztonsági komplexumokon belüli interakciókat természetesen meghatározza a részes államok földrajzi közelsége és közös történelmi múltjuk. Ezek a lokális rendszerek nemcsak a regionális hatalmi egyensúlyi viszonyokat képezik le, hanem az egyéb interakciókat és interdependens viszonyokat is az államok adott csoportján belül. A biztonsági komplexumok aszerint határozhatók meg, hogy milyen az államok közötti interakciók intenzitása. Ha bizonyos, egymáshoz földrajzilag is közeli államok között intenzívek ezek az interakciók, akkor vélhetően egy önálló biztonsági komplexum részeit képezik. Ahol viszont ezek az interakciók nem olyan intenzívek, ott fog húzódní a biztonsági komplexumok külső

földrajzi határa. A regionális biztonsági komplexumon belüli államok nagyjából ugyanazoktól a biztonsági fenyegetésektől tartanak, biztonsági percepciójuk tehát közös.

Buzan továbbá megkülönböztet *alacsonyabb, illetve magasabb szintű regionális biztonsági komplexumokat*. Az előbbi a helyi államok közötti interakciók és biztonsági interdependenciák rendszerére utal, az utóbbi típusban azonban a nagyhatalmak is jelen vannak, így a magasabb szintű regionális biztonsági komplexumok lényegében a nagyhatalmak regionális viszonyokra gyakorolt hatásaira utalnak. Ez magyarázata szerint a nemzetközi rendszer anarchikus viszonyainak köszönhető. Gyakorlati példák gyanánt többek között az ASEAN-t, az akkor még Európai Közösség néven ismert integrációt, az Öböl-menti Együttműködési Tanácsot, Dél-Ázsiát, valamint az Afrika déli részén lévő államok által alkotott komplexumot említi a könyv 2009-es, átdolgozott kiadásában. Részletesebben azonban csak a dél-ázsiai és a közel-keleti biztonsági komplexumokkal foglalkozik.

Buzan kiemeli, hogy a biztonság absztrakt értelemben „relációs probléma”, azaz viszonyítás kérdése. Egyes országok biztonságának értelmezése önmagában véve értelmetlen gyakorlat, hiszen a biztonság relatív. Az elemzőnek tehát arra kell koncentrálnia, hogy az adott állam biztonságát annak kontextusához viszonyítva határozza meg. Logikája szerint elemzési és értelmezési szempontból nincs különösebb értelme például egy olyan kijelentésnek, hogy *„Magyarország biztonságban van”*, hiszen a Buzan neve által fémjelzett konstruktivizmus képviselői erre azt kérdeznék: *„Mihez képest?”* Buzan szerint a legjobb viszonyítási alap maga a régió, hiszen egy adott régiót meghatároznak annak sajátos biztonsági fenyegetései és a rájuk adott válaszai, mint erre Bill McSweeney 1999-es összefoglalója is rámutat. Másrészt Buzan a nemzetközi szintű biztonsági elemzésekről azt gondolja, hogy azok túlzottan holisztikusak. Nem elég meggyőző az az érvelés, hogy *„minden összefügg mindennel”*, hiszen ezzel parttalan lesz a kutatási napi-rend, és megragadhatatlanná válik a vizsgálat tárgya. A nemzeti biztonság tehát túlzottan szűk kategória, míg a nemzetközi biztonság túl tág, tehát a két szint közötti térre érdemes koncentrálni. Így logikus a regionális szemlélet érvényesítése a biztonsági elemzések során, mert ez a regionális „közeg” közvetíti a nemzetközi és az állami szint közötti interakciókat. Buzan a fenti logika alapján kiemeli, hogy a regionális látásmód azért is indokolt, mert a katonai konfliktusok hatásai is klasszikusan inkább regionálisak, vagy lokálisak.

A vizsgálat módszertanára vonatkozóan azt hangsúlyozza, hogy a regionális keretekben szerveződő komplexumok definiálásának legkönnyebb módja, hogy ha górcső alá vesszük a komplexumot alkotó államok biztonsági retorikáját, katonai jelenlétét, illetve a régió konfliktusait.

Barry Buzan, Ole Wæver és Jaap de Wilde az 1998-ban megjelent *Security: A New Framework for Analysis* című munkájukban arra hívják fel a figyelmet, hogy a hidegháború utáni időszakban azért értékelődnek fel a régiók, mert a globális nemzetközi rendet és biztonsági rendszert évtizedekig meghatározó bipolaritás megszűnt. Ezzel egyfajta „vákuum” alakult ki a nemzetközi rendszerben, amely a helyi és regionális hatalmi struktúrák jelentőségét jelzi. Kiemelik, hogy a különböző interakciók regionális szerveződése földrajzi szükség-szerűség. Ugyanakkor egy regionális rendszerben is folyamatos lehet a mozgás: a szervezett bűnözői csoportok vagy a transznacionális vállalatok mozgását hozzák erre példaként. Az általuk kínált modell egyszerre statikus és dinamikus. Egy biztonsági komplexum szerintük alapvetően három szempont: *az azt alkotó egységek szerveződése és funkcióik, a baráti, illetve*

ellenséges viszonyok mintázata, és végül a hatalom egységek közötti megoszlása alapján határozható meg.

Buzan, Wæver és de Wilde szerint klasszikus értelemben a regionális biztonsági komplexumokat minimum két, azonos régióban fekvő állam alkotja, és ezeket az államokat mély és tartós biztonsági interdependencia köti össze. Buzan, illetve Buzan és kollégáinak korábbi munkáihoz képest a következő módszertani újításokat vezetik be. Eszerint megkülönböztetnek *homogén és heterogén biztonsági komplexumokat*. Az első esetében a biztonsági elemzést szektoronként értelmezhetjük, azaz beszélhetünk katonai, politikai, gazdasági stb. regionális biztonsági komplexumról. Azért lesznek ezek homogének, mert egy-egy ilyen komplexumon belül azonosak a szereplők, a katonai regionális biztonsági komplexumban például nyilván az államok. A heterogének esetében azonban ezek a szereplők integráltak és egy holisztikus szemlélet keretében szerepelnek, így az államok és a nem állami szereplők is megjelenhetnek.

Az elmélet dinamikus aspektusait erősíti, hogy a szerzők felvázolják, hogy milyen változások lehetségesek egy biztonsági komplexumon belül. Az első lehetőség a *status quo fennmaradása*, a második a *belső átalakulás*, a harmadik a *külső átalakulás*, a negyedik pedig az *úgynevezett „takarás”*. Az első esetben értelemszerűen nem történik komoly változás például a komplexumon belüli hatalmi viszonyokban. A második esetre jó példa lehet, ha a hatalom megoszlása megváltozik, vagy integrációs folyamatok indulnak be a komplexumot alkotó némely államok között. A harmadik forgatókönyv akkor merülhet fel, ha egy új állam csatlakozik a komplexumhoz, vagy esetleg egy régi kívül kerül azon. A „takarás” speciális esete arra vonatkozik, amikor egy nagyhatalom is részét képezi a komplexumnak. Ilyenkor ugyanis ez a nagyhatalom annyira meghatározó, hogy jelenlétével megváltoztatja a helyi dinamikát és a helyi interdependens viszonyok szokásos mintázatát, vagyis annak egy részét „kitakarja” jelenléte révén. (Lásd még Buzan – Wæver – de Wilde 2006.)

A regionális biztonsági kérdésekkel foglalkozó következő alpműnek tekinthető munka Barry Buzan és Ole Wæver *Region's and Powers – The Structure of International Security* című könyve 2003-ból. A két szerző kiemeli, hogy megközelítésük legalább részben neorealista, amennyiben nem hagyja figyelmen kívül a hatalom materiális jellegét, de mindezt regionálisan értelmezi. A másik elméleti elem a konstruktivizmus, amelyen a szerzők alapvetően a „biztonságiasítás” (*securitization*) koncepcióját értik. Az elmélet tételmondatát úgy lehet összefoglalni, hogy a szerzők szerint a *nemzetközi biztonság „struktúráját” a regionális biztonsági komplexumok, illetve a nemzetközi rendszer szintje, valamint az ezek közötti viszonyrendszer határozza meg*. Ezek a szintek csupán korlátozottan választhatók el egymástól, még akkor is, ha a lokális (regionális) szintnek önálló dinamikája van. A globális szint és a regionális szint közötti interakció a modern nemzetközi rendszer sajátossága. Gyakran a globális hatások regionális szinten jelentkeznek és fordítva, amikor is a regionális hatások tesznek szert globális jelentéstartalomra. Előbbire példa lehet a klímaváltozás globális jelenségére adott regionális válaszok rendszere (például az Európai Unióban). Utóbbit pedig az al-Káida 2001 előtti afganisztáni térnyerése példázza, amely alapvetően regionális problémaként jelentkezett, ám ez váltotta ki az Egyesült Államok egész Földet lefedő, globális terrorizmus elleni küzdelmét.

Buzan és Wæver a regionális biztonsági komplexumok elméletét (*Regional Security Complex Theory – RSC*) két különböző elemzési szintre építik. Ezek alapján létezik egy *nemzetközi szint*, ahol a globális nagyhatalmak versengenek. Ennek oka, hogy a képességeik révén

ezek a hatalmak képesek saját régiójukon túlmutató politikát folytatni. Léteznek azonban *regionális alrendszerek*, amelyekben a lokalitás logikája és a helyi hatalmak dominálnak. Ez a két szint ugyanakkor egymásra is hat, értelemszerűen nem különülnek el, s nem vákuumban fejlődnek. A biztonsági interdependenciák ugyanakkor regionálisan szerveződnek, így a globális hatások ellenére is igaz, hogy az egyes régiók önálló dinamikával rendelkeznek. A regionális látásmód feltételezi, hogy a földrajzi közelség alapvetően meghatározza a biztonsági interakciókat. Ez a közelség rányomja bélyegét a politikai, katonai, társadalmi, illetve környezetbiztonsági szektorokban jelentkező fenyegetésekre és biztonsági ügyekre. Ezzel szemben a gazdasági szektor tűnik az egyetlen olyan kategóriának, ahol a földrajzi távolság nem meghatározó, így ebben a típusban sokkal jellemzőbbek a régióon túlmutató, adott esetben globális hatások. Ezt jól példázza az Egyesült Államokból kiindult (lokális/regionális), de az egész világra ható (globális) 2008-as gazdasági-pénzügyi világválság esete.

Egy régióban a baráti és ellenséges viszonyoknak sajátos rendszere alakulhat ki, és az ilyen struktúrák jobb megértése érdekében a szerzők Alexander Wendt konstruktivista elméletére építenek. Eszerint az identitások és percepciók által befolyásolt viszonyok egy régióon belül lehetnek ellenségesek, versengőek és barátiak. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a regionálisan szerveződő biztonsági interdependenciák mindig „*tartósak*”.

Az elméletnek ez a továbbfejlesztett változata négy konkrét elemzési szintet különít el. Ez a *belső (államon belüli)*, az *államközi*, az „*interregionális*” (régiók közötti), illetve a *globális hatalmak szintje*. Ezek együtt egy „*biztonsági konstellációt*” képeznek. A regionális biztonsági komplexumokon belül létezhetnek kisebb, úgynevezett *szubkomplexumok* is.

A nemzetközi biztonsági rendszer struktúrájának meghatározásakor a szerzők háromféle hatalmat különítenek el. Eszerint léteznek *szuperhatalmak*, *nagyhatalmak*, valamint *regionális hatalmak*. Az első kettő alkotja a globális rendszert, hiszen az ezek közötti interakciók túlmutatnak a regionális viszonyokon. Az utóbbi típusba tartozó hatalmak viszont a regionális interakciók főszereplői. Az egyetlen szuperhatalom az Egyesült Államok, míg az Európai Unió (de különösen Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság), Kína és Japán nagyhatalmaknak tekinthetők. A regionális hatalmak pedig olyan lokális entitások, amelyek meghatározzák a regionális hatalmi és biztonsági viszonyokat. A hatalmi képességek felmérésénél nemcsak az a lényeges, hogy milyen materiális kapacitásokkal bír az adott entitás, hanem az is, hogy vajon a rendszer többi szereplője milyen státuszt tulajdonít az adott szereplőnek. Egy szuperhatalom tehát attól is lesz szuperhatalom, hogy a rendszer többi szereplője is elfogadja annak, és akként is tekint rá.

Buzan és Wæver arra is kitérnek, hogy hibás az a megközelítés, amely szerint az egyes regionális komplexumokat alkotó államok azonosak, ahogyan azt például a neorealista megközelítés is tételezi. Buzan és szerzőtársa szerint az államok különböznek hatalmuk, történelmi múltjuk és „koruk szerint”. Így tehát beszélhetünk *nagyhatalmakról* és *ennél kisebb jelentőségű államokról*; bizonyos államok múltját meghatározta a gyarmatosítás, míg mások maguk voltak a gyarmatosítók; végül vannak hosszú történelmi múlttal rendelkező, illetve relatíve „fiatal” államok. A szerzők azonban még ennél is fontosabbnak tartják a *premodern*, *modern* és *posztmodern* megkülönböztetést. A premodern államok olyan gyenge, esetleg bukott államok, ahol nincs társadalmi és politikai kohézió, és az állami struktúrák nem kiforrottak. A modern államok kategóriája a klasszikus vesztfáliai államiságra utal, ahol az állam erős, és ez a társadalom feletti kontrolljában

is megmutatkozik. A posztmodern államok fejlett országok, amelyek ugyan erős államisággal rendelkeznek, ugyanakkor esetükben a határok klasszikus értelmezése megszűnik. Ezek az államok – jórészt a gazdasági és társadalmi gyarapodás reményében – nyitottak a különböző gazdasági és politikai interakciókra (Buzan – Wæver 2003, 22–24). A szubszaharai Afrikában leginkább premodern államok vannak, a modern államok kategóriája pedig Dél-Amerikára, Dél- és Kelet-Ázsiára, a Közel-Keletre, valamint Kelet-Európára jellemző. A posztmodern államok közé javarészt a transzatlanti térség államai tartoznak. Hasonlóan fontosnak tartják a *gyenlege* vagy *erősállamiság* megkülönböztetését aszerint, hogy egy adott állam politikai, gazdasági és társadalmi értelemben mennyire képez „*koherens*” rendszert. A megkülönböztetés érdekessége, hogy az azonos kategóriájú államok többnyire regionális elrendeződést mutatnak, miként azt a modernitás alapján kialakított kategóriák példája is jól mutatja.

Buzan és Wæver leginkább a regionális biztonsági komplexumok tipológiájának felvázolásával fejlesztik tovább korábbi elméletüket. Eszerint két lehetőség van: vagy létrejönnek bizonyos regionális biztonsági komplexumok, vagy nem.

Amennyiben az első eset áll fenn, akkor létrejöhetnek *sztenderd, súlyponttal rendelkező, nagyhatalmi*, illetve úgynevezett *szuperkomplexumok*. A sztenderd kategóriát a klasszikus vesztfáliai államiság jellemzi, és az ilyen régiókban a regionális hatalmi viszonyok következtében kialakult polaritás határozza meg a helyi biztonsági dinamikát – erre a szerzők szerint a Közel-Kelet lehet jó példa.

A súlyponttal rendelkező regionális biztonsági komplexumoknak négy alkategóriája van. Az első a *szuperhatalmi komplexum*, amelyben mindig egy szuperhatalom dominál, ilyen például az észak-amerikai szuperhatalmi regionális biztonsági komplexum, ahol az Egyesült Államok szuperhatalmi dominanciája a meghatározó. A *nagyhatalmi* változatban ugyanez érvényesül, de a dominanciát egy nagyhatalom gyakorolja. Erre példa lehet Oroszország befolyása a FÁK-tér-ségben. Ugyanez elképzelhető egy *regionális* hatalom dominanciája esetén, ilyenkor regionális hatalmi komplexumról beszélhetünk – bár erre Buzan és kollégája szerint nincs valódi példa. A negyedik változat pedig az intézményi regionális biztonsági komplexum, amelyben az intézmények játszanak meghatározó szerepet, ilyen lehet például az Európai Unió.

A harmadik típus a nagyhatalmi regionális biztonsági komplexum, amely azonban nem keverendő össze a súlyponttal rendelkező típus fentebb vázolt, hasonló elnevezésű változatától. Ez ugyanis olyan többpólusú rendszereket feltételez, amelyekben globális hatalmak képeznek egy-egy regionális pólust, és ezzel meghatározzák az egész régió biztonsági dinamikáját. Ilyen lehet például a hidegháború időszaka, amikor az Egyesült Államok és a Szovjetunió határozták meg az európai biztonsági folyamatokat.

A szuperkomplexumok a régiók közötti szinten lejátszódó interakciók következményei. Ilyen esetben egyes regionális komplexumok is kapcsolatban állnak egymással, leginkább a nagyhatalmak egy-egy konkrét régió túlmutató befolyása miatt. Erre lehetnek példák az északkelet-ázsiai és dél-ázsiai regionális komplexumok közötti interakciók, amelyek a Kína, Japán és India, illetve Pakisztán közötti viszonyrendszer eredményei.

Szükséges ezek után annak áttekintése, hogy mi történik akkor, amikor nem jön létre semmilyen biztonsági komplexum. Ennek alapvetően két oka lehet. Az adott régió vagy „*strukturálatlan*”, vagy pedig a nagyhatalmi interakciók dinamikája „*elnyomja*” a helyi folyamatokat (lásd erre fentebb a „takarás” fogalmát). A struktúrák nélküli fejlődés arra utal, hogy

az adott földrajzi régióban valamilyen oknál fogva nem alakultak ki mélyebb biztonsági interdependenciák. Ez különösen a gyenge államok vagy szigetek esetében képzelhető el Buzan és Wæver értelmezése szerint.

Munkájuk érdeme, hogy nem csak osztályozzák a regionális biztonsági komplexumokat, hanem fejlődési stádiumaikat is azonosítják. Eszerint beszélhetünk *prekomplexumokról* és *protokomplexumokról*. A prekomplexumok olyan kétoldalú viszonyrendszerekre utalnak, amelyekből a későbbiek folyamán az interakciók „sűrűsödése” révén kialakulhat egy szorosabban összefonódó, többoldalú regionális biztonsági komplexum. A protokomplexumok pedig olyan struktúrák, ahol földrajzilag már körvonalazódnak a regionális biztonsági interdependenciák és azok határai, de a „regionális dinamika” még nem elég markáns.

A biztonsági komplexumok fent vázolt fejlődési pályájához kapcsolódik az alábbi kategorizálás. Eszerint a biztonsági komplexumok a következő fejlődési stádiumokon eshetnek át: *konfliktusformáció*, *biztonsági rezsim*, illetve *biztonsági közösség* (Buzan – Wæver 2003, 53–54). Itt érdemes Michael Fürstenberg elméletére is kitérni, aki szerint a *konfliktusformáció* olyan transznacionális konfliktusok összessége, amelyek kölcsönösen erősítik egymást. Ezek is hozzájárulnak tehát egy-egy régió biztonsági interakcióinak, interdependenciáinak kialakulásához (Fürstenberg, 2010). A *biztonsági rezsim* Robert Jervis szerint azon alapelvek, szabályok és normák összességét jelöli, amelyek lehetővé teszik az államok számára saját viselkedésük korlátozását, ami azon a hiten alapszik, hogy más államok ezt viszonozni fogják. Ez nemcsak a kooperációt segíti elő, hanem egy olyan együttműködési forma kialakulását vonja maga után, amely túlmutat a rövid távú önérdékkövetésen (Jervis 1982, 357). A *biztonsági közösség* pedig Barry Buzan újraértelmezésében olyan országok csoportja, amelyek egymás közötti kapcsolataikban nem számolnak a katonai erő alkalmazásával – és nem is készülnek rá. Elméletileg tehát elképzelhető, hogy egy konfliktusokkal terhelt regionális biztonsági komplexum idővel a fenti három stádiumon átesve elérje a biztonsági közösségek állapotát, ahol elvileg – Deutsch elméletének szellemét követve – Buzan és kollégái szerint kizárt a háború lehetősége. Erre példa lehet az Európai Unió fejlődése és az intézményi regionális biztonsági komplexumok.

Végül ki kell emelni, hogy 2003-as elméletük egyben összekapcsolja a regionális biztonsági közösségeket a biztonságiasítás konstruktivista elméletével. Ez a fentiekből is következik: a regionális biztonsági komplexumokban érvényesülő biztonsági interakciók és interdependenciák, szövetségalkotási politikák, konfliktusstruktúrák és konfigurációk a régiót alkotó szereplők identitásától, percepcióitól, értékeitől, normáitól, hiedelmeitől és biztonsági aggodalmaitól függenek. Ezek az elemek koherens rendszert alkotnak, és ez a biztonsági komplexum (részben szubjektív) alapja. Ezek nem objektív kategóriák, viszont komoly hatásuk van arra, hogy a régió szereplői vajon milyen tényezőket értékelnek tényleges biztonsági fenyegetésként. A biztonságiasítás folyamata feltételezi a *referens objektum* definícióját, vagyis azon entitás meghatározását, amelynek a biztonságát szavatolni kívánja a biztonságiasítást végző szereplő. A referens objektum leggyakrabban a nemzet („nemzetbiztonság”, illetve „nemzeti biztonság”), míg a *biztonságiasítást végző aktor* a legtöbbször az állam, noha ez nem kizárólagos. A biztonságiasítást végző aktor az adott tényezőt azért kezdi biztonsági fenyegetésnek tekinteni, mert az valamilyen formában „egzisztenciális fenyegetést” jelent a referens objektumra, vagyis indokolja a különleges politikai figyelmet és a „különleges intézkedéseket”. (Lásd Buzan et al. 1998; Buzan – Wæver, 2003.)

Ez azt is jelenti, hogy egy társadalomban, illetve egy régióban relatíve szubjektív tényezők határozzák meg, hogy mi válhat biztonsági fenyegetéssé. Ezek a szubjektív struktúrák és képek is a fenti, biztonságiasításnak nevezett folyamat eredményeként jönnek létre. Így „keresztezük” tehát a szerzők a biztonságiasítás koncepcióját a regionális biztonsági komplexumok elméletével. A regionális látásmód azért indokolt, mert az egy régióban elhelyezkedő szereplők már csak földrajzi közelségük okán hasonlóan gondolkodnak arról, hogy milyen tényezők képeznek biztonsági fenyegetéseket, illetve milyen régióspecifikus konfliktusok és egyéb tényezők hatnak biztonságukra.

Buzan és Wæver a biztonságiasítás multiszektorális megközelítését is társíthatónak vélik a regionális megközelítéssel, hiszen így egy-egy régió biztonsága szektorok (politikai, gazdasági, katonai, társadalmi, környezeti) szerint is elemezhető. Ezt a szerzők *szektorspecifikus komplexumoknak*, más néven *homogén komplexumoknak* nevezik. A *heterogén komplexumok* alkalmazása pedig az összes szektor biztonsági helyzetére vonatkozóan kínál „helyzetjelentést”.

A szerzők tehát ezeket a fent említett struktúrákat tekintik át a világ egyes régióiban, és arra koncentrálnak, hogy kik és milyen tényezőket biztonságiasítanak, ez milyen lépéseket jelent, és miként hat az egyes szereplők biztonságára. Egyes régiókban a hagyományos katonai kérdések szerepelnek a biztonsági napirend csúcsán, míg más régiókban „posztmodern” biztonsági napirend érvényesül, és ezért a biztonság nem katonai jellegű komponensei kerülhetnek előtérbe.

A regionális biztonsági komplexumok ontológiája és módszertana

Mint minden elméletet, a regionális biztonsági komplexumok teóriáját is érdemes ontológiai és episztemológiai szempontból értelmezni. Az ontológia egy elmélet valóságról alkotott képét határozza meg. Az episztemológia pedig azzal foglalkozik, hogy miként lehet a valóságot megismerni, vagyis az adott elmélet módszertani sajátosságaira utal.

A realista elméletek ontológiája például versengő, hatalommaximalizáló nagyhatalmakból álló rendszerként értelmezi világunkat; a neoliberális biztonságelméletek a versengő államokon kívül nemzetközi szervezeteket és intézményeket, illetve nem kormányzati szervezeteket „látnak”; míg a konstruktivizmus a társadalmi szereplők, az általuk kialakított identitások, narratívák és diskurzusok rendszereként látják valóságunkat. *Vajon hogyan értelmezi a valóságunkat, a minket körülvevő világot a regionális biztonsági komplexumok elmélete?*

Ontológiai értelemben tehát a Barry Buzan és szerzőtársai által mintegy húsz év alatt kidolgozott elmélet a világunkat régiók olyan összefüggő rendszereként értelmezi, amelyben ezek a régiók – a nagyhatalmak régiókon túlmutató befolyása miatt – szervesen kapcsolódnak a globális (nemzetközi) rendszer szintjéhez. A két szint közötti átkötés oda-vissza viszonyt feltételez, és ezeknek a kötéseknek a letéteményesei részben maguk a nagyhatalmak. A nagyhatalmak befolyása ugyanis kivetítődik egy vagy akár több régióra is, miközben persze maguk a nagyhatalmak a globális nemzetközi rendszer szintjén is „játékosok.”

Egy egyszerűbb képlettel élve azt is mondhatnánk, hogy ezek a nagyhatalmak „kettes szimultán” játszanak, ahol az egyik sakktábla a régiót jelképezi, míg a másik, a „nagyobb játszma” a globális nemzetközi térben zajlik. Mindeközben persze az összes régió játssza a saját játszma-ját, függetlenül attól, hogy az adott régióban van-e nagy-, vagy esetleg szuperhatalom.

A buzani valóságkép tehát egy a globálist hol metsző, hol attól elváló regionális síkot feltételez. Ezek a síkok a biztonsági interakciók következtében kialakuló interdependenciák „összesűrűsödésének” az eredményei, amelyek elsősorban regionális szerkezetet mutatnak. Ezek a biztonsági interakciók azonban a létező identitások és percepciók eredményei, és ez már részint arra a kérdésre is megadja a választ, hogy a regionális biztonsági komplexumok elmélete milyen episztemológiai megközelítést alkalmaz.

Az episztemológia arra a kérdésre adja meg a választ, hogy miként kell vizsgálnunk a valóságot. A realizmus szerint a hatalom nemzetközi megoszlását, az államok hatalmát és nemzeti érdekeit kell vizsgálnunk; a liberálisok szerint többek között a nyugati értékeket (demokrácia, joguralom, emberi jogok, jó kormányzás stb.), ezek politikában játszott szerepét, a nemzetközi intézmények és szervezetek politikáit és viselkedését kell górcső alá venni; a konstruktivisták pedig a társadalmilag konstruált identitásokat, „képeket” igyekeznek „dekonstruálni” kutatásaik során.

Ezek alapján a regionális biztonsági komplexumok vizsgálatánál „meg kell találni” azokat a földrajzi „csomópontokat”, ahol a biztonsági interdependenciák sűrűsége relatíve nagyobb, mint az adott csomópont környezetében. Ezt úgy tehetjük meg, hogy azonosítjuk az adott régió biztonsági interakcióit. Ezek lehetnek barátiak vagy ellenségesek, mint azt vázoltuk az elméletek összefoglalásakor. Biztonsági interakciónak minősül tehát egy beszédben megfogalmazott fenyegetés, vagy éppen egy régióbeli államot támogató megnyilatkozás. Jó példa lehet továbbá a határok megerősítése, vagy épp ellenkezőleg, a határellenőrzés enyhülése. Biztonsági interakciónak mondható a visegrádi államok által felállítandó uniós harccsoport következtében kialakult együttműködés is. Ezek az interakciók (válaszok és viszontválaszok) jelzik, hogy az adott régióban melyik szereplő mit tekint fenyegetésnek, milyen kihívást biztonságiasít. Ezeket a „biztonságiasítási mechanizmusokat”, az ehhez kapcsolódó mögöttes tartalmakat, identitásokat kell feltárni annak érdekében, hogy teljes egészében feltérképezhető legyen egy regionális biztonsági komplexum.

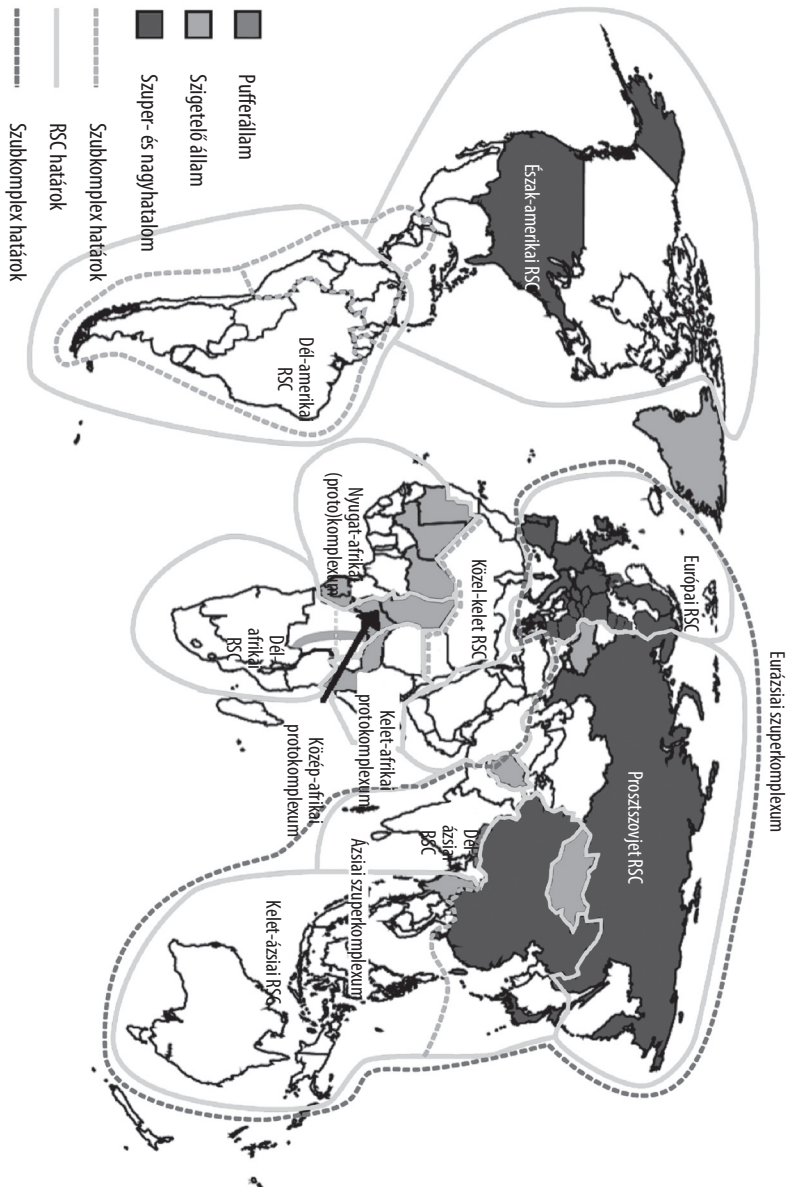
Közép-Európa esetében például egy ilyen kutatás azt vizsgálná, hogy milyen biztonságpercepciókkal rendelkeznek a felek, van-e közös képük, elképzelésük a biztonsági fenyegetésekről, milyen szövetségi rendszerekben vesznek részt, milyen konfliktusaik vannak, és azokat hogyan kezelik. Ez a vizsgálat ideális esetben minden – politikai, gazdasági, katonai, társadalmi, környezeti – biztonsági szektorra kiterjed, de mint fentebb láttuk, a homogén biztonsági komplexumok megközelítése lehetővé teszi, hogy egy régiónak csupán egyetlen szektorát (például a katonait) vizsgáljuk. Így adott esetben Közép-Európa katonai szektorra vonatkoztatott regionális biztonsági komplexuma is elemezhető, ugyanakkor a holisztikus megközelítés (*heterogén regionális biztonsági komplexum*) is alkalmazható régióknak esetében. A fenti tipológiák alapján meghatározható lenne az is, hogy Közép-Európa a regionális biztonsági komplexumok melyik típusába sorolható, illetve a fejlődésnek milyen stádiumában jár, s milyen irányba tart.

Összességében a regionális biztonsági komplexumok elmélete igen hasznos elemzési eszköz, amely tükrözi a globális és a regionális összefüggések közötti kapcsolódási pontokat. Nem teszi „feleslegessé” a korábbi, hagyományosabb módszertani sémákat (neorealizmus, neoliberálisizmus), inkább kiegészíti őket, miként erre maga Buzan és Wæver is felhívják a figyelmet. Elméletük igen modern, és megfelel a modern elemzési követelményeknek, hiszen napjaink legnagyobb kihívásai is javarészt valóban regionálisak. Elég csak a szíriai polgárhá-

borúra, a kelet-ukrajnai, vagy az arab–izraeli konfliktusra gondolnunk. Ezek tükrében a modell megfelelő és rutinos alkalmazása hatékony eszköz lehet a biztonságpolitikai tárgyú elemzések elkészítése, illetve a világpolitikai események és hírek értelmezése és megértése során.

Regionális biztonsági komplexumok a hidegháború után

(Forrás: Buzan – Wæver: *Regions and Powers*. Cambridge University Press, 2005.)

2. AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS AZ ÉSZAK-AMERIKAI REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

(Balogh István – Varga Gergely)

Az Egyesült Államok mint globális nagyhatalom

Az Egyesült Államok szerepe a nemzetközi rendszerben

Az Amerikai Egyesült Államok a hidegháború vége óta egyedüli globális nagyhatalomként különleges szerepet tölt be a nemzetközi rendszerben, amelynek keretében a regionális biztonsági komplexumok is léteznek. E rendszer ugyanis jelentős mértékben az amerikai hegemónián alapul, noha az a globális hatalmi rendben zajló átrendeződés következtében gyengülőben van. A hegemon stabilitás elmélete szerint az Egyesült Államok kollektív javak, intézmények biztosítása és normák érvényesítése révén strukturálisan stabilizálja a nemzetközi rendszert. Ide sorolható az Egyesült Nemzetek Szervezete, a vezető nemzetközi pénzügyi intézmények (Nemzetközi Valutaalap, Világbank), vagy az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT), valamint az ezekben az intézményekben rendszerint megjelenő, a nemzetközi békét, stabilitást, együttműködést és piacgazdaságot előmozdító normák. Az Egyesült Államok a második világháborút követő években kezdeményezte ezeknek az intézményeknek a létrehozását, a Szovjetunióval való konfrontáció eredményeként kialakult hidegháború évtizedeiben azonban ezek globálisan korlátozottabban érvényesülhettek. A Szovjetunió bukásával viszont az Egyesült Államok egyedüli szuperhatalomként erőteljesebben érvényesíthette érdekeit a nemzetközi rendszerben – részben a fenti intézményeken keresztül is.

Az USA az előbbi globális struktúrákon túl gyakran közvetlenebb formában is jelen van az egyes regionális biztonsági komplexumokban. Ez a legerőteljesebben a katonai biztonsági dimenzióban érvényesül. Az Egyesült Államok a második világháborút követő évektől szövetségi kapcsolatok kialakítása révén biztosította katonai jelenlétét az érdekei szempontjából kulcsfontosságú térségekben. E szövetségi kapcsolatok kialakítása intézményesített multilaterális szövetségi rendszerek (például a NATO) kétoldalú nemzetközi szerződésben rögzített biztonsági kötelezettségvállalás (például Japán), vagy szerződésben nem rögzített, de a gyakorlatban megvalósuló katonai támogatás révén (például Izrael) kerültek megvalósításra. E kapcsolatokon keresztül az Egyesült Államok aktív részesévé és alakítójává vált az adott régió biztonságpolitikai folyamatainak, előretolt katonai támaszpontokat létesíthetett szövetségesei területén, valamint politikai és katonai támogatást nyert a külpolitikája számára. Katonai jelenlétét a szövetséges támaszpontok mellett a haditengerészet és a légierője által biztosított katonai erőkitérítési képességei biztosítják.

Az Egyesült Államok különösen jelentős szerepet játszik a globális hatalmi rendszer szempontjából kulcsfontosságú három regionális biztonsági komplexumban, Európában, a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában. Európa és Kelet-Ázsia gazdasági és katonai potenciálja miatt fontos a számára, a Közel-Kelet pedig a világ gazdaság számára továbbra is nélkülözhetetlen energiahordozók miatt. Az Egyesült Államok stratégiai célja az, hogy egyetlen hatalom se kerüljön e térségekben olyan domináns szerepbe, hogy kihívást intézhessen az amerikai hegemonia ellen. A második világháború végével egyedül az eurázsiai földrész központi területeit ellenőrző Szovjetunió képezett hatalmi ellensúlyt az Egyesült Államokkal szemben. Az amerikai stratégia tehát arra irányult, hogy Eurázsia periferiáin, Nyugat-Európában és Kelet-Ázsiában megerősítse az amerikai jelenlétet, és feltartóztassa a Szovjetuniót. Ma Kína látszik a következő hatalmi kihívónak.

A rá nehezedő szovjet fenyegetés, továbbá gazdasági és katonai potenciálja miatt a hidegháború idején Nyugat-Európa számított a legfontosabb térségnek az amerikai hegemonia szempontjából. A poszthidegháborús korszakban a Közel-Kelet a térség politikai válságai, valamint az Egyesült Államok biztonságát is veszélyeztető terrorizmus következtében felértékelődött az amerikai stratégiában, ám az iraki és az afganisztáni háború kudarcai nyomán csökkenni látszik az amerikai szerepvállalás a térségben. A 21. század elején felgyorsuló világ-gazdasági átrendeződés következtében felemelkedő Ázsia kerül inkább az amerikai stratégia középpontjába, háttérbe szorítva Európát és a Közel-Keletet.

Az Egyesült Államok és az európai biztonsági komplexum

Az Egyesült Államok és Európa közötti intézményes kapcsolatokban továbbra is a NATO játssza a legfontosabb szerepet. A szervezet megalakítása mögött az a hallgatolagos transzatlanti megállapodás húzódott, hogy az Egyesült Államok védelmet nyújt Nyugat-Európa számára a szovjet fenyegetéssel szemben, elősegítve ezzel egyben gazdasági fejlődését, cserébe vezető szerepet kap az európai biztonsági kérdésekben.

A poszthidegháborús korszakban az Egyesült Államoknak a szovjet fenyegetés megszűnte ellenére is érdekében állt, hogy az európai biztonsági folyamatok aktív részese maradjon. Továbbra is jelentős amerikai érdek fűződött az európai béke és stabilitás, valamint az amerikai jelenlét intézményesített fenntartásához. Ennek megfelelően az Egyesült Államok prolongálta az állandó katonai jelenlétét, noha jelentősen csökkentette azt. Egyben támogatta az egységes és szabad Európa koncepcióját, amely az euroatlanti intézmények keleti irányú bővítését, az európai integráció elmélyítését tűzte ki célul. A NATO kelet-közép-európai bővítése és a partnerségi kapcsolatok kialakítása jelentősen megerősítette az Egyesült Államok befolyását a hidegháború idején még a keleti katonai tömbhöz tartozó Kelet-Közép-Európában. Ugyanakkor a szövetség legfontosabb kohéziós alapjának, a nagy közös ellenségnek a hiányában szükségesnek mutatkozott a NATO átalakítása és új feladatokkal való ellátása. Az 1990-es években a szövetség az Egyesült Államok vezetésével avatkozott be a balkáni konfliktusokba, és jelölte ki a válságkezelést az egyik új fő feladatának. A 2003. évi iraki háború azonban világossá tette, hogy az Egyesült Államok és Európa közötti kohézió meggyengült. Washington széles körű politikai és katonai támogatást várt volna az európai szövetségeseitől a „ter-

rorizmus elleni háború” keretében Irakban és Afganisztánban, ám az amerikai külpolitikát illetően Európa az eltérő érdekek és biztonsági percepciók miatt meglehetősen megosztott és ambivalens maradt.

Az amerikai érdekek európai érvényesítését nagyban befolyásolták az Európán belül lezajlott változások. Az újraegyesített Németország Európa vitathatatlanul vezető politikai hatalmává vált, amelyet az európai gazdasági válság kezelésében játszott vezető szerepével tovább erősített Nagy-Britanniával és Franciaországgal szemben. A megerősödött Németország azonban a hidegháborút követően önállóbb, a nemzeti érdekeit erőteljesebben artikuláló külpolitikai irányvonalat követ, amelyben ugyan az atlantizmus továbbra is jelen van, de veszített erejéből. Az Egyesült Államok legszorosabb szövetségese, Nagy-Britannia mindeközben az európai integrációhoz való ambivalens viszonyulása és gazdasági nehézségei miatt nem képes önállóan meghatározó szerepet játszani az európai biztonságpolitikában. Franciaország hasonlóképpen meggyengült Németországhoz képest, ugyanakkor a NATO-ba történő katonai integrációja az amerikai–francia biztonságpolitikai érdekek közeledését vetítette előre. Az új kelet-európai NATO-tagállamokkal pedig az Egyesült Államok elkötelezett szövetségeseiket nyert magának, noha politikai, gazdasági és katonai súlyuk messze elmarad Nyugat-Európa vezető hatalmaiei mögött.

Biztonságpolitikai kérdésekben katonai képességeik miatt továbbra is az Egyesült Királyság és Franciaország a meghatározó európai partner. Míg a 2000-es évek elején az Egyesült Államok még ellenezte az Európai Unión belül a szorosabb biztonság- és védelempolitikai integrációt, addig az évtized végére annak szorgalmazójává vált. Ennek oka Európa katonai gyengülésében keresendő, ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy az EU nem képes katonai alternatívát nyújtani a NATO ellenében, ugyanakkor az Egyesült Államoknak az áll érdekében, hogy az európaiak vállaljanak nagyobb szerepet az európai biztonság fenntartásában. Az európai katonai képességek drasztikus csökkenése azzal fenyeget, hogy a NATO jelentősen leértékelődik az amerikai külpolitikában.

Az európai biztonsági kérdéseket illetően az egységes és szabad Európa koncepciójának keretében az Oroszország felé történő nyitás is az amerikai külpolitika része lett. Ezt támogatták a nyugat-európai hatalmak is, amelyek szoros gazdasági kapcsolatokat építettek ki Oroszországgal. Ugyanakkor a NATO bővítése, a Kelet-Európába telepítendő amerikai rakétapajzs tervezete és az oroszellenes politikai erők támogatása a volt szovjet utódállamokban a 2000-es években hozzájárult az amerikai–orosz kapcsolatok elhidegüléséhez. Az Obama-kormányzat kísérletet tett a kapcsolatok új alapokra helyezésére, ám ez a politika kudarcot vallott. A 2014 elején kitört orosz–ukrán válság újra ráirányította a figyelmet Kelet-Európára és az amerikai–orosz kapcsolatokra. Oroszország katonai fellépésére Amerika ugyan az európai szövetségesekhez képest általában keményebb válaszokat adott, ám összességében relatíve passzív maradt. A konfliktus az amerikai–orosz kapcsolatok tartós elhidegülését vetíti előre, de az európai biztonsági komplexumot döntő mértékben meghatározó méretű konfrontációra előreláthatólag nem kerül sor.

Az Egyesült Államok és a közel-keleti regionális biztonsági komplexum

Az Egyesült Államok közel-keleti politikájának évtizedek óta két pillére az olajban gazdag Perzsa (Arab)-öböl ellenőrzése, valamint Izrael támogatása és regionális katonai fölényének biztosítása. Az első pillér a második világháború végével alakult ki, amikor az Egyesült Államok a visszavonulóban lévő brit birodalom helyébe lépve az energiahordozók zavartalan kivitele fejében védelmet ígért Szaúd-Arábiának. A Szovjetunió afganisztáni invázióját követően, 1980-ban megfogalmazott Carter-doktrínában is megerősítést nyert, hogy Washington akár katonai erőt is alkalmaz érdekei védelmében az Öböl-térségében.

Izrael és az Egyesült Államok kapcsolata az 1960-as években mélyült el, s egyre növekvő mértékű politikai és katonai támogatásban öltött testet. Az 1978-ban Izrael és Egyiptom között tető alá hozott Camp David-i egyezményrel az Egyesült Államok biztosította, hogy Izrael mellett a legjelentősebb arab állam, Egyiptom is alapvetően az amerikai külpolitikához igazodjon a következő évtizedekben.

Az Egyesült Államok az 1991. évi öbölháborúban Irak felett aratott győzelmével egyértelművé tette hegemon szerepét a Közel-Keleten. A szövetségesei között tudta a térség katonailag legerősebb államait, Izraelt, Törökországot, Egyiptomot, Szaúd-Arábiát. Az Izraelhez fűződő kapcsolatok az 1993. évi oslói békemegállapodás és békefolyamat mellett erősödtek, így a zsidó állam továbbra is az Egyesült Államok legszorosabb helyi szövetségese maradt. A legerősebb arab államok, Egyiptom a Camp David-i békeszerződés folyamányaként, Szaúd-Arábia az öbölháborúk árnyékában egyaránt erőteljesen függtek az amerikai katonai támogatástól. Az öbölháborúban aratott katonai siker következtében kialakult hatalmi erőviszonyok fenntartását célozta továbbá a „kettős feltartóztatás” stratégiája. A kilencvenes években a szélsőséges iszlám elleni fellépés is egyre jelentősebb szerepet kapott az amerikai külpolitikában. Az Egyesült Államok ugyanakkor a térség autokratikus rendszereinek támogatásával továbbra is alapvetően a stabilitást szorgalmazta.

A 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények azonban változást eredményeztek az amerikai külpolitikában. A merényletek fényében az Egyesült Államokkal ellenséges és tömegpusztító fegyverek gyártásának gyanújával terhelt államok olyan mértékű kockázatot jelentettek a Bush-adminisztráció szemében Amerika biztonságára, amellyel szemben a megelőző csapás is megengedett. A Bush-doktrínaként ismertté vált tétel mellett az adminisztráció a terrorizmus elleni háborút a Közel-Kelet amerikai érdekek szerint történő átalakításának és demokratizálásának célkitűzésével kötötte egybe. Washington értékelése szerint ugyanis a szélsőséges iszlám terrorizmus alapvető oka a demokrácia hiánya a Közel-Keleten. A koncepcióban nemcsak az al-Káidának menedéket nyújtó afganisztáni tálib rezsim megdöntése vált célkitűzéssé, hanem Szaddám Huszein katonai erővel történő megbuktatása és a térség országainak demokratizálása is. A 2003. évi iraki invázió azonban hosszú távon jelentős mértékben meggyengítette az Egyesült Államok közel-keleti pozícióit. Irak az inváziót követő években ugyanis a polgárháború szélére sodródott, a belső instabilitás pedig nemcsak a terrorizmust fokozta az országban, hanem Irán stratégiai pozícióit is jelentősen megerősítette a térségben. Az Irán elszigetelésére és nukleáris programjának felszámolására irányuló amerikai erőfeszítések a 2000-es évek folyamán kudarcot vallottak, részben az erőteljesen unilateralista és konfrontatív amerikai fellépés következtében.

Az Afganisztán stabilizálására és demokratizálására irányuló kísérlet szintén igen költségesebnek bizonyult az Egyesült Államok és NATO-szövetségesei számára, és sikere továbbra is erősen kétséges. Mindeközben az Egyesült Államok továbbra is jelentős támogatást nyújtott Izrael számára, az izraeli–palesztin kérdésben is alapvetően Izrael-barát politikát folytatva. A fentiek miatt a térség országaiban az Egyesült Államokkal szembeni ellenszenv és bizalmatlanság a Bush-kormányzat alatt jelentősen elmélyült. Barack Obama 2009. évi kairói beszéde ugyan változást ígért az USA közel-keleti politikájában, összességében kisebb politikai és katonai amerikai jelenlétet ígérve a térségben, ám a legfontosabb kérdésekben, különösen az izraeli–palesztin kérdésben követett amerikai politikában kevés tartalmi változás történt. Mindez kihatott az amerikai mozgástérre a 2011 elején indult „arab tavasz” következményei tekintetében.

Washington ekkor az amerikai stratégiai érdekek és az értékalapú, a demokratizálást elősegítő politika dilemmájával találta szembe magát a térségben. Egyiptom vagy Tunézia esetében, ha megkésve is, de elősegítették a hosszú ideje amerikai szövetségeseinek számító elnökök távozását, a Perzsa (Arab)-öböl térségében azonban az érdekalapú politikai szempontok kerekedtek felül. Líbia esetében ugyan aktív amerikai katonai beavatkozásra is sor került, ám a Kaddáfi-rezsim megdöntésének, az ország destabilizálódásának következményeivel már nem kívánt érdemben foglalkozni. Az Egyesült Államokat azonban felkészületlenül érték az „arab tavasz” változásai, és alapvetően passzív, reagáló szerepet játszott a térségben. Az Obama-kormányzat mindenáron el kívánta kerülni, hogy az iraki kudarc után újabb katonai konfliktusba kerüljön itt. Ennek megfelelően inkább korlátozni és nem megoldani igyekezett a jelentősebb helyi válságoknak, a szíriai polgárháborúnak és Líbia destabilizálódásának a térségre gyakorolt negatív hatásait. Az amerikai külpolitika megterhelte a korábban szoros amerikai–szaúd-arábiai kapcsolatokat, ugyanakkor utat nyitott az Iránhoz történő óvatos közeledés előtt. A fegyveres konfliktus elkerülésének szempontja az

Irán elleni széles körű nemzetközi szankciók mellett jelentős szerepet játszott abban, hogy Teheránnal 2013 novemberében ideiglenes megállapodást sikerült kötni a nukleáris programjáról. Az átfogó megállapodás megkötése azonban továbbra is kérdéses, noha az arab–izraeli konfliktus rendezése mellett ez az Egyesült Államok egyik legfontosabb stratégiai érdeke.

Az Egyesült Államok az ázsiai superkomplexumban

Az Egyesült Államok a 19. század vége óta csendes-óceáni hatalomnak számít, ennek tükrében aktív alakítója volt az ázsiai biztonsági superkomplexumnak. Egyértelmű vezető hatalmi helyzetbe a térségben ugyanakkor a Japán felett aratott második világháborús győzelmével került. A hidegháború idején ebben a térségben is a kommunizmus feltartóztatása volt az elsődleges stratégiai érdeke. Kína kommunista hatalommá válásával azonban a Szovjetunió mellett Ázsia legnépesebb országa is az amerikai feltartóztatási politika tárgyává vált. Ennek keretében vívta meg az Egyesült Államok a döntetlennel zárult koreai háborút (1950–1953), és az amerikai vereséggel végződő vietnami háborút (1961–1973). A feltartóztatás politikájába illett továbbá a szövetségi kapcsolatok kiépítése az ázsiai térségben, melyek közül a

legjelentősebbek a Japánnal, Dél-Koreával és Ausztráliával megkötött biztonsági szerződések voltak. A Japánnal való szoros biztonságpolitikai együttműködés különösen jelentősnek bizonyult a szigetország gyors gazdasági felemelkedése következtében. E szövetségi rendszerek segítségével Ázsia keleti periferiája amerikai biztonságpolitikai érdekszférává vált, és hatékony eszköznek bizonyult arra, hogy megakadályozza a kontinens két vezető szárazföldi hatalma, a Szovjetunió és Kína expanzióját.

Az e két hatalom közötti ellentéteket kihasználva a Nixon-kormányzat az 1970-es évek elején nyitást kezdeményezett Peking irányába, amely sikerre vezetett. Az amerikai Kína-politika lényege a következő évtizedekben az volt, hogy az Egyesült Államok elősegíti Kína gazdasági fejlődését és világgazdasági integrációját mindaddig, amíg Kína tiszteletben tartja a kelet-ázsiai status quót és az Egyesült Államok biztonságpolitikai érdekeit a térségben. Kína a gazdasági fejlődése és növekvő katonai ereje következtében a 2000-es évekre egyértelműen az Egyesült Államok első számú potenciális hatalmi kihívójává vált. Washingtonnak nemcsak az Ázsia-politikája, hanem külpolitikájának egésze tekintetében is az amerikai–kínai kapcsolatok váltak a legfőbb stratégiai prioritássá. Ezt jelezte az amerikai–kínai stratégiai és gazdasági dialógus megalapozása a 2000-es évek folyamán.

Az Egyesült Államok stratégiai célja továbbra is az, hogy Kínát integrálja a jelenlegi – amerikai dominanciájú – nemzetközi rendszerbe, gazdasági felemelkedését a kölcsönös előnyök mentén segítse elő, ugyanakkor korlátozza hatalmi ambícióit. A 2011-ben az Obama-kormányzat által meghirdetett „Ázsia felé fordulás” politikája szintén ezeket a célokat követi. Ennek keretében történik az USA katonai jelenlétének megerősítése és a szövetségi kapcsolatok elmélyítése a térségben, továbbá az egyre határozottabb diplomáciai fellépés Kína tengeri területi ambícióival szemben. Az Egyesült Államoknak emellett érdekében áll, hogy az ázsiai szövetségei, mindenekelőtt Japán és Dél-Korea között is elmélyítse a biztonságpolitikai együttműködést, ám a történelmi örökség és az eltérő nemzeti érdekek tükrében kevésbé valószínű, hogy a NATO-hoz hasonló egységes szövetségi rendszert sikerüljön létrehozni Ázsiában. Az amerikai stratégiát továbbá jelentősen nehezíti, hogy gazdasági dimenzióban egyre inkább Kína a meghatározó partner az ázsiai államok számára, így azok óvatossá az Egyesült Államok melletti határozott elköteleződést illetően.

Az Egyesült Államok katonai jelenléte ugyanakkor jelentős stabilizáló tényező is az ázsiai biztonsági komplexumban. A Japánnak és Dél-Koreának nyújtott biztonsági garanciák, beleértve a nukleáris védőernyőt is, jelentős elrettentő erőt biztosítanak a kiszámíthatatlan külpolitikát folytató Észak-Koreával, valamint a növekvő katonai potenciállal rendelkező Kínával szemben. Ezek a garanciák egyben mérséklik Japán és Dél-Korea fegyverkezési hajlandóságát. Tajvan vonatkozásában az Egyesült Államok a szigetországba történő fegyvereladások ellenére a 2000-es évek végétől a Kínával való kiegyensúlyozott kapcsolatokat szorgalmazza, és nem támogatja a vele szembeni konfrontatív függetlenségi törekvéseket. Délkelet-Ázsiában az Egyesült Államok haditengerészeti jelenléte a nem hagyományos biztonsági kihívások elleni fellépéshez jelentősen hozzájárul, továbbá ösztönzi a térség országai közötti katonai együttműködést. Dél-Ázsiában pedig az indiai–pakisztáni konfliktusban játszik mérséklő szerepet.

Az Egyesült Államok Ázsia-politikájában és Kína ellensúlyozásaként növekvő szerepe van Indiának. A demokratikus berendezkedése miatt természetes partnernek számító országgal

a 2000-es évek közepén mélyültek el a stratégiai kapcsolatok, beleértve a nukleáris technológia és a katonai együttműködés területét is. Részben eltérő biztonságpolitikai és gazdasági érdekei, valamint a belső kihívásai miatt azonban számos akadály áll azelőtt, hogy India az Egyesült Államok szoros szövetségese legyen.

Az Egyesült Államok és Dél-Amerika

Az USA-nak az amerikai földrészen játszott kitüntetett biztonságpolitikai szerepe az 1822. évi Monroe-doktrínához nyúlik vissza, mely szerint amennyiben az európai hatalmak további gyarmatokat kívánnának szerezni az amerikai kontinensen, vagy beavatkoznak az ottani államok belügyeibe, azt az Egyesült Államok ellenséges lépésnek fogja tekinteni. A Monroe-doktrínát a függetlenségüket elnyert latin-amerikai államok üdvözltek, mivel támogatást jelentett számukra az európai gyarmatosító hatalmak ambícióval szemben. A 19. század végére azonban, az Egyesült Államok nagyhatalommá alakulásával és aktív külpolitikájával a Monroe-elv tartalma megváltozott.

Rá hivatkozva és növekvő gazdasági és katonai erejére támaszkodva az USA a saját befolyási övezetének kezdte tekinteni az amerikai kontinens egészét. Befolyásának növekedése a 20. század elején támaszpontok létesítésével és az országok belügyeibe való beavatkozással vált egyre intenzívebbé a közép-amerikai és a karibi térségben, de Dél-Amerikában is érezte hatását.

A második világháború után kibontakozó hidegháborúban az Egyesült Államok Dél-Amerikát is olyan befolyási övezetnek tekintette, ahol meg kell akadályozni a kommunizmus terjedését. Ennek keretében született meg az USA kezdeményezésére az Amerika-közi Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés 1947-ben, majd a következő évben az Amerikai Államok Szervezete, amelyhez a dél-amerikai országok többsége csatlakozott. A hidegháború idején az Egyesült Államok általában támogatta a dél-amerikai jobboldali katonai autoriter rendszereket, és a baloldali politikai erők visszaszorítása érdekében gyakran beavatkozott a dél-amerikai államok belügyeibe. A hidegháború végével Dél-Amerika biztonságpolitikai jelentősége leértékelődött az Egyesült Államok számára, biztonsági szempontból elsősorban a transznacionális biztonsági kihívások miatt kapott jelentőséget a térség. E tekintetben kitüntetett figyelmet fordított Kolumbiára, a dél-amerikai kábítószer-termelés központjára, amelynek az 1990-es évektől jelentős pénzügyi és katonai segítséget nyújtott a kábítószer elleni küzdelemben.

Az Egyesült Államok befolyása a 2000-es évekre látványosan csökkent Dél-Amerikában, részben a térség politikai változásai, részben az átalakuló globális erőviszonyok miatt. A regionális integrációs törekvések közelebb hozták egymáshoz a térség államait. Brazília befolyása gazdasági fejlődésének következtében jelentősen megerősödött, az USA gazdasági szerepe csökkent a térségben Kína ellenében. Egyes országok politikájában, így különösen Venezuelában az Amerika-ellenesség továbbra is jelen volt, ám ennek biztonságpolitikai kihatásai elenyészőek voltak.

Az USA elsősorban abban érdekelt, hogy a dél-amerikai regionális biztonsági komplexum továbbra is alapvetően stabil maradjon, és a potenciális nagyhatalmi ellenfelek – így Kína és

Oroszország – ne építsenek ki szoros katonai együttműködést a térség államaival. Emellett jelentős amerikai érdek fűződik a Dél-Amerikában kitermelt energiahordozók importjához. A dél-amerikai biztonsági komplexum jelenlegi stabilitásának, a kölcsönös gazdasági érdekeknek, valamint az USA továbbra is érvényesülő katonai dominanciájának köszönhetően Washington befolyása jól alátámasztja ezeket az igényeket.

Az Egyesült Államok az afrikai biztonsági komplexumban

Az USA számára Afrika nagy része biztonságpolitikai szempontból periférikus jelentőséggel bírt. A kontinensnek a globális biztonsági rendszerben játszott marginális szerepe mellett ebben része volt annak is, hogy az Egyesült Államoknak csekély gazdasági érdekeltségei voltak a térségben, biztonsági folyamatai pedig nem voltak közvetlen hatással az amerikai érdekekre. A válságövezeteiben való beavatkozástól az Egyesült Államok általában tartózkodott, ez alól az 1990-es évek eleji szomáliai polgárháborúba való katonai fellépése jelentett kivételt. Az amerikai katonai művelet azonban áldozatokkal járó kudarccal végződött, ennek következtében az afrikai konfliktusokba való beavatkozás ismét lekerült a napirendről.

Ebben a 2001. szeptember 11. után meghirdetett terrorizmus elleni küzdelem hozott némi változást, amelynek logikája szerint Afrika szarvának térsége a szélsőséges iszlám szervezetek jelenléte miatt növekvő biztonsági kockázatokat jelentett az USA számára. A különleges erők bevetésével, légicsapásokkal végrehajtott terroristaellenes műveleteken kívül azonban itt nem történt jelentős amerikai katonai fellépés. Az Egyesült Államok diplomáciai aktivitása azonban megnőtt a régióban, a 2000-es évektől jelentős szerepet játszott a dárfúri kérdésben, Dél-Szudán függetlenné válásának folyamatában és a szomáliai válság rendezésére irányuló kísérletekben. A 2011-et követően a közel-keleti regionális komplexummal szintén határos Nyugat-Afrikában felerősödő instabilitás és az iszlamista mozgalmak térnyerése szintén növelte az amerikai biztonságpolitikai figyelmet, bár Franciaországhoz képest csak másodlagos szerepet kívánt betölteni a stabilitás helyreállításában. Afrika növekvő gazdasági jelentősége ugyanakkor előrevetíti azt, hogy az Egyesült Államok a szubszaharai térség biztonsági kihívásaira is nagyobb figyelmet fog fordítani. Ez ugyanakkor várhatóan egyelőre diplomáciai közvetítő feladatokra, segélyekre, korlátozott számú katonai tanácsadó rendelkezésre bocsátására fog korlátozódni.

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum

Az észak-amerikai térségnek mint regionális biztonsági komplexumnak hosszú idő óta két meghatározó sajátossága van. Egyrészt a térségben található az Amerikai Egyesült Államok, amelynek szuperhatalomként a nemzetközi rendszer egészére, azon belül minden egyes regionális biztonsági komplexumra is meghatározó a befolyása, másrészt – részben a biztonsági komplexum erőteljesen centralizált és stabil jellege miatt – itt a 20. század eleje óta lényegében nem léteztek hagyományos regionális biztonsági problémák. Az itteni államok – nagyrészt az Egyesült Államok stabilizáló szerepe miatt – hosszú idő óta nem jelentenek katonai

fenyegetést egymással szemben, nem lelhetőek fel a más régiókra jellemző hatalmi verseny és az egyensúlypolitika jelei. Észak-Amerika távolról, más regionális komplexumokhoz képest olybá tűnhet, mint amelyben nincsenek regionális biztonsági problémák, ám a valóság ennél jóval összetettebb.

A komplexum körülhatárolásának kérdése is szorosan összefügg az Egyesült Államok szerepével. Az általunk alkalmazott felosztás szerint az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum (NARSC) a földrajzi Észak-Amerika mellett magában foglalja Közép-Amerikát és a Karib-térséget is. Az elhatárolást a földrajzi adottságok is befolyásolják, Észak- és Dél-Amerikát ugyanis csupán egy keskeny földszáv kapcsolja össze Közép-Amerika déli részénél, a mai Panama területén. Ugyan ez utóbbi két földrajzi régió a történeti fejlődése, kulturális és nyelvi jellegzetességei alapján Latin-Amerikához tartozik, ám biztonságpolitikai sajátosságai miatt mégis célszerű Észak-Amerikához sorolni őket. Ennek elsődleges oka az Egyesült Államok közvetlen közelsége és ebből adódó jelentős befolyása, a biztonsági komplexum erőteljesen központosított jellege, stabilitása, valamint a hagyományos regionális biztonsági problémák hiánya. Noha Dél-Amerika esetében is érvényesül az Egyesült Államok különleges befolyása, valamint a dél-amerikai regionális biztonsági komplexumra is igaz, hogy más regionális biztonsági komplexumokhoz képest kevésbé jellemzőek a hagyományos államközi biztonsági problémák, Közép-Amerika és a Karib-térség esetében ugyanakkor ezek a jegyek jóval dominánsabban érvényesülnek. Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexumon belüli részleges elkülönülése okán a kontinentális közép-amerikai kisállamokra regionális szubkomplexumként tekinthetünk.

Az amerikai kontinens biztonságpolitikai jellegét döntően befolyásolja, hogy keletről az Atlanti-óceán, nyugatról pedig a Csendes-óceán határolja. Az Európától és Ázsiától való távolság a 19. század elejétől biztosította azt, hogy az Egyesült Államok kiépítse és biztosítsa domináns hatalmi szerepét a kontinensen, és megakadályozza, hogy az nagyhatalmi küzdelem színterévé váljon. A két óceán a 20. század folyamán is jelentős biztonsági előnyt jelentett a kontinens államai számára Európa és Ázsia expanzióra törekvő hatalmaival szemben.

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum három legmeghatározóbb állama területe, népessége és gazdasági potenciálja alapján az Egyesült Államok, Kanada és Mexikó. A térség 550 millió főt meghaladó népességéből az USA 310, Kanada 35, Mexikó 120 milliós népességgel rendelkezik. Az Egyesült Államok és Kanada lakosságának többsége kulturálisan továbbra is angolszász gyökerekkel bír, amelyben meghatározó elem az angolnyelvűség és a protestantizmus, noha Kanadában továbbra is jelentős számú francia nyelvű katolikus népesség él. Ugyanakkor az Egyesült Államokban is számottevő katolikus népesség található részben a 19. század végi európai migráció eredményeként, részben az utóbbi évtizedekben megnövekedett számú latin-amerikai bevándorlók miatt is. A világ minden tájáról továbbra is érkező migráció miatt azonban az Egyesült Államok és Kanada döntően fehér, protestáns, angolszász jellege gyengülőben van, e társadalmak egyre inkább multikulturális jelleget öltenek. A közép-amerikai és a karibi államok kulturális tekintetben a latin-amerikai térséghez tartoznak, ugyanis döntően spanyol ajkú, katolikus vallású társadalmak alkotják.

A kedvező éghajlati és természetföldrajzi adottságok nagymértékben elősegítették azt, hogy az Egyesült Államok váljon a legnépesebb és leggazdagabb országgá az észak-amerikai földrészen. Regionális gazdasági túlsúlyát jelzi, hogy Észak-Amerika 2013. évi, hozzávető-

leg 20 ezer milliárd dolláros gazdasági összteljesítményéből 16,7 ezer milliárddal részesül az Egyesült Államok. A gazdasági hatalom politikai és katonai hatalommá történő konvertálását elősegítette a kedvező földrajzi fekvés. Központi elhelyezkedése az észak-amerikai régióban, a természeti akadályok hiánya a szárazföldön észak és dél felé, a karibi térség közelsége és megközelíthetősége tengeren nagymértékben elősegítette azt, hogy az Egyesült Államok gazdasági és katonai eszközökkel is könnyen gyakoroljon befolyást közvetlen környezetére, egyben korlátozza más külső nagyhatalmak beavatkozását a térségbe.

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum történeti gyökerei a 16–18. század közötti gyarmatosításra és a 18. század végi, 19. század eleji függetlenségi háborúkra nyúlnak vissza. Az ide tartozó államok ugyanis a gyarmatosítás örökségeként kulturálisan két fő csoportra oszthatók. Az Egyesült Államok és Kanada angolszász jellege az angol gyarmatosítás örökségeként él tovább, a döntően egykor spanyol gyarmati területnek számító Közép-Amerika és a karibi térség pedig kulturálisan Latin-Amerika része. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az Egyesült Államok és Kanada etnikailag dominánsan fehér jellege múltóban van az utóbbi évtizedek nagyszámú latin-amerikai és ázsiai bevándorlója miatt. E társadalmi változások pedig hatással vannak az észak-amerikai országok politikai folyamataira, kül- és biztonságpolitikai orientációjára is.

Meghatározó biztonsági trendek 1990 után

Az észak-amerikai regionális komplexum a 19. század vége óta erőteljesen centrális jelleget öltött az Egyesült Államok meghatározó befolyása révén. További sajátosságot jelentett, hogy világhatalommá válása miatt az Egyesült Államok regionális biztonságpolitikáját is globális biztonságpolitikái érdekei határozták meg. E jelenség az első és a második világháború alatt is érvényesült, ám igazán a hidegháború idején teljesedett ki. Az Egyesült Államok a hidegháborús környezetben is érvényesíteni kívánta a Monroe-elvet, vagyis meg kívánta akadályozni bármilyen külső hatalom, ez esetben a Szovjetunió befolyásának térnyerését az amerikai kontinensen. A latin-amerikai térség számos országában ugyanis a második világháború utáni évtizedekben erőteljesen felerősödtek a baloldali, Amerika-ellenes mozgalmak, így a kontinens nagy része egyben a két vezető világhatalom politikai és ideológiai küzdelmének egyik színtere lett. Az USA regionális biztonságpolitikájában ez egyfelől a Kanadával való szövetségi kapcsolatok NATO-keretekben történő kiépítését jelentette. A latin-amerikai térségben, benne Közép-Amerikában és a karibi térségben pedig az antikommunista rezsimek támogatása vált meghatározóvá. Az 1980-as években, a „kis hidegháború” idején a Reagan-kormányzat alatt az Egyesült Államok különös intenzitással avatkozott be a közép-amerikai és a karibi térségben zajló belső polgárháborús konfliktusokba a baloldali mozgalmak ellen, így El Salvadorban (1979-től), Nicaraguában (1979-től), Grenadában (1983) és Panamában (1989), de más, az Egyesült Államokkal szövetséges karibi államok is részesültek rendszeres amerikai katonai segítségben.

A hidegháború végét követően, az 1990-es évektől immáron egyedüli szuperhatalomként az amerikai biztonságpolitikát továbbra is más régiókhoz, különösen Európához és a Közel-Kelethez kapcsolódó biztonsági kérdések határozták meg. Az 1980-as évek végére a Kö-

zép-Amerikában zajló, ideológiai alapú polgárháborúk lezárultak, és a térségben a következő évtized elejétől általános demokratizálódási folyamat indult el. Mivel a Szovjetunió, illetve a kommunizmus jelentette fenyegetés megszűnt, és ezzel párhuzamosan a latin-amerikai térség kisállamainak belső konfliktusai is alábbhagytak, az észak-amerikai régió ismét leértékelődött az amerikai biztonságpolitika számára. A térség csökkenő biztonságpolitikai jelentőségének egyik jele volt az Egyesült Államok részéről a Panama-csatorna feletti szuverenitás visszaadása Panama állam részére 1999-ben.

Ehelyütt szükséges említést tenni arról, hogy a 2000-es években történt technológiai áttöréseknek köszönhetően – különösen a palagáz és az olajhomok kitermelhetőségét illetően – az Egyesült Államok és Kanada jelentősen tudta növelni az energiatermelését, csökkentve ezzel kitettségét a külső, különösen a közel-keleti forrásoktól. E fejlemény jelentős befolyással van az Egyesült Államok közel-keleti politikájára is, növelve az USA mozgásterét a térségben. A hazai forrású energiahordozók egyben nagymértékben növelhetik az USA és Kanada versenyképességét és Észak-Amerika egészének energiabiztonságát.

Ugyanakkor a fenti trendekkel párhuzamosan előtérbe kerültek és egyre jelentősebb kihívást jelentettek a nem hagyományos transznacionális biztonsági kihívások, különösen a kábítószer-kereskedelem és a szervezett bűnözés. A biztonsági komplexumon belül tehát a hagyományos biztonsági kihívások visszaszorultak, és új lendületet vettek a térség államainak különböző szintű integrációs törekvései.

Regionális integrációs törekvések

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexumban is kialakultak a regionális együttműködést elősegítő szervezetek, ám a térség integráltsága közel sem éri el a nyugat-európai szintet. A legfontosabbak közülük az Amerikai Államok Szervezete (*Organization of American States – OAS*), mint a latin-amerikai térséget is magában foglaló pánamerikai, általános politikai együttműködést elősegítő szervezet, az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás (*North American Free Trade Agreement – NAFTA*), amely az Egyesült Államokat, Kanadát és Mexikót foglalja magában, a Karibi Közösség (*Caribbean Community and Common Market – CARICOM*), amely a karibi térség gazdasági, kereskedelmi, kulturális együttműködését hivatott fejleszteni, valamint a közép-amerikai integrációs rendszer, a SICA (*Sistema de la Integración Centroamericana*). A fenti együttműködési formák azonban döntően politikai és gazdasági jellegűek, a hagyományos biztonsági dimenzióban egyedül az Egyesült Államokat és Kanadát magában foglaló NATO-t lehet megemlíteni a régióban jelen lévő biztonsági szervezatként. Mindemellett az alábbiakban érdemes röviden e regionális együttműködési formákról is szót ejteni.

Az OAS elődje, az Amerikai Államok Nemzetközi Uniója (más elnevezéssel Pán-Amerikai Unió) 1890-ben alakult Washingtonban. Az egyik legrégebbi regionális kormányközi szervezet célja – elsősorban az Egyesült Államok gazdasági érdekei által vezérelve – a térség kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztése volt. A szervezet 1933-ban Montevideóban alakult át Amerikai Államok Szervezetévé, s ettől kezdve a tagállamok közötti békés politikai együttműködés elősegítése vált fő célkitűzésévé. Az OAS megalakulása egybeesett az Egyesült Ál-

lamok jószomszédi politikájának meghirdetésével, amelynek keretében az USA a kontinens államai felé együttműködésen alapuló, szuverenitást tiszteletben tartó politikát hirdetett meg. A montevideói konferencián elsőként fektették le nemzetközi egyezmény keretében a belügyekbe való beavatkozás tilalmát mint nemzetközi jogi alapelvet. 1938-ban az OAS keretében ismerték el az amerikai államok szuverén egyenjogúságát.

1945-ben, a második világháború utáni nemzetközi rendszer alapjainak lerakását szem előtt tartva, az OAS tagállamai a szervezet legfőbb irányító szervén, az évenként ülésező Amerika-közi Konferencián a mexikói Chapultepecben nyilatkozatot fogadtak el, melyben a felek kijelentették, hogy tartózkodnak az egymás elleni erőszaktól, és bármelyikük szuverenitása, politikai függetlensége vagy területi integritása elleni támadást valamennyiük elleni agresszióként értékelnek. A politikai deklarációnak tekinthető nyilatkozatot a Truman-adminisztráció az élesedő hidegháborúra tekintettel állandó kötelezettségvállalásra vonatkozó formába kívánta önteni. Így született meg 1947-ben az Amerika-közi Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés, más néven a riói paktum, amely 1948-ban lépett életbe, és amelynek tagsága nagyrészt fedte az OAS tagállamait. Noha a szerződésre számos alkalommal hivatkoztak olyan esetekben, amikor valamely részes tagállamot külső támadás ért (lásd például a kubai rakétaválság, a falklandi háború, a 2011. szeptember 11-i terrortámadás), a NATO-hoz hasonló, formalizált politikai és katonai struktúrák hiánya miatt annak rendszerint csekély tényleges, gyakorlati jelentősége volt.

Az Amerikai Államok Szervezete 1948-ban fogadta el az alapokmányát, amely az alábbi fő célokat tartalmazta:

- a béke és biztonság megerősítése a kontinensen;
- a viták békés rendezése a tagállamok között;
- az esetleges agresszorral szembeni közös fellépés;
- a tagállamok között felmerülő politikai, igazságszolgáltatási, gazdasági problémák rendezése;
- a gazdasági, szociális, kulturális kapcsolatok fejlődésének elősegítése.

A későbbiekben további két célkitűzéssel bővült a charta:

- a mélyszegénység felszámolása, amely a földrészt demokratikus kibontakozásának akadálya;
- a hagyományos fegyverek számának hatékony csökkentése annak érdekében, hogy az erőforrások a gazdasági és szociális fejlődés előmozdítására összpontosuljanak.

NAFTA

A térség legnagyobb regionális kereskedelmi megállapodása az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Megállapodás. A NAFTA elsődleges gazdasági jelentőséggel bír, vele a legnagyobb lélekszámú szabadkereskedelmi térség jött létre, s előmozdította az észak-amerikai térség gazdasági integrációját és egyben liberalizációját. Politikai jelentősége elsősorban abban nyilvánult meg, hogy Mexikót szorosabban az észak-amerikai térséghez kötötte, gyengítve annak közép-amerikai beágyazottságát.

CARICOM

A Karibi Közösség (*Carribean Community*) 1973-ban jött létre a karibi térség angol nyelvű államainak (Barbados, Guyana, Jamaica, Trinidad és Tobago) szervezeteként. A Karibi Szabadkereskedelmi Társulás utódaként létrejött szervezet fő célkitűzése a gazdasági együttműködés ösztönzése a vámunió biztosításával – ám ez továbbra sem teljes –, a kereskedelmi viták rendezésének előmozdítása, a kulturális és tudományos együttműködés ösztönzése, és általában a külpolitikai koordináció. A szervezetnek tizenöt tagállama és öt társult tagja van, tagállam három dél-amerikai földrészen található gyarmati terület is, Francia Guyana, a Holland Suriname, és Guyana, ez utóbbi fővárosában található a szervezet székhelye.

SICA

A közép-amerikai államok legjelentősebb regionális együttműködési kerete a Közép-Amerikai Integrációs Rendszer, a SICA. A Közép-Amerikai Államok Szervezete jogutódjaként jött létre 1993-ban a tegucigalpai egyezmény megkötésével, amelynek révén a regionális együttműködést kiterjesztették politikai (demokrácia, szabadságjogok) és biztonsági (viták rendezése, szervezett bűnözés elleni fellépés) területekre. A SICA keretet nyújt a térség elsőszámú biztonsági problémájának tekinthető szervezett bűnözés elleni fellépéshez, ugyanakkor az elégtelen tagállami erőforrások következtében tényleges tevékenységéhez külső donorokra, rendszerint az Egyesült Államok támogatására szorul.

NATO

A NATO 1949. évi megalapításával az Egyesült Államok és Kanada a történelemben először állandó jellegű szövetségi státusba került egymással. Noha alapvetően Nyugat-Európa védelmére hozták létre, a földrajzi fekvéséből, az északi sarki területeiből adódóan Kanadára nézve közvetlen fenyegetést is jelentett a Szovjetunió, másrésztől erőteljes európai – elsősorban brit – politikai, gazdasági, katonai kapcsolatai miatt az európai biztonsági változások is közvetlenül érintették.

A hidegháborús katonai szembenállás szempontjából nézve Észak-Amerika sarkvidéki tengeri útvonalai és légtere bírt elsődleges stratégiai jelentőséggel. A szovjet légierő és rakéatechnológia 1950-es évekbeli fejlődésével szükségessé vált a térség közös légtérvédelmének fejlesztése, így jött létre 1957-ben az Észak-Amerikai Légtérvédelmi Parancsnokság (NORAD), az Egyesült Államok és Kanada által létrehozott kétnemzeti rendszer, amelynek feladata Észak-Amerika légtérének ellenőrzése és az előrejelzés.

Az Amerikai Egyesült Államok mint regionális biztonsági szereplő

Az amerikai biztonságpolitika alapvetései

A globális hatalom Amerikai Egyesült Államok biztonságpolitikáját a második világháború óta a globális biztonság szempontjából legjelentősebb kihívások határozzák meg. Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexummal kapcsolatos biztonsági érdekei tehát alapvetően a globális szempontból releváns biztonsági érdekek függvényévé váltak. A poszt-hidegháborús korszak meghatározó amerikai stratégiai célkitűzése egészen a jelenkorig az Egyesült Államok nemzetközi hatalmi rendszerben betöltött kitüntetett pozíciójának a megőrzése. A hidegháború vége óta az egymást követő kormányzatok által kiadott, a stratégiai dokumentumok hierarchiájában a legfelső szintet betöltő amerikai nemzetbiztonsági stratégiák mindegyike ennek megfelelően a globális vezető szerep megtartásának szükségességét állította középpontba, még ha e dokumentumok a kül- és biztonságpolitikai rész kérdéseket tekintve eltérő hangsúlyokat képviseltek is.

A poszthidegháborús korszakban alapvetően négyféle elképzelés látott napvilágot az Egyesült Államok lehetséges nagy stratégiáját illetően: a neoizolacionizmus, a szelektív szerepvállalás, a kooperatív biztonság és az elsőség stratégiája.

A neoizolacionizmus által hirdetett stratégia csak a szűk értelemben vett létfontosságú nemzeti érdekek, vagyis a szuverenitás és az USA területének védelmére, a szűk értelemben vett nemzetvédelemre kíván fókuszálni. A bezárkózás támogatói szerint nem szolgálja az Egyesült Államok érdekeit, ha a szövetségi rendszerek tagjaként és távoli konfliktusokba beavatkozó nagyhatalomként aktív nemzetközi biztonságpolitikai szerepet vállal.

A *szelektív szerepvállalásstratégiája* szerint a nemzetközi hatalmi viszonyok szempontjából kulcsrégióknak számító Európa, Kelet-Ázsia és a Közel-Kelet stabilitása, a hidegháború utáni nagyhatalmi status quo megőrzése kulcsfontosságú amerikai érdek. Az Egyesült Államoknak tehát érdeke az, hogy e kulcsrégiókban szövetségi rendszerekkel és katonai jelenléttel megőrizze a stabilitást, és megakadályozza bármely potenciális rivális hatalom domináns hatalmi helyzetbe kerülését, ugyanakkor nem érdeke minden fegyveres konfliktusba beavatkozni, az erőforrásait világcsendőri feladatokra felhasználni.

A *kooperatív biztonság stratégiája* ezzel szemben bármilyen agressziót vagy válságot az egész nemzetközi rendszer elleni fenyegetésnek tekint, amellyel szemben a kollektív biztonsági rendszer alapelveinek megfelelően a nemzetközi közösségnek fel kell lépnie. A stratégia ugyanakkor a liberális nemzetközi rend erősödését, a demokrácia terjedését és a nemzetközi együttműködés fokozódását vetíti előre, amelynek keretében az Egyesült Államoknak érdekében áll a multilateralizmusra való törekvés és a nemzetközi intézmények megerősítése.

Az *elsőség stratégiája* szerint a nemzetközi rend, a hidegháború utáni status quo biztosításának a kulcsa nem az óvatos hatalmi egyensúlypolitika vagy a multilateralizmusra való törekvés, hanem az amerikai elsőbbség megőrzése és megerősítése. Vagyis az Egyesült Államok célja egyértelműen az amerikai hegemonia megerősítése és kiterjesztése, valamint a potenciális ellenfelek felemelkedésének megakadályozása. A stratégia olyan unipoláris rendben gondolkodik, amelyben jellemző az amerikai unilateralizmus.

E stratégiák közül a neoizolacionizmust kivéve mindegyik jelen volt a poszthidegháborús korszakban. Ugyanakkor tiszta formájában egyik elnökség idején sem érvényesült, inkább egy-egy stratégia jegyei váltak meghatározóbbá bizonyos időszakokban. A Clinton-kormányzat idején a kooperatív biztonság elemei lettek hangsúlyosabbak, a Bush-kormányzat idejének nagy részében az elsőség stratégiája került előtérbe, míg az Obama-kormányzat alatt a szelektív szerepvállalás és a kooperatív biztonság elemei keverednek.

Az amerikai biztonságpolitika regionális szempontból

Az amerikai regionális biztonságpolitika gyökerei a 19. század első évtizedeire nyúlnak vissza. A nyugat felé terjeszkedő Egyesült Államok és az északi szomszéd Kanada, valamint a déli szomszéd Mexikó között ekkor alakultak ki a ma is érvényes határok. Ám míg az akkor még brit gyarmatnak számító Kanada esetében az 1812. évi angol–amerikai háború és a későbbi megállapodások révén kerültek a határok meghatározásra, addig délnyugaton, Mexikó esetében az 1848-as győztes háború eredményeként gyarapíthatta területét az USA. E kezdeti történeti események jól tükrözik azt a máig tartó trendet, amelyben az Egyesült Államok az északi szomszédjával mindig is konstruktívabb, együttműködőbb kapcsolatot alakított ki biztonsági kérdésekben, dél felé viszont erőteljesebben érvényesült az egyoldalú amerikai érdekvédelem. Hasonlóképpen meghatározó az amerikai regionális biztonságpolitika számára az 1821-ben James Monroe elnök által meghirdetett elv, amely elutasítja, hogy külső hatalmak az amerikai kontinens ügyeibe beavatkozzanak. Az „Amerika az amerikaiaké” megfogalmazásban elhíresült tétel közvetve az Egyesült Államok befolyási övezeteként határozta meg az amerikai kontinenst, ami egészen máig az amerikai biztonságpolitika egyik alaptétele. A 19. században az Egyesült Államok nagyrészt maga is tartózkodott a hatalmi politikától és a környező államok ügyeibe való beavatkozástól. Az Egyesült Államok aktív nemzetközi színre lépése az 1898. évi spanyol–amerikai háborútól számítható, ekkortól kezdve az USA a közvetlen környezetében nagyhatalomként aktívan érvényesítette az érdekeit. Ez a nagyhatalmi politika az észak-amerikai biztonsági komplexumra nézve a két világháború közötti izolacionista korszak ideje alatt éppúgy érvényesült, mint az aktív amerikai globális szerepvállalással járó hidegháború éveiben.

Az Egyesült Államok közvetlen földrajzi környezetére nézve tehát a korábban ismertetett nagy stratégiák különbözőségei kevés relevanciával bírnak. Az észak-amerikai térségben továbbra sincs olyan állam vagy regionális konfliktus, amely hagyományos kihívást jelentene az Egyesült Államok biztonságára. A fenti stratégiák mindegyike stabil, együttműködő kapcsolatokat ír elő az észak-amerikai térség államaival, megtartva az Egyesült Államok vezető regionális politikai, katonai és gazdasági szerepét. Az USA katonai elsősége Észak-Amerikában továbbra is megkérdőjelezhetetlennek látszik az elkövetkezendő évtizedekre is, és a 2000-es évek végén tapasztalt relatív gazdasági visszaesése ellenére az amerikai gazdasági dominancia továbbra is érvényesül.

Ugyanakkor ez utóbbi téren, különösen a kereskedelmi kapcsolatok terén az amerikai dominancia komolyabb kihívással szembesül. Különösen Kína mint felvevőpiac növekvő gazdasági szerepe jelentős biztonságpolitikai relevanciával is bírhat az olyan stratégiai nyers-

anyagok, mint a kőolaj és földgáz esetében. Összességében azonban megállapítható, hogy a régió stabilitása és az Egyesült Államok változatlan hegemoniája miatt a térség nem igényelt jelentős stratégiai figyelmet az USA részéről.

Az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikája alapvetően a globális hatalmi erőviszonyok szempontjából kulcsfontosságú régiókra, vagyis Európára, a Közel-Keletre és növekvő mértékben Kelet-Ázsiára fókuszál. Míg az 1990-es években Európa továbbra is jelentős amerikai figyelmet kapott a kelet-európai térség politikai átrendeződése és a dél-szláv háborúk miatt, addig a 2000-es években egyértelműen a tágabb Közel-Kelet, valamint Kelet-Ázsia felé fordult az amerikai figyelem.

Az előbbi kulcstérségek hatalmi változásai által nagymértékben meghatározott amerikai globális stratégiai célkitűzések a poszthidegháborús korszakban is alapvetően határozták meg az USA közvetlen környezetével kapcsolatos politikáját. A kilencvenes években a Clinton-kormányzatnak az egypólusúvá vált világban a demokrácia terjesztésére és a piacgazdaságok megerősítésére vonatkozó stratégiája (*National Security Strategy of Engagement and Enlargement*) az észak-amerikai regionális biztonsági komplexumra is kihatással volt. E téren a legjelentősebb eredmény az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény megkötése volt, ám a régió más országaival kapcsolatban is jelentős szerepet kaptak a kereskedelmi és piaci liberalizációra vonatkozó amerikai törekvések. A demokráciaterjesztés vonatkozásában a Clinton-kormányzat a demokrácia helyreállítása nevében avatkozott be 1994-ben Haitiben, ahol katonai erővel segítette vissza a hatalomba a korábban katonai puccs által eltávolított Jean Bertrand Aristide elnököt, a Kubával szemben változatlanul fenntartott szankciós politikát pedig a diktatórikus rendszerekkel szembeni fellépésként értelmezték. A Bush-kormányzat lényegében folytatta a Clinton-adminisztráció politikáját, ám a terrorizmus elleni küzdelem, az afganisztáni és az iraki háború árnyékában a térség a korábbiaknál is kevesebb figyelmet kapott az amerikai külpolitikában. Ugyanakkor a Bush-adminisztráció a régióban lévő államoktól is megkövetelte a fokozott együttműködést a terrorizmus elleni küzdelemben, amely belbiztonsági, hírszerzési területen eredményes volt, ám az iraki háborúban egyedül Nicaragua politikai támogatását tudta megszerezni.

A 2001. szeptember 11-i támadások belbiztonsági vonatkozásban is mérföldkövet jelentettek az Egyesült Államok számára. Noha korábban is előfordultak terrorcselekmények az USA területén, részben szélsőséges iszlamista szervezetek, részben szélsőséges nézeteket valló egyének részéről, a szeptember 11-i támadás méreteiben és hatásában minőségileg új helyzetet teremtett. A kormányzat ekkor állította fel a Belbiztonsági Minisztériumot (*Department of Homeland Security*), amelynek feladata kormányzati szervként a belbiztonságot érintő szerteágazó kormányzati tevékenységek felügyelete, koordinálása lett. Jelentősen bővítették továbbá a titkosszolgálati és rendészeti szervek megfigyelési és nyomozati jogköreit a szabadságjogok rovására az úgynevezett hazafias törvény, a *Patriot Act* keretében, és általában véve nagyobb figyelmet kapott a belbiztonság kérdése. Noha 2001 óta a terrorizmust az amerikai stratégiai dokumentumok első számú nemzetbiztonsági kockázatként kezelik, nemzetközi összehasonlításban kevés tényleges terrortámadás vagy arra való kísérlet történt az Egyesült Államokban az azóta eltelt években.

Szomszédsági kapcsolatok a biztonságpolitika tükrében

Az USA számára stratégiai szempontból mind szomszédságánál, mind méreteinél fogva Kanada és Mexikó bír elsősorban biztonsági relevanciával az észak-amerikai régióban. Kanada a globális biztonsági kérdéseket tekintve is az USA egyik legfontosabb nemzetközi partnere. NATO-szövetségesként jelentős szerepet vállalt az elmúlt évtizedekben az Egyesült Államok vezette válságkezelési műveletekben, így a délszláv térségben és Afganisztánban. Ezen túl a G8-ak és a G20-ak tagjaként szintén befolyása volt az Egyesült Államok biztonsága szempontjából jelentős globális kérdések kezelésére. Földrajzi elhelyezkedésénél fogva pedig továbbra is meghatározó szerepet kap az Egyesült Államok védelmében, különösen a hidegháború idején, 1957-ben felállított közös észak-amerikai légtérfigyelési rendszer (NORAD) révén. A hagyományos biztonsági kérdések mellett, különösen 2001. szeptember 11. óta, Kanada vonatkozásában is felértékelődtek a belbiztonsági kérdések, a határvédelem, a kritikus infrastruktúra védelme, a terrorizmus elleni küzdelem jelentősége.

Mexikó esetében ugyan nem beszélhetünk a kanadaihoz hasonló szövetségesi státuszról és szoros védelmi együttműködésről, ugyanakkor hagyományos biztonsági fenyegetést sem jelent az Egyesült Államokra nézve, így elsősorban a gazdasági biztonság, valamint a belbiztonsági és transznacionális biztonsági kihívások miatt van kritikus jelentősége. A gazdasági biztonság területén külön kiemelendő az energiabiztonság kérdése. Az Egyesült Államok olajimportjának a jelentős része továbbra is Mexikóból (9%) és Kanadából (27%) származik, bár a 2000-es évek technológiai fejlődésének köszönhetően növekvő mértékben tudja saját szükségleteit fedezni.

A transznacionálisbiztonsági problémák tekintetében Mexikó esetében a személyek és áruk illegális áramlásából adódó kihívások miatt külön kiemelendő a határok biztonságának kérdése. Becslések szerint az Egyesült Államokban 2008-ban 11 millió illegális bevándorló élt, 56%-uk Mexikóból, további 22% más latin-amerikai országokból érkezett. Az illegális bevándorlás, valamint a kiterjedt kábítószer- és illegális fegyverkereskedelem miatt jelentős erőforrásokat igényel az USA déli határainak védelme a szárazföldön és a tengeren egyaránt.

Az Egyesült Államok széles körű bilaterális és regionális együttműködésre törekszik a szervezett bűnözés elleni fellépés érdekében. Ennek jegyében indította útnak 2006-ban a Merida-kezdeményezést, amely a közép-amerikai országok bűnüldöző szervei közötti együttműködés fokozása mellett amerikai pénzügyi és eszközbeli segítséget nyújtott a térség államai számára a szervezett bűnözéssel szembeni hatékonyabb fellépés érdekében. A Merida-kezdeményezés legfontosabb komponensei a következők: a szervezett bűnözői csoportok elleni fellépés, a jogállamiság és jogbiztonság megerősítése intézményi reformokon keresztül, „húszonegyedik századi határok kialakítása” (azaz a határokon áthaladó kereskedelmi és egyéb forgalom fokozott ellenőrzése és biztosítása, valamint a határ menti infrastruktúra fejlesztése), közösségek megerősítése szociális programok révén.

A Merida-kezdeményezés 2010-től már csupán Mexikót foglalta magában, a többi közép-amerikai állam vonatkozásában a Közép-Amerikai Regionális Biztonsági Kezdeményezés lépett a helyébe. A karibi térséggel kapcsolatban pedig hasonló programot takar a Karibi Medence Biztonsági Kezdeményezés, amely a tengeri és légi ellenőrzésben való együttműködésre, a bűnüldöző szerveknek, a határvédelemnek és a parti őrségnek nyújtott közvetlen

pénzügyi és eszközbeli támogatásra, az igazságügyi reform támogatására és a bűnmegelőzésre terjed ki. Az Egyesült Államoknak elsőszámú kábítószer-felvevőpiacként, valamint fegyver-exportőrként jelentős szerepe van a mexikói és közép-amerikai kábítószer-kereskedelemmel összefüggő, a térség államainak stabilitását veszélyeztető bűnözés növekedésében. E kétoldalú és regionális erőfeszítésekben az Egyesült Államok dominanciája miatt azonban gyakran sérül a részt vevő országok szuverenitása, ráadásul az USA által preferált kábítószer-ellenes stratégiát gyakran éri kritika az érintett államok részéről.

A karibi térségben hagyományos biztonságpolitikai szempontból egyedül a Szovjetunióval szövetséges, kommunista berendezkedésű Kuba volt fontos az amerikai biztonság szempontjából. A hidegháború végével azonban Kuba elveszítette szovjet patrónusát, s e vonatkozásban jelentőségét is. A Reagan-kormányzat a karibi kisállamokat az 1982-ben létrehozott Regionális Biztonsági Rendszer (Regional Security System – RSS) keretei között ösztönözte az USA-val és egymással való biztonsági együttműködésre. Ekkor még a Szovjetunió-barát baloldali mozgalmak elleni fellépés állt a kezdeményezés háttérében, a hidegháború végével azonban a hangsúlyok áttevődtek. A karibi térség Közép-Amerikához hasonlóan transznacionális biztonsági kihívások és a gyenge államhatalommal összefüggő biztonsági problémák miatt jelentett növekvő kockázatokat az Egyesült Államok számára.

A védelmi stratégia és haderőfejlesztés regionális aspektusai

Az Egyesült Államok továbbra is a világ legerősebb katonai hatalma, és ezt a pozícióját várhatóan a következő két évtizedben megőrzi. Az amerikai védelmi költségvetés 2012-ben 682 milliárd dollár volt, míg ugyanebben az évben az őt követő Kína katonai költségvetése becslések szerint 166 milliárd. Noha a jelenlegi kormányzati tervek szerint az amerikai védelmi kiadások a költségvetési nehézségek miatt a következő évtizedben csökkenni fognak, még mindig jelentősen megelőzi majd bármely más államét. Mivel az észak-amerikai komplexumban nincsenek közvetlen katonai fenyegetések, az amerikai védelmi stratégia továbbra is alapvetően globális kitekintésű, vagyis a doktrína, az elhelyezkedés és a képességfejlesztés előterében alapvetően az USA globális katonai szerepvállalása, és nem a szűken vett területvédelem áll. Ennek megfelelően a szeptember 11-ét követő évtizedben a távoli térségben végrehajtott felkelésellenes és terrorizmusellenes műveletek voltak a védelmi stratégia fókuszában, jelenleg pedig a tengeri és légi erőketitési képességek megtartása és fejlesztése. Ugyanakkor az amerikai haderő számára továbbra is az egyik első számú feladat az Egyesült Államok területének a védelme. Ennek megfelelően a különböző haderőnemek – légierő, haditengerészet, hadsereg – rendelkeznek azokkal a képességekkel is, amelyek a határvédelem szempontjából szükségesek.

A nemzetvédelem szempontjából három fenyegetés – a ballisztikus rakéták, a kiberfenyegetettség, valamint a terrorizmus – emelendő ki, amelyek közvetlenül is veszélyeztethetik az Egyesült Államok területének biztonságát. A rakéatechnológia fejlődésének és proliferációjának következtében a nagyhatalmak mellett egyre több Washingtonnal szemben álló távoli állam is rendelkezik olyan támadóképességekkel, amelyek az Egyesült Államok területét képesek veszélyeztetni. Az USA a ballisztikusrakéta-védelmi rendszer kiépítésével és fejleszté-

sével igyekszik válaszolni e kihívásra. Ez a még fejlesztés alatt álló rendszer az észak-amerikai térség nagy részét lefedi, így regionális biztonsági jelentősége is van.

A kibervédelem a számítógépes hálózatokon keresztül jelentkező, növekvő mértékű fenyegetés miatt kerül egyre inkább előtérbe. A kibertámadások, melyek a világ bármely országából érkezhettek, az Egyesült Államok katonai és a polgári infrastruktúráját egyaránt veszélyeztethetik. Növekvő jelentőségét mutatja, hogy az amerikai haderőben 2010-ben felállították az önálló kiberparancsnokságot (*Cyber Command*). A földrajzi közelség, a kritikus infrastruktúra (energetikai hálózatok, kőolaj- és földgázvezetékek) összekapcsoltsága miatt egy, az Egyesült Államok elleni nagyobb mértékű kibertámadás a vele szomszédos államokra is kihathat.

A terrorcselekmények megelőzésében elsődleges szerepe a belbiztonsági minisztériumnak, a hírszerző szolgálatoknak és a rendészeti-nyomozó hatóságoknak van. A katonai képességek e tekintetben jellemzően az Egyesült Államok területétől, és egyben az észak-amerikai régiótól is távol eső térségekben (például Közel-Kelet) kerülnek előtérbe. Az USA földrajzi környezetében lévő Kanada, valamint a közép-amerikai és a karibi államok jellemzően nem jelentenek fenyegetést a terrorizmus szempontjából.

Az amerikai katonai képességeknek a regionális biztonság szempontjából különös jelentőségük van a katasztrófavédelem és a humanitárius műveletek szempontjából. Jelentős természeti vagy ipari katasztrófák esetén az amerikai haderő – különösen a nemzeti gárda lát el ilyen feladatokat – nagy támogatást képes nyújtani a civil hatóságoknak.

A kanadai biztonság- és védelempolitika

Kanada biztonságpercepciójának legfontosabb eleme az Egyesült Államokhoz való aszimmetrikus viszony. Noha a 19. század közepe óta az akkor még brit gyarmati, majd 1967-ben domíniumi státuszba került Kanada és déli szomszédja között töretlenül békés, baráti kapcsolatok voltak, a kanadai autonóm külpolitika és az Egyesült Államokhoz való igazodási kényszer közötti egyensúly megtalálása állandó kihívást jelentett Ottawa számára.

A világ második legnagyobb kiterjedésű országának biztonsági szempontból az USA-hoz hasonlóan rendkívül kedvező a földrajzi fekvése. Rövid időszakot leszámítva (Alaszka 1867-ig a cári Oroszországhoz tartozott) az egyetlen szárazföldi szomszédja mindig is a baráti Egyesült Államok volt. Az országnak rendkívül stabil politikai, társadalmi és gazdasági rendszere van. Azokat a fegyveres konfliktusokat, amelyekben Kanada az elmúlt másfél évszázadban részt vett, mind az országtól távol eső térségekben vívták meg. A kiterjedt északi sarkvidéki területeken azonban a sarki tengeri útvonalak könnyebb hajózhatósága és a térség ásványkincsei feletti rendelkezésért egyre fokozódó verseny növeli a térség biztonsági kihívásait.

Összességében kedvező geopolitikai fekvése, fejlett gazdasági és politika rendszere, valamint sikeres multikulturális társadalmi modellje alapján Kanada kevés külső és belső biztonsági problémával küzd. Ugyanakkor az ország történetét végigkísérte a külpolitikai autonómia korlátozottsága, ami egészen a brit birodalom fennállásáig, a második világháborúig elsődlegesen az Egyesült Királysághoz, azt követően pedig döntően az Egyesült Államokhoz való nagyfokú külpolitikai igazodást jelentette.

A területi integritás veszélyeztetettsége egyedül a máig francia többségű Québec tartomány esetében merült fel. Az 1774-es Québec törvény biztosította a francia ajkú népesség alapvető szabadságjogait, a domíniumi státusz megszerzése után pedig az ország föderális berendezkedése révén Québec széles körű autonómiával rendelkezett, így az elszakadás kérdése sokáig nem merült fel reális lehetőségként. Az 1950-es években azonban felerősödött a québeci francia nacionalizmus, az 1960-as évek elejétől pedig a Québeci Függetlenségi Front (FLQ) néven megalakult szélsőséges szeparatista mozgalom több terrorcselekményt is végrehajtott. Az FLQ tevékenysége azonban a francia nyelvű népesség körében sem vált komoly támogatásra, s az 1970-es évek elejére a kanadai kormány erőteljes fellépéssel sikeresen felszámolta a mozgalmat. Noha Québec különválásának kérdése többször is előkerült az elmúlt évtizedekben népszavazások formájában, ám ezeken mindannyiszor a bennmaradást támogatók kerültek többségbe, s a szeparatizmus kérdése biztonsági problémaként már nem került elő.

Az Egyesült Államokhoz való viszony tekintetében alapvetően két iskola alakult ki a kanadai külpolitikai gondolkodásban, a kontinentális és az internacionalista megközelítés. A kontinentális megközelítést preferálók szerint Kanada nemzetközi befolyását leginkább az Egyesült Államokkal való minél szorosabb kapcsolatok révén lehet növelni, ezáltal befolyásolva az amerikai külpolitikát is. Az internacionalista megközelítés szerint viszont Kanadának sajátos nemzeti értékei és az érdekei védelmében hangsúlyoznia kell külpolitikai autonómiáját.

Kanada az Egyesült Államokkal a hidegháború elején kiépített szoros biztonsági együttműködés ellenére sajátos autonóm külpolitikát folytatott az 1950-es évektől kezdődően. Külpolitikájában normatív alapokon erőteljes multilateralizmust szorgalmazott, konstruktív szerepet játszott a nemzetközi biztonságot érintő számos kérdésben, így a kelet–nyugati kapcsolatokban, fegyverzetkorlátozási ügyekben, az ENSZ válságkezelési és békefenntartó misszióiban. E kül- és biztonságpolitikának az ország középhatalmi státusza mellett a kanadai társadalomnak az Egyesült Államokétól eltérő, a nyugat-európai társadalmakéhoz hasonló általános percepciói – erőteljesebb hangsúly a szociális biztonságra és a pacifizmusra – széles társalmi támogatottságot biztosítottak.

A 2000-es évek elejétől kezdve azonban számos tényező eredményeként érzékelhető hangsúlyeltolódás ment végbe a kanadai biztonságpolitikában. E változás egyik leglényegesebb oka a 2001. szeptember 11-i terrortámadás volt, melyet Kanada nemcsak az Egyesült Államok, hanem egész Észak-Amerika elleni támadásként értékelt. A terrorizmus elleni küzdelemben előtérbe került a belbiztonság fokozásának igénye, különösen a határellenőrzés, a kritikus infrastruktúra védelme, a terrorizmussal gyanúsítható személyekkel és csoportokkal szembeni hírszerzési-rendészeti intézkedések. A terrortámadás és az arra adott amerikai válaszok, a terrorizmus elleni globális küzdelem a külpolitikára is kihatással voltak. A Jeanne Chrétien vezette liberális kormány nem támogatta az Irak ellen 2003-ban megindított háborút, Afganisztánban viszont a többi NATO-szövetségeshez képest is jelentős és erőteljes szerepet vállalt Kanada. Az Egyesült Államok vezette „Tartós szabadság” hadműveletben harcoló alakulatokkal is részt vett, 2003-ban az akkor alakult ISAF első parancsnoki feladatait vállalta magára, 2006-tól pedig 2300 fős kontingenssel az egyik legveszélyesebbnek tartott Kandahárban vezetett tartományi újjáépítési csoportot.

Az Egyesült Államokat ért terrortámadás és a terrorizmus elleni háború a kanadai politikai életben is előtérbe helyezte a biztonságpolitikát. Ennek határozott jele volt, hogy 2004-ben

megszületett az első átfogó kormányzati stratégiai dokumentum a kanadai biztonságpolitikáról A nyílt társadalom biztonságának szavatolása: Kanada nemzeti biztonsági politikája (*Securing an Open Society: Canada's National Security Policy*) címmel, 2008-ban pedig *Kanada első védelemi stratégiája* (*The Canada First Defense Strategy*).

A 2006-ban hatalomra került, Stephen Harper vezette konzervatív kormány tovább közeledett a kül- és biztonságpolitikában a realizmus és a pragmatizmus felé, egyben szorosabbra fűzve az ország külpolitikáját az Egyesült Államokéval. E változásra a terrorizmus elleni küzdelem mellett jelentős hatással volt a 2000-es évek második felétől a globális hatalmi átrendeződés felerősödése, a sarkvidék stratégiai jelentőségének, valamint az energiabiztonságnak, benne Kanada energiaexportőri szerepének felértékelődése.

A kanadai biztonságra is kiható külpolitikai változás volt az erőteljesebb afganisztáni szerepvállalás 2006-tól, és általában az amerikai külpolitika támogatása a tágabb közel-keleti térségben, a korábbi normatív külpolitika helyett a kanadai gazdasági érdekek határozottabb nemzetközi képviselése, beleértve a klímaváltozással kapcsolatos kérdéseket is. Mindebben szerepet játszott az energiapolitika felértékelődése. A palagáz és az olajhomok növekvő kitermelhetősége révén Kanada olaj- és gáztermelése jelentősen növekedett a 2000-es években, a gazdasági érdekek pedig a környezeti megfontolások, valamint az ázsiai exportpiacok biztosítása érdekében a normatív külpolitika háttérbeszorítását eredményezték. A növekvő hazai energiaforrások ugyanakkor növelték az ország energiabiztonságát. A kanadai energiahordozók fő exportpiaca jelenleg az Egyesült Államok, ám Kína is növekvő érdeklődést mutat e tekintetben Kanada iránt. Amennyiben Kína jelentősebb szerepet kap a kanadai energiahordozók felvevőpiacaként, befolyást adva ezzel az ázsiai hatalomnak Észak-Amerikában, az hosszú távon az amerikai–kanadai kapcsolatokat is befolyásolhatja.

Kanada védelmi stratégiája három fő feladatot határoz meg az ország számára: Kanada területének védelmét, Észak-Amerika védelmét és a nemzetközi békéhez és biztonsághoz való hozzájárulást. A hidegháború után a kanadai védelmi költségvetés és benne a területvédelmi képességek a többi NATO-tagállamhoz hasonlóan jelentős mértékben visszaestek. Ezzel párhuzamosan a válságkezelő missziókban – Bosznia, Koszovó, Afganisztán – való részvétele következtében a védelmi szektoron belül előtérbe került az expedíciós képességek növelése és fejlesztése. E missziók befejeződésével azonban ismét a hagyományos területvédelem kerül előtérbe, különös figyelemmel Kanada hatalmas kiterjedésű sarki területeire. A jelenlegi haderőfejlesztések ennek megfelelően nagy hangsúlyt helyeznek új hadihajók, beleértve sarki vizekre alkalmas egységek, negyedik generációs vadászgépek beszerzésére, kutató-mentő repülőgépekre, tengeri felderítő repülőgépekre. Kanada az elmúlt években jelentősen növelte légi szállítási kapacitásait, négy C-17-es stratégiai és 17 darab C-130 J taktikai légi szállítási repülőgéppel, valamint folyamatban van 15 nagy teljesítményű Chinook szállítóhelikopter beszerzése. A legutóbb kiadott, 2008. évi védelmi stratégia 17 kutató-mentő repülőgép, 15 romboló és fregatt, 10-12 tengeri felderítő repülőgép, 65 vadászgép beszerzését írja elő, ám ez legkorábban a 2010-es évtized második felében valósulhat meg.

Ugyanakkor a költségvetési problémák a kanadai védelmi kiadásokat is érzékenyen érintik: 2012 és 2015 között 5%-kal csökken a katonai költségvetés. A 2012-ben 20 milliárd USA dollár értékű védelmi költségvetés a GDP 1,7%-át tette ki, vagyis éppen meghaladta a

NATO-ban átlagos 1,6%-os szintet, a kiadáscsökkentéssel azonban az alá kerülhet. A költségvetési megfontolások várhatóan hátrányosan érintik a katonai beszerzési programokat.

Mexikó biztonsági kérdései

Az Egyesült Államok déli szomszédjának biztonságpercepcióit szintén döntő mértékben befolyásolta az Egyesült Államok közelsége. Az amerikai–mexikói kapcsolatok történetileg terheltebbek az amerikai–kanadai kapcsolatoknál. Ennek gyökerei a két ország korai történetét övező, háborúba is torkolló területi vitákban, valamint a nagyhatalommá váló USA egyoldalú befolyásában, s Mexikó belügyeibe való beavatkozásában keresendők. Az 1911–1917 között zajló mexikói polgárháború, amelybe több alkalommal az USA fegyveresen is beavatkozott, alapvetően meghatározta az ország 20. századi biztonságpercepcióját. Ennek egyik lényeges eleme a szuverenitás határozott védelme, s ezzel szoros összefüggésben a nagymértékben az Amerika-ellenességből táplálkozó nacionalizmus hatása.

Az 1930-tól 2000-ig hatalmon lévő Intézményes Forradalmi Párt (*Partido Revolucionario Institucional – PRI*) uralma alatt az ország külpolitikáját a fenti alapelv vezérelte. Az Egyesült Államokkal való kapcsolatokban külön teherként jelentett a mexikói olajipar 1930-as évek végi államosítása, a hidegháború idején pedig egyes térségbeli baloldali politikai mozgalmak Mexikó általi támogatása. Az 1990-es évek geopolitikai változásai Mexikót is érintették, a globalizáció felgyorsulásával nyitottabbá vált az Egyesült Államokkal való gazdasági kapcsolatok elmélyítésére, ám a politikai-biztonsági dimenziókban továbbra is elzárkózott a szorosabb együttműködéstől. A 2001. szeptember 11-ét követő terrorizmus elleni küzdelem a mexikói–amerikai kapcsolatokban a korábbinál szorosabb belbiztonsági együttműködést valósított meg a két állam között.

Mexikó komoly belsőbiztonsági kihívásokkal küzdött az elmúlt két évtizedben. A gazdasági-szociális feszültségekre építve Mexikó Chiapas tartományában 1994-ben egy baloldali, globalizációellenes csoport fegyveres ellenállást hirdetett a mexikói kormánnyal szemben. A többnyire a helyi indán lakosság által támogatott Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg (*Ejército Zapatista de Liberación Nacional – EZLN*) 1994 folyamán jelentékeny fegyveres akciókat hajtott végre az ország déli részén. A felkelésnek a mexikói hadsereg bevetésével lehetett véget vetni, ám a mozgalom fegyveres szárnyát nem sikerült teljes egészében felszámolni. A mexikói kormány párbeszédet kezdeményezett a zapatistákkal, s a szerveződés békés eszközökkel harcolva a követeléseikért jelentős politikai mozgalmá vált az 1990-es és 2000-es években.

Az elsődleges biztonsági kihívássá azonban a kábítószer-kereskedelemmel kapcsolatos bűnözés vált. Mexikó alapvetően tranzitország a kábítószer-kereskedelemben: a Dél-Amerikában termesztett kokain a kilencvenes évek folyamán egyre nagyobb részben Mexikón keresztül került az Egyesült Államokba, a felvevőpiacra. A kábítószer-kereskedelemben érdekelt bűnszervezetek közül a 2000-es években több kartell (Los Zetas, Sinaloa, Gulf, La Familia, Tijuana, Juarez) emelkedett ki, amelyek regionális szinten komoly kihívást jelentettek a mexikói állam autoritására és szuverenitására. A kábítószer-bűnözéssel összefüggésbe hozható erőszak 2006 után indult meredek emelkedésnek, mivel a hatalomra került Felipe Calderón elnök a kartellek hatalmának erővel való megtörését hirdette meg.

A Calderón-kormányzat jelentősen emelte az állami erőszakszervezetek létszámát, a kábítószer-kartellek ellen pedig gyakran a hadsereg bevetésére is sor került. A helyi rendőrség ugyanis az elharapódzó korrupció miatt gyakran megbízhatatlannak, ráadásul a fegyveres erejét tekintve gyakran elégtelennek bizonyult a kartellekkel szemben. A következő években az erőteljesebb hatósági fegyveres fellépés az erőszak eskalációját eredményezte: 2006–2011 között becslések szerint közel 40 000 halálos áldozatot követelt az erőszak. A bűnszervezetek elleni fellépés elsődlegesen a kartellek vezetői ellen irányult, ám ez olyan hatalmi vákuumot és a kartellek kisebb, szervezetlenebb csoportokra való oszlását eredményezte, ami nem csökkentette az erőszakot. E csoportok között ugyanis állandósultak a harcok az egyes városok, régiók feletti ellenőrzés megszerzéséért, emellett fokozatosan diverzifikálták a tevékenységüket, hogy csökkentsék egyoldalú függésüket a kábítószer-kereskedelemtől.

A szervezett bűnözéssel kapcsolatos gyilkosságok száma ugyan 2012-ben már enyhe csökkenést mutatott, de még mindig kiugróan magas volt. A 2012-ben hatalomra került Enrique Peña Nieto módosította Calderón politikáját, kommunikációjában kevesebb figyelmet szentelt a fegyveres fellépésnek, és több figyelmet fordított az ország gazdasági modernizációjára. Jelentős szervezeti reformokat hajtott végre a rendészeti szerveknél a Belügyminisztérium égisze alatt, s a hatékonyabb fellépés érdekében centralizálta a különböző hírszerzési és végrehajtási tevékenységeket. Az erőteljes fellépés, a megnövelt állami kapacitások, az Egyesült Államokkal való operatívabb együttműködés eredményeként ugyan a nagy, egységes kartelleket sikerült meggyengíteni, a bűnszervezeti térkép fragmentáltabb lett, a szervezett bűnözés továbbra is jelentős biztonsági problémát jelent Mexikó és a térség számára.

Közép-Amerika és a karibi térség a regionális biztonság tükrében

Közép-Amerikát és a karibi szigetvilágot Mexikó kivételével (és néhány, a mai napig európai országhoz tartozó szigetet nem számítva) többnyire kicsi, gyenge államok alkotják. A 19. század elejétől, a spanyol uralom alól való felszabadulástól kezdve mindegyik gyenge központi államhatalommal, gazdasági elmaradottsággal és szociális feszültségekkel küzdő ország. Közép-Amerika Mexikó és Kolumbia részeként, majd Mexikó déli része Közép-amerikai Unió néven függetlenné vált, ám ez az államalakulat 1838-ban felbomlott, ekkor jött létre Guatemala, Nicaragua, Honduras, El Salvador és Costa Rica. A mai Panama létrejöttében az Egyesült Államok játszott döntő szerepet, 1903-ban az Egyesült Államok támogatásával vált le Kolumbiától, ugyanakkor a csatornaövezet amerikai szuverenitás alá került 1999-ig. Kuba szintén az Egyesült Államok támogatásával vált függetlenné az 1898. évi spanyol–amerikai háborúban, ám az amerikai befolyás a karibi szigetország felett egészen Fidel Castro hatalomra kerüléséig fennmaradt. Az Egyesült Államok ugyanakkor mindmáig megtartotta Kuba szigetén, a Guantánamói-öbölben létesített támaszpontját.

A katonailag gyenge, gyakori belpolitikai válságokkal küzdő közép-amerikai és karibi államok életébe a 19. század végétől az Egyesült Államok gyakran beavatkozott katonai és egyéb eszközökkel. A térségben máig élő Amerika-ellenesség alapját e gyakori intervenciók alapozzák meg. A hidegháború idején a továbbra is politikai instabilitással és gazdasági elmaradottsággal küzdő államokat gyakran súlyos polgárháborúk sújtották, amelyekbe

az Egyesült Államok a kommunizmus elleni fellépés örve alatt is nemegyszer beavatkozott. A leghosszabb ideig tartó polgárháborút Guatemala szenvedte el, amely 1960-tól különböző intenzitású szakaszokkal egészen 1996-ig tartott, de Nicaraguában és El Salvadorban is polgárháború dúlt az 1980-as években.

Lezárulásuk Közép-Amerika poszthidegháborús biztonságát meghatározóan befolyásolta. A fegyveres konfliktusok, különösen a nicaraguai és a guatemalai polgárháború lezárása, a demokratizálódás mellett a térség biztonságára pozitív tényezőként hatott a regionális együttműködési kezdeményezések felerősödése. Ugyanakkor a hosszú távú politikai stabilitást jelentő gazdasági és szociális fejlődés terén nem volt sikeres a térség. A gazdasági egyenlőtlenségek, a növekvő mértékű transznacionális bűnözés, különösen a kábítószer-kereskedelem olyan nagy kihívást jelentettek ezen államok számára, amellyel szemben máig nem voltak képesek hatékonyan fellépni. A polgárháborúk lezárását lehetővé tevő megállapodások részeként ráadásul az állami erőszakszervezeteket meggyengítették, decentralizálták, s ezzel még kiszolgáltatottabbá tették az államot nemcsak a bűnszervezetekkel szembeni harcban, hanem a térséget gyakran sújtó természeti katasztrófákkal szemben is.

A hidegháború végével az USA stratégiai érdeklődése is csökkent a térségben, illetve a regionális prioritásai is megváltoztak. Az 1989. évi panamai katonai intervenció mögött elsődlegesen már nem a baloldali mozgalmak visszaszorítása állt, hanem a kábítószer-kereskedelem elleni fellépés. Az Egyesült Államok csökkenő hagyományos biztonságpolitikai érdeklődését jelezte a Panama-csatorna feletti teljes szuverenitás visszaadása 2000-ben, és az ott lévő amerikai támaszpontok felszámolása. A változatlanul kommunista egypártrendszer uralma alatt lévő Kubával szemben továbbra is az elszigetelés szankciós politikája érvényesül az Egyesült Államok részéről, ám ennek alapvetően belpolitikai okai vannak. Vagyis Kuba jelentősége a hagyományos biztonságpolitikai kérdéseket illetően a hidegháború végével lényegében megszűnt. A térségre jellemző gyenge államiség, instabilitás és az amerikai befolyás szempontjából szükséges kiemelni a térség legszegényebb államát, Haitit. Az Egyesült Államok 1994-ben katonai beavatkozással segítette vissza a korábban katonai puccsal eltávolított Aristid elnököt, a 2009. évi földrengés pusztítása után ugyancsak az Egyesült Államok nagyméretű humanitárius beavatkozására volt szükség.

A kábítószerrel összefüggő bűnözés különös figyelmet követel a térség biztonsági kihívásai között. A kábítószer-kereskedelemnek nagy szerepe van abban, hogy a térség országaiban kiugróan magas az erőszakos bűncselekmények, köztük a gyilkosságok száma, jelentős a pénzmosás, az emberkereskedelem, valamint a korrupció. A közép-amerikai államok rendkívül gyenge határvédelemmel rendelkeznek, s általában is kevés kapacitásuk van a rendvédelmi, igazságszolgáltatási feladatok ellátására, a jól felszerelt kartellekkel és bűnözői csoportokkal szembeni fellépésre. A SICA ernyője alatt ugyanakkor a 2000-es években erősödött a térség országainak regionális együttműködése. Ennek keretében 2010-ben a SICA tagállamai elfogadták a közös Közép-amerikai Biztonsági Stratégia (*Central American Security Strategy*) elnevezésű dokumentumot, amely a közös transznacionális kihívásokkal szembeni fellépésre helyezi a hangsúlyt, s a rendészeti fellépést, a megelőzést és a rehabilitációt, reintegrációt határozza meg fő stratégiai komponensekként.

Összefoglalás

Észak-Amerika regionális biztonsági szempontból továbbra is alapvetően stabil térségnek számít, jelentős államközi konfliktus kitörésének esélye meglehetősen csekélynek tűnik. E stabilitást továbbra is a biztonsági komplexum erőteljesen centrális jellege, az Egyesült Államok stabilizáló szerepe biztosítja. Az USA ereje, valamint a térségre gyakorolt politikai, gazdasági és katonai befolyása biztosítani látszik azt, hogy a térségben egyetlen állam vagy országsoport sem fog érdemi biztonsági kihívást intézni az Egyesült Államokkal vagy a térség hatalmi status quójával szemben.

A hagyományos biztonsági problémák helyett az új típusú, transznacionális biztonsági kérdések jelentik a legsürgetőbb biztonsági kihívásokat a térség számára. A szervezett bűnözés elleni regionális együttműködés növekszik ugyan, ám e jelentős politikai, társadalmi és biztonsági problémákat okozó jelenség alapvető okainak enyhítése még hosszú időt igényel. Ehhez az Egyesült Államok és Kanada, valamint a közép-amerikai és karibi államok közötti jelentős gazdasági különbségek enyhítésére, valamint ez utóbbi államok kormányzati és rendészeti kapacitásainak nagymértékű növelésére lenne szükség.

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum globális helyét és jelentőségét továbbra is alapvetően az Egyesült Államok fogja meghatározni. Észak-Amerika helye a globális hatalmi erőviszonyok tekintetében döntő mértékben attól függ, hogy az Egyesült Államok mennyiben tudja megőrizni a nemzetközi rendszerben elfoglalt vezető szerepét, megőrzi-e gazdasági elsőségét és az arra alapozott katonai képességeit. A régió nem hagyományos biztonsági kihívásainak kezelése is nagymértékben függ attól, hogy az Egyesült Államok helyi integrációs törekvései mennyire lesznek gazdaságilag eredményesek, s a térség fejlődő országainak sikerül-e a globális gazdasági rendszerbe úgy integrálódniuk, hogy közben megerősítik gyenge kormányzati és szociális intézményeiket.

Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum (23 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ¹				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Észak-amerikai RSC	24 709 000	453	484	523	555	8 515	11 104	14 998	15 408	5 123 11	400 415	613 103	699 518
Egyesült Államok	9 826 630	263	279	298	313	8 515	11 104	13 444	14 231	489 226	379 466	588 837	668 841
Kanada	9 984 670	29,1	30,4	32,5	34,8	764	976	1 194	1 293	18 798	15 907	18 640	22 382
Mexikó	1 972 550	93,5	102	112	120	619	758	909	1 029	3 094	4 002	4 440	7 103
...													

1 GDP 2005-ös árfolyamon USD

3. AZ EURÓPAI REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

(Tálas Péter)

Az európai regionális biztonsági komplexum általános jellemzői

Földrajzi értelemben a 10 508 000 km² területű, 731 millió lakosú és 50 országot magában foglaló európai kontinenst nyugaton az Atlanti-óceán, északon a Jeges-tenger, keleten az Urál hegység, az Urál-folyó és a Kaszpi-tenger, délkeleten a Kaukázus és a Fekete-tenger, délen pedig a Földközi-tenger határolja. Barry Buzan és Ole Waever elmélete szerint a földrajzi értelemben vett Európa az európai szuperkomplexum része, amely két nagy biztonsági komplexumból áll: a nyugat-európai (1991 után EU), illetve a posztszovjet regionális biztonsági komplexumból. Mivel külön fejezet foglalkozik a posztszovjet térséget felölelő biztonsági komplexummal, itt a Buzanék által nyugat-európai regionális biztonsági komplexumnak nevezett térségnek a bipoláris világrend megszűnése utáni biztonságával foglalkozunk. S mivel e komplexum az elmúlt 25 év során kelet-közép-európai irányba bővült, a továbbiakban európai regionális biztonsági komplexumnak (ERSC) nevezzük. Az ERSC nem fedi le a földrajzi értelemben vett Európát – területe a fele (5 046 778 km²), lakóinak száma a háromnegyede (525 775 717 fő) annak. Nyugaton az Atlanti-óceán, északon a Jeges-tenger, keleten a finn–orosz, a balti–orosz, a balti–fehérorosz, a lengyel–fehérorosz, a lengyel–ukrán, a szlovák–ukrán, a magyar–ukrán, a román–ukrán, a román–moldovai határ, a Fekete-tenger keleti partja, a bolgár–török és a görög–török határ, délen pedig a Földközi-tenger határolja, s harminchét ország osztozik rajta.

Ez a világ egyik legrégebbi biztonsági komplexuma, s biztonsági folyamatait évszázadokon keresztül a nagyhatalmi egyensúly határozta meg. A rendszer magja szinte mindig Nyugat-Európában volt, de a legjelentősebb hatások általában keletről érték. A legtöbb biztonsági komplexumtól eltérően azonban itt egy másik fontos folyamat is megfigyelhető volt, amelynek során a komplexum nagyhatalmai (a modern korban főleg a brit és a francia) más biztonsági komplexumokba is behatoltak gyarmatosításaik során. Ez a terjeszkedés jelentős, bizonyos értelemben máig érzékelhető hatással járt az európai regionális biztonsági rendszer struktúrájára: ennek köszönhetően ugyanis egyes európai országok gyakran sokkal nagyobb szerepet kaptak az európai és a nemzetközi hatalmi rendszerben, mint amekkora demográfiai, gazdasági és katonai potenciáljuk alapján megillette volna őket. Ennek a helyzetnek a második világháború vetett véget, ezt követően ugyanis az európai biztonságot alapvetően az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió világhatalmi szembenállása határozta meg, s ebben az európai államok mindkét oldalon alárendelt – sőt a kelet-európaiak alávetett – szerepet játszottak. Ez utóbbinak annyiban van jelentősége, hogy míg Nyugat-Európa számára a hidegháborús katonai-politikai alárendeltségi időszak feltételei is lehetőséget adtak egy organikus gazdasági integrációra (az Európai Unió hatalmiságának megalapozására),

a szovjet érdekszféra államainak fejlődéséből kimaradt ez a lehetőség. A buzani elméletben EU-európai komplexumnak nevezett térség hidegháború alatti integrációjának meghatározó nagyhatalmai Franciaország és Németország voltak, de az európai struktúra belső hatalmi viszonyaira igen komoly befolyása volt az Egyesült Királyságnak is.

A továbbiakban az európai regionális biztonsági komplexum biztonságának elmúlt 25 éves fejlődését mutatjuk be egyrészt a nemzetközi biztonság különböző szintjei (globális, interregionális, regionális, szubregionális), másrészt a buzani kiterjesztett biztonságfogalom dimenziói (katonai, politikai, gazdasági, környezeti, társadalmi) alapján.

Az európai regionális biztonsági komplexum és a globális biztonság

A bipoláris világrend felbomlása globális és stratégiai szempontból a Varsói Szerződés megszűnését, a Szovjetunió felbomlását és Oroszország regionális nagyhatalommá való visszaminősülését hozta magával. Ennek a folyamatnak az egyik legfőbb nyertese az európai kontinens lett. Nem csupán azért, mert területén megszűnt a fegyveres szembenállás, a kontinens pedig a világhatalmak ütközőzónájának lenni, de legfőképpen azért, mert Európa lehetőséget kapott történelmi egységének visszaállítására, továbbá arra, hogy az Európai Unió révén olyan teljes értékű regionális nagyhatalommá váljék, amely globális szinten a biztonság valamennyi dimenziójában hatékonyan képes érdekeit érvényesíteni. A bipoláris világrend bukásakor a legnagyobb lemaradást a katonai biztonság terén mutatta az európai regionális biztonsági komplexum. Mert bár az Egyesült Királyságnak és Franciaországnak az ENSZ BT tagjaként és atomhatalomként komoly befolyása volt a nemzetközi rendszerre, az Európai Unió 1993-ig nem rendelkezett közös kül- és biztonságpolitikával, 1999-ig pedig közös védelempolitikával. Az európai biztonság szempontjából ugyanakkor fontos volt, hogy az Egyesült Államok atomernyője kiterjedt az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) európai tagjaira is. Globális szinten ugyancsak fontos tény, hogy 1990 óta a NATO úgynevezett 5. cikkelyen kívüli missziói révén az európai regionális biztonsági komplexum számos tagja katonai erejével más regionális biztonsági komplexumban is megjelent (Irak 1990–1991, Afganisztán 2001–2014, Irak 2003–2011, Líbia 2013), s az ottani biztonság alakítójává vált.

Fontos látnunk azonban, hogy sem az európai regionális biztonsági komplexum önmagában, sem annak egyes tagjai nem tekinthetők katonai értelemben globális játékosnak, s csupán a globális hatalomként számon tartott Egyesült Államokkal közösen képesek Európán kívüli katonai akciókra. A paradox helyzet az, hogy míg az ERSC-ben a legnagyobb katonai képességgel rendelkező Egyesült Királyság és Franciaország már nem, a szavakban és céljaiban erre törekvő Európai Unió pedig még nem globális katonai tényező. Egyrészt azért, mert az európai biztonság- és védelempolitika katonai téren csupán válságkezeléshez és békefenntartáshoz szükséges katonai képességekkel rendelkezik, másrészt azért, mert a nemzeti szuverenitást közvetlenül érintő kül-, biztonság- és védelempolitika terén az unió tagjai között eddig nem sikerült tartós konszenzust elérni sem az unió közös katonai képességeinek fejlesztését, sem pedig annak felhasználását illetően. Még ennél is fontosabb azonban, hogy

a hidegháború vége óta az európai államok többségében stagnáltak, illetve csökkentek a védelmi ráfordítások, a 2008-as gazdasági világválság óta egészen látványosan. Amennyiben e téren nem következik be változás, a komplexumnak katonai értelemben a jövőben még kevesebb befolyása lesz a globális nemzetközi rendszerre.

Ami a biztonság politikai dimenzióját illeti, e területen az európai regionális biztonsági komplexumot és annak tagjait relatív előnyhöz juttatja a nemzetközi biztonság befolyásolásában az a tény, hogy a nemzetközi rendszer jogrendje és intézményei európai értékek alapján szerveződtek, s ezek alapján működnek ma is. Fontos azonban látnunk az elmúlt 25 évnek azokat a jeleit is, amelyek azt mutatják, hogy a második világháború után létrehozott nemzetközi intézmények – főleg a megváltozott erőviszonyok következtében – napjainkra válságba kerültek. Jól jelzi ezt az olyan globális politikai fórumok, mint a G7/G8 vagy a G20 csoport. Miként jól jelzi az európai regionális biztonsági komplexum politikai súlyának változását az, hogy az 1999-től működő G20 csoportba csupán ugyanannyi nagyhatalmat (Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország, EU-képviselő) volt képes delegálni, mint az 1976/1998-tól működő G7/G8 csoportba (Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország, EU-képviselő). Összességében azt mondhatjuk, hogy – a katonai képességek és az elretentő képesség hiánya miatt – globális szinten mind katonai, mind pedig politikai értelemben az Egyesült Államokkal fennálló stratégiai szövetség szabja meg döntően az ERSC súlyát.

A komplexum a bruttó nemzeti terméket, a kereskedelmi forgalmat és a nemzetközi befektetéseket tekintve az elmúlt 25 évben az Egyesült Államok mellett kétségkívül a legmeghatározóbb szereplője volt a világ gazdaságnak. A komplexum tagországai 1991-ben a világtermelés 27,8, 2012-ben pedig 21,7 százalékát állították elő (az észak-amerikai biztonsági komplexum tagjai 1991-ben 28,2, 2012-ben 26,9 százalékát). Az európai gazdaságok közül a német (4.), a brit (5.), a francia (6.) és az olasz (8.) bruttó nemzeti terméke alapján, globális szinten önállóan is egyértelműen meghatározó szerepet töltött és tölt be, az Európai Unió pedig befolyásukat csak megnöveli. Napjainkban a világ bruttó nemzeti termék alapján 30 legerősebb gazdasága között 12 európai található (a nagyok mellett a spanyol, a holland, a svájci, a svéd, a norvég, a lengyel, a belga és az osztrák). Fontos ugyanakkor jelezni, hogy 2028-ra csupán a német (6.) és a brit (7.) gazdaság lesz képes a világ gazdaság élbolyában maradni, a világ 30 legerősebb gazdasága között pedig csupán kilenc marad, az említetteken kívül a francia, az olasz, a spanyol, a lengyel, a svájci, a svéd és a holland (CBR 2013). Az EU az elmúlt 25 év során a világ áru- és szolgáltatáskereskedelmében a legnagyobb részesedést érte el, s bár a kereskedelmet világszerte visszavetette a 2008-as recesszió, az EU megőrizte vezető helyét. A világkereskedelem 15%-át bonyolítja le, a legnagyobb exportőr (2012-ben 1 686 Mrd euró), a legnagyobb importőr (2012-ben 1 794 Mrd euró), s első helyen áll a külföldről beáramló tőkebefektetés (FDI) célpontjai között is (2011-ben 241,7 Mrd euró, az összes befektetés 27,6%-a). Napjainkban az EU a legnagyobb tőkebefektető a világban (2012-ben 365 Mrd euró, ami a 2012-es összes befektetés 33,2%), amelynek összes befektetése 4 983 Mrd euró. A világ gazdaságban betöltött pozícióját és gazdasági fejlettségét jól jelzi, hogy a legfejlettebb gazdaságokat tömörítő OECD-nek az EU 28 tagállamából 23 tagja (Ausztria, Belgium, Csehország, Dánia, Nagy-Britannia, Észtország, Finnország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Norvégia,

Olaszország, Portugália, Szlovénia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovákia). Mindezek ellenére általános elemzői vélemény, hogy a komplexum gazdasági értelemben is egyre veszíti el azokat az előnyeit, amelyekkel a korábbiakban, illetve napjainkban rendelkezik.

A globális környezeti biztonság szempontjából az ERSC-t leginkább az itteni társadalmak magas és elkötelezett környezettudatossága miatt érdemes megemlíteni, Európa ugyanis nem tartozik a környezetbiztonság szempontjából veszélyeztetett térségek közé.

Mivel a nemzetközi kapcsolatokban az európaiak által preferált emberi és polgári jogvédelem meghatározó, az európai regionális biztonsági komplexumnak a globális társadalmi biztonság szempontjából igen komoly tekintélye és érdekérvényesítő képessége van. A világ 15 kulturális és diplomáciai szempontból legbefolyásosabb hatalma közül öt európai – Nagy-Britannia (2-2. hely), Franciaország (5-3.), Németország (6-6.), Spanyolország (10-9.) és Olaszország (12-10.).

Az európai regionális biztonsági komplexum és a szomszédos régiók

Bár a Varsói Szerződés és a Szovjetunió 1991-es felbomlását követően néhány szakértő arra számított, hogy megszűnik az Észak-atlanti Szerződés Szervezete is, de mind a NATO, mind pedig az általa megtestesített transzatlanti kapcsolat fennmaradt, s továbbra is meghatározó eleme az európai regionális komplexum politikai-katonai biztonságának. Az amerikai-európai szövetséget nem annyira a történelmi hagyomány, sokkal inkább az a pragmatikus felismerés tartotta fenn, hogy sem a nyugat-európai nagyhatalmak, sem pedig az Európai Unió nem rendelkezik olyan katonai potenciállal, amely sikeresen akadályozna meg egy helyi háborút (délsláv háborúk), vagy rettenthetne el egy regionális nagyhatalmat (Oroszország). Tény ugyanakkor, hogy a NATO 1949-ben megfogalmazott eredeti funkciója – tagjai kollektív védelmének biztosítása – az elmúlt negyedszázadban több más szereppel is kiegészült. Így az 1990-es évek elején a válságkezeléssel (1991–2014 között) a Balkánon, Afganisztánban és Irakban, majd a biztonság kiterjesztésével a szövetség bővítése révén (1999–2009 között 12 új taggal bővült), 2001. szeptember 11. után a terrorizmus elleni globális küzdelemmel (2001–2014 között Afganisztánban és Irakban), illetve előbb 1994-től, majd pedig a 2000-es évek közepétől a biztonságnak a partnerségi kapcsolatokon keresztüli kisugárzásával (1994: Partnerség a békéért, Mediterrán Dialógus; 1997: NATO–Oroszország Tanács, NATO–Ukrajna Bizottság; 2004: Isztambuli Együttműködési Kezdeményezés; 2008: NATO–Grúzia Bizottság, globális partnerség). Bár a NATO-t az elmúlt negyedszázadban több kritika is érte állandó szerepkeresése miatt, s gyakran komoly nézeteltérések és viták gyengítették a transzatlanti szolidaritást is (például az 1999-es koszovói, vagy a 2003-as iraki beavatkozás kapcsán), de éppen a közelmúlt és napjaink eseményei mutatják azt, hogy szükség van a szervezetre. Mert bár a NATO 2010-es stratégiai koncepciója a szövetség feladatainak középpontjába az afganisztáni ISAF-misszió 2014 befejezése után a nem katonai jellegű kihívások elleni küzdelmet állította, a 2008-as orosz–grúz háború, illetve a 2014-es ukrajnai események (mindenekelőtt a Krím-félsziget orosz annektálása) miatt várhatóan a kollektív védelem kerül újra az első helyre. Ezt jelzi a chicagói NATO-csúcson elfogadott

Összekapcsolt Erők Kezdeményezés (*Connected Forces Initiative – CFI*), illetve az ugyanekkor megfogalmazott „készenléti NATO” (*Readiness NATO*) célkitűzés.

A NATO-ra és az Egyesült Államok stratégiai szövetségére az európai regionális biztonsági komplexumnak azért is nagy szüksége van, mert az Európai Unió csak békefenntartó, válságkezelő katonai képességgel rendelkezik, illetve *soft power* eszközei útján képes befolyásolni környezetét. Vagyis miközben az unió 2003 óta 36 különböző – katonai (8), kiképző (2), támogató (11), jogállami (3), megfigyelő (3), rendőri (6), illetve határőrizeti (3) – missziót indított részben a saját regionális biztonsági komplexumán belül, részben az azzal szomszédos, illetve távolabbi régióban, addig az orosz–grúz háború és a Krím orosz annektálása kapcsán katonai értelemben nem volt mondanivalója. Ennek természetesen nem csupán az európai képesség-hiány az oka, hanem az is, hogy az unió nagyhatalmainak és országcsoportjainak a stratégiai érdekei igen eltérőek. Részben ennek az eredménye az a paradox helyzet, hogy az egyes európai nagyhatalmak inkább képesek önállóan vagy *ad hoc* koalíciók révén beavatkozni az Európával szomszédos régiókban (például Nagy-Britannia és Franciaország Líbiában, Franciaország Maliban) – elsősorban a számukra több szempontból is kulcsfontosságú észak-afrikai térségben.

A stratégiai dokumentumok tanúsága szerint az elmúlt időszakban a posztszovjet regionális biztonsági komplexum (vagyis Oroszország) felől csupán a balti országok, illetve időszakosan Lengyelország érzékelt katonai fenyegetést. Ennek egyik fő oka az, hogy az európai hagyományos fegyverekről szóló, 1990-ben aláírt szerződés (CFE) az Atlanti-óceán és az Urál közötti területen oly módon kívánta korlátozni a hagyományos nehézfegyverzetet (harcosci, páncélozott szállító harcjármű, 100 mm-nél nagyobb űrméretű tüzérségi eszközök, támadó repülőgép, támadó helikopter), hogy minimálisra csökkentse a meglepetésszerű masszív lerohanás sikeres végrehajtását. A szerződéshez nem csatlakoztak a balti országok, a posztjugoszláv térség új államaira pedig csak a délszláv háborúk után, 1996-ban terjesztették ki. 1999 novemberében a megváltozott geopolitikai helyzet (főként a NATO-bővítés) miatt egy új szerződést (CFE II) írtak alá a részes államok, de annak teljes körű végrehajtását a NATO-tagok megtagadták, feltételként az orosz csapatok Moldovából (az úgynevezett Dnyeszter-menti köztársaságból) és Grúziából (a dél-ozsét és abház területekről) való kivonását tűzték ki. Moszkva ugyan később megkezdte katonái egy részének kivonását, de ennek mértékét a NATO-tagok elégtelennek tartották. 2007. december 12-én Oroszország – a NATO növekvő fegyveres erejére, illetve a balti országok szerződésből való kimaradására hivatkozva – felfüggesztette a CFE-szerződés végrehajtását. Paradox módon Európában – most eltekintve a balti országoktól és Lengyelországtól – még a 2008. augusztusi orosz–grúz háborút követően sem volt számottevő jele annak, hogy a társadalmak növekvőnek éreznék az orosz fenyegetést, bár inkább valószínű, hogy a háború hatását egyszerűen felülírta a 2008 szeptemberében kirobbant pénzügyi-gazdasági világválság sokkja. Az orosz katonai fenyegetés percepcióját az elmúlt 25 év során a 2014-es ukrajnai események növelték meg először lényegesen.

Az európai regionális biztonsági komplexum szempontjából fontos szomszédos nemzetközi szereplő a buzani elméletben szigetelő államként feltüntetett, kulturálisan a Közel-Kelethez, történelmileg azonban Európához is kötődő Törökország. Jelentőségét nagysága mellett az adja, hogy az európai biztonság szempontjából is fontos válságkörzetek (Kaukázus, Közép-Ázsia, Közel-Kelet), továbbá három kontinens (Európa, Ázsia és Afrika) találkozásánál fekszik, s ez geopolitikai kulcspozícióba helyezi a török államot. Törökország egyik legerősebb kötődését az

európai biztonsághoz NATO-tagsága, az ezzel együtt járó kollektív védelem adja, de a *Transatlantic trends* legutóbbi, 2013-as felmérése azt mutatja, hogy a török lakosság körében csökken a transzatlanti szövetség támogatása. Az ország Európai Unióhoz való kötődése 2006-ig, a tagsági tárgyalások megkezdéséig tartott, azóta egyrészt az európai, intézményesült török integráció egyre kevésbé valószínű, ráadásul az AKP-kormány is meghaladja az ország hagyományos híd szerepét Európa és a Közel-Kelet között, s magát Törökországot tekinti központi szereplőnek, amely így a három érintett térséghez egyszerre kötődik. Belpolitikailag a török állam egyre inkább a mérsékelt iszlám felé sodródik, de továbbra is az egyetlen működőképes iszlám demokrácia, igaz, komoly hiányosságokkal (korruptió, sajtószabadság, gyülekezési jog erőszakos megsértése stb.). Ankara külpolitikája, az arab tavasz során elfoglalt pozíciója, valamint a négy országot érintő kurd konfliktus mind azt jelzi, hogy Törökország egyre erősebben kötődik a Közel-Kelethez, és itt kíván nagyhatalomként fellépni.

Az ERSC környezetének politikai biztonsága szempontjából Barry Buzan és Ole Wæver arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1990-es évek elején kísérlet történt ugyan egy EBESZ alapú európai szuperkomplexum létrehozására, de végül ez nem sikerült. Ennek alapvetően két oka volt: egyrészt az Európai Unió és Oroszország eltérő érdekei (Oroszország már 1993-tól egy általa vezetett és önálló integrációs térséget kívánt létrehozni), másrészt, mivel nem rendelkezik katonai kényszerítő eszközökkel, az EBESZ nemzetközi jelentősége csökkent. Ennek következtében az európai regionális biztonsági komplexum és környezete politikai stabilitásának egyik legfontosabb eszköze a NATO és az Európai Unió bővülése lett. Ennek során három olyan országgal is bővül az ERSC, amelyeket Buzan és Wæver *Regions and Powers* című munkájának 2004-es kiadása még a szigetelő államokhoz, illetve a posztsovjet regionális biztonsági komplexumhoz sorol. Természetesen a három balti országról van szó, amelyeket NATO- és EU-tagságuk 2004-től az európai regionális biztonsági komplexumhoz köt. Bár a NATO és az Európai Unió a mediterrán és keleti partnerségi programjaiknak is komoly politikai stabilizáló szerepet szántak, azok – miként azt az orosz–grúz háború, a 2011–2012-es arab tavasz, vagy az ukrajnai események is bizonyítják – csupán addig bizonyultak viszonylag hatékonyak, amíg a válságok nem érték el a katonai szintet. Ráadásul a partnerségi programok erősen függenek az EU gazdasági-pénzügyi helyzetétől, vagy legalábbis a pénzügyi támogatás feltételül szabott politikai kompatibilitás hiánya a gazdasági válság időszakában rendszeresen fontosabbá válik. A 2008 márciusában meghirdetett keleti partnerségi program pedig ütközik Oroszország integrációs törekvéseivel.

Az ERSC egyik legnagyobb vonzerejét az itteni gazdaságok fejlettsége és az általános társadalmi jólét jelenti. Az elmúlt negyedszázadban ezért volt vonzó az uniós tagság, s az uniós kül- és biztonságpolitikája is a befektetésekkel, illetve a segélyezéssel-támogatással volt képes elérni a legnagyobb hatást közvetlen környezetében. A másik oldalon viszont tény, hogy az energiahordozókban szegény Európa energiabiztonsága erősen függ Oroszországtól, illetve a közel-keleti és észak-afrikai (MENA) térségtől. Ez a függőség a tárgyalt időszakban növekedett, az EU energiafüggőségi rátája (a nettó energiaimport és a bruttó fogyasztás hányadosa) 2004-ben állt a 50%-on, s napjainkban pedig 54%-os. A legmagasabb rátával Málta (100%) Luxemburg (97%), Ciprus (93%) és Írország (89%), a legalacsonyabbal Észtország (12%) Románia (21%), Csehország (29%), Hollandia (30%), Lengyelország (34%) és Nagy-Britannia (36%) rendelkezik. Magyarország energiafüggőségi rátája 2012-ben

52% volt. Az EU kőolaj- és földgázimportjának közel harmada származik Oroszországból. A 2014-es ukrajnai események kapcsán meghirdetett szankciópolitika kudarcra pedig azt mutatja, hogy az energetika mellett pénzügyileg is erősödik Európa függősége Oroszországtól, pontosabban az orosz oligarchák európai pénzügyi befektetéseitől.

Ennek az energiatartalom függőségnek az enyhítése érdekében az Európai Unió az elmúlt évtizedben több alternatív vezetékhálózati tervet is felvázolt. Ezek mind az úgynevezett Déli energiahálózat-koncepcióhoz kapcsolódnak, melynek célja a Kaszpi-térség ásványkincseinek az európai piacokra való eljuttatása az orosz területek kikerülésével. Törökország e tekintetben – vagyis az európai energiabiztonság szempontjából – is kulcsfontosságú szerepet tölt be, hiszen megkerülhetetlen hídként fekszik a Kaszpi-térség és Európa között.

Az európai biztonságra hatással van az a tény, hogy a klímaváltozás folyamatában fontos szerepet játszik az északi-sarki régió átalakulása. A környezeti hatások mellett a probléma gazdasági, politikai és katonai vonatkozásai is jelentősek. Az északi tengerek térnyerésével jelentősen nő a fosszilis energiahordozók, illetve más ásványkincsek lelőhelyeinek száma. **A földön ma ez a régió rendelkezik a legnagyobb gazdasági potenciállal az energiahordozók tekintetében.** A víz alatti kéreglemezekben található jelenleg a világ energiataartalékainak 30%-a, ez pedig igen vonzóvá teszi ezt a területet. Mivel az érdekelt államok között szerepel Kanada, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok mellett Dánia és Norvégia is, az Északi-sarkkal kapcsolatos viták és konfliktusok óhatatlanul érinteni fogják az európai biztonságot is.

Az ERSC társadalmi környezetét leginkább a posztmodern–modern–premodern tengelyen érdemes elhelyezni. Ennek egyik végén a komplexum központját képező és annak magatartását vezérlő posztmodern (a nemzeti szuverenitást inkább megosztó) társadalmak találhatók, amelyeket döntő többségben a komplexum perifériáján elhelyezkedő modern (a nemzeti szuverenitást inkább megerősíteni törekvő) társadalmak követnek. A tengely másik végpontján olyan, számos szempontból premodernnek tekinthető társadalmak találhatók, ahol az európai nemzeteszmétől eltérő politikai identitások – vallás, klán, család, törzs stb. – is erősen meghatározzák a társadalmak működését. Közvetlen térségünkben ez leginkább a balkáni társadalmak egy részét (például az albánt) jellemzi. Mindez azért fontos az ERSC társadalmi biztonsága szempontjából, mert az európaiak az illegális migrációt, illetve a bevándorlók beilleszkedési problémáit tekintik az egyik legjelentősebb biztonsági kihívásnak. A problémát jól nyomon követhetjük a 2001. szeptember 11. után nyílttá és nemegyszer indulatossá váló „iszlám versus Európa”, vagy az európai multikulturalizmus válságáról a 2005. július 7-ei londoni terrortámadást követően kirobbant vitán.

Az európai regionális biztonsági komplexumról

A regionális biztonsági komplexum elmélete szerint az európai regionális komplexumot Nyugat-Európa és Közép-Kelet-Európa alkotja, központi hatalma pedig az Európai Unió, amely Barry Buzan és Ole Wæver szerint nem regionális hatalom, hanem globális nagyhatalom. A komplexum belső hatalmi struktúráját az elmúlt negyedszázadban is a három egykori nagyhatalom – az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország – határozta meg, az egyik legfontosabb folyamat pedig az Európai Unió bővülése volt.

Az eltelt időszakban az európai regionális biztonsági komplexum katonai biztonságát döntően a CFE-szerződés és a NATO határozta meg. Míg az első – mint már említettük – oly mértékben redukálta a hagyományos nehézfegyverzet (harckocsi, páncélozott szállító harcjármű, 100 mm-nél nagyobb űrméretű tüzérségi eszközök, támadó repülőgép, támadó helikopter) mennyiségét, ami minimálisra csökkentette a meglepetésszerű támadás sikerét, addig a második a katonai beavatkozásával hozzájárult a délszláv háborúk (1991–1995) befejezéséhez, illetve 1999-ben kikényszerítette a koszovói albánokkal szembeni fegyveres fellépés leállítását. A szövetség az elmúlt negyedszázadban három alkalommal is bővült: 1999-ben Csehországgal, Lengyelországgal és Magyarországgal, 2004-ben a három balti országgal, Bulgáriával, Romániával, Szlovákiával és Szlovéniával, 2009-ben pedig Albániával és Horvátországgal. A bővülés eredményeként katonai értelemben úgy növekedett a Barry Buzan és Ole Wæver által nyugat-európai nagyhatalomnak nevezett államcsoport, hogy megnövelte az ERSC területét a balti országokkal, illetve felszámolta az általuk az ERSC-n belül önállónak tekintett balkáni szubkomplexumot, amelynek egykori területén napjainkban nem a katonai, hanem a határokon átvélő transznacionális kihívások jelentik a legnagyobb fenyegetést.

Bár az Európai Unió 1993-ban létrehozta a közös kül- és biztonságpolitika (CFSP) intézményét, a délszláv háborúk hatására pedig 1999-ben az európai biztonság- és védelempolitikát (ESDP), s ekkor döntöttek az EU-harccsoportok felállításáról is, majd a lisszaboni szerződés továbbfejlesztette a CFSP-t, az ESDP-t pedig közös biztonság- és védelempolitikává (CSDP) alakította át, az unió nem játszott különösebb szerepet a régió katonai biztonságában. A régió belül két katonai válságkezelő missziót indított (2003 márciusa és decembere között a Concorðiát Macedóniában, 2004 decemberétől pedig az EUFOR Althea-t Bosznia-Hercegovinában), s bár 2005 óta készenlétben állnak az EU zászlóalj méretű gyorsreagálású harccsoportjai is (jelenlegi számuk 19), eddig sehol nem kerültek bevetésre. A lisszaboni szerződés abban a tekintetben is módosította a CSDP-t, hogy korábbi katonai feladatait – humanitárius és mentési feladatok, konfliktus-megelőzést és békefenntartást célzó feladatok, harcoló erők válságkezelésben kifejtett feladatai – kibővítette a közös leszerelési műveletekkel, katonai tanácsadási és segítségnyújtási feladatokkal, illetve a konfliktusok lezárását követően a helyzet stabilizálására irányuló műveletekkel. A szerződés egy kölcsönös védelmi záradékot is bevezetett, amely az EU tagállamaira nézve kötelező erejű. Ennek értelmében, ha egy tagállamot saját területén fegyveres támadás ér, számíthat a többi tagállam támogatására és segítségnyújtására, amelyek kötelesek az érintett országnak segítséget nyújtani. Előírásait két korlátozás enyhíti: a kölcsönös védelmi záradék nem érinti egyes tagállamok, mégpedig a hagyományosan semleges tagállamok biztonság- és védelempolitikáját, illetve nem befolyásolja az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) keretében vállalt kötelezettségeket.

Az elmúlt 25 év folyamán az európai regionális biztonsági komplexum védelmi kiadásai fokozatosan, 2008 után pedig jelentősen csökkentek. A NATO-n belüli tehermegosztás arányai is romlottak: míg a hidegháború időszaka alatt az Egyesült Államok a szövetség kiadásainak csupán 52%-át viselte, 1999-ben ez az arány 55, 2012-ben pedig 68%-ot tett ki. Tény ugyanakkor, hogy az elmúlt negyedszázadban az ERSC belső katonai eseményei a fenyegetés szempontjából nem indokolták a kiadások jelentős növelését. A régió fegyveres konfliktusai helyi jellegűek és etnikai-nemzeti alapúak voltak. A délszláv háborúk ráadásul beleillettek a kelet- és közép-európai föderatív államok (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) fel-

bomlásának történeti folyamatába, s a háború szereplői sohasem kívánták kiterjeszteni azt a volt Jugoszlávia területén túlra, helyi keretek között tartva a konfliktust. Más kérdés, hogy az európai államok részéről a Jugoszlávia elleni 1999-es légi háborút sem követte erőteljes képességfejlesztés, jóllehet az akció igen látványosan mutatott rá a szövetségen belül technológiai szakadéokra. Az elemzőket napjainkban az aggasztja, hogy amennyiben a jelenlegi trendek nem változnak, akkor 3-5 éven belül Európában „bonszájhadseregek” alakulnak ki, 5-8 éven belül megkezdődik az európai védelmi ipar hanyatlása, 8-12 éven belül pedig a kontinens elveszítheti azt a technológiai előnyt, amit ma még a fejlődő országokkal szemben többé-kevésbé őriz.

Az elemzők egyetértenek abban, hogy az ERSC államainak politikai stabilitásához a komplexum erősödő intézményültsége és az európai integráció bővülése járult leginkább hozzá. Az EU 1995-ben Ausztriával, Finnországgal, Svédországgal, 2004-ben a balti országokkal, Csehországgal, Lengyelországgal, Szlovákiával, Szlovéniával, Magyarországgal, valamint Ciprussal és Máltával, 2007-ben Romániával és Bulgáriával, 2013-ban pedig Horvátországgal bővült. Az integrációs követelmények miatt a politikai felépítmény szempontjából viszonylag egységes a régió: valamennyi állama demokratikus jogállam, bár a demokrácia minőségét illetően komoly különbségek mutathatók ki közöttük az egyes társadalmak politikai kultúrájától, illetve a rendszerváltó társadalmak esetében az elmúlt negyedszázad politikai tapasztalataitól függően. Bár az unió közös kül- és biztonságpolitikájának (CFSP), közös biztonság- és védelempolitikájának (CSDP), illetve külügyi szolgálatának létrehozása egyértelműen a politikai integráció felé való lépéseknek tekinthetők, de ez utóbbi, erősödő szuverenitásvitákkal kísérve, nagyon lassan és körülményesen megy végbe.

Jóllehet a terrorizmus elleni küzdelem 2001. szeptember 11-ét – még inkább pedig a madridi (2004) és a londoni (2005) terrorista támadásokat – követően az európai biztonságpolitikában is kulcsfontosságú lett, a terrorizmus jelenségével az 1960-as évektől szembesülő kontinens, amelynek különböző régióit igen eltérően érinti a terrorfenyegetettség, igyekezett nem túlreagálni a problémát. Az ugyanakkor, hogy a terrorizmus a biztonságpolitikai figyelem központjába került, minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a 2000-es évek végére az európai terrorizmus legaktívabb változatát, a szeparatista terrorizmust sikerült visszaszorítani. Ebben komoly szerepe van annak is, hogy az államokon belüli szeparatista törekvések (például a baszk, skót, flamand) a 2000-es évek elejétől megerősödtek, s immár politikai úton (például népszavazással) kívánják elérni céljaikat.

Az európai integráció gazdasági tekintetben az elmúlt negyedszázad folyamán mélyült és bővült (13 új EU-taggal, az eredeti 11 mellett 7 új eurózóna taggal), ugyanakkor az időszakot végigkísérte a szociális és jóléti államok fenntartásának nehézsége, a 2008-as pénzügyi és gazdaság válság pedig egyértelműen és megkérdőjelezhetetlenül a gazdasági biztonságot tette a biztonsági napirend kulcskérdésévé. A bővülés a piac tekintetében volt a legjelentősebb, az új belépők révén az EU népessége 121 millió fővel nőtt (+23%). Az előállított bruttó nemzeti termék szempontjából viszont csak 13,5%-kal bővült, de ez utóbbiból 6,4%-ot a három 1995-ben belépett, 23 millió lakost számláló, nettó befizető ország termelt meg. A gazdasági biztonság energiabiztonsági területén a 2006-os orosz–ukrán gázvita hatására következett be a legjelentősebb fordulat, az unióban az olajat és a gázt ekkortól kezdik stratégiai (s nem egyszerű piaci) terméknek tekinteni, az energiabiztonságot pedig stratégiai kérdésként kezelni.

A 2008-as válság két további gazdasági terület – a közpénzügyek (adósság) és a bankrendszer – biztonságára hívta fel a figyelmet: e két területen további mélyítése várható az uniónak.

Az ERSC belső struktúrája társadalmi szempontból a korábban már jelzett posztmodern–modern–premodern felosztás mellett a centrum–félperiféria–periféria viszonyrendszerben is értelmezhető. A centrumát a nyugat-európai demokráciák képviselik, míg a félperifériát döntően azok a centrumhoz felzárkózni igyekvő, az EU-hoz később csatlakozott államok alkotják, amelyek többsége az egykori szocialista országok közül került ki. Bár Buzanék azon megállapítása aligha vitatható, hogy a nyugati centrum körül koncentrikus körökben szerveződik az európai regionális biztonsági komplexum, s a félperiféria felé bővül – azonban feltétlenül kiegészítésre szorul. Nem csupán azért, mert 1995-ben Ausztriával, Finnországgal és Svédországgal valójában centrumországok csatlakoztak az EU-hoz, hanem legfőképpen azért, mert a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság némileg átalakította a komplexum belső struktúráját. Ugyanis a félperifériához sorolt több, korábban a centrumhoz tartozónak tekintett országot: Portugáliát, Spanyolországot és Görögországot. Ez pedig egyértelműen azt jelenti, hogy a centrum–periféria tengelyen korántsem egyirányú a társadalmak mozgása, s ha így van, akkor a komplexum perifériáját sem csupán EU-n kívül rekedtek alkothatják, de ide sorolhatók a félperiféria modernizációkudarcos államai is.

Az európai regionális biztonsági komplexum egyik legnagyobb társadalmi kihívásának a demográfiai trendeket, konkrétan az európai kontinens őshonos népességének fogyását és elöregedését tekintik az elemzők. Ezek ugyanis olyan, eddig nem ismert erősségű, tartós nyomásnak teszik ki az európai szociális rendszereket és intézményeket, amelynek enyhítése elképzelhetetlen a jelenlegi jóléti államok legalább részleges lebontása nélkül. S bár a lakosságfogyásból és az elöregedésből fakadó szociális feszültségek enyhíthetők lennének a bevándorlás ösztönzésével, a migráció a társadalmi integráció terén vált ki Európában egyre nagyobb feszültségeket. Ugyancsak az elemzők szerint a jövőben a nem integrált társadalmi rétegek (például muszlimok, romák) helyzete válhat az európai társadalmak egyik legsúlyosabb biztonsági kihívásává. Míg a muszlim közösségek esetében kulturális különbségekből eredő önszegregáció, a romák esetében a halmozottan hátrányos helyzetből fakadó periferialódás okozhat komoly konfliktusokat, s lassíthatja le az adott társadalom modernizációját.

Az európai regionális biztonsági komplexum kelet-közép-európai szubrégiója

Bár Barry Buzan és Ole Wæver elmélete szerint az európai regionális biztonsági komplexumon belül egyedül a Balkán képezett önálló szubkomplexumot az 1990-es évek elején, vagyis a posztjugoszláv háborúk időszakában, fejezetünk e része mégis a kelet-közép-európai térség egészét tekinti biztonsági szubkomplexumnak az európai biztonsági komplexumon belül. Részben azért, mert balkáni szubkomplexum a délszláv háborúkat követően – de legkésőbb 2004-re, Szlovénia NATO- és EU-csatlakozásakor – felbomlott, részben mert úgy véljük – s ez a lényegesebb ok –, hogy a legfontosabb és legmeghatározóbb biztonságpolitikai folyamatok a szóban forgó térség egészét érintették.

Kelet-Közép-Európán alapvetően az Oscar Halecki által definiált térséget értjük, vagyis a balti és a visegrádi országokat, a posztjugoszláv térség országait, valamint két további balkáni államot, Romániát és Bulgáriát. Az itt élő 124 millió lakos (amely az ERSC lakosságának 23%-a) 17 országot alkot, az országok pedig 1 361 470 km²-nyi területen (az ERSC területének 26%-án) osztoznak. A térség 17 állama közül 12 – vagyis az itteni államok közel háromnegyede – 1991 után létrejött új alakulat.

A kelet-közép-európai biztonsági szubkomplexum katonai biztonságát az elmúlt negyedszázad során számos esemény befolyásolta. Az 1990 novemberében az európai hagyományos fegyveres erőkről aláírt szerződés (CFE) úgy szabta meg az eszközök hadrendben tartható maximális számát a térség államai számára is, hogy az kizárja a sikeres támadás lehetőségét. 1991-ben megszűnt a Varsó Szerződés, 1994 augusztusában pedig az utolsó szovjet/orosz katona is elhagyta a kelet-közép-európai volt szovjet blokk országainak területét, ezzel formálisan is vége szakadt a térség 1945 óta fennálló korlátozott szuverenitásának. 1992 májusában megszületett az első hadászati fegyverzetcsökkentési szerződés (START I) lisszaboni jegyzőkönyve, amelyben Fehéroroszország, Kazahsztán és Ukrajna kötelezettséget vállaltak a területükön lévő valamennyi atomfegyver felszámolására (illetve az Oroszországi Föderációnak való átadásra). 1995 novemberében megszületett a daytoni béke, amely véget vetett a délszláv háborúknak. 1996 júniusában aláírásra került a posztjugoszláv térségre vonatkozó szubregionális fegyverzet-ellenőrző egyezmény, amely a daytoni békemegállapodásnak megfelelően Bosznia-Hercegovinára, Horvátországra és a maradék Jugoszláviára is kiterjesztette az európai hagyományos fegyveres erőkről szóló szerződés mennyiségi korlátait. S végül a térségből új tagokkal bővült NATO is. 1999-ben Csehország, Lengyelország, Magyarország, 2004-ben Bulgária, Észtország, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia, Szlovénia, 2009-ben Albánia és Horvátország lett a szövetség tagja.

A kelet-közép-európai térségben került sor az európai kontinens második világháború utáni legnagyobb fegyveres konfliktusára, a délszláv háborúkra (1991 júniusában a szlovéniaira, 1991–1995 között a horvátországira, 1992–1995 között a boszniaira), amelyeket a separatista szlovéntől eltekintve nemzeti-etnikai indíttatású, helyi háborúknak tekinthetünk. Ezek a háborúk ismertették meg újra a világgal az etnikai tisztogatás fogalmát. A háborúk áldozatairól mindmáig csak becsült adatok állnak rendelkezésre, annyi azonban bizonyos, hogy a halálos áldozatok száma meghaladja a 300 000-et, és egymilliónál is többen vannak azok, akik elhagyni kényszerültek szülőföldjüket. 1999. március és június között zajlott le a NATO Jugoszlávia elleni légi offenzívája (a koszovói háború), amelyet humanitárius okokból indított korlátozott háborúként jellemezhetünk. Fontos látni, hogy Jugoszlávia felbomlásának ténye (ha a módja nem is) pontosan illeszkedik abba a renacionalizálódási folyamatba, amelynek eredményeként a kelet- és kelet-közép-európai föderatív államok felbomlottak.

A térség azon társadalmait, amelyek tartottak/tartanak valamilyen orosz fenyegetéstől (például a baltiak, a lengyel és a román), általában a nyugat-európainál jóval erősebb atlantizmus jellemezte/jellemzi, és különleges kapcsolatot igyekeztek/igyekeznek fenntartani az Egyesült Államokkal. Jól érzékelhető volt ez a 2003-as nemzetközi Irak-vita során, de a 2000-es évek közepén-végén a térségbe telepíteni tervezett amerikai rakétavédelmi rendszer befogadására való hajlandóságukban is.

Mivel Jugoszlávián kívül a térség összes állama 1991 előtt a szovjet érdekszféra része volt, biztonságpolitikai tekintetben erősen korlátozott szuverenitással, a rendszerváltás mindegyikben a nemzeti érdekek, a kül- és biztonságpolitikai törekvések újrafogalmazásával járt együtt. Ez utóbbi kapcsán az 1989–1990-es rendszerváltással elméletileg közel fél tucat biztonságpolitikai opció nyílt meg e függetlenné vált államok előtt, azonban az elvi lehetőségek megvalósulásának igen különböző volt a politikai realitása. Felsorolásuk mindemellett azért fontos, mert plasztikusan szemlélteti azt, hogy a rendszerváltást követő biztonságpolitikai fordulat a térségben korántsem volt automatikus, illetve nem szükségképpen vezetett egyetlen kizárólagos opció elfogadásához. Még akkor sem, ha napjainkban a kelet-közép-európai politikusok előszeretettel nevezik történelmileg szükségszerűnek a nyugati orientáció meghatározóvá válását a térség biztonságpolitikájában. Jóval közelebb járunk az igazsághoz, ha Kelet-Közép-Európa biztonságpolitikai fordulatát egy olyan – a rendszerváltások és a bipoláris világrend felbomlásának menete, illetve történései által meghatározott – folyamatnak tekintjük, amelynek során mindenütt számos opció került időlegesen előtérbe. Zömük 1989–1995 között jelentőségét veszítette, s csak egy hosszabb fejlődés során konszolidálódtak azok a különböző stratégiai irányok, amelyek ma a kelet-közép-európai államok hivatalos biztonságpolitikáját jelentik.

A bipoláris világrend bukását követően a kelet-közép-európai biztonságpolitikai vitákban az alábbi opciók vetődtek fel:

Keleti opció: A Szovjetunióval/Oroszországgal való – módosított formájú és tartalmú – szövetség fenntartása. A szűkebb kelet-közép-európai térségből erre példa – bár eltérő motívációk alapján – mind a mečiar *Szlovákia* (1993–1998 között), mind pedig a miloševići *Jugoszlávia* (1991–2000 között).

A semlegesség, illetve a biztonsági garanciák opciója. A kétpólusú világrend megszűnését követően ugyanis már nem volt igazán mi között semlegesnek lenni, és (Oroszországon kívül) nem voltak olyan releváns nagyhatalmak sem, amelyek egy-egy ország semlegességét garantálták, illetve respektálták volna. Emellett azt a semlegességgel kacérkodó politikusok is világosan látták, hogy a kelet-közép-európai országok egész egyszerűen szegények ahhoz, hogy a semlegesség biztonságpolitikai kritériumait osztrák, finn, svéd vagy svájci minőségben valósítsák meg.

A közép-európai opció. Az 1990-es évtized első éveiben a semlegességnél jóval realisabbnak tűnt egy közép-európai regionális biztonsági struktúra kiépítése, amelynek nem csupán az 1940-es évekre visszanyúló történelmi hagyományai voltak, de az 1989-ben megalakított Quadragonale és az ebből 1990-ben létrehozott Pentagonale révén – bizonyos értelemben – a politikai alapjai is. Az 1991-ben Lengyelországgal kibővülő Hexagonale, illetve az 1992-ben útjára indított Közép-európai Kezdeményezés (KeK) azonban alapítóinak szándéka ellenére sem vált a térség együttműködésének motorjává. A regionális együttműködést és a térség európai integrációjának elősegítését célul kitűző konzultatív fórum politikai relevanciáját ugyanis jelentősen csökkentette a visegrádi együttműködés, a CEFTA, mindenekelőtt pedig a közép-európai országoknak az Európai Unióval kötött társulási egyezményei. Hagyományos biztonságpolitikai szempontból az 1990-es évek elejének számos regionális kezdeményezése közül csupán a visegrádi együttműködésnek volt biztonságpolitikai vonatkozása. A csoport ugyanis annak érdekében fogott össze, hogy összehangolja Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország elszakadását a szovjet bloktól (például a Varsói Szerződés feloszlása és a szovjet csapatkivonások terén), és fokozza kollektív ráhatásukat a Nyugatra integ-

rálásuk érdekében. Bár a cseh és szlovák különválással immár négy ország együttműködése azóta rendszeressé, szerteágazóvá és magas szintűvé (államelnöki, kormányfői, miniszteri) vált, a kooperáció – már ami a lehetőségeket és a konkrét eredményeket illeti – nem váltotta be az eredetileg hozzá fűzött reményeket, s nem vált rendszeres politikai egyeztető fórummá (például az euroatlanti integrációs politika terén).

Az 1996-ban újtárra indított és ma már a délkelet-európai térség valamennyi államára kiterjedő Délkelet-európai Együttműködési Kezdeményezés (SECI) viszont elsősorban azért érdemel figyelmet, mert biztonságpolitikai szempontból éppen a nem katonai fenyegetések, potenciális fenyegetések és kockázatok (az ember- és kábítószercsempészet, illetve a határon átívelő bűnözés) közös megfigyelését tűzte célul.

Annak, hogy az elmúlt két évtizedben a közép-európai biztonságpolitikai opció kialakítására tett kísérletek nem jártak átütő sikerrel, alapvetően négy lényeges oka volt. Először is az a térség legtöbb országában eluralkodó szemlélet, mely szerint egyedül és önállóan kedvezőbbek az integrációs, illetve csatlakozási esélyek. Másodsor az a tény, hogy a NATO-csatlakozás perspektívájának 1994-es megnyílásával a biztonság katonai dimenziójának önálló térségbeli szavatolása lényegében a legtöbb országban lekerült a napirendről. Harmadszor, a térség politikai elitjeinek azon meggyőződése, illetve félelme, hogy a regionális együttműködés nem helyettesítheti a nyugati integrációt, sőt az ilyen típusú kezdeményezések hátráltathatják az előbbi folyamatot. S végül negyedszer: a NATO és az EU ellentmondásos viszonya a térség regionális kezdeményezéseihez. A Nyugat ugyanis (miközben meghirdetett programjainak jelentős része a kelet-közép-európai régiót mint egészet célozta meg) az 1990-es évek folyamán végig egy leginkább a „*regionális együttműködés – igen, regionalizmus* (értsd: regionális szintű érdekmegjelenítés) – *nem*” jelszóval jellemezhető politikát folytatott térségünkkel szemben. Ennek üzenete pedig a gyakorlatban nem csupán gátolta a régió belüli együttműködést, hanem integrációs vetélytársakká is tette a renacionalizáció következtében amúgy is széttöredező kelet-közép-európai térség országait.

A biztonság önálló szavatolásának opciója. A kelet-közép-európai térség egyes országaiban a rendszerváltás kezdetének sajátos kényszeralternatívájaként vetődött fel az önerőre való támaszkodás opciója. Ezt védelmi vonatkozásában igen jól szemlélteti a Magyarországon rövid időre felmerülő „*körkörös védelem*” koncepciója, agresszív és támadó jellegű variációját viszont a miloševići Szerbia valósította meg akkor, amikor háborút indított előbb Jugoszlávia szétesését megakadályozandó, majd ennek kudarcát követően a szerbek lakta jugoszláv területek („*Szerboszlávia*”) egyesítése érdekében.

Az összeurópai (kollektív) biztonsági rendszer szorgalmazása az EBEÉ keretein belül. A kelet-közép-európai rendszerváltás eufóriája és a bipoláris európai szembenállás meghaladásának igénye szülte meg a helsinki folyamatra alapozott összeurópai biztonsági rendszer alternatíváját. Miután az 1990-es évek európai változásai – mindenekelőtt pedig a jugoszláv válságban betöltött szerepe – leértékelték az EBEÉ/EBESZ-t a kontinens biztonságpolitikai architektúráján belül, ez az opció sem válhatta be a korábban hozzá fűzött reményeket.

Euroatlanti opció. Mivel a kelet-közép-európai térség legtöbb országa számára a rendszerváltás legfőbb célját a fejlett országokhoz való gazdasági-társadalmi felzárkózás jelentette, a kül- és biztonságpolitika területén az elmúlt másfél évtizedben a nyugat-európai és az észak-atlanti intézményekhez (az Európai Közösségekhez/Európai Unióhoz, valamint a

Nyugat-európai Unióhoz és a NATO-hoz) való közeledés volt az egyik legfőbb prioritás. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy a nyugat-európai intézményekbe, illetve az észak-atlanti biztonsági rendszerbe való betagozódásuk lehetséges üteméről vallott felfogás, illetve a két intézmény valamelyikének preferálása az 1990-es évtized első éveiben, majd a 2002–2003-as Irak-vita során, illetve a 2000-es évek közepén-végén a térségbe telepíteni tervezett amerikai rakétavédelmi rendszer befogadásáról folyó vitában egyre határozottabb distinkcióhoz vezetett az *európai opció*, illetve az *atlanti opció* között. E megkülönböztetés okai közül hármat feltétlenül meg kell említenünk: az elhúzódó EU-csatlakozást, az Európai Unió gazdasági nagyhatalomként, az észak-atlanti szövetség katonai-politikai nagyhatalomként való percipiálását, illetve azt aényt, hogy a térség országai közül a balti országok és Lengyelország katonai és biztonságpolitikai szempontból kezdetektől az Egyesült Államokat látta/látja az egyetlen olyan hiteles nagyhatalomnak, amely hatékonyan képes szembehelyezkedni Oroszországgal. 1997-től az térség atlantistáit erősítette Románia is.

Kelet-Közép-Európa az elmúlt kétszáz évben mindvégig az európai kontinens *félperifériájához* tartozott. Ez a sajátos helyzet csak felerősítette a térség fragmentációját: míg ugyanis egyes részei (például a cseh és a szlovén területek) inkább a centrumhoz estek közel, mások (például a bolgár vagy az albán területek) lényegében a periféria jellegzetességeit mutatták. A félperifériás helyzet ellentmondásainak legszemléletesebb példáját Jugoszlávia jelentette, az az ország, amely (Szlovénia és Koszovó révén) területileg is összekötötte az európai centrumot az európai perifériával. A térség félperifériás jellegének állandósulásából fakadóan az elmúlt kétszáz évben rendszeresen a *modernizáció* vált az itteni társadalmak és politikai elitjeik első számú prioritásává. Jóllehet ezek a modernizációs kísérletek gazdasági és társadalmi szempontból is komoly helyi fejlődéshez vezettek, sőt egyes esetekben és időszakokban a modernizációs kísérletek szempontjából Európa élvonalába emelkedtek (például Lengyelország 1792–1795, Magyarország 1825–1848, Csehszlovákia 1918–1938), összességében azonban a térség egyetlen országát sem emelték ki félperifériás helyzetéből. Jól jelzi ezt az ellentmondást, hogy míg a szubrégió piacként jelentős, gazdasági teljesítményében viszont 1991-ben az európai regionális biztonsági komplexum teljesítményének 5,75%-át, s 2012-ben is csupán 7,05%-át adta.

1989 után lényegében az egész régióban a neoliberális gazdaságpolitika vált uralkodóvá. A centrumországok üdvözltek a „sokkterápiákat”, a gazdasági nyitást, a piac- és árliberalizációt, a gyors privatizációt azonban a térség országaiban a GDP 20-25%-os visszaeséséhez vezetett, a mezőgazdasági termelés 50, az ipari pedig 20-30%-kal zuhant. 2004-ben és 2007-ben a térség tizenkét országa lett az EU tagállama, s ennek gazdasági értelemben komoly stabilizáló szerepe volt. Az új politikai rendszert, a belső politikai viszonyokat és a térség országainak nemzetközi helyzetét stabilizálta az a tény is, hogy többségük a NATO-nak is tagja lett. Már az EU- és NATO-tagjelöltség is jelentős közvetlen külföldi tőkebeáramlással és hitelbevonással párosult. A termelékenység és a gazdasági növekedés új impulzust kapott, ami radikális szerkezeti átalakulással járt. A transzformáció első éveinek súlyos visszaesése után a régió gazdasága fokozatosan magára talált: 1993-tól újra nőtt a GDP, és 2003-ig átlagosan 4-5% között alakult Kelet-Közép-Európában és a balti térségben. A régió egy főre jutó GDP-je 1992-ben a nyugat-európai szint 37%-át, 2005-ben 46%-át érte el (ez lényegében megegyezik az 1973-as és az 1913-as értékkel). Az egy főre jutó GDP 2000-re érte el az 1989-es szintet, s 2010-ben 50%-kal haladta meg azt. Mind-

eközben azonban jelentősen növekedtek a jövedelemkülönbségek. Az európai centrum-hoz történő egy-másfél évtizedes fokozatos felzárkózás azonban 2007–2009 során megállt. A pénzügyi válság az átalakuló gazdaságokat is súlyosan érintette. Az elemzők szerint Kelet-Közép-Európa 2003–2030 között 1,79%-os átlagos növekedést érhet el, Nyugat-Európa pedig 1,75%-ot. Ha ez következik be, akkor a két térség közötti fejlettségi szint alig mérséklődik, s Kelet-Közép-Európa továbbra is a félperiférián marad. Mások úgy vélik, hogy a térség az elkövetkezendő évtizedekben 4%-os éves átlagos gazdasági növekedést érhet el, a Nyugat pedig a 2008 előtti 2% körülit. Ebben az esetben a felzárkózási folyamat folytatódni fog, de a 21. század nagy részét igénybe veszi majd. Hozzá kell azonban tenni, hogy nincs egységes jövő az egész kelet-közép-európai térségre vonatkozóan. Sokkal valószínűbb, hogy fejlődése differenciált lesz (az élenjáró ország 7,5%-os, a térség nagy része 3–4%-os, illetve 2–3%-os, a balkáni országok egy része pedig 2% alatti növekedéssel). Ha ez következik be, a régió egy kis része viszonylag gyorsan felzárkózik a Nyugathoz, míg mások nem tudnak közelebb kerülni, néhány ország pedig még inkább leszakadhat. Az ilyen típusú előrejelzések azonban mindig a jelenlegi trendek extrapolálásán alapulnak, márpedig a történelem sokkal változatosabb folyamat.

A kelet-közép-európai térség modernizációs kudarcai kapcsán sokan hajlamosak megfeledkezni arról, hogy a nyugat-európai és a kelet-közép-európai térség társadalmi a nemzetfejlődést illetően az elmúlt két évszázad során *eltérő történelmi pályán mozogtak és mozognak alighanem ma is*. S itt nem csupán a megkésetttség régóta közismert jelenségére, vagy a két térség nacionalizmusainak korábban már jelzett eltérő jellegére kell gondolnunk, hanem arra is (sőt témánk szempontjából talán leginkább arra), hogy például Kelet-Közép-Európa második világháború utáni történetéből gyakorlatilag teljesen kimaradt az integrációnak az az organikus fejlődése, amely Európa nyugati felét a bipoláris világ felbomlásakor az Európai Unió létrehozásához vezette. Ennek hiányát megítélésünk szerint Brüsszel és térségünk politikai elitjei is alábecsülték az uniós csatlakozás folyamán.

Az elmúlt több mint húsz esztendőben Kelet-Közép-Európa társadalmi három nagy integrációs folyamatot éltek meg egy időben.

Egyrészt egy, az euroatlanti integrációval együtt járó európaizálódási folyamatot. A gazdasági-társadalmi válságból való kilábalás és a gyors modernizáció reményében ugyanis a bipoláris világrend összeomlását követően szinte valamennyi kelet-közép-európai nemzet céljai között megjelent az európai politikai értékeken alapuló demokratikus jogállam és a piacgazdaság kialakítása, az európai gazdasági, illetve az euroatlanti biztonsági szervezetekhez való közeledés szándéka.

Másrészt egy renacionalizációs folyamatot, amelynek során a tömbpolitika által évtizedekig rájuk oktrojált korlátozott szuverenitás fogságából kiszabadulva valamennyien megkísérelték újrafogalmazni nemzeti érdekeiket, önálló kül- és biztonságpolitikájukat, s igyekeztek az adott körülmények között a lehető legteljesebb körűvé tenni szuverenitásukat. Bizonyos értelemben visszatértek a nemzetfejlődésnek (a nemzeti integrációnak) arra a történelmi útjára, amelyről a második világháborút követően vagy azt megelőzően letérni kényszerültek. Fontos jeleznünk, hogy a két integrációtípusnak például eredendően eltérő a szuverenitás-felfogása (az európai integrációé megosztó, a nemzeti integrációé kiterjesztő) és a biztonságfelfogása is (érdekvédelem versus területvédelem).

Végül harmadrészt minden korábbi korszaknál erőteljesebben hatott a térségre a globalizáció folyamata (amely felfogható univerzális integrációnak), bár ez elsősorban az információáramlás, a személyek mozgása és a pénzügyi-gazdasági folyamatok terén érzékelhető. Ez utóbbinak – a külföldi tőkebefektetések révén – forrásszegény térségünk többnyire haszonélvezője volt, de mind időben, mint területileg igen aránytalan eloszlásban. Annak ellenére haszonélvezője volt, hogy a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság eredményeként régióinkban megerősödtek az ezt tagadni és cáfolni igyekvő politikai csoportosulások.

A térség társadalmainak magatartása kapcsán tehát nem szabad megfeledkezni azokról a nehézségekről, amelyek az európaizálódás, a renacionalizáció és a globalizáció integrációs folyamatainak *egyidejűségéből* fakadnak. Nevezetesen legfőképpen arról, hogy Kelet-Közép-Európa esetében egy olyan térségről van szó, ahol a társadalmaknak, nemzeteknek, államoknak egyszerre kell adekvát választ és eszközt találniuk a renacionalizáció által felszínre hozott régi, megoldatlan problémákra, illetve azokra az új kihívásokra, amelyekkel első ízben európaizálódásuk, illetve a globalizálódással való találkozásuk során szembesülnek.

A fenti képletet csak tovább bonyolítja, hogy az európaizálódás és a renacionalizáció folyamata a kelet-közép-európai térség különböző nemzetei esetében – államjogi helyzetüktől, társadalmi szerkezetétől, demokratikus politikai hagyományaik minőségétől, kulturális tradícióiktól, gazdaságaik nyitottságától és fejlettségétől függően – meglehetősen *eltérő mélységű és intenzitású* volt, és az még ma is. Míg például a renacionalizáció a korábban is önálló államisággal rendelkezők esetében formálisan „csupán” a modern jogállamiság megteremtését, nemzetgazdaságuk piacgazdasággá alakítását, valamint kül- és biztonságpolitikájuk nemzeti alapokra való helyezését jelentette, addig a renacionalizálódás hatására felbomló föderatív államok nemzeteinek esetében az önálló és szuverén nemzetállamiság teljes – társadalmi, politikai és intézményi – vertikumának kiépítésével járt együtt. Míg az előbbi esetben elsősorban a nemzetállam külső integrációjára való felkészülés, illetve az ezt elősegítő európaizálódás lett a domináns probléma, az utóbbiak esetében a nemzetállam belső integrációjának megteremtése, illetve megerősítése lett a rendszerváltás kulcskérdése, és ebben az újjáéledő nacionalizmusokra hárult a legfőbb integratív szerep. Kissé leegyszerűsítve arról van szó, hogy a közép-kelet-európai országok többségében a társadalom nemzetközi integrációját meg kellett vagy meg kellett volna előznie nemzeti integrációjuknak. Vagy még egyszerűbben szólva: a régió államainak nemzetközi érdekeik megfogalmazása előtt definiálniuk kellett és kell nemzeti érdekeiket.

A térség egyik fontos társadalmi problémája, hogy a kelet-közép-európai középosztály fejletlen, szűk és huzamosabb ideje erősen megterhelte. Ennek a kis- és középvállalkozókból álló rétegnek kell eltartania önmagát és családját, munkahelyet teremtenie, fenntartania a rendszerváltás gazdasági válságával párhuzamosan kiépített szociális hálót, kell leküzdenie a külföldi beruházóknak adott kedvezményekből fakadó piaci hátrányát, kell eltartania az elöregedő, demográfiaiilag csökkenő, jelentős leszakadt réteggel rendelkező, s az elmúlt húsz évben több gazdasági válságot megért társadalmakat. Miközben ettől a középosztálytól várják el a társadalmak a hazai eredeti tőkefelhalmozást is. A középrétegek bővítése, társadalmi terheik könnyítése a térség modernizációs sikerének alighanem egyik jövőbeni kulcskérdése.

Az elkövetkező időszakban a térség számos társadalmi számára igen komoly kihívást jelent majd azoknak a szegregált, leszakadó és integrálatlan társadalmi rétegeknek a problé-

mája, amelyeknek a hátrányos helyzete állandósult a gazdaságban, a kultúrában, az egészségi állapotban, a területi elhelyezkedésben, a lakhatás minőségében, az érdekérvényesítésben és a munkaerő-piaci érvényesülésben, s akik között nagy számban találhatók romák. A probléma kezelését alapvetően megnehezíti a velük szembeni mély és erős előítélet. Ez utóbbi miatt nemcsak a probléma higgadt tárgyalása nehéz, hanem annak tudatosítása is, hogy a szegregált, leszakadó és integrálatlan társadalmi csoportok helyzetének megoldatlansága a többségi társadalom modernizációját is jelentősen hátráltatja.

Az Európai Unióba való belépést 2004 májusában történelmi sikerként ünnepelték a csatlakozó országok. Kevés szó esett arról, hogy az integráció sok tekintetben kényszerpálya a térség kisállamai szempontjából. A kívülmaradásból származó hátrányok miatt ugyanis nem volt reális alternatívája az EU-csatlakozásnak. Kevés szó esett arról is, hogy az unióba való belépés aktusa csupán az érdekérvényesítés integráción belüli új lehetőségeit nyitja meg. Új, de korántsem könnyebb lehetőségeit. A kelet-közép-európai nemzeteknek ugyanis fokozottan számolniuk kell azzal, hogy az unión belüli kölcsönös függőség és határaik átjárhatósága („négy szabadság”) korlátozza képességeiket nemzeti szuverenitásuk és autoritásuk teljes körű fenntartására. S ami lényegesebb: amennyiben nem tudják ellensúlyozni a gazdasági integráció kényszerét, s nem találják meg azokat a kulcsterületeket, amelyek ténylegesen megnyitják számukra az érdekérvényesítés új lehetőségeit, aligha lesz esélyük a továbblépésre. A 2008-as világválság ezzel szembesítette őket, ami sok helyen komoly frusztrációt váltott ki. Ezt a frusztrációt használja ki a térség politika elitjének egy része.

Míg az 1990-es években elsősorban a nacionalizmus, a 2000-es években és főleg 2004 után a különböző színű (nemzeti, szociális) politikai populizmus megerősödésének lehattunk tanúi Kelet-Közép-Európában. Ez a jövőben is komoly gondot okozhat, különösen a modernizáció terén sikertelen államokban – gondoljunk csak a három évtizedes közösségi tagsággal rendelkező Görögországra.

A populizmus a kelet-közép-európai térség történelmi tradícióiban megtalálható államcentrikus/autoriter hagyományokra és a szocialista korszak paternalizmusára épít. Kihasználja a demokratikus deficit korábban már említett hiányosságait, a társadalmilag fájdalmas reformokat nem alkalmazkodásként, hanem külső követelménynek igyekszik beállítani. Képviselői ügyesen használják ki a nacionalizmus térségbeli jelenlétét, a vélt vagy valós nemzeti sérelmeket, s azt is, hogy az itteni társadalmak nem igazán önreflektívek. Helyzetüket megkönnyíti, hogy a hatalmaktól való külső és belső függés, az alávetettség állandósult alapota volt a térségnek (különösen a 20. században), így máig elevenen élnek az ennek túlélését biztosító társadalmi-politikai technikák (például a pragmatizmus, a helyezkedés, az erősebbhez való csatlakozás, a garanciákhoz való merev ragaszkodás, a külső hatalmakra mutogatás). Éppen ezért, vagyis „természetessége” miatt, a populizmus jóval nagyobb probléma a régióban, mint a szélsőséges politikai mozgalmak, melyek a rendszerváltás utáni válságok „társadalmi stresszhelyzetét” lovagolják meg politikai céljaik eléréséhez.

Érdemes azt is jelezni, hogy az elkövetkezendő években fontos generációváltás zajlik le a térség politikai elitjeiben – még a legfiatalabb „rendszerváltókat” is felváltja az 1989–1990 után szocializálódott generáció –, s ez óhatatlanul egyfajta újrapozicionálással jár majd együtt. Ennek iránya döntő mértékben függ majd az egyes országok modernizációs sikerétől vagy kudarcától.

Az európai regionális biztonsági komplexum (37 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (miliárd USD) ²				Védelmi kiadások (milió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Európai RSC	5 046 778	370	466	507	525	9 655	12 053	14 998	15 408	290 259	290 296	315 012	299 027
Németország	357 021	81,4	82,1	82,3	81,8	2 372	2 605	2 868	2 073	64 656	50 538	46 015	48 617
Nagy-Britannia	224 820	57,8	58,6	60,5	63,2	1 484	1 921	2 385	2 389	55 582	46 779	58 531	59 795
Franciaország	655 470	59,3	60,4	63,6	65,6	1 664	1 903	2 189	2 249	68 753	62 500	65 470	62 582
...													
Kelet-Közép-Európa ³	1 352 220	129,3	128,1	125,5	124,4	580	712	971	1 091	15 630	20 318	24 126	21 959

² GDP 2005-ös árfolyamon USD

³ Albánia, Bulgária, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Észtország, Horvátország, Koszovó, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Macedonia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia.

4. OROSZORSZÁG ÉS A POSZTSZOVJET TÉRSÉG

(Sz. Bíró Zoltán)

A posztszovjet regionális biztonsági komplexum főbb jellemzői

A regionális biztonsági komplexumok (RSC) elmélete szerint a posztszovjet térség az európai biztonsági szuperkomplexum része, amely két nagy regionális biztonsági komplexumból áll: az európaiból és a posztszovjetből. Miután jelen kötet külön fejezetben foglalkozik az európai biztonsági komplexummal, e fejezet tárgya a posztszovjet biztonsági komplexum (PS RSC) bipoláris világrend utáni biztonsága. Földrajzi értelemben a 22 102 574 km² területű, 284 millió lakosú, 12 államot (illetve további négy el nem ismert államformációt: Abháziát, Dél-Oszétiát, Hegyi-Karabahot és a Dnyeszter menti Köztársaságot) magában foglaló PS RSC-nyugaton az európai biztonsági komplexum, északon a Jeges-tenger, keleten a Csendes-óceán, délen pedig a közel-keleti, a dél-ázsiai és északkelet-ázsiai regionális biztonsági komplexumok határolják. Geopolitikai értelemben a PS RSC-nek csak északon és keleten vannak természetes tengeri, illetve egy részen magashegyi déli határai (Kaukázus, Altáj, Jablonovij- és Sztanovoj-hegyvonulat), Európa felé azonban nyitott.

Történetileg a térség biztonságát az Orosz Birodalom, illetve a Szovjetunió terjeszkedése, állami és szövetségi integrációs törekvései határozták meg, továbbá az, hogy a mindenkor orosz állam mennyire különült el, illetve kapcsolódott be más – elsősorban az európai – regionális biztonsági komplexum folyamataiba. Az ilyen beavatkozás legintenzívebb időszakát az ideológiai és katonai szembenálláson alapuló, 1945 utáni bipoláris időszak jelentette, amikor a kiterjedt szövetségi rendszerrel és egyértelműen szuperhatalmi képességekkel rendelkező Szovjetunió az európai regionális szuperkomplexum része volt.

A Szovjetunió felbomlását követően egy dezintegrációs folyamat játszódott le a térségben, amely széttördelte a komplexum egységét (a balti országok átkerültek az európai biztonsági komplexumba, kialakult egy közép-ázsiai biztonsági szubkomplexum, a Kaukázus térsége számos tekintetben önálló minikomplexummá vált), de a PS RSC strukturálisan továbbra is megmaradt olyan központosított biztonsági komplexumnak, amelyet egyértelműen az Oroszországi Föderáció (a továbbiakban: Oroszország) hegemoniája jellemez.

Oroszország területén él a PS RSC lakosságának 50,4%-a. A komplexum államainak demográfiai tendenciái igen eltérőek. Az elmúlt negyedszázad során a legnagyobb (átlag 15,5%-os) népességsökkenést elszenvedő három balti ország kikerült a PS RSC-ből. Bár az Oroszország lakosságfogyását a posztszovjet térségből betelepülő orosz lakosság 3,3%-ra csökkentette, az orosz társadalom demográfia tendenciái igen kedvezőtlenek. Több mint 12%-kal csökkent Ukrajna, 7-7%-al Grúzia és Fehéroroszország lakossága. A másik oldalon viszont igen látványosan nőtt a közép-ázsiai posztszovjet köztársaságok lakosság száma

(Tádzsikisztán +40%, Üzbegisztán +33%, Türkmenisztán +26%, Kirgizisztán +23%), illetve Azerbajdzsán (+22%).

A biztonság komplexum hegemonikus struktúráját világosan mutatja, hogy a komplexumból globális szinten (BT-tagként, atomnagyhatalomként, a G8/G20 csoport tagjaként) mondanivalója kizárólag Oroszországnak van. A PS RSC tagjai közül még az ENSZ BT nem állandó tagjai közé is csak Ukrajnának (2000–2001) és Azerbajdzsánnak (2012–2013) sikerült bekerülnie az elmúlt 25 évben. Fontos azonban jelezni, hogy globális összehasonlításban Oroszország is csupán regionális, vagyis a PS RSC-ben integratív képességekkel rendelkező nagyhatalomként jellemezhető. Hatalmi helyi értékét jól jelzi, hogy bár PS RSC 12 állama a világ GDP-jének csupán 4,22%-át állítja elő, az orosz egymaga 2,99%-ot tesz ki, amivel Oroszország 2013-ban a világ 8. legnagyobb gazdasága volt. A térség öt követő legnagyobb gazdaságai, Kazahsztán és Ukrajna, csupán az 50. és 55. helyen végeztek a rangsorban.

Oroszország hegemoniája a PS RSC többi regionális komplexummal való kapcsolatai terén is egyértelműen kimutatható. A globális szinthez képest itt talán még látványosabb is. Mert például Grúzia, Ukrajna és Azerbajdzsán esetében a 2000-es évektől voltak ugyan amerikai és európai kísérletek a Moszkva érdekeitől eltérő jellegű kapcsolattartásra (elsősorban a kaszpikumi kőolaj és földgáz Oroszországot elkerülő szállítási lehetőségének megteremtése miatt), a moszkvai vezetés azonban politikai, gazdasági – sőt, ha szükségesnek ítélte – katonai eszközökkel mindig meg tudta torpedózni ezek kibontakozását és elmélyülését.

Oroszország kapcsolatai a PS RSC-vel érintkező biztonsági komplexumok közül egyértelműen az európaival a legintenzívebbek. Részben azért, mert az európai kontinens energiaellátásában az orosz energiahordozók játsszák a főszerepet, részben pedig azért, mert Oroszország számára szükséges technológia fő forrását az európai technológia jelenti. Mivel Európa energiafüggősége az elmúlt negyedszázadban összességében növekedett, Oroszország az energiakapcsolatokon, illetve 2008-as válság óta a hatalomhoz közeli orosz nagyvállalkozók európai pénzügyi befektetésein keresztül igyekszik európai érdekeit érvényesíteni.

Amióta a bipoláris világrend összeomlását követően Oroszország lényegében kiszorult a közel-keleti regionális biztonsági komplexumból, a moszkvai vezetés számára az itteni kapcsolatok elsősorban instrumentális jellegűek. Még inkább azokká váltak azt követően, hogy a térségbe való visszatérési kísérletét az „arab tavasz” derékba törte. Míg az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatokban elsősorban politikai-biztonsági értelemben jelentettek/jelentenek eszközt a tágabb értelemben vett közel-keleti orosz pozíciók (például Afganisztánban, Iránban vagy Szíriában), az Európai Unió esetében Moszkva az orosz európai energetikai pozíciók fenntartásának elősegítésére törekszik a vetélytárs Közel-Keleten is.

Az északkelet-ázsiai biztonsági szubkomplexummal való kapcsolat elmúlt negyedszázadából három dolgot érdemes kiemelni. Egyrészt az Egyesült Államokkal és a nyugat-európai hatalmakkal szemben az ENSZ BT-ben gyakran létrejövő orosz–kínai szövetséget (ami ugyanakkor nem fedheti el az Oroszország és Kína között fennálló számos stratégiai nézetkülönbséget). Másrészt a Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organisation – SCO*) 2001-es létrehozását, amelyben Oroszország mellett a PS RSC további négy tagja (Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán) is részt vesz, s amelynek tevékenysége a biztonság mellett ma már kiterjed a gazdaság és kultúra területeire is. S végül Oroszországnak a 2003–2007 között zajló hatoldalú Korea-tárgyalásokon való részvételét.

A dél-ázsiai regionális biztonsági komplexummal fenntartott kapcsolatot az elmúlt két évtizedben az Egyesült Államok és a NATO afganisztáni műveletei, illetve az orosz–indiai kapcsolatok határozták meg Moszkva számára. Míg az előbbit többnyire haszonelvűen és pragmatikusan közelítette meg, az utóbbi esetében az tűnik fontos szempontnak, hogy Újdelhi az Egyesült Államok mellett Oroszországot is stratégiai partnerének tekinti.

A Szovjetunió felbomlásával összefüggő közvetlen kihívások

A Szovjetunió még felbomlásakor – 1991 decemberében – is a világ legnagyobb kiterjedésű állama volt, jöllehet néhány hónappal korábban már kivált belőle a három balti köztársaság, Észtország, Lettország és Litvánia. Területe meghaladta a 22,2 millió négyzetkilométert (korábban 22,4 millió), míg lakosságszáma elérte a 283 millió főt (korábban 290 millió). A felbomlás nyomán e hatalmas terület háromnegyede – 17,2 millió négyzetkilométer –, míg a lakosság több mint fele – 148,3 millió fő – a térség legnagyobb utódállamhoz, Oroszországhoz került. A posztszovjet térség Oroszország utáni legnagyobb területű államává Kazahsztán (2,7 millió négyzetkilométer), míg legnépesebb országává Ukrajna vált (51 millió fő). Ez azt jelentette, hogy a szovjet lakosság kétharmada lényegében két utódállamhoz, Oroszországhoz és Ukrajnához került. Hasonló egyenlőtlenség jellemezte a gazdasági erő felosztását is. Oroszországnak jutott a szovjet gazdasági erő valamivel több mint fele, Ukrajnát a fennmaradó rész 40–45%-a. Vagyis az egykori szovjet gazdaság háromnegyede felett e két ország rendelkezett. Mindeközben sajátos aszimmetria jött létre Oroszország Szovjetunió után örökölt gazdasági és katonai ereje között: Moszkvánál ugyanis szovjet haderő több mint négyötödének felügyelete maradt.

A Szovjetunió szétesését követően számos probléma várt gyors rendezésre. Ilyen problémaként jelentkezett *az új államhatárok kölcsönös elfogadásának kérdése*. Bár a Szovjetuniót felszámoló és a Független Államok Közösségét (FÁK) létrehozó, 1991. december 8-án megkötött megállapodás kimondta a meglévő határok sérthetetlenségét, azok kölcsönös és általános elfogadottsága kétséges volt. Moszkva végül megerősítette a határokra vonatkozó szerződésbeli álláspontját.

Ugyancsak a felbomlással összefüggő problémák közé tartozott *az új államok területén „képződött”, jelentős létszámú „új” nemzeti kisebbségek ügye*. Ez a változás a legérzékenyebben az Oroszországi Föderáción kívül rekedt oroszokat érintette, merthogy a teljes orosz népesség csaknem ötöde – 25,3 millió fő – rekedt a függetlenné vált államokban. A legnagyobb orosz diaszpóra Ukrajnában (11,3 millió fő) és Kazahsztánban (6,2 millió fő) jött létre. A Szovjetunió felbomlásával összességében közel 45 millióan kerültek kisebbségi helyzetbe, vagyis az oroszokon kívül mintegy további 20 millióan.

A harmadik nyitott kérdést *a szövetségi tulajdon békés és mindenki által elfogadott felosztása* jelentette. Miután kiderült, hogy tagköztársaságok nem tudnak megegyezni a szovjet külső adósság visszafizetésének egymás közti arányos felosztásáról, a refinanszírozás „szolidáris modellje” pedig működésképtelen, az orosz vezetés 1993 februárjában úgy döntött, hogy egyetemleges kötelezettséget vállal a teljes szovjet külső adósság visszafizetésére. Ám cserébe ezért kizárólagos jogot formált a Szovjetunió valamennyi külföldön lévő ingó és ingatlan vagyonára.

A felbomlást követően rendezésre várt *a szövetségi haderő felosztása is*. A hagyományos fegyverek felosztása azt az irányadó elvet követte, hogy az adott katonai egység és a hozzá tartozó fegyverzet azt az utódállamot illesse meg, amelynek területén a szóban forgó egység a felbomlás pillanatában állomásozott. Emiatt azonban terhes aránytalanság jött létre Oroszországnak a Szovjetunió után örökölt gazdasági, illetve katonai ereje között, s átmenetileg megemelte az orosz védelemi kiadásokat. A hagyományos fegyverek felosztásának utolsó fontos fejezetére 1997 májusában került sor. Ekkor egyezett meg egymással Moszkva és Kijev a fekete-tengeri hadiflotta egymás közti felosztásáról és a szevasztopoli hadikikötő orosz bérletéről.

A fegyverzetmegosztás különösen érzékeny területét jelentette a szovjet nukleáris arzenál. A stratégiai nukleáris fegyverek telepítésére a szovjet korszakban négy tagállam – Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország és Kazahsztán – területén került sor. A hordozóeszközök jelentős része Oroszország tulajdonában maradt, miként a nukleáris robbanófejek nagy része is. Ennek ellenére nem lebecsülendő készletek kerültek a másik három egykori szovjet tagállamhoz is. Különösen Ukrajnához, amely olyan nukleáris erőt képezett, ami az országot a világ harmadik legjelentősebb atomhatalmává tette. A kijevei felügyelet alá került nukleáris erő ugyanis nagyobb volt, mint a brit, a francia és a kínai együttesen. Ehhez képest jóval kisebb nukleáris fegyverzet maradt Fehéroroszországban és Kazahsztánban. Az Oroszországon kívül telepített nukleáris fegyverek sorsáról az érintett államok viszonylag rövid időn belül meg egyeztek. Ukrajna és Fehéroroszország azt a szándékát, hogy kész nukleáris fegyvereiről lemondani, már a Szovjetuniót felszámoló és a Független Államok Közösségét létrehozó 1991. december 8-án megkötött háromoldalú megállapodás 6. cikkelyében kifejezésre juttatta. Majd röviddel később, 1992. május 23-án, az úgynevezett „lisszaboni jegyzőkönyv” aláírásával – Ukrajna és Fehéroroszország mellett – Kazahsztán is csatlakozott a még a Szovjetunió és az Egyesült Államok által 1991 júliusában megkötött START–I megállapodáshoz. Ez azt jelentette, hogy az 1990-es évek derekára – Oroszországot leszámítva – egyetlen utódállam területén sem maradtak stratégiai nukleáris fegyverek.

Oroszország figyelmét *a szovjet belső periferián kialakult konfliktusok felszámolásában való közreműködés is lekötötte*. Ezekben a fegyveres konfliktusokban ugyan nem Oroszországé volt a főszerep, mégis felettebb érzékenyen érintették. Moszkva ezekben az években alapvetően önmérsékletet tanúsított. FÁK-térségbeli beavatkozásai a konfliktusok lefojtására, illetve feloldására korlátozódtak. Ez a magatartás egyenesen következett az oroszországi belpolitika meghatározó irányából, a demokratikus átalakulás értékeiből és az eszköztelenségből. Ez az önkorlátozás és relatív erőforráshiány oda vezetett, hogy Moszkva átmenetileg kénytelen volt elfogadni: a FÁK-térségben nem csak irányításával jöhetnek létre regionális szerveződések. Olyannyira nem, hogy az 1997-ben létrehozott GUAM-csoport (Grúzia, Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova regionális szövetsége) már nem egyszerűen kihagyta Oroszországot, de kifejezetten annak érdekeivel szemben – a kaszpikumi olaj orosz területeket elkerülő szállítási útvonalának biztosításáért – jött létre. Ennek ellenére Oroszországnak ezen túl is számos eszköze és lehetősége maradt a szovjet belső periféria politikai folyamatainak befolyásolására. Ilyen eszköz volt, hogy nem egy FÁK-ország „külső” – egykori szovjet – határát még az 1990-es évek második felében is orosz erők ellenőrizték. A Szovjetunió felbomlását követő első években Moszkva talán még elfogadta volna, hogy a térségbeli békefenntartó műveletekben

ne csak orosz vagy FÁK-erők vegyenek részt. Eerre azonban egyetlen nyugati hatalom sem mutatott hajlandóságot. A térség stabilitásának garantálását inkább Moszkvára hagyták. Miután 1994 őszén az orosz vezetés kinyilvánította, hogy a FÁK-térség egészét „életfontosságú érdekövezetéknek” tekinti, még az elvi esélye is megszűnt annak, hogy Moszkva az egykori szovjet területekre bárkit is „beengedjen”. A Kreml ettől kezdve megpróbálta a posztszovjet térségben érvényre juttatni politikai dominanciáját. Ám tette ezt 2008 augusztusáig anélkül, hogy ehhez a gazdasági és politikai nyomásgyakorlás eszközein túl katonai erőhöz is folyamodott volna.

Oroszországnak azonban nemcsak a szovjet belső periferián kellett szembenéznie erőszakba torkolló konfliktussal, de saját területén is. A Szovjetunió felbomlását követően az orosz vezetés számára is komoly kihívást jelentett a föderatív állam egyben tartása. A nagyszabású átalakulás gazdasági és társadalmi nehézségei, továbbá a központi hatalom kezdeti gyengesége valósággal „provokálta” a régiók elszakadási törekvését. S bár a szecessziós nyomás 1994 nyarától kezdett alábbhagyni, de a föderatív szerkezet stabilizálódása nem vonatkozott sem Csecsenföldre, sem az észak-kaukázusi térség egészére.

A csecsenföldi konfliktus kialakulásában nem etnikai ellentétek játszották a főszerepet, hanem a központi hatalom meggyengülése és e helyzetet érzékelő helyi elit egy részének magánönzése. Az első csecsen háború még nem az iszlamisták, és még nem is elsősorban a szeparatisták ellen folyt, hanem sokkal inkább a káosz korrupt haszonélvezői ellen. Az úgynevezett elvi szeparatisták, majd később a különböző iszlamista csoportok szerepe a második háború idején teljesedett ki.

A gazdasági és politikai átalakulás oroszországi menete és következményei

A szovjet korszak politikai, gazdasági és mentális öröksége rendkívül összetett feladat elé állította az oroszországi átalakítás irányítóit. A politikai osztály nehézségei nemcsak abból adódtak, hogy párhuzamosan kellett kiépítenie a piacgazdaság és a versengő demokrácia működését biztosító intézményeket, de az is, hogy mindezt az államiság teljesen új keretei között kellett véghezvinnie. A terheket csak növelte a birodalmi fejlődésnek az orosz nemzeti identitást torzító öröksége, a nemzetközivé vált határok kétes legitimitásága, a korábbi szuperhatalmi státusz megrendülése, valamint a gazdaság komoly működési zavarokkal és általános áruhiánnyal küszködő állapota. Az orosz gazdaságot egyszerre sújtották strukturális gondok és az átalakítással együtt járó transzformációs veszteségek. A krízist tovább mélyítették az új külgazdasági kapcsolatrendszer kialakításával összefüggő orientációs nehézségek és a példátlan arányú hadigazdaság polgári célokra történő áttállításából fakadó konverziós károk. *Az orosz gazdaság összetett válságának* következményei rövid időn belül megmutatkoztak mind a gazdaság teljesítményének tartós és drámai visszaesésében, mind az átmenet „finanszírozásának” feltűnően magas társadalmi árában. Az orosz gazdaság 1990-es évekbeli hanyatlása gyakorlatilag folyamatos volt. Az átalakulás korai szakaszában teljesítménye évről évre 5-15%-kal esett vissza. A csaknem egy évtizeden át tartó hanyatlás mértéke a 20. száza-

di Európában – a FÁK-térség néhány államát leszámítva – békeidőben példátlan. Az orosz GDP 1998-ban ugyanis már csaknem 40%-kal volt kisebb, mint nyolc évvel korábban.

A nehéz feltételek között végrehajtott politikai és gazdasági átalakítás magas társadalmi árat is követelt, kiváltképp az átmenet első éveiben. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése – együtt a mind szélesebb kört elérő elszegényedéssel – bizonytalanná és törékennyé tették a társadalmi békét és a politikai stabilitást. A négy pillérre épülő orosz „sokkterápia” a pénzügyi stabilizáción túl a kereskedelem liberalizálását, az árak felszabadítását és a privatizáció gyors lebonyolítását hirdette meg. A program valamennyi eleme konfliktusok sorát keltette.

A gazdasági reformok radikálisan új helyzetet teremtettek az állami megrendelésekhez szokott ipari vállalatoknál is. Az új helyzet új kihívásaira a gyárigazgatók egy része nem gazdasági, hanem politikai választ próbált adni. A válaszadás elsőszámú színterévé pedig a korszak parlamentjét, a Legfelsőbb Tanácsot tették, ahol már 1992 elejétől éles szembenállás alakult ki egyfelől az elnök és a kormány támogatását élvező reformerek, másfelől az átalakítást ellenző parlamenti többség között. Ez a kibékíthetetlen szembenállás már-már törvényszerűen vezetett el a parlament 1993. októberi szétlövetéséhez, amivel Jelcin és környezete radikálisan új politikai és jogi helyzetet teremtett. Ez az új helyzet azonban magán viselte az őszi incidens idején alkalmazott erőszak következményeit. Ennek ellenére az „októberi köztársaság” új intézményei segítettek a politikai helyzet stabilizálódásában. Az 1993 decemberében népszavazással elfogadott új alkotmány egyfelől létrehozta az ország irányításában kulcsszerepet játszó kétkamarás parlamentet, a Szövetségi Gyűlést – az alsóház szerepét betöltő Állami Dumával, valamint a felsőházként működő Szövetségi Tanáccsal –, másrészt az erős elnöki rendszer intézményét. Ez az új politikai „design” lefektette az oroszországi politikai verseny alapkereteit és szabályrendszerét.

A belpolitikai stabilizáció már 1994 nyarán megindult, azonban – többek között – olyan aggasztó fejlemények kísérték, mint a politika és a gazdaság különböző csoportjainak klánokba szerveződése. E klánokba rendezett kapcsolatrendszer kialakulása volt a jecini évek egyik legfontosabb, a rendszernek karaktert adó fejleménye. *Az oroszországi magánosítás* legfőbb célja ugyanis nem egy hatékonyan működő gazdaság kialakítása volt, hanem egy a piacgazdaság iránt elkötelezett új tulajdonosi osztály gyors megteremtése. Mindez leginkább azért történt így, mert a politikai osztály egyes csoportjai elfogadhatatlannak találták a kormány „nyugatosító” – piacgazdaságot teremtő – sokkterápiáját. Az átalakulás első évei a politikai és társadalmi disszenzus jegyében teltek. Az oroszországi klánosodás – avagy az oligarchikus hatalmi szerkezet kialakulása – két szakaszra bontható. Az első szakasz 1993–1996 közé tehető. Erre a periódusra a politikai szereplők dominanciája volt a jellemző. A születőben lévő új tulajdonosi osztály ugyanis – miután üzleti terjeszkedésének sikeressége mindenekelőtt a privatizációs folyamatban való eredményes részvételétől függött – ekkor még alárendelt szerepet játszott. Ez a helyzet 1996 nyarától kezdett megváltozni, jórészt annak következtében, hogy az új tulajdonosi osztály mértékadó tényezői kulcsszerepet játszottak Jelcin elnöki újráválasztásában. Némi leegyszerűsítéssel azt lehet állítani, hogy az oligarchikus „modell” belső szerkezetében sajátos helycsere ment ekkor végbe. A politikusok dominálta korábbi viszony átfordult a gáz- és olajipar, a színesfém-kohászat, a bankszektor új tulajdonosai által uralt helyzetbe. A kialakuló klánok tehát egyfelől eszközei voltak az extraprofit feletti felügyelet megszerzésének, másfelől pedig következményei is az oroszországi privatizáció nyomán ki-

alakuló sajátos tulajdonosi szerkezetnek. Erre a szerkezetre a politikai és gazdasági szereplők szoros kapcsolata, a magán- és az állami tulajdonlás sajátos szimbiózisa volt jellemző. Az új magántulajdonosi rétegnek nem állt érdekében, hogy a részvényesek köréből teljesen kiszorítsák az államot, ennek tulajdonosi jelenléte ugyanis pótlólagos forrásokhoz juttatta a magántulajdonosi kört.

A korszak további fontos oroszországi jellemzője volt a legális és illegális határának elmosódása, ami az egyik legfőbb éltetője lett az oroszországi klientizmusnak. Erős és befolyásos patrónus után nézni ugyanis nemcsak a gazdasági előnyök és kedvezmények elnyerése miatt volt hasznos, hanem azért is, mert a legális és illegális közt húzódó „szürke zónába” felettebb kockázatosá vált „politikai mentőöv” nélkül belépni. A nem-belépés viszont nyilvánvaló versenyhátránnyal járt.

Az 1998-as orosz pénzügyi krízis kialakulásában a legfontosabb szerepet – az alacsony olajár további csökkenésén és az oligarchiák konfliktusán túl – az orosz állam súlyos eladósodása és a költségvetés tartósan kritikus helyzete játszotta.

A gazdasági nehézségeken túl az évtized végére új típusú politikai problémák is felbukkantak. Jelcin betegsége és mind szeszélyesebb magatartása nemcsak a közhatalom normális működését kezdte veszélyeztetni, de a politikai jövővel való kalkulációt is egyre nehezebbé tette. Az azonban már akkor világos volt, hogy az 1998-as *default* a politikai elit nyugatos csoportjait jelentősen meggyengítette, és előrevetítette tartós háttérbeszorulásukat.

A jelcini korszak kül- és biztonságpolitikája, 1991–1999

A belpolitikai fejleményekkel párhuzamosan Moszkva külpolitikai magatartása is folyamatosan változott. Egy új ország kereste világpolitikai helyét. Ráadásul egy olyan új ország, amelynek örökölt adottságai nem minden alap nélkül kelthették az orosz politikai osztályban azt a képzetet, hogy Oroszország nem egyszerűen új szereplőként, hanem valódi nagyhatalomként kapcsolódik be a világpolitika folyamataiba.

A nagyhatalmi szerep körül azonban többféle probléma is adódott. Egyrészt nyilvánvaló volt, hogy Oroszország legfeljebb katonai tekintetben rendelkezik nagyhatalmi képességekkel, miközben sem örökölt gazdasági ereje, sem világpolitikai pozíciói, sem kulturális és információs befolyása nem volt összemérhető a világ első számú hatalmaival. Gazdasági tekintetben már a szétválás pillanatában sem számított többnek középhatalomnál.

A nagyhatalmi státusz kapcsán azonban másfajta problémák is felmerültek. Oroszországnak egy olyan nagyhatalom öröksége jutott, amelynek külpolitikai magatartásától az „új” orosz politikai elit – legalábbis az évtized elején – mindenképpen szeretett volna elhatárolódni. A függetlenség korai periódusában Oroszország mindenekelőtt azzal volt elfoglalva, hogy magát a nemzetek közösségének demokratikus elkötelezettségű tagjaként fogadtassa el, és ehhez elnyerje a Nyugat jóindulatát és bizalmát. Ráadásul ezt azon kiváltság megőrzésével próbálta elérni, amit a Szovjetunió nagyhatalmi státusza biztosított. Moszkva rövid időn belül elérte célját: a Szovjetunió jogutódjaként a világ Oroszországot ismerte el. És ami talán még ennél is fontosabb: sikerrel járt a nagyhatalmi státusz prolongálása is. A legnagyobb szovjet utódállam kapta meg a Szovjetunió ENSZ BT-beli állandó tagságát.

A „korai atlantizmus” évei, 1991–1993

A politikai és gazdasági átmenet kezdeti periódusában az orosz külpolitika legfőbb célja a nyugati világgal, mindenekelőtt az Egyesült Államokkal való szoros együttműködés demonstrálása volt. A szovjet múlttal való radikális szakítás 1991–1992 fordulóján nemcsak a történelmi örökség megtagadását, a szovjet típusú társadalmi rendszer felmondását, a birodalmi kötelékek eloldását jelentette, de egyben a világgazdaságba történő mihamarabbi visszailleszkedés szándékát is kifejezte. A külpolitikai fordulat jól kivehető Az átalakult Oroszország az új világban címmel 1992 februárjában megrendezett nagyszabású moszkvai konferencia előadásaiból is. A konferencia résztvevőihez intézett elnöki levél leszögezte, hogy Oroszországnak külpolitikai magatartásának tervezésekor még potenciálisan sem kell ellenségekkel számolnia. Jecsin szerint az új orosz külpolitika miközben megőrzi mindazt, ami hozzájárult a konfrontáció leküzdéséhez, egyben minőségileg újjá is válik, merthogy a demokrácia oroszországi győzelmével a „hidegháború” immár a múlté lett.

Az előadások többsége – némi fenntartással – osztotta az elnöki levél derűlátását. Kiváltképp jellemző volt ez Andrej Kozirjev külügyminiszter előadására, aki felszólalásában kitüntetett jelentőséget tulajdonított annak, hogy igazolja, Oroszország első számú érdeke, hogy minél gyorsabban visszatérjen a „normálisan” működő hatalmak közé. A „normalitás” felemlegetése egyike volt előadása leggyakrabban használt kifejezéseinek. Kozirjev kitért a biztonság fogalmának modern értelmezésére is, amely szerint az ma már a katonai elemeken túl más, nem kevésbé fontos gazdasági, ökológiai, demográfiai, etnikum- és felekezeti békére vonatkozó összetevőket éppúgy tartalmaz. Ebben a gondolatmenetben ráismerhetünk az 1990-ben felállított Rizsov-bizottság jelentésének alaptéziseire. A jelentés szerzői nyilvánvalóvá tették, hogy a modern nemzetbiztonság nem jelentheti csupán az állam biztonságát, azaz meg kell változnia a biztonság szubjektumának is. A modern nemzetbiztonságnak ugyanis – nem lebecsülve az állam védelmének jelentőségét sem – mindenekelőtt a társadalom és az azt alkotó egyének biztonságát kell szolgálnia.

A külügyminiszter előadásának volt még egy figyelmet érdemlő eleme. Egyetlen mondat sem hangzott el benne Kelet-Közép-Európáról. 1988 márciusától – a Brezsnyev-doktrína nyilvános feladásától – egészen 1994 tavaszáig, térségünk integrációs jövőjének moszkvai alkuba bocsátásáig Oroszországnak semmiféle Kelet-Közép-Európának szánt mondanója nem volt, leszámítva a katonái visszavonásával összefüggő, „technikai” természetű üzeneteit. Ezek az évek Moszkvának a térségből való katonai, politikai és gazdasági kiszorulásának évei voltak.

Mindazonáltal hiba lenne a korai orosz külpolitikát kizárólag a kozirjevi kurzussal azonosítani. Az Egyesült Államok stratégiai partnerségét kereső hivatalos irányvonal már 1992 elején sem talált osztatlan támogatásra a politikai elit körében. A már említett moszkvai külpolitikai konferencián több neves előadó is kétségbe vonta a kozirjevi álláspont megalapozottságát, túlzott derűlátását. Az egyik ilyen előadó Jevgenyij Primakov, az orosz hírszerzés vezetője volt. Beszédében egyfelől kiemelte Oroszország FÁK-térsséggel kapcsolatos politikájának jelentőségét, másfelől pedig igen határozottan rámutatott arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok „konfrontáció utáni” új korszaka sem teremti meg az államok teljes körű érdekazonosságát. Ebből viszont az következik – szögezte le Primakov –, hogy „Oroszországnak

önálló irányvonalat kell követnie a Kínával, Indiával, Japánnal, valamint az európai és közel-keleti térséggel, illetve a 'harmadik világ' egészével fenntartott államközi kapcsolataiban."

A konferencián az atlantista irányvonallal szemben nemcsak egy kételkedően pragmatikus, de egy, a civilizációs különbségekre hivatkozó álláspont is körvonalazódott. Ez utóbbit Szergej Sztankevics elnöki tanácsadó fogalmazta meg, aki szerint a Szovjetunió felbomlásával Oroszország jelentős mértékben Keletre tolódott, s ebben az új geopolitikai helyzetben az ország erőforrásai és lehetőségei jelentősen átrendeződtek, míg kapcsolatai és érdekei Ázsia irányába tolódtak el. Emellett Sztankevics úgy vélte, egyáltalán nem lesz könnyű Oroszország világgazdaságba történő visszaintegrálása sem. Moszkva ugyanis hosszú időn át csak alárendelt szerepet játszhat azokon a piacokon, ahol a főszerep az Egyesült Államoké, Japáné és Európa vezető gazdasági hatalmaié. Ezért Oroszországnak külpolitikai és külgazdasági kapcsolataiban nem lenne szabad lebecsülnie a vele egy „súlycsoportban” lévő ázsiai, délkelet-európai és latin-amerikai országokat.

1991–1992 fordulóján fontos gyakorlati lépések is történtek Oroszország új – együttműködő – szerepének demonstrálására. Ennek volt figyelmet érdemlő jele az az 1991. december 20-i levél, amit Borisz Jelcin az Észak-atlanti Együttműködési Tanács első közgyűléséhez intézett. A levélben utalás történik arra is, hogy Oroszország egyelőre ugyan nem veti fel a NATO-hoz történő csatlakozás kérdését, ám Moszkva kész azt „hosszú távú politikai célként mérlegelni.” Az orosz elnök arra is ígéretet tett, hogy a Független Államok Közösségének országai szigorúan betartják a Szovjetunió által vállalt nemzetközi kötelezettségek rájuk eső részét.

A bizalomerősítést szolgálták azok a jelentős leszerelési kezdeményezések is, amelyeket Jelcin 1992. január végén az ENSZ Biztonsági Tanácsának ülésén jelentett be. A bizalomerősítő folyamat betetőzését jelentette a stratégiai támadóegységek további csökkentéséről rendelkező START–II megállapodás aláírása 1993. január 3-án, amely azonban végül nem lépett hatályba.

Oroszország önállóságának első éve alapvetően az atlantista külpolitika jegyében telt. Az év második felétől azonban kezdtek megmutatkozni annak jelei, hogy egyre többen gondolják indokoltnak a kozirjevi „feltétlen atlantizmus” felülvizsgálatát. Ennek egyik első figyelmet érdemlő dokumentuma 1992 augusztusában látott napvilágot. A néhány hónappal korábban alapított Kül- és Védelempolitikai Tanács tanulmánya az intenciók és kritikák szokatlan, a jelicini évek korai korszakára egyáltalán nem jellemző kombinációjával állt elő. Egyfelől rendkívül önkritikusan ítélte meg az ország képességeit („Oroszország gazdasági középhatalom”), és ennyiben folytatta a radikális „demokrata” hagyományt, másfelől viszont a nemzeti érdekekre igen határozottan hivatkozott, s ennyiben szakított a demokrata tábor nyugatos romantikájával. Az orosz külpolitika külön érdekeinek hangoztatása ugyanakkor nem jelentette a konfrontáció keresését, mindössze szakítani próbált azzal az illúzióval, hogy Moszkva érdekei mindig és mindenhol egybeesnek a Nyugat érdekeivel.

A jelentés – amely több vonatkozásban is kitért Kelet-Közép-Európára – egyértelművé tette, hogy egyrészt Oroszország ellenérdekelte Közép-Európa államainak olyan biztonsági rendszerhez való csatlakoztatásában, amely nem fogadja be Moszkvát, másrészt azt, hogy az orosz vezetésnek továbbra sem volt érdemi mondandója a kelet-közép-európai térség államainak.

Mindeközben a FÁK-országaival kapcsolatos korai orosz politikát is hasonló tanácsatlanság jellemezte. A demokratikus átmenetet irányító elitcsoportok a szovjet belső periféria leválását ekkor még távolról sem tekintették veszteségnek. Sokkal inkább olyan politikai előnynek, amely Oroszország számára megkönnyíti a politikai és gazdasági átalakulást. Ebben az értelemben a transzkaukázusi és közép-ázsiai területek „elengedése” politikai és civilizációs terhektől szabadította meg Moszkvát, ami lényegesen növelte az oroszországi átalakítás sikerének esélyét. Oroszországnak a térséggel kapcsolatos magatartása lényegében arra korlátozódott, hogy a lehető legkevesebb konfliktus árán vezényelje le a Szovjetunió „szétszerelését”.

A nyugatos irányvonal korrekcióját a Kül- és Védelempolitikai Tanács tagjai mellett a politikai osztály számos csoportja próbálta már ekkor elérni. Ez többek között kifejeződésre jutott az orosz külpolitika irányításáért folyó éles politikai küzdelemben. Több, ekkorra már kialakuló politikai erőközpont is kísérletet tett arra, hogy a külpolitika feletti ellenőrzést megszerezze. Ilyen igénnyel lépett fel Alekszandr Ruckoj alelnök, illetve az elnökkel mind több kérdésben ütköző parlamenti többség és annak vezetője, Ruszlan Haszbulatov házelnök. Történt mindez akkor, amikor az elnök irányította külpolitika egyébként még javában együttműködött a nyugati hatalmakkal Jugoszlávia ügyében. A délszláv válság adott lehetőséget arra, hogy fokozatosan körvonalazódjék az orosz külpolitika egyedi „hangja”, önálló álláspontja. Az az irányvonal, amely immár nem a Nyugat jóindulatának elnyerését tekintette legfőbb feladatának, hanem a nemzeti érdek képviselését.

Az „atlantista” irányvonal felülvizsgálata, 1994–1996

A külpolitikai irányvonal korrekciójának valódi okai mindenekelőtt a nyugati hatalmak korai balti politikájában és az oroszországi gazdasági reformok érdemi támogatásának elmaradásában keresendők.

Moszkva az 1990-es évek elején úgy érezte, hogy a nyugati hatalmak cserbenhagyták, amikor megpróbált fellépni Baltikumban rekedt, nyilvánvaló jogsértések sújtotta honfitársainak védelmében.

A másik bizalmat erodáló körülmény pedig az volt, hogy a Nyugat a vártnál jóval szerényebb szerepet vállalt az orosz gazdaság szanálásában. A Gajdar-kormány arra számított, hogy az árak felszabadítása, a kereskedelem liberalizálása és a privatizáció elindítása rövid időn belül jelentős – évi 15-20 milliárd dollárnyi – nyugati működő tőkét vonz majd az országba. Ez azonban nem következett be, a beáramló működő tőke nagysága messze elmaradt a remélttől.

A folyamatot csak tovább erősítette a NATO keleti bővítésének egyre valószínűbbé váló közeli perspektívája. Az 1994 és 1997 nyara közti periódus orosz külpolitikájának története lényegében nem volt más, mint Moszkva folyamatos kísérlete a NATO-bővítés megakadályozására, illetve lassítására.

A NATO keleti bővítésével kapcsolatos rosszallását Moszkva először 1993 késő nyarán jelezte. Bár az orosz elnök augusztus végi lengyelországi látogatása során kijelentette, hogy megérti és az ország belügyének tekinti Lengyelország NATO-hoz való csatlakozási szándé-

kát, később felülvizsgálta álláspontját, és szeptember 15-én bizalmas levélben tájékoztatta aggódalmairól a nyugati nagyhatalmak vezetőit. Jelcin azzal érvelt, hogy a kelet-közép-európai államok NATO-ba való felvétele negatív reakciókat váltana ki az orosz társadalomból, s ez azt jelentené, hogy a térség országait Moszkva többé nem tekinthetné sem Oroszország biztonsági övezetének, sem olyan zónának, amelyben érvényesíteni tudná kivételes jogait és érdekeit. Ez egyenes beszéd volt, leszámítva azt az apróságot, hogy a levél másolatát elfelejtették elküldeni Varsóba is.

1993 végétől kezdett átalakulni Moszkva NATO-bővítéssel kapcsolatos magatartása is. Miután tarthatatlanná vált a bővítés távlati tervként történő kezelése, az addigi visszafogott hang helyébe a határozott elutasítás lépett. 1994 nyarára a következő kompromisszumnak szánt moszkvai álláspont fogalmazódott meg: a NATO keleti bővítése elfogadhatatlan, ám az egykori szocialista országok Európai Unióhoz való csatlakozását Oroszország kész üdvözölni. 1994 decemberére ismét változott a helyzet. Moszkva szerint immár eldőlt a visegrádi trojka felvételének ügye, s ehhez az új helyzethez kell igazítani Oroszország politikáját, azaz olyan biztonsági garanciákat kell a NATO-tól kialakítani, amelyek Moszkvát kellő védelemmel ruházzák föl. Ilyen elvárásként merült fel a balti és FÁK-államok NATO-felvételének kizárása, az új NATO-tagállamok területén állomásoztatható csapatok és fegyverfajták telepítésének teljes megtiltása, a kalinyingrádi terület sérthetetlenségének elismerése, az európai békefenntartás ügyének EBESZ-felügyelet alá történő rendelése, Oroszország fejlett haditechnikához való hozzájutásának biztosítása.

Körvonalazódott azonban egy másik álláspont is. Ez azt javasolta, hogy ideje leszámolni a Nyugathoz fűződő minden illúzióval. Ha a nyugati hatalmak képesek ilyen érzéketlenül figyelmen kívül hagyni az orosz érdekeket, akkor itt az ideje, hogy Oroszország csak és kizárólag a saját külpolitikai érdekeit szem előtt tartva kezdjen el politizálni. Moszkva a két álláspont közül végül az előbbit választotta, és 1995 februárjában bizalmas, de eredménytelen tárgyalásokat kezdett az Egyesült Államokkal a NATO-bővítés kompenzálásának feltételeiről. 1995 nyarára – a februári kudarc nyomán – ismét módosult Moszkva NATO-bővítést fékezni próbáló politikája. Oroszország ettől kezdve megpróbált úgy viselkedni, hogy még a látszatát is kerülje annak, hogy Moszkva a kelet-közép-európai térségre bármilyen formában is nyomást akarna gyakorolni. Az új taktika jegyében Moszkva bővítésellenes offenzívája azokat a befolyásos csoportokat célozta meg – mind a bővítésről döntő NATO-országokban, mind a felvételüket kérő kelet-közép-európai államokban –, amelyek különböző okok miatt kétségeiket fejezték ki a csatlakozással kapcsolatban.

Ezekben az években tovább folytatódott a FÁK-térsséggel kapcsolatos orosz politika útkeresése. Az orosz vezetés elkezdte ismét erősíteni az együttműködés gazdasági szálait a volt szovjet tagállamokkal, ám a helyi elitnek jelentős részének ellenállása miatt az orosz vezetés kénytelen volt belátni, hogy az egykori Szovjetunió területén létrejött államok nem azonos „intenzitással” akarnak Moszkvával együttműködni. Ennek belátását fejezte ki Jelcin 1995. szeptember 14-én kiadott – Oroszország FÁK-politikáját lefektető – elnöki rendelete. A „többsebességű FÁK”-konceptiója 1996 tavaszára kezdte szerződéseken is rögzített módon kialakítani a posztszovjet térség új politikai mintázatát. Előbb 1996. április végén létrejött az orosz–fehérorosz „kettős közösség”, majd május elején az Oroszországot, Fehéroroszországot, Kazahsztánt és Kirgizisztánt egybefogó „négyes közösség”. Néhány héttel később

pedig az orosz–fehérorosz „kettős közösség” átalakult a két állam szövetségévé. Ezzel különböző intenzitású szerződéses kapcsolatai jöttek létre Moszkvának a FÁK-térség államaival.

Ez a folyamat azonban nemcsak a gazdasági és politikai, de a katonai együttműködés területén is végbement. Az első ezzel kapcsolatos aktusra 1992. május 15-én került sor. Ekkor írta alá Taskentben hat FÁK-ország – Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Örményország – a Kollektív Biztonsági Szerződést. A megállapodáshoz 1993. szeptember 24-én Azerbajdzsán, december 9-én Grúzia, majd december 31-én Fehéroroszország is csatlakozott. A szerződés 4. paragrafusa kimondja, hogy amennyiben a szerződés bármely tagját agresszió érné, úgy a többi tagállam a támadás elhárításához szükséges minden segítséget megad, beleértve a katonait is. Sokatmondó, hogy a megállapodáshoz a FÁK-térség államai közül három – Ukrajna, Moldova és Türkmenisztán – soha nem csatlakozott. 1999 tavaszán – a szerződés hatályának lejártakor – három korábbi részes állam – Azerbajdzsán, Grúzia és Üzbegisztán – nem hosszabbította meg részvételét.

Az „átfogalmazott atlantizmus” évei, 1996–1998

Az 1994 nyarától felgyorsuló privatizáció nyomán olyan jelentős új tulajdonosi csoportok jelentek meg, amelyek egyre nyilvánvalóbban és egyre közvetlenebbül tartottak igényt az orosz bel- és külpolitika irányítására. Némi túlzással azt lehet állítani, hogy az állam közhatalmi funkcióinak tulajdonosi csoportok általi „privatizálása” ahhoz kellett, hogy a nemzetközi összehasonlításban akkor még nem elég erős orosz nemzeti tőke külpiazi mozgását és lehetőségeit az állam a maga politikai eszközeivel segítse. Az államhatalom „magánosítását” végrehajtó új tulajdonosi csoportok nem akartak a Nyugattal konfrontálódni, csak szélesebb gazdasági mozgástérhez próbáltak jutni. Beszédes, hogy Jelcin újráválasztását követően Moszkva egyre nyíltabban fogalmazta meg: a valódi kompromisszum a NATO-bővítés ügyében nem elsősorban katonai és biztonságpolitikai engedményekben fejeződhet ki, hanem Oroszország nyugati piacokra történő beengedésében, a fejlett technológiák piacának Moszkva mint vásárló előtti megnyitásában, a kommunikációs forradalom legújabb vívmányainak megosztásában, az Európát behálózó nagy közlekedési és szállítási folyosók minél gyorsabb közös kiépítésében és más gazdasági együttműködési formákban. Ez az álláspont világosan kirajzolta Moszkva ismételt, ám részben át is értékelt „nyugatosságának” lényegét, amely a Nyugattal ütközve, de végső soron mégiscsak Nyugatra tartva kívánta Oroszország világgazdasági viszszailleszkedését politikai eszközökkel segíteni. Ezért aztán a tárgyalássorozat utolsó szakaszát a biztonsági és gazdasági elemek sajátos „csereberéje” jellemezte, amikor már láthatóvá vált, hogy folyik a jövőbeni NATO–orosz megegyezés katonai és biztonságpolitikai elemeinek gazdasági „körülpárnázása”. A gazdasági alkuval párhuzamosan 1997 elejétől megkezdődött a katonai és biztonságpolitikai párbeszéd is.

A politikai áttörést az amerikai és az orosz elnök 1997 márciusában megtartott helsinki találkozója hozta meg. Lényegében három kérdésben sikerült megállapodásra jutni, amely elhárította a megegyezés előtt álló akadályokat. Egyrészt mindkét fél kinyilvánította készségét egy, a NATO és Oroszország viszonyát átfogóan rendező charta kidolgozására és aláírására. Másrészt Moszkva lehetőséget kapott arra, hogy különleges, intézményesített kapcsot

latot alakítson ki az észak-atlanti szövetséggel. Harmadrészt az amerikai elnök ígéretet tett arra, hogy kormányzata segíti Oroszországot világgazdaságba történő visszaailleszkedésében (WTO-tagság, G7 kibővítése).

A NATO-val folyó tárgyalások utolsó szakaszában Moszkva elérkezettnek látta az időt, hogy két, korábban mostohán kezelt régióval kapcsolatban is körvonalazza álláspontját. Ennek részeként hozta nyilvánosságra az elnöki adminisztráció 1997. február 11-én Moszkva balti államokkal kapcsolatos hosszú távú politikai elképzeléseit. A Szovjetunió szétesése óta ez volt az első hivatalos dokumentum, amelyben Oroszország megfogalmazta a térségre vonatkozó érdekeit és céljait. A koncepció egyértelművé tette, hogy Moszkva jövőbeli magatartását „a kölcsönös érdekek szem előtt tartása” határozza meg, s hogy tartózkodni fog az erő és a nyomásgyakorlás politikájától. Azonban Moszkva a békülékeny hangnem ellenére sem tudott szabadulni a NATO-bővítés problémájától, s a balti térséget is ebből a nézőpontból ítélte meg. Ugyancsak 1997 februárjában került a nyilvánosság elé a Kül- és Védelempolitikai Tanács által jegyzett Kelet-Közép-Európa és Oroszország érdekei című jelentés. A tanulmány ugyan megpróbált érveket felhozni a régió párhuzamos – katonai és gazdasági – integrálása ellen, ám az elemzés végső politikai üzenete mégis csak az volt, hogy a folyamat immár megállíthatatlan. Következésképpen Oroszországnak nem a bővítés blokkolásával kell foglalkoznia, hanem a rövid időn belül kialakuló új helyzethez kell alkalmazkodnia.

A NATO és Oroszország közt megkötött párizsi megállapodást az oroszországi elit külvilág iránt nyitott és együttműködésben érdekelt – leginkább az új tulajdonosi osztályhoz tartozó, vagy azzal közösséget vállaló – csoportjai egyértelműen üdvözölték. A politikai és üzleti elit azonban csak rövid ideig élvezhette sikerei gyümölcsét. Az 1998 nyarán bekövetkező részleges államcsőd egyfelől jelentősen visszavetette a nyugatos csoportok politikai befolyását, másfelől megakasztotta az üzleti körök megindulni látszó európai terjeszkedését. Az utóbbi elsősorban a pénzügyi és az energetikai szektort érintette érzékenyen.

A jelcini végjáték külpolitikája, 1998–1999

A Jelcin-éra végéhez úgy érkezett el Moszkva, hogy a nyugati világgal való viszonyát sokkal inkább a kölcsönös csálódottság és bizalmatlanság, mintsem az új tartalmakat remélő kapcsolatépítés határozta meg. Oroszország épp kilábalóban volt az 1998-as pénzügyi válságból, miközben javában vívta 1999 októberében elkezdett második csecsen háborúját. Ebben a kielezett helyzetben még az egykori szovjet belső periferiának sem jutott kellő figyelem. 1999 tavaszán Moszkva éles konfliktusba keveredett Washingtonnal és a többi NATO-tagállammal a Kis-Jugoszlávia ellen indított légitámadások miatt. Mindeközben a külvilág Oroszországgal szembeni bizalmatlanságát csak tetézte, hogy Jelcin közvetlen környezetéből többen is káros korrupciós ügybe keveredtek, s hogy az idő elnök egyre kevésbé volt képes feladatát ellátni. Ezek után az elnök év végi távozását ugyan megkönnyebbüléssel fogadták, de bizonytalanság övezte a helyére lépő új államfő, Vlagyimir Putyin személyét és várható politikáját is.

A putyini korszak kül- és biztonságpolitikája, 2000–2014

A titkosszolgálatok felől érkező új elnök kétfajta politikai magatartás közt választhatott. Kísérletet tehetett a jelszavak oligarchikus kapitalizmusának prolongálására, vagy – lépésről lépésre haladva – megkezdhetette a közhatalom helyreállítását. Putyin az utóbbit választotta. Ez az etatista kurzus azonban a kezdet kezdetétől kockázatok sorát hordozta magában, kiváltképp egy olyan országban, ahol a civil társadalom hagyományosan igen gyenge, s így aligha lehet gátja egy, a kelletténél erőteljesebb hatalomkoncentrálásnak, az adminisztratív állam „túlerősödésének”. Ennek ellenére Putyin korai lépéseinek többségét a külvilág megértéssel fogadta, s külpolitikai magatartását kezdetben kifejezett konstruktivitás, az orosz ambíciókat az ország tényleges kondícióihoz igazító józanság jellemezte.

Putyin első két elnöki ciklusának külpolitikája, 2000–2008

Moszkva és a nyugati világ kapcsolatai a Szovjetunió felbomlását követő években – leszámítva a korai atlantizmus éveit – épp Putyin elnökségének korai szakaszában, 2001 ősze és 2003 késő nyara közt alakultak a leginkább reménytelen. A Kreml gyors és nem várt kiállása az Egyesült Államok mellett 2001 szeptemberében pillanatok alatt megváltoztatta az addig uralkodó washingtoni Oroszország-képet. Kezdetét vette az a csaknem két évig tartó periódus, amikor Moszkva kapcsolatai éppúgy kiválóan alakultak Európa meghatározó hatalmaival, mint az Egyesült Államokkal. Ez az az időszak, amikor az orosz elit akkor még jelentős befolyással rendelkező nyugatos, liberális csoportjai elérhető és elérendő célként kezdték emlegetni Oroszország Európai Unióba történő felvételét. Olyan tekintélyes politikusok beszéltek erről nyíltan, mint a szociálliberális Jabloko párt vezetője, Grigorij Javlinszkij, avagy a liberális Jobboldali Erők Szövetségének egyik meghatározó alakja, Borisz Nyemcov. Ebben a periódusban komoly esély nyílt arra, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan és átfogóan demilitarizálódjanak, s lehetségesnek tűnt egy olyan bizalomépítő folyamat, amikor se keleti, se nyugati oldalról nem gondolja majd senki, hogy kialakulhat olyan konfliktus, amelynek megoldásáért érdemes lehet erőszakkal fenyegetni.

Abban, hogy vége lett e rövid „kegyelmi állapotnak”, külső és belső tényezők egyaránt szerepet játszottak. Ami a külsőket illeti, itt mindenekelőtt az Egyesült Államok és szövetségesei 2003 márciusában megindított iraki intervenciójára kell utalnunk. E katonai beavatkozást Moszkva kezdettől fogva ellenezte. A Kreml álláspontja szerint az intervenció felborítja a régió kényes belső egyensúlyát és relatív stabilitását. Ráadásul mindez számos előre nem látható folyamatot indíthat el: egyes társadalmi és etnikai csoportokat aktívabbá, míg másokat radikálisabbá tehet. Moszkva olvasatában az iraki invázió az Egyesült Államok BT-felhatalmazás nélkül megindított hódító háborúja volt. Olyan beavatkozás, amely a Föld legjelentősebb szénhidrogén-tartalékai, illetve a térség egésze feletti katonai és politikai ellenőrzés megszerzésére irányult.

Az Egyesült Államok és Oroszország közti új keletű bizalmatlanság gyors és átfogó megerősödéseginkább mégis az egykori szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmaihoz” – a 2003-as grúzaihoz, és még inkább a 2004-es ukrainaihoz – kapcsolódott.

Moszkva mindkettő mögött erős amerikai támogatást látott. A Nyugat-barát kormányok hatalomra segítését és a balti államok 2004-es NATO-felvételét egy olyan stratégia részeinek tekintette, amelynek célja Oroszország bekerítése, illetve elszigetelése.

Paradox módon az iraki háború nem az amerikai beavatkozás orosz elítélése miatt gyakorolt komoly hatást Moszkva és Washington kapcsolataira. Az intervenció érdemi következményei áttételesen jelentkeztek. Egyfelől az olaj árának folyamatos emelkedésében, másfelől Irán regionális befolyásának megerősödésében. E két fontos fejlemény jelentősen hozzájárult Oroszország önbizalmának gyors és látványos újjászületéséhez. Az előbbi azzal, hogy Moszkva – köszönhetően az olajár-növekedésnek – képessé vált négy év alatt csaknem megnyolcszorozni és 2008 augusztusára történelmi csúcsra, 600 milliárd dollárra növelni jegybanki tartalékait. Másfelől pedig annak következtében, hogy a meggyengült Irakkal szemben megerősödött Irán, s ez a sajátos orosz–iráni viszony révén fölértékelte Moszkva nemzetközi manőverezési lehetőségeit.

Az új keletű orosz önbizalom jelentős mértékben arra a belpolitikai stabilizációra is visszavezethető, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején véghezvitt. Az orosz elnök 2003 nyarán már ahhoz is kellő erőt érzett, hogy hozzákezdjen az ország korábban elkótyavetyélt stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés visszaszerzéséhez. E folyamat leglátványosabb eleme az úgynevezett Jukosz-ügy volt. Annak az oroszországi olajtársaságnak az összeroppantása, majd állami tulajdonba vétele, amelynek napi kőolaj-kitermelése (2,4 millió hordó) lényegében a kuvaitival volt megegyező. A Jukosz-ügy azonban nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, de arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fenntartásában érdekelt csoportokat.

Washington azonban nemcsak Moszkva kétértelmű Irán-politikája aggasztotta. 2004 őszén, az ukrán „narancsos forradalom” idején az amerikai vezetés azt is megtapasztalhatta, hogy Oroszország immár arra is képes, hogy közvetlen környezetének politikai folyamatait erőteljesen befolyásolja, még ha akkori kísérletével kudarcot is vallott. Washingtonnak az is feltűnhetett, ahogy a Kreml 2003 végétől – előbb a decemberi parlamenti választások, majd a következő év márciusában megtartott elnökválasztás során – megpróbálta felügyelete alá vonni az oroszországi politikai folyamatok egészét. Ezek a tendenciák a következő években tovább erősödtek, és a párt-, illetve választási törvény többszöri átalakításával teljesedtek ki. Az így létrejövő új törvényi keretek hosszú évekre ellehetetlenítették a nyilvános és méltányos politikai versenyt Oroszországban. Hiába bírálta azonban az Egyesült Államok mind erőteljesebben a putyini rendszer autoriter tendenciáit, e kritika alig hatott. És nemcsak azért, mert az orosz politikai osztály egyre közömbösebbé vált a Nyugat véleménye iránt, hanem azért is, mert maga az orosz politikai közösség nagy többsége is osztotta vezetői álláspontját. A társadalom nagy része ugyanis még mindig élhetőbbnek és méltányosabbnak találta a putyini rendszer politikai jogokat szűkítő, ám szociálisan nagyobb biztonságot nyújtó világát, mint a jelicini évek káoszát.

Eközben a „közel-külföld” eredményes (Grúzia, Ukrajna, Kirgizisztán) és eredménytelen színes forradalmi (Fehéroroszország, Moldova, Azerbajdzsán, Üzbegisztán) csak arra voltak képesek, hogy növeljék Moszkva Nyugattal szembeni bizalmatlanságát. A Kreml az ukrajnai fordulat után maga is fordulatot tett, és kezdte FÁK-térségbeli politikáját felülvizsgálni. Ennek részeként az addig érvényesített olcsó energiaszállítások kedvezményeit sorra vonta

meg az egykori szovjet térség tőle politikailag elforduló országaitól. Ráadásul Ukrajna esetében Moszkva nem minden alap nélkül hivatkozhatott a tranzitvezetékek körüli állandósult vitákra. Az 2006-os első ukrán–orosz gázcsörte végül felemás eredménnyel zárult. Moszkva nem tudta megszerezni az ukrainai tranzitvezetékek fölötti ellenőrzést, ám ki tudta kényszeríteni a gázár lényeges emelését. Eközben azonban Oroszország súlyos presztízsveszteséget szenvedett el: fellépését a Nyugat Ukrajna politikai büntetéseként értelmezte. Másik fontos következményként Európa egy része – erős amerikai támogatás mellett – elkezdett a korábbiaknál jóval intenzívebben alternatív gázforrások és szállítási útvonalak után nézni. Ennek vált fontos elemévé a Nabucco-terv amerikai felkarolása. A projekt azonban – leginkább azért, mert Moszkva pozíciói az egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságokban továbbra is erősek maradtak – kezdettől fogva felettébb ingatag lábakon állt. Ezen a helyzeten az sem tudott érdemben változtatni, hogy az európai gázpiac 2009 utáni átrendeződése a rivális orosz projekt, a Déli Áramlat megvalósulását is kétségessé tette. Mindenesetre a 2007 elejétől kibontakozó látványos küzdelem a Kaszpi-tenger és környékének energiakészleteiért hosszú évekre az egyik meghatározó elemévé vált a Moszkva és Washington közti kölcsönös és erős bizalmatlanságának. 2010-től azonban – nem függetlenül a globális válság következményeitől és az európai gázpiaci helyzet átrendeződésétől – ez a küzdelem kezdett alábbhagyni.

Moszkvát a környezetében végbemenő „színes forradalmak” az első pillanattól nyugtalanították, ugyanis nem demokráciatelepítésnek, hanem nyers geopolitikai offenzívának tekintette őket. A „színes forradalmak” keltette új kihívás arra készítette a Kremlt, hogy önvédelemből új legitimációs ideológiával álljon elő. Az ennek jegyében megfogalmazott szellemi konstrukció az „irányított demokráciát” felváltó „szuverén demokrácia” ideologémiája lett. Ez a 2005 elején bevetett politikai innováció mindenekelőtt arra volt hivatott, hogy elejét vegye minden kívülről megfogalmazott, az oroszországi demokratikus deficitekre rámutató kritikának. A „szuverén demokrácia” ideológiai konstrukciója arra szolgált, hogy egyfelől bizonyítsa, Oroszország olyan demokrácia, amely szuverén módon dönt önnön sorsáról, másfelől pedig immár maga határozza meg, hogy miként definiálja a demokrácia tartalmát, vagyis kizárólag neki van joga eldönteni, hogy a maga részéről mit tekint saját közegében megvalósítható demokráciának. A „színes forradalmak” kísérleteinek másik fontos következményeként Moszkva a korábbiaknál is határozottabban kezdte ellenezni a NATO további, a Szovjetunió egykori területeit érintő kiterjesztését. Erre a helyzetre az európai NATO-tagállamok egy része, élén Németországgal, Ukrajna és Grúzia NATO-hoz történő közeledésének lassításával reagált.

A Nyugat és Oroszország közti bizalom leépülésében fontos szerepet játszott az amerikaiak által kezdeményezett – az iráni rakétafenyegetés kiiktatására hivatott – rakétapajzs terve. Az amerikai terv leginkább két ok miatt keltett aggodalmat Moszkvában. Egyrészt politikai okokból, mert amennyiben e pajzs elemei valóban megépülnének, úgy először következne be – beleértve a „hidegháború” éveit is –, hogy az amerikai stratégiai képességek egy eleme – még ha ez az elem védelmi jellegű is – a kontinentális Európába kerülne. Ez olyan kihívással állította szembe Moszkvát, amit elfogadni nem volt hajlandó. Másrészt Oroszország semmiféle garanciát nem látott arra vonatkozóan, hogy a telepítendő, robbanófej nélküli elfogó rakéták helyére idővel – ha ezt Washington szükségesnek találja – ne kerülhessenek föld-föld kategóriájú támadó rakéták. És Moszkva abban sem lehetett biztos, hogy az elfogó

rakéták telepítése megáll az amerikai részről bejelentett tucatnyi rakétánál. Mindeközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy az európai rakétavédelmi rendszer sorsa nemcsak az Irán körüli konfliktus rendezésével és az ebben játszott orosz szereppel függ össze, hanem a stratégiai támadóegyverek további leszerelésére vonatkozó tárgyalások eredményességével is.

A medvegyevi közjáték, 2008–2012

2008 tavaszán már alig lehetett fellelni a Moszkva és a nyugati világ közti – az évtized elején még olyannyira jellemző – kölcsönös bizalom nyomait. Ez számos okkal függött össze: az orosz belpolitikát mindinkább eluraló autoriter tendenciákkal, Moszkva növekvő önbizalmának megnyilatkozásaival, aminek a gazdasági alapját az adta, hogy 2000 és 2008 nyara között az orosz gazdaság átlagosan évi 7-8 százalékkal gyarapodott. Ennek következtében Oroszország gazdasági teljesítménye – vásárlóerő-paritáson számolva – már 2007-ben megelőzte a francia, a következő évben pedig a brit gazdaságét. Mindennek háttérében elsősorban az állt, hogy az 1999 és 2008 közti rendkívül kedvező globális energiakonjunktúra jelentős pótlólagos jövedelemhez juttatta Moszkvát. Az ország valuta- és aranytartalékai ebben az időszakban 7,5 milliárd dollárról csaknem 600 milliárdra nőttek. És ezzel Oroszországgé lett – Kína és Japán után – a világ harmadik legnagyobb tartalékkálmánya. A gazdasági növekedés egyben a belső politikai stabilitás megerősödésével is járt, aminek az alapját a reálbérek ütemes, évi 10 százalék körüli emelkedése adta. A visszatért orosz önbizalom kiteljesedése tükröződött Vlagyimir Putyinnak a 2007 februárjában, a müncheni biztonságpolitikai fórumon elmondott beszédében is, amelyben a Nyugattal szembeni rosszállását és csalódottságát minden korábbinál koncentráltabb formában adta elő.

Medvegyev ilyen politikai és gazdasági környezetben vette át 2008 tavaszán az elnöki feladatokat. Moszkva már röviddel az új elnök beiktatása után két rendkívül súlyos kihívással találta szembe magát. Egyfelől a grúziai konfliktussal, másfelől a globális válság – az előbbivel csaknem egyidejűleg jelentkező – oroszországi begyűrűzésével.

A 2008-as grúziai ötnapos háború a müncheni beszédnél is erőteljesebb jelzése volt annak, hogy Moszkva egy határon túl nem hajlandó tovább hátrálni. És ezt a határvonalat ebben az esetben nem csupán az érdekeivel ellenkező, a NATO FÁK-térségre is kiterjedő bővítésének erőltetése jelentette, hanem egy ennél is érzékenyebb probléma. Mégpedig az, hogy Oroszország nem hajlandó semmilyen körülmény között sem elfogadni, ha közvetlen környezetében valamely konfliktust – befagyott területi vitát – megkérdése és egyetértése nélkül próbálnak megoldani, ráadásul erőszakkal. Tbiliszi Dél-Oszétia ellen indított augusztus elejei offenzívája épp erre az utóbbira adott példát, azzal súlyosbítva, hogy a támadás első áldozatai a grúz és oszét erőket egymástól elválasztó orosz békefenntartók voltak. Ez végzetes hibának bizonyult, olyan drámaian felelőtlen lépésnek, amely alkalmat adott arra, hogy Moszkva rövid időn belül mozgósítsa és bevesse az Észak-Kaukázusban épp hadgyakorlatot tartó erőit. Oroszország azonban nem érte be annyival, hogy csapatai kizárólag azokról a dél-oszét területekről űzzék ki a grúz erőket, amelyek még a szovjet felbomlás időszakában váltak engedetlennek és vonták ki magukat Tbiliszi felügyelete alól, hanem behatoltak a dél-kaukázusi ország „törzsterületeire” is, sőt élve az alkalommal, segítséget nyújtottak az ugyancsak régóta

önálló életet élő Abháziának, hogy függő területi vitáit „rendezze” a központi grúz hatalommal. Az EU erőteljes fellépése kellett ahhoz, hogy Moszkva a háború ötödik napján leállítsa Tbiliszi felé tartó erőit.

A Medvegyev–Putyin-páros a konfliktus során valószínűleg akkor követte el legkomolyabb politikai hibáját, amikor – a Nyugat kettős mércéjére hivatkozva – 2008. augusztus 26-án elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, s egyúttal diplomáciai kapcsolatokat létesített a két grúziai szakadár területtel. E döntésben nemcsak a Nyugat Koszovó szuverenitását elismerő magatartása játszott közre, hanem az is, hogy Moszkva semmiféle megértést sem tapasztalt álláspontja iránt, sem a fegyveres összetűzés napjaiban, sem az azt követő hetekben, beleértve a fegyveres konfliktus kirobbantásáért viselt felelősség kérdését is.

A grúziai események pillanatok alatt drámai mélységbe taszították az orosz–nyugati viszonyt. Ennek részeként a NATO felfüggesztette minden kapcsolatát Moszkvával. Történt mindez akkor, amikor Oroszországra a grúziai háborúnál is súlyosabb megpróbáltatások vártak. A Nyugatot sújtó globális válság hullámai ugyanis 2008 nyarán elérték Oroszországot is. A válság következtében az az orosz gazdaság, amelyik 2007-ben még 8,5%-kal tudta növelni GDP-jét, a következő évben – az év második felében rá lesújtó recesszió következtében – már csak 5,2%-kal tudta bővíteni teljesítményét. 2009-ben pedig az előző évhez képest már 7,8%-os volt a GDP visszaesése. Ám a tényleges helyzet még ennél is drámaibban alakult. Az orosz gazdaság visszaesésének mértéke 2008 első fele és a következő év hasonló periódusa közti időszakban ugyanis elérte a 10,9%-ot, s ilyen mérvű hanyatlásra a G20-as csoport egyetlen más országában sem lehetett példát találni. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (-10,3%) közelítette ezt meg, miközben a sereghajtók közé tartozó Németország (-7,3%) és Törökország (-7%) teljesítménye is több mint 3%-kal bizonyult jobbnak az oroszországinál. Az orosz gazdaság ugyan 2010-ben újra növekedési pályára állt, de bővülésének üteme jócskán elmaradt a válság előttről. Az orosz GDP ugyanis 2010-ben 4,5%-kal, míg a következő évben 4,3%-kal nőtt. 2012 első negyedétől azonban teljesítménye elkezdett ismét ütemesen csökkenni.

Az orosz gazdaság a globális válságot megelőző években nemcsak önmagához képest nőtt dinamikusán, hanem a világ gazdaságon belüli részesedés tekintetében is. Ez a részesedés – folyó árfolyamon számolva – 2000-ben még csak 0,8%-os volt, míg öt évvel később már több mint a duplája, majd újabb két év elteltével egészen a 2,3%-os szintig emelkedett. A globális válság első hulláma következtében azonban ismét csökkent részesedése, de az még mindig 2% fölötti. (Vásárlóerő-paritáson számolva az orosz mutató a fenti adatoknál valamivel jobb, 3% körüli.) Ez a növekedés – kiváltképp annak 2000 és 2008 közti szakasza – kétségtelenül figyelmet érdemlő, mindez azonban jelentősen nem változtatott Oroszország helyzetén, sem az Egyesült Államok, sem az Európai Unió vonatkozásában. Bármelyikkel összevetve az orosz gazdaság teljesítménye még mindig elenyészően kicsi.

Mindazonáltal hiba lenne ebből arra következtetni, hogy Moszkva ne lenne fontos partner Európa számára. Ez messze nincs így, mindenekelőtt a még mindig nagyon jelentős orosz energiaszállítások miatt. Az közzismert, hogy Oroszország biztosítja az EU teljes gázfogyasztásának 30%-át (2013), ugyanakkor az már kevésbé, hogy ez a részesedési arány a kőolaj tekintetében mégennél magasabb, eléri a 40%-ot, ám emiatt – miután a kőolaj, ellentétben a földgázzal, globális termék – az EU különösebben nem aggódik. Oroszország azonban

nemcsak energiaszállításai miatt fontos az Európai Unió számára, de felvevő piacként és a közvetlen befektetések célországaként is. Beszédesebb, hogy az EU-országok oroszországi közvetlen befektetéseinek felhalmozott értéke a 2006-os 33 milliárd euróról 2009-re 73 milliárdra nőtt, míg ezzel párhuzamosan az EU területén eszközölt orosz befektetések 12 milliárd euróról 24 milliárdra nőttek.

Az EU és Oroszország közti gazdasági egymásra utaltság ugyan kölcsönös, de az sem szerkezetében, sem jelentőségében nem szimmetrikus. A teljes orosz külkereskedelmen belül az EU-térség súlya és jelentősége messze nagyobb, mint amilyen szerepet az orosz gazdaság játszik az Európai Unió külgazdasági kapcsolataiban. Míg az előbbi esetében ez a részesedés 50% körüli, addig az utóbbiban ennek csak töredéke. Ezen aszimmetria dacára aligha kétséges, hogy az orosz gazdaság egy „Európa felé fordított” gazdaság. Ezért nem véletlen, hogy a korai – 2000 és 2002 közti – putyini fordulathoz hasonlóan Medvegyev is mindenekelőtt Európában látta Moszkva legfontosabb politikai és gazdasági partnerét. A medvegyevi külpolitika lényege az ország modernizálását segítő aktív külkapcsolati rendszer középpontba állítása.

Medvegyev számára – elnöksége korai időszakának két súlyos kihívása után – kifejezetten kedvező fordulatként jelentkezett az Obama-adminisztráció 2009. januári beiktatása. Az új kormányzat kezdettől megpróbált enyhíteni a két ország között felhalmozódott feszültségeken. Ezek a feszültségek számos tényezőből adódtak. Moszkva és Washington álláspontja – az egykori szovjet belső periféria politikai jövőjétől az energiapolitika kényes kérdésein át az orosz belpolitikai folyamatok eltérő megítéléséig – számos kérdésben ütközött egymással. Ugyancsak feszültségforrásként jelentkezett a stratégiai stabilitás fenntartásának eltérő értelmezése, ami amerikai oldalon a nukleáris támadó fegyverek további leszerelésére vonatkozó orosz tárgyalási javaslat kitartó elutasításában és az amerikai rakétapajzs európai telepítésének erőltetésében fejeződött ki. E feszültségek enyhítésére az Obama-adminisztráció a kapcsolatok „újraindítását” javasolta, és több, a Bush-korszakban konfliktust keltő ügyben hátrébb lépett. A korábbiaknál jóval kevésbé mutatkozott aktívnak a FÁK-térség államaiban, visszafogottabb volt a régió energiapolitikai ügyeiben is, s kész volt elfogadni Moszkva tárgyalási javaslatát a nukleáris támadó fegyverek további csökkentésére vonatkozóan is. Ezek a tárgyalások az előzetesen vártnál ugyan tovább tartottak, ám végül mégis sikerrel zárultak. Így Obama és Medvegyev 2010 áprilisában Prágában aláírhatta az újabb START-szerződést. A kapcsolatok „újraindítása” jegyében Moszkva és Washington több mint egy tucat vegyes bizottságot is felállított, de ezek munkája – az ígéretes kezdet dacára – nem hozott áttörést a két ország kapcsolataiban. A prágai megállapodás aláírása után még három fontos külpolitikai vonatkozású, a közeledést tanúsító eseményre került sor Medvegyev elnöksége idején. Egyrészt mutatkoztak halvány jelei annak, hogy Irán ügyében Moszkva kész közeledni az amerikai és nyugat-európai álláspontokhoz, másrészt a Líbiára vonatkozó BT-szavazáskor Oroszország tartózkodott – vagyis nem élt vétőjogával –, és ezzel lényegében lehetővé tette a nyugati katonai beavatkozást a polgárháborúba sodródott észak-afrikai országban, s végül-harmadrészt, sikerült tető alá hozni azt a megállapodást, amely lehetővé tette, hogy a NATO az oroszországi Uljanovszkban egy átrakodó állomást alakíthasson ki.

Moszkva ugyan kétségtelenül érdekelt volt az amerikaiakkal fenntartott viszony rendezésében – az ellentétek enyhítésében –, ennek ellenére Medvegyev elnöksége idején is foly-

tatódott az orosz katonai kiadások ütemes növekedése. A stockholmi békekutató intézet, a SIPRI adatai szerint az orosz védelmi kiadások 2011-re már megközelítették a 72 milliárd dollárt. Ezzel Oroszország – az Egyesült Államok (711 milliárd dollár) és Kína (143 milliárd dollár) mögött – a világ harmadik legnagyobb katonai költségvetésű országává vált. A növekvő védelmi kiadások egyre inkább militarizálták is az eurázsiai óriást. A bonni székhelyű, konverzióval foglalkozó nemzetközi központ, a BICC adatai szerint Oroszország 2012-re a világ – Izrael, Szingapúr és Szíria után következő – negyedik leginkább militarizált rendszerévé alakult. Az intézet több paraméter alapján összeállított listáján az Egyesült Államoknak csak a harmincadik, míg Kínának a nyolcvankettedik hely jutott.

Az orosz külpolitika végső soron – leszámítva az Uljanovszkra vonatkozó megállapodást – 2011 nyarától, vagyis attól kezdve, hogy a parvánok mögött feltehetően végérvényesen eldőlt Putyin elnöki visszatérése, látványos tervekkel vagy emlékezetes döntésekkel nem vetette észre magát.

Putyin harmadik elnökségének külpolitikája, 2012–2014

Miniszterelnöki pozíciójában Putyin egy ideig feltűnően ügyelt arra, hogy a kormányfő és az államelnök közhatalmi szerepei világosan elváljanak egymástól. Idővel azonban egyre kevésbé figyelte erre, és kezdett mind gyakrabban kül- és biztonságpolitikai kérdésekben is megnyilatkozni. Ez fordított szereposztásban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogy az is volt Putyin korábbi miniszterelnökei, Mihail Kaszjanov (2000-2004), Mihail Fradkov (2004-2007) és Viktor Zubkov (2007-2008) esetében. De ami még ennél is világosabban jelezte, hogy a végső döntés joga még a tandemokratikus években sem került át Medvegyevhez, az az energetikai terület volt. Az energetika stratégiai ügyei feletti ellenőrzés mindig Putyin felügyelete alatt maradt, függetlenül attól, hogy miniszterelnökként vagy államfőként irányította az országot.

Az elnöki székbe visszatérő Putyin energetikára alapozott külpolitikai aktivitása már rövid időn belül megmutatkozott, leginkább Ukrajnával kapcsolatban. Ennek előzményei visszanyúlhatnak 2011 őszére, amikor is intenzív gáztárgyalások kezdődtek Moszkva és Kijev között. Ukrajnáról a Gazpromtól vásárolt földgáz árának csökkentését, míg orosz részről az Ukrajna területét átszelő magisztrális gázvezetékek feletti ellenőrzés – Moszkva számára kellő garanciákat nyújtó – megszerzését próbálták elérni. 2011 decemberében már-már úgy tűnt, hogy sikerült megegyezésre jutni. Az ukrán sajtó kész tényként közölte, hogy a felek megállapodtak két, 50-50 százalékos orosz (Gazprom) és ukrán (Naftogaz) tulajdonban lévő vegyesvállalat létrehozásáról. Az egyik megkapta volna a teljes gáz-transzitzrendszer, együtt az ukrán stratégiai gáz tározókkal, míg a másik a helyi elosztó- és kiszolgálórendszer tulajdonosa lett volna. Három nap múltán azonban kiderült, hogy mégsem sikerült megállapodni. A tárgyalások tartalma azonban világosan jelezte a felek stratégiai ambícióit. Moszkva számára ugyanis stratégiai jelentőségű kérdés volt, hogy meg tudja-e szerezni az ukrán szállítási útvonal feletti ellenőrzést, melynek modernizálása jóval kevesebbe kerülne, mint a Déli Áramlat megépítése. Ráadásul az Ukrajnán áthaladó szárazföldi útvonal kapacitásbővítés nélkül is legalább kétszer akkora áteresztő képességgel rendelkezik, mint az évi 63 mil-

liárd köbméteresre tervezett fekete-tengeri vezeték. A tárgyalások intenzitása egyben arra is rávilágított, hogy Moszkva mindent megtesz annak érdekében, hogy Kijevet rávegye ajánlata elfogadására. Világos volt, hogy ha nem sikerül megállapodásra jutni, Ukrajnának számolnia kell gáz-tranzitrendszerének „kiszáritásával”. Ehhez Oroszországnak még a Déli Áramlatot se kellene megépítenie, elég lenne az Északi Áramlat már ma is kész két szálát további egy vagy két vezetékággal bővítenie. Amennyiben ugyanis megépülne ez a további két vezetékszál, úgy az Északi Áramlat – a maga évi 110 milliárd köbméterre növelt kapacitásával – teljes egészében kiválthatná az ukrán tranzitrendszert. (Már az eddig megépített két vezetékszál is jelentős mennyiséget vett át az ukránai tranzitútvonalról. Mert míg 2009-ben az Európába exportált orosz gáz 85%-a Ukrajnán keresztül jutott el a fogyasztókhoz, addig ez az arány 2013-ra lecsökkent 50% alá.) Ám akármelyik változat is valósul meg – a bővített Északi Áramlat, avagy a fekete-tengeri projekt – az mindenképpen súlyosan érinti majd Ukrajnát. Kijev – érzékelve e helyzetből következő kockázatokat – elkezdte keresni az Oroszországtól való energetikai függetlenedés útjait. Ennek érdekében egyrészt megpróbálta csökkenteni az ország még mindig nagyon magas földgázfogyasztását, másrészt elkezdte keresni annak lehetőségét, hogy miként tudná szükségletei mind nagyobb részét nyugati piacokon beszerezni. Ám egyik feladat teljesítése sem ígérkezik könnyűnek. Ráadásul Kijev mindezzel egy olyan időszakban kezdett el foglalkozni, amikor a putyini politika egyik legfontosabb célkitűzésével az Ukrajnát is bevonó Eurázsiai Unió megteremtése vált. Ez a több lépésben kiépítendő együttműködési modell a posztszovjet térség politikailag és gazdaságilag legfontosabb államait próbálja előbb egy közös vámunióba terelni, majd – a gazdasági együttműködés további elemeivel kiszélesítve – 2015 januárjától Eurázsiai Gazdasági Szövetségként működtetni. A vámunióba viszonylag könnyen sikerült bevonni mind Kazahsztánt, mind Fehéroroszországot, ám a térség Oroszország utáni legfontosabb államát, Ukrajnát hosszú időn át nem sikerült erről meggyőzni. Ám a 2013 őszére egyre súlyosabb gazdasági, majd politikai válságba sodródó Ukrajna – cserébe Oroszország pénzügyi segítségéért – az év végén valószínűleg elfogadta Moszkva vámunióba invitáló ajánlatát. A decemberi Putyin–Janukovics-alku valamennyi részlete továbbra sem ismert. Nem tűnik azonban életszerűnek, hogy Moszkva a nélkül ígerte volna meg ukrán állampapírok vásárlását 15 milliárd dollárért és az Ukrajnának szállított gáz árának harmadával történő csökkentését, hogy ne kért volna ezért valamit cserébe. Janukovics leginkább egy dolgot adhatott: megígérhette Ukrajnának a vámunióhoz való csatlakozását.

2013 decemberében tehát még úgy tűnt, hogy Moszkva politikai és gazdasági eszközökkel elérte célját. 2014 februárjára azonban kiderült, hogy ezek az eszközök mégsem voltak elégségesek. Mivel Putyin és környezete tisztában volt azzal, hogy az Eurázsia-projekt Ukrajna bevonása nélkül merő képzelgés, ezért február utolsó napjaiban elkezdett a politikai és gazdasági eszközökön túl katonaiakhoz is nyúlni. Az orosz vezetés – négy korábban megkötött nemzetközi szerződést figyelmen kívül hagyva – anektálta a szuverén Ukrajnához tartozó Krím-félszigetet. Tette ezt a 2014. március 16-án kétes körülmények között megtartott helyi népszavazás eredményére hivatkozva. Moszkva azonban nem állt meg itt. Ukrajna keleti és délkeleti megyeiben „irányított káoszt” teremtve próbálja megakadályozni, hogy a kijevi ideiglenes hatalom stabilizálni tudja helyzetét. Az orosz magatartás azonban egyre erősebb bizalmatlanságot kelt legközelebbi szövetségesei körében, Fehéroroszországban és Kazahsztánban

is. Könnyen az a paradox helyzet állhat elő, hogy Moszkva Ukrajna erőszaktól sem visszariadó „megtartásával” épp addigi legszorosabb szövetségeseit idegeníti el magától. Ennek jól látható jelei mutatkoztak az április végén megtartott minszki hármas csúcstalálkozón. Ezen az orosz, a fehérorosz és a kazah elnök áttekintették azokat a még szép számmal megmaradt teendőket, amelyeket az Eurázsiai Gazdasági Szövetség alapító dokumentumának május 29-i aláírása előtt rendezni kellene. A találkozó feszült hangulata jelezte, hogy a projekt jövője körül még mindig sok a bizonytalanság.

Az azonban továbbra sem kétséges, hogy az orosz külpolitika egyik legfontosabb eszköze a stratégiai célokat szolgáló energiapolitika. Ennek részeként Oroszország továbbra is megpróbálja elállni a Közép-Ázsiában kitermelt energiahordozók – mindenekelőtt a földgáz – európai piacokra juttatását, miközben nem gördít akadályokat azok ázsiai piacokon történő értékesítése elé. Az is feltételezhető, hogy – bár 2014. május 20-án egy 30 évre és évi 34 milliárd köbméter gáz szállítására szóló orosz–kínai szerződést írtak alá – tovább tart majd Moszkva és Peking energetikai alkuja. E kapcsolatrendszerben elvileg óriási lehetőségek lennének, ám kiaknázásuk mégsem egyszerű feladat. Orosz részről ugyanis – érthető módon – szeretnének minél jobb árfeltételeket kialakítani, miközben Pekingben pontosan tudják, hogy az orosz gáz- és kőolaj-kitermelés súlypontjának mind keletebbre és északabbra kerülésével egyre kevésbé éri majd meg e szénhidrogének európai piacokra történő szállítása. Az idő tehát Kínának dolgozik. Moszkva egyelőre meglehetősen szerény szereplője a legfontosabb ázsiai szénhidrogén piacoknak. Oroszország részesedése Kína, Japán és Dél-Korea együttes olajpiacán mindössze 7,2, míg gázpiacán 4,8%-os.

Az elnöki szerephez visszatérő Putyin külpolitikájával kapcsolatban különböző várakozások fogalmazódtak meg. Az azonban többé-kevésbé biztosnak látszott, hogy ezt a politikát az óvatosság, bizonyos fokú stratégiai tanácsstalanság és a FÁK-központúság fogja jellemezni. E politika óvatossága mindenekelőtt a világgazdasági folyamatok kiszámíthatatlanságával, illetve a globális válság első hulláma keltette súlyos oroszországi következményekkel függ össze. Ezek a következmények ugyanis nem múltak el nyomtalanul. Részben a korábbi önbizalom is mérséklődött, és jól látható jeggyé vált a meggondolatlan lépésektől való tartózkodás. Mindez azonban nem vonatkozik a FÁK-térségre. Ebben a térben Oroszország eltökélt. Itt az óvatosság nem mérvadó. Nem így a térségen kívül. Ott ugyanis a körültekintő fellépés már csak azért is indokolt, mert míg 2004-ben – Putyin második elnöki ciklusának kezdetekor – a szövetségi költségvetés egyensúlyban tartásához elég volt a kőolaj 27 dolláros hordónkénti éves átlagára, addig a 2010-es évekre ehhez már 110 dollár fölötti árszint kell. Amennyiben tartóssá válna az ennél alacsonyabb kőolajár, úgy Oroszország ismét kénytelen lenne megtakarításaihoz nyúlni, illetve a költségvetés kiadásait mérsékelni. Mindkét megoldásnak megvannak a korlátai. Egyfelől a korábban felhalmozott jelentős tartalékok sem végtelenek, másfelől a társadalom tűrőképességének határai is másutt húzódnak ma már, mint az 1990-es években. A FÁK-térségen túli óvatosság abból is látszik, hogy Moszkva az utóbbi években már nem ambicionálja, hogy jelentős akvizíciókat hajtson végre a posztszovjet térségen kívül. Putyin és környezete ugyanis érzékeli, hogy a korábbi években felhalmozott tartalékokra még szükség lehet. Vagy azért, mert újabb válsághullám éri el az országot, vagy azért, mert a vidéki Oroszország politikai támogatásának megőrzéséhez igénybe kell venni azokat. E csoportok bérének reálértékét még akkor is növelni kell, amikor a gazdasági növekedés erre egyébként

nem adna lehetőséget. Márpedig Oroszország gazdasági növekedése 2012 elejétől folyamatosan lassul, 2014 elejére pedig stagnálás közeli helyzetbe került. A vidéki Oroszország politikai lojalitását azonban fenn kell tartani; a Krím megszerzésével fölkorbácsolt nacionalista érzelmek csak kiegészítői ennek. Hatása valószínűleg csak átmeneti lesz.

A mind több jelből kiolvasható stratégiai tanácstalanság ugyancsak a világban zajló pénzügyi és gazdasági folyamatokkal függ össze. Közelebbről azzal a problémával, hogy az Európai Unió is súlyos gondokkal küzd, vagyis épp az a térség, amelyik néhány éve még az oroszországi modernizáció első számú pénzügyi és technológiai forrásának tűnt. Moszkvában már egy ideje napirenden van a kérdés: ha nem az Európai Unió, akkor melyik ország vagy országcsoport lehet Oroszország stratégiai partnere? És egyáltalán – veti fel az orosz elit –, érdemes-e partner után nézni, avagy jobb hozzázokni a „stratégiai magányossághoz”? Az ukrainai válság fölerősítheti az orosz elit körében azt az illúziót, hogy Oroszországnak nem elsősorban Európával kell szót értenie, hanem ázsiai szomszédjával. Noha érezhető az ezzel kapcsolatos erős kísértés, ám annak – ha felelősen politizál – aligha engedhet Moszkva. Az orosz gazdaságot ugyanis nem lehet rövid időn belül – európai kapcsolatairól leválasztva – Ázsia felé fordítani. Kiváltképp nem lehet egy olyan ország esetében, amelynek lakossága négyötödrészt területének európai felén él. Ha pedig nem Kína az Európát kiváltó új lehetséges stratégiai partner, akkor alternatívaként legfeljebb még az Egyesült Államok merülhet fel. Ez azonban a kínai ötletnél is képtelenebb elképzelés.

Oroszország tehát zavarban van. Nem tudja, hogy kire tegyen. Következésképpen óvatos. És ebben a stratégiai tanácstalanságban kézenfekvőnek tűnik a közvetlen környezetre, vagyis a FÁK-térsegre való koncentrálás és az ezzel párosuló „stratégiai magány” elfogadása. Mindez időnyerésként is hasznos lehet. Egy megerősített és szoros politikai felügyelet alá vont FÁK-térség – bárhogyan is alakuljanak a globális folyamatok – előnyösebb Moszkva számára, mint egy bizonytalan, válságokkal és stabilitáshiánnyal küzdő közvetlen környezet. De ha nem politikai és gazdasági eszközökkel történik a FÁK-térség orosz felügyelet alá vonása, azzal azt kockáztatja a putyini politika, hogy a térségen kívül még partnere sem marad.

A poszt-szovjet regionális biztonsági komplexum (12 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ⁴				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1993	1999	2006	2012
Poszt-szovjet RSC	22 102 574	282	279	277	284	908	663	1 085	1 318	66 046	27 151	64 173	102 600
Oroszországi Föderáció	17 075 480	148	146	142	143	685	515	826	980	63 822	23 859	56 417	90 646
Ukrajna	603 700	51,9	49,6	46,7	45,5	112	56	92	95	461	1 940	3 661	4 865
Kazahsztán	2 717 300	16,0	14,9	15,3	16,7	42	32	63	87	591	326	1 102	2 355
Fehéroroszország	207 600	10,2	10,0	9,6	9,4	21	19	33	45	458	213	632	797
...													

5. A KÖZEL-KELET

(Gazdik Gyula)

Általános ismeretek

A Közel-Kelet fogalma

A geostratégiai fontos helyen, Európa, Ázsia és Afrika találkozási pontján elhelyezkedő Közel-Keletnek mint földrajzi fogalomnak nincs egy általánosan elfogadott meghatározása. A térség neve egy geopolitikai egységet takar, amelynek földrajzi határai a hatalmi, gazdasági érdekek, az etnikai-kulturális tényezők alapján a modern korban gyakran változtak.

A nyugati geopolitikai gondolkodásban az Európától keletre eső térség hosszú időn át az Ottomán Birodalom határaival kezdődő Kelet, s a főként Kínával, Japánnal azonosított Távol-Kelet dichotómiáját jelentette. Ezt a felfogást árnyalta a 19. század végén új fogalomként a Közel-Kelet (*Near East*) megjelenése. Ennek határát nyugaton Egyiptom és több balkáni állam, keleten pedig a Perzsia részét alkotó területek, illetve az Indiai-óceán képezték. A huszadik század elején felbukkant Közép-Kelet (*Middle East*) elnevezés azonban a Kelet fogalmát tovább árnyalta. Ennek földrajzi határai közé – a Near East-konceptiót részben átfedve – a Mezopotámiától és a Perzsa (Arab)-öböltől Indiáig, Kínáig terjedő térség lett besorolva. Ezzel a Kelet az Európához való viszonyítás alapján már három részre lett bontva: Közel-Keletre, Közép-Keletre és Távol-Keletre.

Az Ottomán Birodalomnak az első világháború eredményeként bekövetkező összeomlása, a kolonialista hatalmak dominanciáját átmenetileg megerősítő új status quo a két érintett geopolitikai egység értelmezésében jelentős változásokat hozott. Ennek során a Near East fogalma Európában mindinkább elhalványult. Brit részről – különösen az 1930-as évek végétől – a Middle East elnevezést immár Közel-Kelet jelentéssel mind sűrűbben használták. Ennek határai a második világháború alatt, elsősorban a katonai szempontoknak alárendelve, gyakran változtak. A londoni kormány 1951 nyarán „idejétmúlt” fogalomnak minősítette a Near East elnevezést. Noha a geopolitikai egységhez tartozó államok köre a hivatalos megnyilatkozásokban még az ötvenes években is néhány esetben módosult, a brit felfogás alapvetően a Közel-Kelet szűkebb értelmezését képviselte. Azaz a fogalmat többnyire az Egyiptomtól Iránig terjedő régióra értelmezte, s történeti-kulturális okokból nem tekintette részének az ettől nyugatra fekvő észak-afrikai államokat.

Az amerikai felfogás a második világháború alatt Közép-Keletnek az Irántól Burmáig, Közel-Keletnek pedig az Egyiptom és Görögország vonalától az iráni határig terjedő térséget tekintette. Az előbbinek a neve Irán leválasztása után a hivatalos szóhasználatban az 1940-es évek második felében Dél-Ázsiára változott. A közel-keleti térségre a Near East elnevezést használták, mely a háborút követő időszakban az Egyiptomtól – és ekkor még Szudántól – az Öböl-térségig terjedő régiót jelentette. Az ötvenes évek végétől a térségre utalva a Near East

és Middle East elnevezéseket egyfajta szinonimaként használják. A hivatalos politika jelenleg a közel-keleti régió tágabb értelmezéséből indul ki. A külügyminisztérium honlapján a Near East megjelölés mellett zárójelben a *Northern Africa and the Middle East* (Észak-Afrika és a Közel-Kelet) elnevezés szerepel. Ez fordított sorrendben és bizonyos megszorításokkal meg- egyezik a szakirodalomban gyakorta használt Közel-Kelet és Észak-Afrika (*Middle East and North Africa – MENA*) megjelöléssel.

A MENA régió földrajzi határai a Marokkótól Iránig, a Kaszpi-tengertől az Arab-félsziget déli csücskéig, illetve a Földközi-tengertől a Szahara sivatagi sávjáig terjednek. A fent említett határok között értelmezett Közel-Kelet földrajzilag három nagy régióra bontható: arab Nyugat (Maghreb), az arab Kelet (Mashrek), illetve a Perzsa (Arab)-öböl térségére. Jelenleg ennek a tágabb felfogásnak van nemzetközileg a legnagyobb elfogadottsága. Azonban utalni kell arra is, hogy a szakértői vélekedések egy része túlmegy ezen: a szélesebb értelemben vett Közel-Kelet fogalmába Afganisztánt, esetleg Pakisztánt, sőt a közép-ázsiai országokat és a kaukázusi területek egy részét is beleérti.

A közel-keleti térség az RSCT tagolásában

A közel-keleti regionális biztonsági komplexum (*The Middle Eastern RSC – MERSC*) kialakulásának kezdetei az 1945–1948 közötti időszakra, a térségbeli dekolonizációs folyamat felgyorsulásának éveire vezethetők vissza. Az MERSC a folyamatos globális szintű ráhatás ellenére számottevő autonóm hatalmi dinamikával rendelkezik. Ennek oka nem kis részben az, hogy a jelenlegi konfliktusforrások egy része már a kolonializmus időszakában, illetve azt megelőzően jelen volt a térségben.

A regionális biztonsági komplexumok elmélete (RSCT) magát a biztonsági komplexumot a közel-keleti/észak-afrikai térségre értelmezi, s a földrajzi tagoláshoz hasonlóan három szubkomplexumra osztja. A regionális biztonsági komplexumot több szigetelőállam veszi körül. Ilyen szerepet tölt be keleten, Délnyugat-Ázsia irányában Afganisztán, északon pedig Európa felé Törökország. A Maghreb és Nyugat-Afrika közötti szigetelőzónát a Száhel-övezethez tartozó Mauritánia (mely az Arab Maghreb Unió révén a Maghreb-övezethez is szorosabban kapcsolódik), Mali, Niger, és Csád alkotják.

A régiók központi magját az elsőként létrejött Levante szubkomplexum alkotja, mely a palesztinai konfliktus eszkalálódása, illetve az 1948-as első arab–izraeli háború nyomán alakult ki. Területe a szűkebb értelemben vett Mashrek régióval (Egyiptom és a levantei térség) azonos. A szubkomplexum határain belül lévő államok a közel-keleti konfliktus közvetlenül érintett szereplői: Izrael, Egyiptom, Jordánia, Szíria, Libanon, s a Palesztin Területek. A főbb nem állami résztvevők közül ide lehet sorolni a Palesztin Felszabadítási Szervezetet (PFSZ), az Iszlám Ellenállási Mozgalmat (Hamász) és a libanoni bázisú Isten Pártját (Hezbollah).

Fontossági sorrendben a következő az Öböl szubkomplexum, mely több itteni kisebb olajmonarchia függetlenné válásával 1971-ben jött létre. A szubkomplexum hatalmi tényezői közé tartozik Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, Katar, az Egyesült Arab Emírségek, Omán, Irak, Irán és Jemen. Ez utóbbi kivételével a földrajzi határok megegyeznek ennek a csoportnak a stratégiai határaival.

A harmadik a Maghreb szubkomplexum, mely Marokkót, Algériát, Tunéziát, Líbiát és Nyugat-Szaharát foglalja magában. Jó ideig vitatott volt, hogy a Maghreb mennyiben integráns része az MERSC-nek, mivel az itteni biztonsági dinamika sok vonatkozásban eltér a másik két régiótól. Nem is szólva arról, hogy földrajzilag távolabb is vannak ezektől a zónáktól.

Természetföldrajzi adottságok

A regionális biztonsági komplexum (*Regional Security Complex – RSC*) egyes részei az egykori folyam menti öntözéses kultúráknak köszönhetően gazdag történelmi örökséggel rendelkeznek. A Nílus (Egyiptom), a Tigris és az Eufrátesz (Mezopotámia, a modern Irak), illetve a Jordán folyó völgye és vízgyűjtő rendszerei mentén kialakult civilizációk egyben az emberiség korai történetének, civilizációinak és vallásainak a színterei voltak.

Az RSC államaiban a modernizáció kiszélesítését, a gyors ütemben szaporodó népesség megfelelő ellátását a mostoha természeti feltételek nagyban befolyásolják. A jobbára forró és száraz sivatagi éghajlatú térség területének körülbelül 80 százaléka sivatag, erdőség alig több mint két százalékát borítja, a művelhető területek részaránya hat százalék körül mozog. Az elsivatagosodás, a demográfiai nyomás az amúgy is szűken rendelkezésre álló újrahasznosítható édesvízkészletek fogyasztását is nagyban felgyorsította. A világ tizenöt leginkább vízszegény állama közül tíz jelenleg a Közel-Keleten található. Riasztó előrejelzés, hogy 2050-re a rendelkezésre álló frissvíz-készletek akár 50 százalékkal is csökkenhetnek. A vízhiány miatt több szakértő is vízforrásokért folyó fegyveres harc korszakát vizionálja, mások azonban ezt erős túlzásnak tartják.

Az említett kihívások, a klímaváltozás következtében fokozódó szárazság, a városi populáció gyors ütemű növekedése (2050-ben már a lakosság 70 százaléka város lakója lesz) az élelmiszerbiztonságot is mindinkább veszélyezteti. Noha több országban a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése terén jelentős javulást tudtak felmutatni, az összkép nem különösebben biztató: az RSC államai az élelmiszerszükséglet több mint 50 százalékát importálják, s a populáció 10 százaléka alultáplált.

Etnikai-vallási sajátosságok

Az RSC jelenleg több mint 400 millió lakosának közel 80 százaléka az arab államokban él. Ha a szigetelőállamok populációját is figyelembe vesszük, akkor a lakosság száma megközelíti a 700 millió főt. Ez utóbbi országcsoportból a legnagyobb népessége Törökországnak és Afganisztánnak van (82/32 millió fő).

A régióban a legnagyobb népcsoportot az arabok alkotják, a számuk 290-330 millió fő körül mozog. A legnépesebb arab állam Egyiptom, melynek lakossága becslések szerint egy-két éven belül eléri a 90 milliót. Az RSC legnépesebb nem arab állama Irán, itt a lakosság száma meghaladja a 80 milliót. Az arab országok többségéhez hasonlóan a lakosság etnikailag itt sem homogén: a perzsa népesség a lakosoknak valamivel több mint 60, míg az azeriek 25-26 százalékát képviselik. Rajtuk kívül számos más kisebbség is él az országban: kurdok,

beludzsok, arabok stb. Egy másik nem arab állam, Izrael ugyancsak nem homogén: a 8 milliós lakosságon belül a legnagyobb etnikai kisebbség az arab, ők a populáció 25 százalékát teszi ki. A két említett szigetelőállam közül Törökországban a legnagyobb etnikai kisebbséget a kurdok alkotják, népességen belüli arányuk közel 20 százalék. Az etnikailag sokszínű Afganisztánban a négy legnagyobb etnikai csoportot a pastunok, a tádzsikok, a hazarák és az üzbégek képezik. Az arányuk 42, 27, illetve 9-9 százalék.

A vallási hovatartozást tekintve a térség népességének több mint 90 százaléka muszlim: a világviszonylatban 1,6–1,8 milliárd hívó 22-25 százaléka él a Közel-Keleten. Az iszlám két fő ága szerinti hovatartozást tekintve a szunniták közel 90, síták pedig 11–14 százalékot képviselnek.

A vallási kisebbségek képviselői közül részarányuk csökkenése ellenére a keresztény felekezetek alkotják a legnagyobb közösséget: az első világháború kitörésekor a térség lakosságának 20, jelenleg alig 4 százalékát teszi ki. A Közel-Kelet egyik legrégebbi keresztény gyülekezete az egyiptomi kopt ortodox egyház. A kopt ortodox, katolikus, evangélikus egyházak követői az itteni lakosság mintegy 8-10 százalékát alkotják. Libanon egyik államalapítói a maronita keresztények, Szíriában az ortodox és katolikus felekezetek a lakosság 10 százalékát alkotják. Irakban asszír-káldeus, Iránban örmény keresztények élnek. Korábban az egyik legnépesebb keresztény közösség a palesztinok körében volt: az első arab–izraeli háború előtt a keresztények az etnikumhoz tartozók 20, napjainkban a világ különböző részein élőkkel együtt körülbelül 6 százalékát alkotják.

A zsidóság a térség egyik legrégebbi idő óta folyamatosan jelenlévő közössége, annak ellenére, hogy a római időkben az itt élők nagy része diaszpórába kényszerült. A közel-keleti zsidó közösségek kényszerű elvándorlása, illetve Izraelbe települése az Izrael Állam megalakulását követő arab–izraeli háborúk következménye.

Demográfiai és gazdaságföldrajzi jellegzetességek

A második világháború után a világban az egyik legdinamikusabb népességnövekedés az MERSC országaiban ment végbe. Az 1950-ben 90 millió főt számláló lakosság (a statisztikákban gyakorta szereplő török és szudáni adatsorokat nem számolva) 1990-re 269, 2010-re pedig több mint a négyszeresére, 398 millió före növekedett. Az előrejelzések 2050-ben 621 millió lakossal számolnak. Az évi átlagos növekedési ütem 1980–1990, 1990–2000 és 2000–2010 között az Öböl menti arab olajmonarchiákban volt a legnagyobb: 5,3, 2,7, illetve 2,7 százalék. Ugyanezen időszakokban a növekedés a Mashrek államokban 2,8, 2,5, 2,2, a Maghreb régióban 2,7, 1,8, 1,3, Iránban pedig 3,7, 1,6, 1,3 százalékot tett ki. Összességében az MERSC államainak növekedési átlaga ezekben a ciklusokban 3,6, 2,1, 1,9 százalék volt. Ez utóbbi mutatót csak Fekete-Afrika múlja felül, ahol az átlag 2,3 százalék volt.

A térség populációján belül jelentős a munkaképes korban lévő fiatalok (15–29 év) száma, az itteni államok lakosságának 25–34 százalékát alkotják. Világviszonylatban ebben a régióban a legnagyobb a fiatalok munkanélkülisége: 2012-es becslések szerint a 15–24 év közötti korosztálynak több mint 25 százaléka tartozott ebbe a csoportba. Különösen súlyos a fiatal nők helyzete, körükben a munkanélküliségi mutató elérte a 40 százalékot.

A Világbank a probléma hatékony kezelésére 2023-ig 85 millió munkahely megteremtését javasolja. A munkaképes korú lakosság egészét tekintve a munkanélküliségi ráta átlaga 2001–2011 között az arab országokban 9,3 százalék volt, szemben a fejlődő világ 6,6 százalékos átlagával.

A térség a geostratégiai fekvése mellett az energiahordozókban való gazdagságának köszönheti kiemelt fontosságát. 2012-ben az itteni államok a világ ismert kőolajtartalékainak mintegy 60 százalékával rendelkeztek. Ennek több mint 90 százaléka a Perzsa (Arab)-öböl térségében volt fellelhető. A 2013-as becslésekben a RSC államainak részaránya 55 százalékra esett vissza, mivel több régió kívüli államban a készletek növekedését regisztrálták. A földgáztartalékok tekintetében a térség 2012-ben a világkészletek 47 százalékával rendelkezett, ennek 88 százaléka a Perzsa (Arab)-öbölben koncentrálódott. A közeljövőben a készletek jelentős bővülésére lehet számítani, mivel Izrael és a palesztin területek és Ciprus között, a tengerfenék alatt kiterjedt gázmezőket találtak.

A régió gazdaságilag legfejlettebb állama Izrael, számos térségbeli muszlim állam gazdasága a szénhidrogén-ágazatra épül. Külön csoportot képeznek a szerényebb nyersanyagkészlettel, diverzifikáltabb struktúrával rendelkező, de tőkeszegény államok (például Egyiptom és Tunézia). A sor végén továbbra is a világ legszegényebb államai közé tartozó Jemen található. Az itteni államok az 1990-es évek átlag 3,7 százalékos GDP- növekedési ütemét 2000–2007 között (a 2003–2005-ös iraki adatok nélkül) 5,1 százalékra tudták növelni. Azonban a 2008-ban kirobbant globális pénzügyi válság, továbbá a 2010 végén kezdődő „arab tavasz” a növekedést visszavetette, illetve hullámvá tette.

A politikai berendezkedés sajátosságai

A poszthidegháborús kor új realitásaihoz, a globális világhatalom politikai-gazdasági reformokat ösztönző nyomásgyakorlásához a helyi vezetők az elvárások „átpolitizálásával” igyekeztek alkalmazkodni. A demokratizálás jegyében az Öböl menti országokban megpróbálták életet lehelni a tradicionális képviseleti intézményekbe. A fejlettebb politikai szerkezetű államokban a legális politikai pártok körének óvatos bővítése mellett a törvényhozásban felértékelődött a független képviselők intézménye, a honatyák többsége persze a hatalom támogatója volt. A gazdasági liberalizációs lépéseket igyekeztek úgy végrehajtani, hogy azok az elit helyzetét ne gyengítsék.

Szeptember 11. és a terrorizmus elleni háború megindítása után Washington újult erővel lépett fel a reformok érdekében. A gazdaság további liberalizálása, a képviseleti intézmények hatáskörének tágítása terén néhány országban történtek is reformlépések, de a politikai alapstruktúrák változatlanok maradtak. A legnagyobb átalakulás Irakban következett be, ahol a 2003-as amerikai invázió a többségi síitákat hozta hatalmi helyzetbe, véget vetve ezzel a szunnita kisebbség több évszázados uralmának. Emellett számottevő alkotmányjogi változások is történtek.

A térség monarchikus és köztársasági berendezkedésű államai az izraeli parlamentáris rendszert kivéve a nyugati országok struktúráival nehezen összehasonlíthatóak. Az arab világ monarchikus és – a felekezeti megoszlásra épülő libanoni formációtól eltekintve – köztár-

szási berendezkedésű államait a tekintélyelvűségre alapozott neopatrimoniális hatalomgyakorlás jellemzi. Az itteni „alkotmányos monarchiák” két csoportra oszthatóak. Az elsőbe az Öböl menti olajállamok tartoznak, ahol az abszolút hatalommal rendelkező uralkodó mellett a képviselőtestületek konzultatív jellegűek, pártok nincsenek. A másodikba Marokkó és Jordánia tartozik, az itteni uralkodók széles körű alkotmányos felhatalmazással rendelkeznek, de pártok működhetnek, s a képviselő-testületnek is fajsúlyosabb a szerepe. A köztársasági berendezkedésű államok kormányzati rendszerét neopatrimoniális elnöki rendszerek dominálják. A kormány és a képviselő-testületek e struktúrákban szintén alárendelt szerepet játszanak. Ettől a modelltől eltér az iraki, ahol a túlsúlyos, mind több neopatrimoniális vonást mutató miniszterelnöki intézmény stabilizálódása figyelhető meg. A köztársasági berendezkedésű államok között az említett libanoni mellett a teokratikus jellegű iráni rendszer képvisel sajátos formát.

Egylőre nem látni, hogy az említett, gyakorta autoritáriusnak minősített struktúrák az „arab tavasszal” kezdődő átalakulási folyamat nyomán változnak-e. Bizonyos azonban, hogy a reális és a virtuális tér dichotómiája, a neopatrimoniális hatalmi viszonyok által teremtett reális politikai tér, és a külső hatásra adaptált politikai intézmények jelentette virtuális tér kettőssége továbbra is e rendszerek meghatározó eleme marad.

Regionális identitások

A Közel-Keleten az iszlám volt az egyetlen civilizáció, amely a régió egészét átfogta, fő alkotó és uralkodó központjai is itt voltak, és amely az egyetlen közös identitást adta a térségnek. Az MERSC részét alkotó régiókban a nemzeti identitásépítést tekintve kevés ország (például Egyiptom, Irán) rendelkezik számottevő eszmei tradícióval. A Török Birodalom összeomlását követő történelmi átalakulás során létrejött államok többségében az európai értelemben vett nemzeti integráció nem ment végbe. Az ezekben az országokban élő közösségek identitását főképp a csoportszolidaritás különböző formái dominálják, e társadalmi determinánsok a politikai érdekvizonyokat is meghatározzák. Ezek felett álló integráló erőként az arab világban a második világháború után egyebek mellett pánarab ideológiák (baaszizmus, nasszerizmus) jelentek meg, de ezek vonzereje az 1967-es háborúban Izraeltől elszenvedett megalázó vereség és a modernizációs kudarckok nyomán nagyban csökkent. A múlt század utolsó harmadában, a globalizáció felgyorsulásának időszakában a szekuláris nacionalizmus térvesztése még inkább felerősödött. Az iszlám értékek szerepe a mindennapokban, az eszmei-politikai alternatívák tekintetében felértékelődött.

Az „arab tavasz” időszakában főként olyan köztársasági berendezkedésű államok kerültek válságba, ahol a vezetés szellemi arculatára a múlt századi arab nacionalizmus gyakorolt meghatározó befolyást. Az átalakulás első szakaszában több szunnita államban a hatalom sáncai mögé a korábban háttérbe szorított, üldözött Muszlim Testvérek kerültek. Az ide tartozó, szélesebb muszlim szolidaritás fontosságát hangsúlyozó szerveződések iszlám alapú, populistá ideológiája nacionalista, liberális, baloldali értékelemeket is tartalmazott. Társadalom-átalakítási szándékaik a maguk realitásában csak részben táruhlhattak fel, mivel a 2012 végén a térségben elindult ellenreakció a Muszlim Testvéreket visszaszorította.

A konfliktusok dinamikája a bipoláris korszakban

A bipoláris korszakban a legerősebb belső dinamika az 1948 utáni újabb arab–izraeli háborúk révén (1956, 1967, 1973, 1982) a Levante szubkomplexumban jelentkezett. A konfrontációk és ezek kihatásai a nagyhatalmak viszonyát is nagyban megterheltek. A konfliktus jellegét bizonyos mértékig módosította, de a dinamikát számottevően nem csökkentette az amerikai közreműködéssel 1979 márciusában létrejött egyiptomi–izraeli békeszerződés. A legerősebb arab állam kiválásával Izrael és az arab államok közötti közvetlen katonai konfrontáció lehetősége jelentős mértékben csökkent. A nem állami szereplőknek a konfliktusban betöltött szerepe azonban növekedett.

Ezekben az évtizedekben az Öböl szubkomplexum belső dinamikáját elsősorban a Szaúd-Arábia, Irak és Irán közötti érdekkonfliktus adta. Az e regionális hatalmi tényezők közötti ellentétek az iráni iszlám forradalom 1979-es győzelmét követően az Irak és Irán között nyolc évig tartó háborúba torkolltak. A belső dinamikát erősítő tényező volt a régió kívüli kapcsolódással is rendelkező kurd kérdés, melyet Bagdad és Teherán igyekezett a másik rovására kiaknázni.

A Maghrebnek a másik két szubkomplexumhoz képest jóval gyengébb belső dinamikája volt. A legfőbb biztonsági kihívást a hidegháborús korszakban Nyugat-Szaharának az 1975-ben kezdődő marokkói annektálása jelentette, mely hosszú időre kiélezte a rabati kormány viszonyát Líbiával és Algériával.

A bipoláris korszakban az RSC iszlám államai között egyfajta összekötő kapocsként szolgált a palesztin szolidaritás, ezt persze eléggé összetettevé tette, hogy bizonyos időszakokban több országnak is éles ellentétei voltak a PFSZ-szel. A palesztin ügy felkarolását a kormányok a belpolitikai helyzetük erősítésére is igyekeztek felhasználni. A szubkomplexumok szereplői közötti rivalizálás az 1945 utáni évtizedekben főképp az Öböl és a Levante régióra terjedt ki (Egyiptom–Szaúd-Arábia, Szíria–Irak, Izrael–Irak stb.).

A szigetelőállamokkal való kölcsönhatások leginkább Afganisztán vonatkozásában jelentkeztek. Itt a külső befolyásolás nyomán felerősödő belső dinamika 1973-ban és 1978-ban hatalmi váltást eredményezett. A nagyhatalmaknak és regionális szövetségeseiknek e folyamatokkal összefüggő ellentéteit az iráni fordulat még inkább elmélyítette. Az 1979 végén bekövetkező szovjet okkupáció a nemzetközi feszültséget nagyban kiélezte, s az Öböl szubkomplexumban kialakult hatalmi status quót is veszélyeztette. A megszállással szemben az afganisztáni minikomplexumban jelentős külső támogatást maga mögött tudó, erős ellenállás jelentkezett. A globális és helyi erőviszonyokban bekövetkező változások 1989 februárjában a szovjet erők kivonását eredményezték. Az afgán válság a szovjet birodalom erodálódását nagyban felgyorsította.

A konfliktusok dinamikája 1990 után

Az új történelmi időszakban a szigetelőállamokkal való kölcsönhatások továbbra is leginkább afgán relációban jelentkeztek. A szovjet kivonulás utáni éveket itt a „káosz hatalma” jellemezte, konszolidáció megteremtésére 1996-tól a radikális szunnita irányzatot képviselő

taliban („diákok”) mozgalom tett kísérletet, amelyet Pakisztán és Szaúd-Arábia, sőt eleinte az Egyesült Államok is támogatott. A tálibok uralma alatt az országban rendezte be a főhadiszállását a világ első globális terrrorszervezete, az al-Káida, amelynek tevékenysége súlyos kihívást jelentett a nemzetközi biztonságra.

A poszthidegháborús korszak első két évtizedében a konfliktusok dinamikája a belső tényezők és az erős globális beavatkozás miatt leginkább az Öböl szubkomplexumban növekedett. Az itteni válságzóna középpontjában Irak állt, mely 1990. augusztus 2-án lerohanta az olajban gazdag Kuvaitot. A lépés alapvetően sértette Washington és a fejlett ipari államok érdekeit: az itteni készletek birtokában ugyanis Irak nagymértékben befolyásolni tudta volna az OPEC árpolitikáját. Az ENSZ felhatalmazásával az Egyesült Államok vezette nemzetközi koalíció azonban az 1991 januárjában kezdődő öbölháborúban kiverte az iraki erőket Kuvaitból.

Bagdad korlátozásában a fő szerepet az ezt követő években az ENSZ-szankciók játszották. Ezek egyik célja az iraki tömegpusztító fegyverek felszámolása volt. A határozatok végrehajtása kapcsán jelentkező ellentét az 1990-es évek során többször is válsághelyzetet eredményezett. A nyugati katonai ellenlépések a repüléstilalmi zónák kiterjesztése mellett többnyire korlátozott légtámadásokból álltak, kiterjedt légicsapásra 1998 decemberében került sor. A globális beavatkozást 2001 szeptemberét követően az Egyesült Államok által elindított terrorizmus elleni háború még inkább elmélyítette. A két fő célpont, Afganisztán és Irak ellen 2001 októberében, illetve 2003 márciusában elindított műveletek az itteni tálib és baaszista rezsimek bukását eredményezték. A háború eredményeként Bagdad a szubkomplexumon belüli hatalmi rivalizálásból kiesett.

A Levante szubkomplexumban a legerősebb belső dinamikát képező arab–izraeli konfliktus rendezésének folytatása az új történelmi korszak kezdetén került napirendre. A külső készítésre elindult folyamat eredményeként 1994 októberében tető alá került az izraeli–jordániai békeszerződés, majd a következő év őszén a palesztin autonómiát részleteiben szabályozó úgynevezett Oslo-2 megállapodás. Azonban a belső dinamikát erősítő tényezővé vált, hogy szíriai, libanoni relációban békemegállapodásra nem került sor, s a palesztin autonómiaegyezmény végrehajtása is részleges maradt. Az ebből fakadó ellentétek 2000 szeptemberében a több mint négy évig tartó intifádához (felkeléshez) vezettek, s a helyzetet tovább súlyosbította az autonóm területek 2007 nyarán bekövetkező kettészakadása. A konfliktusok intenzitásának növekedéséhez hozzájárult az Öböl régióval való kölcsönhatások erősödése, Teherán levantei befolyásának kiszélesedése, az Izrael és Irán közötti ellentét mélyülése. Ennek intenzitását Irán itteni proxyszervezetei, a Hezbollah és a Hamász, valamint Izrael között 2006-ban, illetve 2008 végén kirobbant háború jól érzékeltette. A belső dinamikát erősítette a 2005 februárjában kirobbant libanoni válság, mely Irán szoros szövetségese, Szíria ott állomásozó erőinek kivonását eredményezte.

A Maghreb szubkomplexumban továbbra is instabilitási faktor volt a Nyugat-Szahara jövőjét illető konszenzus hiánya, de a belső dinamikát különösképp az algériai kormány és az iszlamisták között 1992 januárjában kirobbant polgárháború erősítette. A stratégiai viszonyokra úgyszintén hatást gyakorolt, hogy a terrorizmus támogatása miatt Líbiával szemben 1992-től kiterjedt ENSZ-szankciókat léptettek érvénybe, melyek feloldására több mint egy évtized elteltével került sor. 2003 végén Líbia bejelentette, hogy lemond a tömegpusztító fegyverek előállításáról.

Az RSC mindhárom régiójában fokozott biztonsági kihívást jelentett az al-Káida-hálózathoz tartozó szerveződések térségbeli aktivizálódása. Szeptember 11. után, a terrorizmus elleni háború következtében a globális terrorszervezet Afganisztánban és Pakisztánban lévő központi magja meggyengült, a transznacionális támadások száma csökkent, ugyanakkor a biztonsági kockázati tényezők szaporodtak azáltal, hogy a szerveződés az elmúlt évtizedben decentralizált entitássá vált.

Az al-Káida franchise szervezeteinek aktivizálódásában nagy szerepet játszott az a biztonsági vákuum, mely a 2010 decemberétől viharos gyorsasággal kibontakozó „arab tavasz” nyomán állt elő. A társadalmi-szociális elégedetlenség hatására a Maghreb szubkomplexumból kiinduló politikai lavina gyorsan áterjedt a Levante és az Öböl régió több államára. A megmozdulások következtében hosszú évtizedek óta hatalmon lévő vezetők tűntek el a történelem sülyesztőjében. A regnáló hatalom elleni tiltakozások Líbiában, Szíriában és Jemenben polgárháborúba torkolltak. Líbiában a NATO aktív közreműködésével 2011 nyarán a felkelőknek sikerült a rezsimváltást kikényszeríteni, a következő év januárjában a jemeni elnök is távozásra kényszerült. Szíriában a polgárháború dinamikáját nagyban erősítette, hogy mindinkább szektáriánus jelleget öltött. Továbbá, hogy a harcok összefonódtak a regionális hatalmi status quo átalakításáért folyó küzdelemmel, amelynek az epicentruma a levantei ország lett.

Az MERSC meghatározó külső hatalmi szereplői

Az Egyesült Államok

A bipolaritásra alapozott nemzetközi rend összeomlása a vetélytárs nélkül maradt Egyesült Államok számára a közel-keleti Pax Americana megteremtéséhez kedvező történelmi lehetőséget biztosított. Washington itteni prioritásai között szerepelt a szénhidrogénforrásokhoz való hozzájutás biztosítása, a stratégiai szövetségesek védelme, a tömegpusztító fegyverek terjedésének megakadályozása, s a terrorizmus elleni küzdelem.

A poszthidegháborús korszak kezdetén a korábbi évtizedeknek a feltartóztatás (*containment*) elvére épülő külpolitikai filozófiáját Washingtonban a „bővítés” (*enlargement*) stratégiája váltotta fel. A fő cél a demokratikus, a piacgazdaság talaján álló rendszerek körének kiszélesítése, stabilizálása volt. A közel-keleti politika első átfogóbb koncepcionálására a Clinton-adminisztráció időszakában, 1993 májusában került sor. Az irányelvek egyik sarokpontját az arab–izraeli tárgyalások jelentették, hangsúlyozva, hogy az 1991 őszi megkezdett békefolyamatot béketeremtő folyamatná kell változtatni, azaz a folyamatban lévő konzultációkon mihamarabb áttörést kell elérni. A másik sarokpontot a „kettős feltartóztatás” politikája, az iraki és iráni hatalmi ambíciók egyidejű korlátozása képezte. Az irányelvekből kitűnt, hogy az amerikai stratégia az MERSC régiói közül főképp a Levante és az Öböl szubkomplexumokra fókuszál. Az előbbiben az arab–izraeli békefolyamat előmozdítása, az utóbbiban pedig egy hatékony biztonsági rendszer kialakítása állt előtérben.

A közel-keleti konfliktus tekintetében a demokrata adminisztráció – ahogy már szó volt róla – csak részleges eredményeket könyvelhetett el. Különösképp kínos volt az oszloki folyamat zsákutcába kerülése, mivel a rendezés előmozdításába Washington jelentős politikai

tőkét investált. A „kettős feltartóztatás” stratégiájának gyakorlati alkalmazása során már az 1990-es években megfigyelhető volt egyfajta differenciálás: míg Irak kapcsán a fő cél egy új hatalmi konstelláció megteremtése volt, a geostratégiaiilag fontosabbnak tartott Irán esetében nem törekedtek a teokratikus rendszer megdöntésére. A reformerők sikerével végződő 1997-es iráni elnökválasztás után az 1979 óta holtpontra lévő kapcsolatok javítására mindkét részről tettek óvatos kísérleteket, de ezek áttörést nem hoztak. Washington a továbblépést a terrorizmus támogatásának, a tömegpusztító fegyverek kifejlesztésének, gyártásának leállításától tette függővé. A teheráni kormány irányvonalára főképp a szankciós politika és a katonai elrettentés révén próbáltak nyomást gyakorolni.

Szeptember 11. az amerikai kül- és biztonságpolitikai felfogásában jelentős módosulásokat eredményezett. A „bővítés” elvén túllépő új külpolitikai stratégia centrumába az „integráció” elve került. A cél egy új nemzetközi rend kialakítása lett, ahol „az országok és népek olyan struktúrákba vannak integrálva, mely összhangban van Amerika és partnerei érdekeivel és értékeivel.” Az átalakulás stratégiájának egyik fő elemét a 2002-es Bush-doktrína jelentette, mely aláhúzta, hogy a veszélyforrások valós veszéllyé válását meg kell előzni.

A Fehér Házba 2001 januárjában beköltöző George W. Bush a terrorizmus elleni háború megindításának előestéjén palesztin relációban az addigi amerikai álláspontot módosította: elsőként az amerikai elnökök közül elismerte egy palesztin állam létjogosultságát. A két állam megoldás az ENSZ BT 2002 márciusában elfogadott 1397-es határozata révén nemzetközileg is elfogadottá vált. A megvalósítás módját tekintve Bush 2002 júniusában körvonalazott elképzelése – egy mélyreható palesztin reformot követően – egy ideiglenes, majd egy végleges határokkal rendelkező palesztin államról szólt. Ez utóbbit az Egyesült Államok, Oroszország, az ENSZ és az EU képviselőjéből álló kvartett 2005-re prognosztizálta. Az „útiter” azonban megalapozatlan várakozásnak bizonyult.

A terrorizmus elleni háború során Washingtonban az iraki rendszerváltástól várták, hogy az lesz a Közel-Kelet demokratikus átalakításának nyitó fejezete. Az elnök mélyszélesen hitt abban, hogy az arab országban az eltérő kulturális miliő ellenére sikerül meggyökereztetni a liberális demokráciát. Amerikai kezdeményezésre a G8-csúcstalálkozó 2004 júniusában fogadta el a Tágabb Közel-Kelet és Észak-Afrika régiójával való partnerségről szóló dokumentumot. Ez a térségbeli demokratikus átalakulást célzó reformoknak a nemzetközi biztonság erősítése szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított, s kiemelte az arab–izraeli konfliktus, valamint az iraki válság mielőbbi rendezésének fontosságát.

A térségbeli hatalmi status quo átalakítását célzó amerikai törekvéseknek ekkor is egyik fontos eleme volt az iráni befolyás visszaszorítása. A második Bush-adminisztráció időszakájában a két ország közötti feszültség nagyban kiéleződött. A 2006 márciusában nyilvánosságra hozott új nemzetbiztonsági stratégia Teherán politikáját súlyos kihívásnak tekintette. A dokumentum aláhúzta, hogy Irán a terrorizmus támogatása mellett veszélyezteti Izraelt, a Közel-Kelet békéjét, s az iraki demokrácia aláásására törekszik. Az amerikai politika célja, hogy az iráni kormány politikájában alapvető fordulat következzen be. Az adminisztráció az Iránnal szembeni szankciós politikát kiszélesítette. Washington és Teherán a 2006-os libanoni és a 2009-es gázai konfrontáció kapcsán proxyháborút is vívott egymással.

A távozó Bush-kormányzat a térség vonatkozásában negatív örökséget hagyott maga után. Irak a demokrácia itteni mintaországá helyett szektáriánus ellentétektől sújtott állammá vált.

Az amerikai katonai beavatkozással az itteni hatalmi egyensúly felborult, mivel rövid idő alatt nem sikerült olyan politikai konstellációt teremteni, amellyel az iráni befolyás hatékonyan ellensúlyozható lett volna. A helyzetet súlyosbította, hogy a stabilizáció Afganisztánban is elmaradt. A „nagy átalakulás” stratégiájának realitása megkérdőjeleződött, a demokratizálás erőltetése nem gyakorolt jelentősebb hatást az arab államokra, az Egyesült Államok tekintélye diszkreditálódott a muszlim világban.

A 2009 januárjában első afroamerikai elnökként a Fehér Házba beköltöző Barack Obama a terrorizmus elleni háború politikai építményének átalakítását állította regionális stratégiájának centrumába. A stratégiai pozíciók stabilizálása mellett a váltás másik fontos célja az Egyesült Államok muszlim világban megcsappant bizalmi tőkéjének visszanyerése volt. E célok jegyében a katonai szerepvállalásban számottevő változások mentek végbe. A súlyos terheket jelentő, de már az előző adminisztráció által eldöntött iraki kivonulást a demokratikus kormányzat 2011 végéig következetesen végrehajtotta. Emellett az afganisztáni katonai jelenlét 2014 végén történő megszüntetése is napirendre került. A közvetlen katonai szerepvállalás helyett, ahogy ezt a 2011-es líbiai NATO-beavatkozás is jelezte, Washington inkább a „*leading from behind*” („*irányítás a háttérből*”) stratégia szerepét kívánta erősíteni. A globális terrorizmus elleni küzdelemben az amerikai érdekeket leginkább sértő franchiseszervezetek elleni harcra, illetve az al-Káida vezetőinek kiiktatására koncentráltak. Ennek legnagyobb visszhangot keltő eseménye a szervezet létrehozójának, Oszama bin Ladennek a 2011. májusi likvidálása volt.

Az Obama-adminisztrációnak az Egyesült Államok tekintélyét az RSC arab államaiban a kezdeti biztató jelek ellenére nem sikerült növelnie. Ennek egyik oka a kiemelt prioritásként kezelt izraeli–palesztin rendezési erőfeszítések holtpontra jutása volt. A cél elérését szolgáló, a korábbi elnökök által is követett „*top and down*” stratégiát – azaz „átfogó megállapodás és utána a részletek” – Obama az áttörés érdekében szűkítette: először egy létrejövő palesztin állam határaitól és az ezzel összefüggő biztonsági kérdésekről akart elvi egyetértésre jutni. A végleges rendezés más fajsúlyos kérdéseiről szóló megegyezést (Jeruzsálem jövője, menekültkérdés stb.) a bizonytalan jövőbe toltta ki. Törekvéseinek eddigi eredménytelensége azonban azt valószínűsíti, hogy a módosítás ellenére második elnöki időszakának végéig a gordiuszi csomót neki sem sikerül átvágnia.

A rendezési erőfeszítéseket a térségbeli folyamatok, így az „arab tavasszal” kezdődő átalakulás kihatásai alapvetően befolyásolják. Washington az autoritárius struktúrákat megrendítő megmozdulásokból igyekezett stratégiai előnyt kovácsolni. Obama a belső reformokhoz támogatást ígért az itteni államok lakosságának. Amerika több régi partnere mögül „kilépett”, s nem kifogásolta, hogy olyan politikai erők, mint a Katar és Törökország által támogatott Muszlim Testvérek több szunnita államban hatalmi helyzetbe kerüljenek. Az iszlamista szerveződés előretörését azonban belpolitikai ellenfeleik, illetve Szaúd-Arábia és több más térségbeli status quo hatalom ellenállása megtörte.

Washington az „arab tavasz” kibontakozásakor a stratégiai érdekei védelmét a „síita nagyhatalom” befolyásának visszaszorítása, a demokratizálás felkarolása, új térségbeli hatalmi egyensúly megteremtése révén látta biztosítotttnak. A szíriai konfliktus elhúzódása, s a térségben keletkező újabb törésvonalak nyomán 2013 végétől az Iránnal való „stratégiai détente” feltételrendszerének kialakítása került előtérbe. E nagy horderejű váltás megvalósulása esetén

a kihatások nem pusztán az MERSC erőviszonyait, hanem számos tekintetben a nemzetközi hatalmi politikát is befolyásolni fogják.

Geostratégiai jelentősége ellenére a Maghreb régió az amerikai biztonságpolitikai elképzelésekben a másik két szubkomplexumhoz képes hosszú időn át alárendeltebb szerepet játszott. A kapcsolatépítésben a nyugat-európai szövetségesek jártak elől. Az Egyesült Államok növekvő afrikai jelenléte, a terrorizmus elleni harc kapcsán Washington a Maghreb régióra is jobban fókuszált. Itteni szerepvállalása főképp az Obama-adminisztráció időszakában növekedett. A líbiai NATO beavatkozáson túl ezt jelezte a stratégiai dialógusról 2012 őszén Marokkóval és Algériával aláírt egyezmény, továbbá az új líbiai és tunéziai hatalmi tényezőkkel kiszélesedő kooperáció.

Az Európai Unió

Az európai közösség az 1970-es években biztonsági okokból elkezdett mediterrán politikának köszönhetően a Maghreb és a Levante szubkomplexum államaival alakított ki szélesebb körű együttműködést. Az Öböl régióval való kapcsolatépítés a hidegháborús korszak végén kezdődött.

A mediterrán térség államaival a magasabb szintű együttműködési formák az 1990-es évektől jelentek meg. Az 1995-ben kezdődő barcelonai folyamat nyomán létrejött euromediterrán partnerség és az ennek dinamizálását szolgáló szomszédságpolitika azonban a térségbeli arab államokban nem vezetett egy átfogóbb modernizációhoz, az EU alapértékeinek szélesebb körű elfogadásához, a biztonsági kihívások számottevő csökkenéséhez. Az együttműködés egyik legfontosabb céljáról, egy szabadkereskedelmi térség 2010-ig történő megteremtéséről már viszonylag korán kiderült, hogy ehhez a feltételek nem érettek.

A következmények az együttműködésben a multilateralizmus rovására a bilateralizmust erősítették. Európa újabb térnyerési kísérlete a régióban egyre nagyobb akadályokba ütközött, s ezt a 2008 nyarán elindított Unió a Mediterráneumért kezdeményezés eredménytelensége is jól érzékeltette. A globális pénzügyi válság az „*enlargement-light*” politika ellentmondásait még inkább kiélezte. Az Öböl régióval a kapcsolatok a nem preferenciális jogviszonyra épülnek. Ezek egyik fő célja egy szabadkereskedelmi megállapodás tető alá hozása, ez azonban a mediterrán régióhoz hasonlóan mindeztidáig nem realizálódott.

Az „arab tavasz” megmozdulásai nyomán bekövetkező változásokhoz az EU a saját értékei mentén igyekezett igazodni. A szomszédságpolitika 2011 tavaszán nyilvánosságra került reformját továbbra is a „többért többet” elv dominálta, azaz a reformhajlandóságért cserébe több anyagi forrást és szélesebb körű kooperációs lehetőséget kínáltak. Számos arab ország azonban „nem volt vevő” az EU európai kultúrkörben gyökerező „mediterrán víziójára”, s a „posztkolonális paradigma” meghaladását sürgette. Az „arab tavasz” nyomán végbemenő átalakulás még markánsabbá tette a térségben az iszlám, valamint a nyugati és keleti keresztény civilizációk közötti törésvonalakat.

A kül- és biztonságpolitikát tekintve földrajzi közelségből adódóan az EU számára a két mediterrán szubkomplexum a fontosabb. A Levante régióban a közösség törekvései elsősorban az arab–izraeli, ezen belül is főképp az izraeli–palesztin rendezés előmozdítását célozták.

Az erőfeszítések hatékonyságát azonban jelentősen befolyásolta, hogy miközben az EU volt a békefolyamat legnagyobb anyagi támogatója, politikai ráhatása ezzel nem volt szinkronban: Washingtonhoz képest alárendeltebb szerepet játszott.

Megoldási alternatívaként a két állam megoldást az EU már az 1990-es évek második felében magáévá tette. Brüsszel álláspontja szerint egy palesztin entitás határait – megegyezés szerinti területcserékkel – az 1967-es háború előtti status quóra kell alapozni. Azonban a kül- és biztonságpolitika számos más témájához hasonlóan a palesztin állam létrejöttének módjáról, az 1988-ban kikiáltott „szimbolikus palesztin állam” ENSZ-tagfelvételi kérelméről erősen megoszlott a tagállamok véleménye. A megszállt palesztin területeken létrehozott zsidó településeket az EU a nemzetközi joggal ellentétesnek tartja, s álláspontját 2013 nyarán a településeket érintő bojkottlépésekkel is igyekezett nyomatékosítani. A palesztin menekült-kérdés megoldásához az EU a két fél mielőbbi megállapodását sürgeti.

Az „arab tavasz” időszakában a szubkomplexum belső dinamikáját jelentősen felerősítő szíriai válság során az EU kezdettől a damaszkuszi baaszista rendszer ellen harcoló ellenzékét támogatja. Sikerüket politikai, anyagi eszközökkel, a rezsimet korlátozó kiterjedt szankció-politikával igyekszik előmozdítani. A megoldást tekintve az EU is egyetért a „genfi formulával”, amely egy átmeneti időszak után demokratikus választással életre hívott, plurális rendszer megteremtését célozza.

A dinamika erősödése a földrajzi közelség, a stratégiai nyersanyagforrások miatt az EU számára különösen fontos Maghreb régióban, s az itteni szigetelőzőna több államában az elmúlt években a közösséget fokozott kihívás elé állította. A líbiai válság a NATO-kerekék között, több EU-állam közreműködésével adott katonai válasz rendszerváltáshoz vezetett az észak-afrikai országban. Az EU támogatását élvező, afrikai partnerek közreműködésével végrehajtott francia katonai lépések pedig megakadályozták a terrrorszervezetek és törzsi elmentétek által veszélyeztetett hatalmi status quo felborulását a Száhel-övezet több államában. Azonban a katonai dimenzió felértékelődése az EU részéről számos kérdést is támaszt a jövőre nézve.

Az Öböl régióban a posztthidegháborús korszakban lezajló háborús konfliktusokban Amerikával karöltve az Egyesült Királyság és több más EU-állam is részt vett. A közreműködő közösségi államok köre az afganisztáni és az iraki stabilizációs missziókban jelentősen kiszélesedett. Az EU, illetve három vezető állama, az Egyesült Királyság, Franciaország és Németország hosszú ideje fontos szerepet tölt be az egyik fő térségbeli feszültséggócot jelentő iráni nukleáris program korlátozásáról folytatott tárgyalásokon. A kiterjedt EU-szankcióknak is jelentős szerepük volt abban, hogy Teherán ismét tárgyalóasztalhoz kényszerült, s 2013 novemberében megszületett az iráni urándúsítás korlátozásáról szóló ideiglenes egyezmény

Oroszország

Moszkva a bipoláris korszakban vált a közel-keleti térség egyik meghatározó külső szereplőjévé. Az akkori Szovjetunió stratégiai prioritásaiban az élen a Levante, második helyen az Öböl szubkomplexum állt. Az Algériával és Líbiával kiépült kapcsolatok ellenére a Maghreb csak a harmadik helyen szerepelt.

A Földközi-tenger keleti medencéje, a Perzsa (Arab)-öböl térsége már a cári Oroszország terjeszkedési céljaiban is fontos szerepet játszott, a Szovjetunió pedig e téren „nagyot lépett előre”. Azonban a befolyási övezetek „stabilizálását” Moszkvának nem sikerült elérnie. A térvessztés az 1970-es években a Levante szubkomplexumban kezdődött azzal, hogy az arab–izraeli rendezési folyamat koordinálásában a Szovjetunió az Egyesült Államok mellett másodhegedűssé vált. A befolyását tovább gyengítette az Öböl régióban az iráni iszlám forradalom, a Moszkvával szorosabb kapcsolatot ápoló bagdadi vezetés és Washington közeledése az iraki–iráni háború időszakában, valamint az afganisztáni szovjet invázió. A Szovjetunió felbomlásának időszakára a tényleges befolyás már meglehetősen összezsugorodott.

A poszthidegháborús korszakban a nemzetközi szinten a Szovjetunió örökebe lépő, belső problémákkal, a csecsen válsággal küszködő Oroszország az 1990-es években a közel-keleti biztonsági komplexumban továbbra sem játszott fajsúlyos szerepet. A Levante régióban ezt tükrözték az 1991 őszen kezdődő közel-keleti bilaterális tárgyalások. Az ezt kiegészítő multilaterális fórumokon Oroszország aktívabb szerepet játszott, de ez a konzultációsorozat néhány év után kifulladásra jutott. Korábban Moszkvának a legszorosabb kapcsolata Damaszkusszal volt a szubkomplexumban, de az 1980-as évek második felében bekövetkező elhidegülést ebben a periódusban nem sikerült teljesen feloldani. Az Öböl régióban Moszkva Washingtonnal karöltve elítélte a Kuvait ellen végrehajtott iraki agressziót, cserébe az amerikai vezetés „lehetővé tette”, hogy Oroszország közreműködjön a közel-keleti békefolyamatban. A szubkomplexumban a legnagyobb „fegyvertény” a búseri atomerőmű építésének befejezéséről Iránnal 1995-ben aláírt egyezmény volt.

Az „elvesztegetett évtized után” a terrorizmus elleni háború kezdetétől az orosz politikát mindhárom szubkomplexumban fokozott aktivitás jellemezte. Az új moszkvai vezetés támogatta Washingtonnak a tálibok elleni katonai erőfeszítéseit, s a terrorizmus elleni fellépésben a két hatalom több alkalommal is kooperált egymással. A saját stratégiai szempontok érvényesítése különösen az iraki háború után került előtérbe, melyet Moszkva az ENSZ-felhatalmazás hiánya miatt ellenzett. Oroszország 2005-ben megfigyelői státuszt kapott az Iszlám Konferencia Szervezetében, ezt követően mindhárom szubkomplexumban látványos nyitást hajtott végre. Az együttműködési megállapodások Iránnal, Szíriával, Líbiával és Algériával a fegyverszállításra is kiterjedtek. Moszkva jelentős sikerként könyvelte el, hogy a Damaszkusszal való együttműködésben új fejezet kezdődött, mivel itt volt Tartus kikötője, Oroszország egyetlen térségbeli haditengerészeti bázisa. Az ismét felértékelődött Maghreb-kapcsolatokban stratégiaileg fontos szándékot jelzett a szénhidrogén-ágazatban történő kooperáció kiszélesítése, mely a Gazprom európai pozícióit is erősíthette. Oroszország megpróbált az Öböl menti olajmonarchiák fegyverpiacán pozíciókat szerezni, az olaj- és földgázágazatban sokrétűbb együttműködést kialakítani. E törekvések csak rész sikereket hoztak, azok a remények pedig, hogy a Gázexportáló Államok Fórumán keresztül sikerül az árképzést szorosabban koordinálni, gyorsan szertefoszlottak. Oroszországnak a palesztin nacionalisták által dominált Palesztin Nemzeti Hatósággal, illetve a mögötte álló PFSZ-el az 1990-es években is kiegyensúlyozott kapcsolatai voltak. Az orosz diplomácia váratlan sakkhúzása volt, hogy a 2006-os palesztinai választások után a nyugati államokban terrorszervezetnek tekintett Hamász delegációját hivatalosan is fogadták Moszkvában. Ez azonban nem vezetett az iszlamisztákkal való politikai kapcsolatok kiszélesítéséhez. Az orosz vezetés az Iránnal, Szíriával való

„high-tech” fegyverügyletek realizálásánál nem egyszer tekintettel volt Izrael aggodalmaira, mellyel a Szovjetunió utolsó napjaiban állították helyre a korábban megszakadt diplomáciai kapcsolatokat.

Az „arab tavasz” az orosz döntéshozókat is felkészületlenül érte. A megmozdulások kiváltotta politikai lavina Oroszország itteni pozícióira is hatást gyakorolt. Moszkvában attól is tartottak, hogy az eseményeknek potenciális kihatásuk lehet az ország muszlimok által lakott területeire nézve. Ezért főként a pozíciók védelmére rendezkedtek be, s a gyorsan változó helyzethez megpróbálták alkalmazkodni. Az ENSZ BT – Oroszország és Kína tartózkodása mellett elfogadott – 1973-as határozatát követő NATO-beavatkozás Líbiában, mely Kaddáfi bukásához vezetett, az itteni orosz érdekeltséget érzékenyen érintette. Moszkva számára itt nem maradt más, mint a gazdasági, diplomáciai „kármentesítés”. A térség jövőbeni hatalmi erőviszonyai szempontjából fő ütközőpontnak tekintett Szíriában Moszkva jelentős támogatást biztosít az Aszad-rezsimnek. Okulva a líbiai példából, a Biztonsági Tanácsban minden határozati javaslatot megvétőzott, amely a Damaszkusz elleni nemzetközi fellépést célozta. A tét Moszkva számára nagy: amennyiben a jelenlegi damaszkuszi hatalom összeomlik, akkor Oroszország befolyása ismét nagyban összezsugorodik a térségben. Aszad mögül csak akkor „hátrálnának ki”, ha a főbb stratégiai érdekeik biztosítását garantálva látnák. Oroszország számára egy újabb kérdőjel Irán, mely Aszad másik jelentős támasza. Ha Teherán és az Egyesült Államok közötti közeledés felgyorsul, akkor ez Moszkva szíriai és regionális hatalmi helyzetét ugyiszintén érzékenyen érintené.

Kína

Annak ellenére, hogy Kína már az 1950-es években több arab állammal diplomáciai kapcsolatokat létesített, közel-keleti „menetelése” ténylegesen csak három évtizeddel később kezdődött. A térség stratégiaiilag csak az ország nettó olajimportorré válása után, az 1990-es évek első felében értékelődött fel Peking számára. 2013-ban már a kínai kőolajimport több mint 50 százaléka a Közel-Keletről származott. Az előrejelzések szerint ez az arány 2020-ra már 70 százalékot fog kitenni. 2005–2009 között Kínának a térséggel való kereskedelmi forgalma 87 százalékkal növekedett. Az olaj- és földgázvásárlásokat Kína főképp fogyasztási cikkekkel, infrastrukturális beruházásokkal és fegyvereladásokkal ellentételezi. Dinamikusan fejlődő gazdasági, kereskedelmi kapcsolatai ellenére Peking egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy a térség politikai folyamatait, konfliktusait számottevően befolyásoló globális szereplő legyen.

Az 1990-es évektől a kínai diplomáciát mindhárom szubkomplexumban növekvő aktivitás jellemezte. Az Öböl régióban a legszorosabb kapcsolatok Iránnal, az Egyesült Arab Emírségekkel (EAE) és Szaúd-Arábiával jöttek létre. Az elmúlt évtizedben Peking lett Teherán egyik fő kereskedelmi partnere, olajimportjának mintegy 10 százaléka innen származott. Az iráni nukleáris program korlátozását célzó nemzetközi szankciókhoz Kína kényszeredetten, az érdekei szerint alkalmazkodott. A két ország közötti szoros kapcsolat egyben az Egyesült Államokkal szemben egy geostratégiai ellensúly megteremtésének a lehetőségét is magában hordozza. Az elmúlt években Peking lett az Iránnal rivális Szaúd-Arábia második legnagyobb

kereskedelmi partnere: olajimportjának körülbelül 20 százaléka a sivatagi királyságból érkezik. Noha a gazdasági, kulturális, katonai kooperációs kapcsolatok további jelentős felfutás előtt állnak, nem valószínű, hogy az együttműködés stratégiai partnerséggé válik. Az EAE főként azért szerepel a kiemelt partnerek között, mivel az ide érkező kínai exporttermékek 70 százalékát reexportálja.

A Levante szubkomplexumban az egyik fő partner Izrael, mellyel a diplomáciai kapcsolatok felvétele, 1992 óta a kereskedelmi forgalom volumene több mint a kétszázszorosára növekedett. Peking Izraelen keresztül olyan érzékeny technológiához is hozzájutott, amelyet a katonai fejlesztésnél is fel tudott használni. Az együttműködés további elmélyítése elé azonban jelentős akadályokat gördít, hogy Izrael Peking legnagyobb ellenfelének, Washingtonnak a stratégiai szövetségese, továbbá az, hogy Kína szoros kapcsolatot ápol Iránnal, Izrael legfőbb térségbeli ellenlásásával. Peking nem játszik fajsúlyos szerepet az arab–izraeli rendezésben, az ENSZ fórumain általában az arab álláspontot támogatja. A szubkomplexum államai közül Kína elsőként Egyiptommal létesített diplomáciai kapcsolatokat. Az 1956 tavaszán tett lépésnek annak idején nagy volt a politikai jelentősége. A politikai együttműködés fokozatos kiszélesedésére azonban csak a poszthidegháborús korszakban került sor. E periódusban lett Egyiptom a kínai fegyverek legnagyobb afrikai vásárlója, az országba irányuló export tekintetében Peking 2011-re az Egyesült Államok elé került.

A Maghreb szubkomplexumban Kínának Marokkóval és Algériával az 1950-es évekre visszanyúló kapcsolatai vannak. Peking Algériából és Líbiából olajat importált, az ágazatban számottevőbb invesztálást csak az előbbiben hajtott végre. Kínának az említett három Maghreb-államban szintén jelentős infrastrukturális beruházásai voltak. Az elmúlt évtizedek során Peking Marokkóval és Algériával sokrétű politikai együttműködést alakított ki.

Az „arab tavasz” Kínát is felkészületlenül érte, s aggodalommal töltötte el őket, hogy a megmozdulások milyen hatással lesznek az itteni érdekeltségeikre, a Kínában élő muszlim népességre. Peking eleinte a kivárás álláspontjára helyezkedett, s az ENSZ BT említett 1973-as határozatának elfogadásakor tartózkodott. A Kaddáfival való – igaz, eléggé ellentmondásos – korábbi együttműködés és az ENSZ-beli kínai álláspont a líbiai ellenzékkal való viszonyt kiélezte. Peking az országban tartózkodó több tízezer kínai evakuálására kényszerült, s a rezsimváltás miatt a kínai cégeket több tíz milliárd dolláros veszteség érte. A líbiai példából okulva a szíriai rezsim elleni nemzetközi fellépést lehetővé tevő határozati javaslatokat az ENSZ-ben Peking megvétózta. Úgy vélték, hogy az „ENSZ-mechanizmuson” keresztül a nyugati stratégiai szempontok érvényesülnek, ami veszélyes az érdekeikre nézve. Az iszlamista politikai erők térnyerését a pekingi vezetők egy ideig tartós tendenciának vélték. Ezért Egyiptomban és Tunéziában keresték is az együttműködést az új hatalmi tényezőkkel. Megelégedéssel töltötte el őket, hogy a Muszlim Testvérek soraiból származó új egyiptomi elnöknek az első térségen kívüli hivatalos látogatása nem Washingtonba, hanem Pekingbe vezetett. Mohamed Murszi puccsal történő eltávolítása, a Muszlim Testvérek térségbeli viszszerződikése nyomán új helyzet alakult ki, melyhez Peking igyekezett gyorsan alkalmazkodni.

Főbb regionális hatalmi tényezők

Izrael

Izrael az RSC legerősebb gazdasági és katonai hatalma. Regionális beágyazottsága azonban ezzel nincs szinkronban. A közel-keleti konfliktus miatt a térségben mindössze Egyiptommal és Jordániával van diplomáciai kapcsolata.

Az izraeli nemzetbiztonsági stratégia kiindulópontja, hogy egy vesztes háború az állam létét kérdőjelezné meg. Az ennek megakadályozását szolgáló háromlépcsős stratégia részei a hatékony elrettentés, a stratégiai megelőzés, s háború esetén a gyors döntés elérése. Az első elem egyik legfontosabb eszköze a nukleáris elrettentés. Jelenleg Izrael a térség egyetlen állama, mely nukleáris fegyverrel rendelkezik. Igaz, ezt hivatalosan nem ismerik el, de nem is cáfolják. Izrael nem csatlakozott az atomsorompó-egyezményhez, s nem ratifikálta az átfogó atomcsendszerződést. A mindenkorai kormánypolitika egyik fő törekvése volt annak megakadályozása, hogy az ország szűkebb vagy tágabb biztonsági környezetében valamely hatalom nukleáris fegyvert fejlesszen ki. A potenciális veszély elhárítását célzó preventív stratégia jegyében ezt a célt szolgálta a Bagdad mellett épülő iraki reaktor 1981. júniusi lerombolása és az állítólagos szíriai nukleáris létesítmény ellen 2007 szeptemberében végrehajtott légicsapás. A stratégiai megelőzés keretében a közvetlen veszély elhárítását szolgáló „pre-emptive” csapás leglátványosabb alkalmazására az 1967-es háború esetében került sor. Izrael a nukleáris programja miatt jelenleg a legnagyobb ellenfélnek Iránt tekinti, s egy preventív csapás végrehajtását régóta lebegteti.

A legerősebb arab állammal, Egyiptommal 1979-ben aláírt békeszerződés nyomán a konvencionális háborúk lehetősége jelentősen csökkent. A nem konvencionális hadviselési körbe tartozó alacsony intenzitású konfliktusok jelentősége azonban az 1987 végén kirobbant első palesztin felkelés (intifáda) nyomán nagymértékben növekedett. A több éven át tartó összetűzésekkel az események súlypontja az ország által ellenőrzött területen belülre került. Az izraeli vezetés számára mind egyértelműbbé vált, hogy a válságot pusztán katonai eszközökkel nem lehet kezelni, s politikai megoldást kell találni. Az ennek eredményeként megszülető autonómiaegyezmények azonban a palesztinoknak valódi államiságot, az izraelieknek pedig biztonságot nem hoztak. A második intifáda kirobbanása után az izraeli hadsereg bevonult az autonóm területre, s az államiság ügyét a palesztin autonóm régió korábban említett kettészakadása még inkább visszavetette.

Az „arab tavasz” az izraeli vezetést váratlanul érte, hivatalos tényezők eleinte a kivárás álláspontjára helyezkedtek. A biztonságpolitikai elemzők figyelme elsősorban az egyiptomi eseményekre irányult: naivnak tartották azokat a nyugati várakozásokat, hogy a posztmubárai időszak a demokráciába történő átmenetet eredményezheti. Legfőképp amiatt aggódtak, hogy a kairói őrsváltás az Egyesült Államok, Izrael és Egyiptom közreműködésével a hidegháborús korban kialakult „biztonsági partneri háromszög” jövőjét is megkérdőjelezheti. A déli stratégiai pozíciók változását még összetettebbé tette, hogy az Egyesült Államok, Izrael és Törökország közreműködésével a poszthidegháborús korban létrejött másik „biztonsági partneri háromszög” Ankara és Jeruzsálem viszonyának elhidegülése miatt már korábban meggyengült. Ennek a stratégiai együttműködésnek az elhalványulása az Irán, Szíria és a libanoni Hezbollah által alkotott Izrael-ellenes radikális tengelyt erősítette.

Az „arab tavasz” időszakában a Muszlim Testvérek politikai térnyerésében több biztonságpolitikai szakértő súlyos veszélyt látott az egész térség jövőjére nézve. Az iszlamista egyiptomi elnök puccsal történő eltávolítását, a szerveződés térségbeli visszaszorítását, az Iránnal szemben álló szunnita tengely létrejöttét Izraelben meglepedéssel fogadták. A fordulat következtében a Gázai övezetet uraló, a Muszlim Testvérekhez tartozó Hamász is nehéz helyzetbe került. Mindez Izrael déli stratégiai pozícióit jelentősen javította.

Izrael számára a 2011 tavaszán kezdődő szíriai eseményeknek az egyiptomitól eltérő volt a jelentősége. Az 1990-es évektől tett számos kísérlet ellenére a két ország nem jutott el a békeszerződésig. A szíriai válság kapcsán a folyamatok kifutásának megítélése eléggé összetett volt. Az egyik oldalon állt az a tény, hogy az izraeli–szíriai fegyverszüneti vonal évtizedeken át viszonylag csendes volt. Az alavita hatalmi elit által irányított damaszkuszi rezsim politikai lépései Izrael számára kiszámíthatóak voltak. Ezt azonban felülírta, hogy Szíria szoros stratégiai szövetségben áll Izrael legfőbb regionális ellenfelével, Iránnal. Több elemző 2012-ben még azzal számolt, hogy az Aszad-klán bukásával Szíria regionális pozíciója meggyendül, s az ország a jelenlegi határok között egy decentralizált entitássá válik. 2013 őszén már olyan értékelések is elhangzottak, hogy Szíria „már csak a térképen létezik”, az állam gyakorlatilag összeomlott, Aszad maradék hatalma már csak szektáriánus bázisra alapozódik.

Palesztin relációban az izraeli rendezési stratégia az amerikaival ellenkezőleg a „*bottom-up*” stratégiát követte, azaz először a részletekről történő megegyezés, majd utána az átfogó megállapodás. A palesztin ENSZ-felvételi kérelmet, az államiság illetén való elfogadását Washingtonnal karöltve Jeruzsálemben élesen elleneztek. A megszállt területeken a településpolitika a nemzetközi tiltakozás ellenére tovább folytatódott. A palesztin kérdésben a továbblépést izraeli részről leginkább biztonsági kérdésektől, ezen belül is főképp az iráni nukleáris veszély eliminálásától teszik függővé.

Irán

Irán a poszthidegháborús korszakban az RSC egyik fontos hatalmi tényezőjévé vált. Az Öböl régió mellett a Levante szubkomplexumban is fajsúlyos pozíciókkal rendelkezik: közvetlen és közvetett stratégiai ellenőrzése a Hormuzi-szoros keleti sávjától ív alakban a Földközi-tengerig terjed. Teherán a legnyugatibb védvonalának Libanon déli, Izraellel határos régióját tekinti. A „síita nagyhatalomnak” jelentős stratégiai mélységet biztosító északi sáv központi magja Szíria. Teherán az iraki–iráni háború kirobbanásától kezdve ápolt szorosabb kapcsolatot Damaszkusszal. A síita irányzathoz tartozó alavita kisebbség által dominált Szíria és Irán között a stratégiai együttműködés magasabb szintre emelése az Irak elleni amerikai háborút követő években ment függőbe.

Az iráni államalakulatok politikai befolyása a levantei régióban a korai történelmi idők óta nem volt olyan jelentős, mint amilyenén az elmúlt negyedszázadban vált. A teokratikus rezsim megerősödéséhez az Egyesült Államok által elindított terrorizmus elleni háború is hozzájárult, mivel az afganisztáni és iraki rendszerek megdöntésével Washington egyúttal Teherán két szunnita riválisát is eltávolította. Szaddám Huszein (1937–2006) bukását követően Irán befolyása a síita politikai erők által uralt Irakban jelentősen megerősödött. Irán

regionális expanziójának költségei azonban az országgal szemben a nukleáris programja miatt 2006-tól életbe léptetett ENSZ-, EU- és újabb amerikai szankciók miatt mind nagyobb terhet róttak az államháztartásra. Az olajexportból származó bevételkiesés 2011-ben például 95 milliárd dollárt tett ki. A kitermelés 2013-ban a korábbi 2,2 millióról napi 700 ezer barrelre esett vissza.

Az „arab tavasz” időszakában az iráni politikát a gyakori heves retorika ellenére óvatosság, a változó realitásokhoz való alkalmazkodás jellemezte. A síita többségű Bahrein esetében például a Rijáddal való kényes viszony miatt Irán nem állt egyértelműen a szunnita monarchia ellen tüntető ellenzék mögé, igaz, a kicsiny szigetország szaúdi megszállását hivatalosan elítélte. A stratégiaileg fontos Szíriában 2011 márciusában kirobbant megmozdulások azonban Teheránban más megítélés alá estek. Úgy vélték, hogy a nyugati államok és térségbeli szövetségeseik a szíriai rendszer megdöntésével Irán regionális befolyását akarják aláásni. Támogatták a damaszkuszi kormánynak a tüntetők elleni fellépését, ezzel párhuzamosan reformot, a hatalom és az ellenzék közötti párbeszédet sürgettek. Ez utóbbiakkal Teherán is kontaktust teremtett, de a párbeszéd hamar megszakadt, mivel az ellenzék az Iránnal való különleges kapcsolatokat át akarta értékelni, s az arab, ezen belül elsősorban az Öböl menti országokkal való együttműködést kívánta erősíteni.

A fegyveres összetűzések 2012 elejétől kiterjedtebbé váltak, „a rendezett átmenetet” célzó nemzetközi erőfeszítések zsákutcába jutottak. Szíria a regionális hatalmi status quo átalakításáért vívott harc középpontjává vált. Teherán Damaszkuszt mind kiterjedtebb támogatásban részesítette. A 2012 őszén nyilvánosságra került iráni rendezési javaslatok a regionális erőegyensúly, illetve Teherán szíriai stratégiai érdekei megőrzésének szükségességéből indultak ki. A terv megfelelő feltételek esetén nem zárta ki Aszad elnök távozásának lehetőségét, de fontosnak tartotta a rendszere fennmaradását. A 2014 márciusában napvilágra került négy pontos rendezési terv már nem szólt Aszad távozásáról, helyette annak elfogadását sürgette, hogy az országban terrorizmus elleni harc folyik, s a megoldást a szemben álló felek szíriai politikai tárgyalásaitól várta.

A terv már a 2013 júniusában elnökké választott reformpárti Haszan Rohani időszakában született, aki egyik fő feladatának az Irán nukleáris programjáról való tárgyalást és az országgal szemben érvényben lévő szankciók enyhítését, eltörlését tekintette. A nyitás politikájának első eredménye a P5+1 csoport és Irán képviselői között 2013 novemberében megszületett genfi megállapodás volt. Ennek a bevezetője leszögezte, hogy a cél egy átfogó egyezmény kimunkálása, mely biztosítja, hogy az iráni nukleáris program békés célú legyen. Irán megerősítette, hogy nem áll szándékában nukleáris fegyver előállítására. Teherán vállalta, hogy a hat hónapra szóló egyezmény során visszafogja nukleáris programját, cserébe szankciók enyhítése révén bizonyos bevételhez juthat.

Dzsavád Zarif iráni külügyminiszter a *Foreign Affairs* 2014. május–júniusi számában megjelent írásában az iráni „nukleáris krízist” kreáltnak, s ebből adódóan kezelhető problémának nevezte. Hangsúlyozta, hogy országa nyitott az Egyesült Államokkal és a többi nyugati állammal való kapcsolatok javítására. Azt is hozzátette azonban, hogy ezeknek az államoknak is tudomásul kell venniük, hogy Irán „kiemelkedő” szerepet játszik nemcsak a Közel-Keleten, „hanem azon túl is”, s respektálniuk kell országa nemzeti és biztonsági érdekeit.

Irán az Öböl-térség legerősebb hadseregével rendelkezik, aktív állománya több mint 500 ezer főt tesz ki (2010). Ebből 350 ezer a szárazföldi erők, 125 ezer a Forradalmi Gárda, 30 ezer a légierő, 18 ezer fő a haditengerészet kötelékében szolgál. A paramilitáris erők létszáma 40 ezer körül mozog. Különleges szerepe van a Forradalmi Gárdának, amelynek a legfőbb feladata a rendszer fennmaradásának biztosítása. A szervezetnek jelentős gazdasági érdekeltiségei is vannak. Teherán a legnagyobb ellenségnek az Egyesült Államokat tekinti, a stratégiai tervezők a doktrinális inspirációt főként Kínától, Észak-Koreától merítik. Teherán a katonai erők elhelyezését fokozott mértékben decentralizálta, s aszimmetrikus kapacitását jelentősen erősítette. A katonai doktrína a konvencionális, a speciális és a gerilla hadműveletek kombinációjára épül. A stratégiai tervezés nagy hangsúlyt helyez a gyorsan mozgó különleges egységek, s a ballisztikusrakéta-fejlesztés erősítésére.

Egyiptom

A geostratégiaiilag fontos helyen, Afrika és Ázsia találkozási pontján fekvő Egyiptom az arab világ legnépesebb és legnagyobb kulturális kisugárzású állama. Stratégiai jelentőségét nagyban növelik a Földközi-tengert a Vörös-tengerrel összekötő Szezei-csatorna, s a katonai szempontból fontos légifolyosók. Kairó befolyása a pánarab nacionalizmus rohamos térhódításának időszakában, az 1950–1960-as években a Levante szubkomplexum mellett a két másik régióban is számottevő volt. E periódusban Egyiptom az el nem kötelezett országok tömbjének egyik vezető állama volt. Az arab tömegek szemében karizmatikus tekintélyű egyiptomi elnök, Gamal Abdel Nasser 1970-ben bekövetkező halála után az ország befolyása gyengült az arab térségben.

A globális szereplők közül Egyiptom először a Szovjetunióval, majd az 1970-es évektől az Egyesült Államokkal alakított ki sokrétű, a katonai szférát is magában foglaló együttműködést. Washington jelentős szerepet játszott az egyiptomi–izraeli békeszerződés megszületésében. Ezt követően Kairó az Egyesült Államoktól 2013-ig körülbelül évi két milliárd dolláros támogatásban részesült, melynek katonai része 1987-től 1,3 milliárd dollárt tett ki. Az 1952-es hatalomátvétel óta a hadsereg fontos tényező az egyiptomi politikai és gazdasági életben. Az „arab tavasz” időszakáig hivatalban volt három köztársasági elnök mindegyike a hadseregből került a politikai pályára.

A regionális hatalmi politikát tekintve Egyiptom a poszthidegháborús korszakban Izraelhez hasonlóan érdekelt volt az iráni expanzív törekvések visszaszorításában, továbbá aktív szerepet vállalt az izraeli–palesztin rendezési tárgyalások előmozdításában és az e relációban jelentkező válsághelyzetek kezelésében. Hoszni Mubárak egyiptomi elnök ugyanakkor helytelenítette az Egyesült Államok 2003-as iraki invázióját. Az egyiptomi belpolitikát érintő amerikai bírálatok a Bush-korszakban Washington és Kairó viszonyában huzamosabb ideig tartó feszültséghez vezettek.

Az „arab tavasz” tiltakozó megmozdulásai hatására a hadsereg vezetői 2011 februárjában a közel három évtizede hivatalban lévő Mubárakot eltávolították a hatalomból. A tábornokok úgy vélték, hogy a korábbi autoritárius struktúra politikai játéktérének kiszélesítésével, a hadsereg privilégiumainak alkotmányos rögzítésével a politikai befolyá-

sukat meg tudják őrizni. A hadsereg mellett a legszervezettebb erőt a Muszlim Testvérek alkották, akik más iszlamista csoportokkal együtt a 2011 novemberében kezdődő maratoni parlamenti választásokon látványos győzelmet arattak. Ez jelentős lépés volt kezdettől hangoztatott fontos céljuk, a parlamenti erőviszonyokat tükröző alkotmányozó nemzeti-gyűlés megalakításához. A katonák, a velük közös nevezőre került szekuláris csoportosulások és vallási tényezők ezt a hatályos alkotmányos keretek adta lehetőségek, s végső esetben a hadsereg beavatkozása révén akarták megakadályozni. A Legfelsőbb Alkotmánybíróság 2012 júniusában feloszlatta a parlamentet, a törvényhozó hatalmat átmenetileg az addigi legfőbb hatalmi tényezőnek, a Fegyveres Erők Legfelső Tanácsának biztosította. Mindez az elnökválasztások második fordulójának előestéjén történt. Magát a voksolást a hadseregből jött jelölttel szemben a Muszlim Testvérek által támogatott Mohamed Murszi nyerte meg.

Egyiptom első szabadon választott elnöke eltávolításáig eltelt egy esztendő során az országban kettős hatalom jött létre. Ez idő alatt az iszlamisták jelentős erőfeszítést tettek a politikai-gazdasági pozícióik kiszélesítésére. Murszi a 2012. novemberi alkotmányos deklarációjában az elnöki működésének kezdetétől hozott rendelkezéseit az új parlament megalakulásáig jogilag támadhatatlannak nyilvánította. Decemberben sor került az új alkotmány elfogadására.

A néhány hónap alatt foganatosított lépésekből világosan kitűnt, hogy az iszlamisták célja a hatalmi monopólium hosszú távú megalapozása. E tekintetben nem különböztek a monarchiát annak idején megdöntő nacionalista katonatisztektől. Törekvések azonban három – a hadsereg, az államapparátus és a halmozódó gazdasági-szociális problémák alkotta – nehezen áttörhető falba ütköztek. Néhány korábbi vezetőjének eltávolítása ellenére a hadseregnek sikerült a privilégiumait megőriznie, de több jele volt annak, hogy a Muszlim Testvérek a rivális pólust az ellenőrzésük alá akarják vonni. A következő év nyarára az elégedetlenség fokozódott: az elnök hivatalba lépésének első évfordulóján, június 30-án több mint egymillió ember követelte a távozását. Az Abdul Fattah al-Szisi tábornok, hadügyminiszter irányítása alatt álló hadsereg végül is 2013. július 3-án puccsal távolította el őt a tisztségéből, s ezzel egy újabb átmeneti hatalom jött létre.

Egyiptom az arab világ legnagyobb, legütőképesebb hadseregével rendelkezik. Aktív állományába 468 ezer fő tartozik (2010). Ebből 340 ezer a szárazföldi erők, 110 ezer a légierő és a légvédelem, s közel 19 ezer fő a haditengerészet kötelékében szolgál. A paramilitáris erők létszáma közel 400 ezer fő körül mozog. Murszi eltávolítása után a hadsereg fő feladatának a belső stabilitás megerősítését, az elmúlt években a Sínai-félszigeten keletkezett biztonsági vákuum megszüntetését tekinti. Egyiptom Teherán nukleáris programját, expanzív törekvéseit az Öböl és a Levante szubkomplexumban továbbra is komoly biztonsági kihívásnak tartja. Úgy szintén a veszélyforrások között szerepelnek az izraeli hatalmi ambíciók, valamint a Gázai övezet, illetve a palesztin kérdés megoldatlansága. A Washingtonnal kialakult vita miatt Egyiptom 2014 márciusában szaúdi támogatással orosz fegyvereket vásárolt.

Szaúd-Arábia

Az Arab-félsziget legnagyobb államának stratégiai jelentőségét elsősorban az olajforrásokban való gazdagsága adja. Az ismert készletei és exportmutatói alapján a nemzetközi rangsor élén álló ország (2012) az OPEC-ben is meghatározó szerepet játszik. Az Ibn Szaúd (1880–1953) által 1932-ben létrehozott Szaúd-Arábiai Királyságban van az iszlám két szent helye, Mekka és Medina. A vahhábita királyság az elmúlt évtizedekben politikailag is az iszlám világ egyik vezető hatalmává vált. Sokasodó olajbevételei mellett ezt elősegítette a nacionalista ideológiára támaszkodó rivális arab államok meggyengülése és a vezető nyugati államokkal, közülük is elsősorban az Egyesült Államokkal kialakított szoros kapcsolata. Szaúd-Arábia vezető szerepet játszott 1969-ben az Iszlám Konferencia Szervezetének létrehozásában, melynek titkárságát Dzsiddában állították fel.

Az RSC-ben Szaúd-Arábia a politikai kapcsolatait az Öböl mellett főképp Levante szubkomplexumban próbálta erősíteni. Kuvait iraki lerohanása, az ezt követő öbölháború a királyságot anyagilag súlyosan érintette. A nagyszámú, más vallású katonának „az iszlám szent földjén” való megjelenése a belső elégedetlenséget felerősítette. A szaúdi származású Oszama bin Laden vezette al-Káida terrorakciói, köztük a vízvázasztónak tekintett, s főként szaúdi állampolgárok által végrehajtott 2001. szeptember 11-i merénylet Washington és Rijád viszonyát egy időre kiélezte. Szaúd-Arábia számára azonban a legnagyobb kihívást a Ruhollah Khomeini ajatollah (1902–1989) vezette iráni iszlám forradalom győzelme, s ennek nyomán Rijád és Teherán fokozódó szembenállása jelentette. A „khomeinizmus exportjától” való félelem jelentős szerepet játszott abban, hogy az olajmonarchiák a katonai, politikai koordináció céljából 1981 májusában létrehozták az Öböl-menti Arab Államok Együttműködési Tanácsát (*röviden Gulf Cooperation Council – GCC*).

A szunnita és síita ellentét az „arab tavasz” időszakának is egyik fő regionális ellentétforrásává vált. A térségben jelentkező politikai földcsuszamlás a szaúdi vezetést is váratlanul érte. Egy esetleges belső tiltakozást életszínvonal-javító intézkedésekkel próbáltak megelőzni. 2011 márciusában Szaúd-Arábia és az EAE csapatokat küldött Bahreinba a szunnita kisebbségből származó dinasztia hatalmának megmentésére. A síita politikai erők megmozdulásai mögött a szaúdiak Irán kezét látták.

A térségbeli átalakulási folyamat során az Egyesült Államok és Szaúd-Arábia érdekei között a szakadék egyre mélyült. Abdalláh király élesen támadta Washingtont, hogy kihátrált a vele évtizedekig együttműködő Hoszni Mubárak mögül. Nehezményezte, hogy Obama nem támogatta egyértelműen a bahreini beavatkozást, továbbá azt, hogy az Egyesült Államok együttműködik az általuk ellenségnek tartott Muszlim Testvérekkel. Rijádban értetlenséget keltett, hogy Washington nem nyújt megfelelő támogatást a szíriai ellenzéknek, s a 2013. augusztusi vegyifegyver-támadás után végül elállt a szíriai kormányerők ellen kilátásba helyezett katonai fellépéstől. Szaúd-Arábia nem támogatta az iráni nukleáris programról aláírt genfi megállapodást, s tart egy esetleges amerikai–iráni megegyezéstől. Rijád kezdeményező szerepet játszott abban a folyamatban, mely a Muszlim Testvérek háttérbe szorításához és egy szunnita országokból álló tengely kialakulásához vezetett a térségben.

A szaúdi fegyveres erők létszáma közel 250 ezer főt tesz ki (2010). Ennek két fő pillérét a törzsi bázisra épülő Nemzeti Gárda és a szárazföldi haderő alkotja. A körülbelül

100 ezer főből álló Nemzeti Gárda fő feladata az uralkodócsalád védelme és a 75 ezer fős szárazföldi hadsereg befolyásának ellensúlyozása. A légierő és légvédelem közel 40, a haditengerészet 13-14 ezer, az ipari létesítményeket biztosító erők létszáma 9 ezer főt tesz ki. Az Arab-félsziget 80 százalékát magában foglaló, a Vörös-tenger és a Perzsa (Arab)-öböl között elterülő hatalmas ország védelmének biztosítása nagyon összetett feladat. A potenciális veszélyforrások között a legnagyobbnak a keleti, azaz az iráni oldalról jelentkező biztonsági kihívást tartják. Ennek ellensúlyozására a saját fegyveres erők fejlesztése mellett szorgalmazzák a GCC-országok közötti katonai együttműködés erősítését, amely eddig nem váltotta be a korábbi reményeket. Rijád számára nagy dilemmát jelent, hogy az iráni nukleáris programra milyen választ adjanak. A jelek egyelőre arra utalnak, hogy a viták ellenére az amerikai védőernyőre fognak támaszkodni. Az Egyesült Államok jelenleg 35 ezer főt állomásoztat a térségben, s Bahreinben van az 1995-ben ismét felállított ötödik amerikai flotta regionális központja.

Összegzés, kitekintés

Az MENA-régióban az „arab tavasz” kezdetétől végbemenő folyamatok egy szélesebb történelmi dimenzióhoz, a globalizáció múlt század utolsó évtizedeitől tapasztalható felgyorsulásához és annak nagy horderejű következményeihez kapcsolódnak. Az átalakulás első fázisában a nemzetközi viszonyokat alapvetően érintő változások közé tartozott a szovjet birodalom összeomlása, s ennek nyomán az 1990-es évektől Európában végbement átalakulás. A második fázis fő színtere a stratégiailag fontos MENA-térség. Az itteni átalakulást elindító válságtényezők között egyebek mellett a terrorizmus elleni háború kihatásai és a szociális helyzetet még inkább kiélező 2008-ban kezdődő globális pénzügyi válság szerepelt. A politikai rengéshullámok a Száhel-övezet több államát is elérték. E térség keleti felén, Szudánban a régóta meglévő törésvonalak épp az „arab tavasz” időszakában, 2012 nyarán vezettek az olajban gazdag déli országrész kiválásához. Az övezet nyugati részén, a szigetelőzónában úgyszintén ebben a periódusban vált kritikussá a mali válság.

A regionális biztonsági komplexumon belül több éve zajló átalakulás az eddigi poszt-koloniális status quót valószínűleg nem hagyja érintetlenül. A fragmentálódás veszélyének leginkább kitett országok közé tartozik a hatalmi és szektáriánus konfrontáció epicentrumát képező Szíria, továbbá Libanon, Irak, Líbia, valamint a hidegháború utáni korszak hajnalán egyesült Jemen. Nem kizárt, hogy az említett államokban vagy egy részükben az eddigi struktúra egy „*soft partition*” következtében egyfajta konföderációvá alakul át, vagy több politikai entitásra esik szét. Az erőteljes amerikai diplomáciai nyomás hatására a jelenleg folyó rendezési erőfeszítések kudarca esetén a lavina a palesztin autonóm területeket is ismét elérheti: a 2007-es szakadás után a fragmentálódás Ciszjordániában folytatódhat. A közel-keleti békefolyamat eddigi zsákutcái, az izraeli kolonizáció és a belső ellentétek nyomán az itteni autonóm területet kormányzó Palesztin Autonóm Hatóság összeomolhat. A romjain, izraeli biztonsági gyűrűben, egymástól független, vagy laza kapcsolatban álló palesztin enklávék, „emirátusok” jöhetnek létre. A térség több államában felgyorsult bomlási folyamat felértékelí a helyi hatalmasságok szerepét, illetve növeli annak lehetőségét – miként ezt Szíria esete is jól

példázza –, hogy egyes régiók hosszabb-rövidebb időre szélsőséges szerveződések ellenőrzése alá kerülhetnek.

A térségbeli átrendeződés olyan időszakban megy végbe, amikor az itteni folyamatokra hatást gyakorló külső hatalmi tényezők befolyása gyengült. A világ legerősebb államának, az Egyesült Államoknak a törekvései egy közel-keleti Pax Americana megteremtésére az elmúlt évtizedben zsákutcába jutottak. Az Európai Unió és a NATO stratégiai szándékai a Mediterrán régió déli és keleti részén lévő államokkal egy „*light integration*” kialakítására, s ezen keresztül a befolyás kiterjesztésére, a térségbeli biztonsági környezet stabilizálására felemás eredményt hoztak.

Több szakértő szerint az Egyesült Államok az elkövetkezendő években várhatóan még inkább Ázsia más régiói felé fordul, s tovább mérsékli a közvetlen szerepvállalását a térségben. John Kerry amerikai külügyminiszter az idei davosi világgazdasági fórumon ezt cáfolta, de hangsúlyozta a partnerség fontosságát, mondván, nem akarnak olyan látszatot keltetni, hogy az itteni problémákat egyedül is meg tudják oldani. Más szóval Amerika továbbra is fontos szereplő kíván lenni a térségben, de a „*leading from behind*” stratégia keretében nagyobb mértékben fog támaszkodni főbb NATO-partnereire, s egyes közel-keleti szövetségeire. Az amerikai diplomácia vezetője a térséggel kapcsolatban három fő prioritást jelölt meg: az energiaforrásokhoz való hozzáférés biztosítását, a terrorista hálózatok felszámolását, s a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozását. Beszédében Kerry egy új térségbeli hatalmi rend kialakulásának lehetőségére is utalt, amelynek Irán is egyik fontos tényezője lehet, amennyiben sikerül eloszlatnia a nemzetközi közösségnek a nukleáris programjával kapcsolatos aggodalmait. Azaz az Egyesült Államok nem zárkózik el egy Iránnal létrehozandó stratégiai *détente* lehetőségétől. Ennek esetleges létrejötte azt jelentheti, hogy Washington elfogadja: a „síita nagyhatalom” fajsúlyos tényező a térségben. A szíriai rendezés napirendre kerülésekor ez azt is jelentheti, hogy az Egyesült Államok nem utasítja el, hogy egy új hatalmi konstelláció létrejöttékor Teherán stratégiai kompenzációt kapjon. Ez az orosz–iráni kapcsolatok gyengülését is magával hozhatja, aminek hatása lehet Moszkva térségbeli befolyására.

Még nem látni, hogy a fordulatra a Szaúd-Arábia, Kuvait, Bahrein, EAE, Egyiptom, Jordánia közreműködésével létrejött „szunnita tengely” – melyet közvetve Izrael is támogat – tartós vagy átmeneti szembenállással, vagy az új helyzethez történő alkalmazkodással fog reagálni. Nagy kérdés, hogy a jelenlegi szaúdi uralkodó távozása után utóda milyen politikát fog követni. A tengely több államában a belpolitikai helyzet instabil, érvényes ez főleg Egyiptomra, de a nyugtalanság az Öböl-térségben is jelentősebbé válhat. Az egyiptomi Muszlim Testvérek „lefejezése” valószínűleg nem jelenti azt, hogy a jelentős társadalmi beágyazottsággal rendelkező szervezet befolyását sikerült felszámolni. A ki kit győz le kérdése még egyáltalán nem dőlt el Egyiptomban. Nem kizárt, hogy a Muszlim Testvérek regionális háttérbe szorulása átmeneti tényező.

Az Öböl-térség olajtermelői az elkövetkezendő években még inkább a kelet-ázsiai felvevőpiacok felé fognak fordulni. Az itteni országokból származó importra az Egyesült Államok egyre kevésbé lesz ráutalva. A világ gazdaság normál működésének szavatolása érdekében azonban katonai jelenlétét a Perzsa (Arab)-öbölben, illetve a szubkomplexum több államá-

ban továbbra is fenn fogja tartani. A GCC-államok a viták ellenére érdekeltek az amerikai katonai jelenlét fenntartásában.

A regionális biztonsági komplexumban az „új rend” kialakulása még akár évekig elhúzódhat. A belső dinamika ezen időszak alatt várhatóan tovább növekszik, a külső ráhatás főként a Maghreb szubkomplexumban és az ehhez kapcsolódó szigetelőzónában tovább erősödhet. A folyamatokat befolyásolhatja az átalakulás harmadik szakasza, a posztszovjet térségben jelentkező válság.

A közel-keleti és észak-afrikai regionális biztonsági komplexum (20 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ⁵				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Közel-keleti RSC	11 238 328	272	301	346	389	864	1 107	1 579	2 045	67 223	73 556	114 528	113 459
Szúd-Árabbia	2 149 690	18,1	19,6	25,3	28,2	225	246	346	497	22 067	24 805	39 294	54 218
Irán	1 648 195	59,6	64,8	70,9	76,4	123	150	218	267	2 434	6 713	16 384	9 473
Egyesült Arab Emírátsok	75 150	2,2	2,8	4,8	9,2	85	124	198	221	na.	7 356	9 238	18 898
Iszrael	20 770	5,3	6,1	7,0	7,9	79	110	141	178	14 130	13 877	16 940	15 536
Egyiptom	1 001 449	60,2	65,0	72,9	80,7	54	74	100	132	4 410	4 175	5 050	4 175
Algéria	2 381 741	28,7	31,2	34,5	38,4	67	77	104	122	1 281	2 482	3 847	9 104
Katar	10 360	0,4	0,5	0,9	2,0	17	27	56	122	na.	na.	1 320	na.
Kuvait	17 818	1,6	1,8	2,4	3,2	34	52	86	95	11 582	3 830	4 999	5 945
Marokkó	446 550	26,4	28,3	30,3	32,5	37	45	64	81	2 014	1 758	2 528	3 582
...													

6. A DÉL-ÁZSIAI REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

(Háda Béla)

Dél-Ázsia térségének általános jellemzői

Dél-Ázsiát északról a Himalája, délről az Indiai-óceán, nyugatról a Szulejmán-hegység, keletről pedig a Brahmaputra folyam völgye határolják. E világrészt hagyományos történeti-földrajzi meghatározása szerint az indiai szubkontinens fedi le.

Az itt élő népek társadalmi és kulturális fejlődését közös, kifejezetten erre a térségre jellemző hatások együttese formálta, melyek közül történelmileg a legkésőbb érvényesülő, ugyanakkor máig meghatározó elem a brit gyarmati függőség és annak hagyatéka volt. A gyarmati rendszer felszámolása és a független államok (zömmel 1947–1948-ban bekövetkező, de a Maldív-szigetek esetében 1965-ig, Bangladesében pedig 1971-ig húzódó) megalakulása formálta Dél-Ázsia mai politikai látképét. *Napjainkban a területen hét ország: Pakisztán, India, Nepál, Banglades, Bhután, valamint két szigetállam, Sri Lanka és a Maldív-szigetek osztozik.* Esetenként Afganisztánt és Mianmart is ide sorolják.

A regionális biztonsági komplexumok elmélete (RSCT) Dél-Ázsiára az ázsiai szuperkomplexum részeként, de ezen belül önálló karakterrel rendelkező biztonsági komplexumként tekint. Az átmeneti jellegű Afganisztán és Mianmar szigetelőállamként funkcionál, történelmi és kulturális vonásaik alapján utóbbi ma inkább a délkelet-ázsiai szubkomplexumhoz, míg előbbi Közép-Ázsiához sorolható. Az RSCT emellett Nepál szigetelő- és ütközőállam jellegét is vélelmezi. A terület földrajzi értelemben erősen zárt. Noha a térség a hidegháború évtizedeiben inkább úgynevezett „konfliktusformáció” volt, melyet az indiai–pakisztáni szembenállás kétpólusú jellege határozott meg, 2014-re a „biztonsági rezsím formáció” állapota felé mozdult el, erős indiai túlsúllyal. A rivalizálás nukleáris dimenziójának köszönhetően hadászati szinten biztosított a két fő szemben álló aktor közötti egyensúly, és a többi térségbeli állam is igyekszik oldani a hegemon szerepre leginkább alkalmas Indiával szembeni kiszolgáltatottságát.

Lakosság, politikai környezet és gazdaság

A térség lakosságának vallási, antropológiai, nyelvi vagy éppen néprajzi heterogenitása általában csak az afrikai kontinenséhez mérhető. Legnépesebb vallása, a számos szektára bomló hinduizmus mellett az iszlám (Pakisztán, Banglades és a Maldív-szigetek többségi vallása), a buddhizmus (Bhutánban, Sri Lankán, valamint India és Nepál egyes térségeiben domináns) különböző irányzatai, és a kereszténység (főként északkelet Indiában) is nagyszámú hívővel rendelkezik.

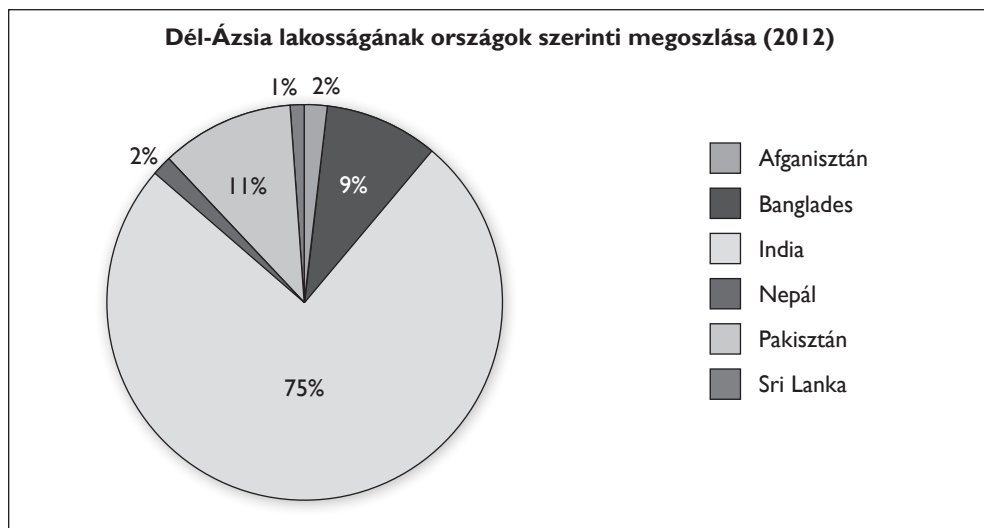
Dél-Ázsia lakóinak legnagyobb része europid antropológiai vonásokat hordoz, de Dél-Indiában és Észak-Srí Lankán az indomelanid jelleg, Bhutánban, Észak-Nepálban és Északkelet-Indiában pedig a mongolid jelleg dominál. Emellett az ősi rasszokat (veddid, andamanid) is képviseli néhány kisebb népcsoport Indiában és Srí Lankán is. A térségben Banglades és esetleg a Maldív-szigetek tekinthetők etnikailag többé-kevésbé homogénnek. Srí Lanka társadalmát meghatározóan két (a tamil és a szingaléz), míg a többi országot számos kisebb-nagyobb népcsoport alkotja. Dél-Ázsia lakóinak túlnyomó része az indoiráni nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszéli, Dél-Indiában azonban a dravida, míg a szubkontinens északi és keleti peremén a sino-tibeti nyelvek dominálnak. A nyelvi és antropológiai csoportok közötti határvonalak számos ponton egybeesnek.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a térség államaiban a szociális feszültségek mellett (az indiai varna- és kasztrendszer informális továbbéléséből fakadó élethelyzeteket is ide sorolhatjuk) a vallási és etnikai ellentétek képezik a legfontosabb törésvonalakat, amelyek mentén az e társadalmak életét leginkább meghatározó konfliktusok bontakoznak ki. Ezek államközi konfliktusoktól kezdve (például a kargili háború) a polgárháborúkon át (Srí Lanka) a terrorfenyegetettség folyamatos jelenlétéig (főként Indiában és Pakisztánban) a biztonságot fenyegető folyamatok egész sorának váltak mozgatóerejévé.

Dél-Ázsia emellett jelentős környezeti kockázatokkal is folyamatosan szembenéz. A mai Pakisztán területén három tektonikai lemez találkozik. A földkéregben keletkező feszültségek különösen az ország északi részén jelentenek állandó földrengésveszélyt. A kontinentális államok felszíni vizeinek meghatározó része a Himalájából ered, zömmel a régió kívül. A globális éghajlatváltozás következményei a nagy folyamok vízhozamaiban is éreztetik hatásukat, ezért a készletekkel való gazdálkodás, illetve az államok közötti vízmegosztás az elkövetkező évtizedek egyik legfontosabb kérdése, lehetséges konfliktusforrása lesz. Várhatóan Dél-Ázsia lesz az egyik világtérség, amely a jövőben krónikus vízhiánytól szenved majd. Ezt csak erősíti a szóban forgó államok gyors ipari fejlődése is, aminek következtében nemcsak a víz, hanem az energiahordozó-felhasználás is gyors ütemű növekedést mutat. A térségben ehhez kapcsolódóan a szénhidrogének importja különösen fontos. A természeti csapások – például a szélesebb térséget sújtó 2004. évi szökőár – a katasztrófavédelmi eljárások fejlesztését indokolná a térségben, ennek azonban ma még kevés szerep jut az érintett országok biztonságpolitikájában. Hasonló katasztrófák a jövőben is bekövetkezhetnek.

Az Afganisztánnal kiegészített Dél-Ázsia a Föld szárazföldi területének körülbelül 2,4%-át, 2013-ban a földrajzi értelemben vett Ázsia népességének 39%-át, a teljes emberi populáció nagyjából 23,3%-át képviselte.

A térség demográfiai motorja India, mely a mai számítások szerint 2030-ig a világ legnépesebb országává válik. Mellette Pakisztán és Banglades is jelentős, Nepál és Srí Lanka pedig valamivel szerényebb népességnövekedésnek néz elébe. Noha a nemek aránya (a férfiak javára) szociokulturális okokból Indiában elcsúszást mutat, a demográfiai növekedés várhatóan tovább marad majd fenn a szubkontinensen, mint a világ legtöbb térségében. Ez a szociális feszültségek és a migráció fokozódását is maga után vonja majd, míg a férfiak arányának növekedése Indiában ma még beláthatatlan társadalmi következményekkel fenyeget.

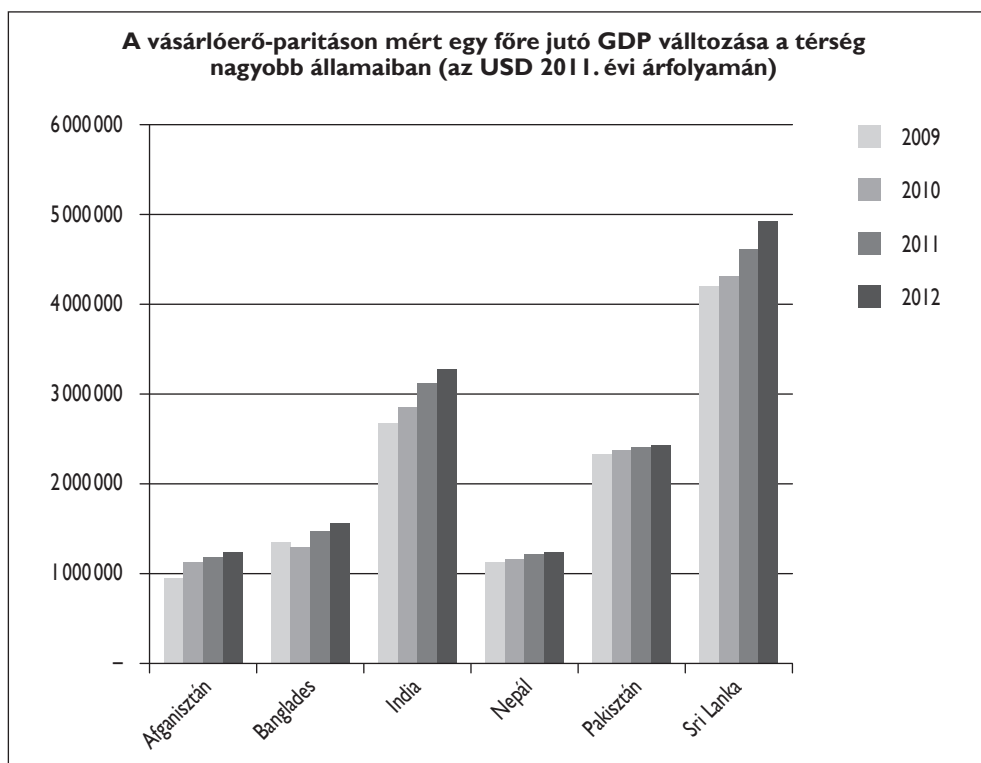
Forrás: Világbank

A Freedom House 2014-es értékelése szerint Dél-Ázsia államai közül mindössze (a kaszmíri területen kívüli) India minősíthető „szabadnak”, a többi a „részben szabad” (Afganisztán a „nem szabad”) kategóriába került. Az utóbbi években a régió országai eltérő pályát futottak be a demokratikus fejlődésben. Míg India stabilan őrizte vezető pozícióját e szempontból, addig Pakisztánban az 1999-től 2008-ig terjedő katonai diktatórikus periódust egy törekény demokratizálódási folyamat követte, amelynek keretében 2013-ban már a második szabad választásokat tartották. A fegyveres erők politikai szerepe hagyományosan itt a legerősebb a térségben, és nem zárható ki, hogy a jövőben újabb kísérleteket tesznek a hatalom megragadására. Srí Lankán ugyanakkor az autoriter tendenciák erősödtek meg a polgárháború 2009-es lezárása után, míg Bhutánban és Nepálban a kétezres évtized vége a demokratikus reformkísérletekről szólt, melyek az előbbi esetében a monarchia parlamenti alapokra helyezését, míg utóbbinál annak teljes felszámolását és a köztársaság kikiáltását hozta el.

Dél-Ázsia gazdasági folyamatai szempontjából a hidegháború vége jelentős változásokat hozott. Pakisztán számára az amerikai segélyek elapadása, míg India esetében a korábban erős szocialista jellegzetességeket is mutató gazdasági struktúra megreformálása jelentett komoly kihívást. Utóbbi eredményesebben kezelte a helyzetet. Az 1991-ben Manmohán Szingh (Manmohan Singh) akkori pénzügyminiszter irányításával elindított indiai gazdasági reformnak köszönhetően az ország gyors ütemű fejlődésnek indult. A GDP éves növekedésének átlaga 1994 és 1997 között meghaladta a 7,5, 2000–2011 között pedig a 7,45%-ot, de a gazdasági világválság 2008-as kirobbanását megelőző években a 9%-ot is. A Világbank adatai szerint 2011-ben az indiai GDP vásárlóerő-paritáson már a harmadik legnagyobb volt a világon. Bár a növekedés mértéke 2011 után csökkent, az ország a térség gazdasági fejlődésének motorja maradt. A világ összes GDP-jéből való indiai részesedés 5,67% volt 2013 elején, a többi dél-ázsiai állam elenyésző hányadot képviselt.

Pakisztán számára 2001 után bontakozott ki egy határozottabb felívelés a GDP éves növekedésében, mely 2005–2006-ban 8% feletti értéken tetőzött. 2008 után azonban egy lényegesen alacsonyabb fejlődési pályára állt az iszlám köztársaság gazdasága is. A harmadik legnagyobb dél-ázsiai gazdaság Bangladesé, mely 2004 óta hullámzó, ám minden esetben 5% feletti növekedési mutatókat produkált. A régió leglátványosabban növekvő gazdasága 2009 után Sri Lankáé lett, mely a polgárháború után jelentős beruházásokat tudott magához vonzani. Ez 2010–2013 között évi átlagban 7%-ot meghaladó GDP-növekedéshez vezetett.

Dél-Ázsia vezető gazdaságait 2013-ra általánosságban az ipar és a tercier szektor gyors fejlődése jellemzi, de a társadalmi munkamegosztásban a mezőgazdaság szerepe is jelentős maradt a nagy lélekszámú (Indiában például több mint 68%-ot kitevő) vidéki népességnek köszönhetően.

Forrás: *tradingeconomics.com*

Dél-Ázsia biztonságpolitikai helyzete a poszthidegháborús korszakban

A hidegháború lezárulása eltérő kül- és biztonságpolitikai következményekkel járt a szubkontinens államaira nézve. A Szovjetunió fegyveres erőinek 1988–1989-es afganisztáni kivonulása után az amerikai geostratégiai érdekek is átértékelődtek a térséggel kapcsolatban, ami

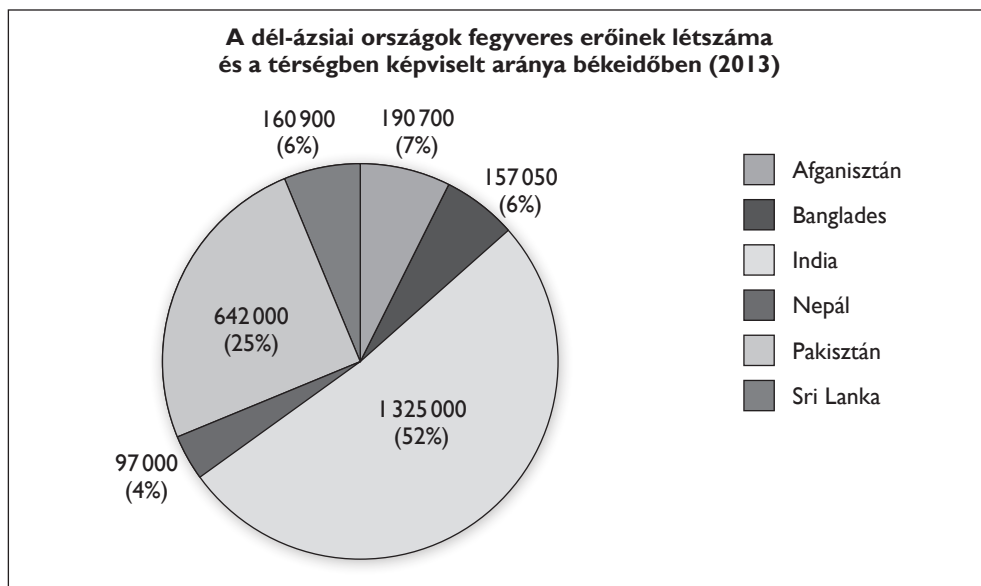
Pakisztán szerepének rohamos leértékelődését vonta maga után az amerikai diplomácia szemében. Eközben India – megszabadulva a hidegháborús szembenállásból fakadó kényszerek-től – új alapokra helyezhette a kapcsolatait a nyugati hatalmakkal, elsősorban az USA-val. Iszlámábád külpolitikai horizontja tehát éppen akkor szűkült be, amikor más államok új perspektívákhoz jutottak nemzetközi kapcsolataik fejlesztésében. Az amerikaiak elfordulása és az „ösellenség” felé való tájékozódása mély nyomot hagyott a pakisztáni biztonságpolitikai gondolkodásban. Mindez az ország 1960-as évektől fejlődő kínai kapcsolatainak további mélyítését, stratégiai jellegének erősítését ösztönözte. Ugyanakkor a folytatódó afganisztáni polgárháború erőviszonyainak a pakisztáni nemzetbiztonsági és geopolitikai érdekek szerinti befolyásolása is kiemelt érdek maradt. Mindkét törekvés (csakúgy, mint a nukleáris képességek 1998. májusi demonstrációja) az Indiával szembeni pakisztáni pozíciók stabilizálását célozta. Az Újdelhivel szembeni, minél magasabb szintű biztonsági garanciák elérése ugyanis a hidegháborút követően is kiemelt célkitűzés maradt a pakisztáni katonai és politikai elit számára. E tekintetben kétségkívül a kétezres évtizedben érték el a legmarkánsabb előrelépést.

Az elmúlt két évtized legnagyobb regionális nyertese kétségkívül az Indiai Köztársaság, amely az 1991-től kibontakozó gyors fejlődésére, majd nukleáris fegyverkezési eredményeinek 1998. májusi demonstrációjára támaszkodva az ezredfordulóra korlátozott globális hatalmi ambíciókat fogalmazhatott meg. A 2010-es évekre ehhez Újdelhi egyre szélesebb külpolitikai támogatást is kapott, egyebek mellett az Egyesült Államoktól és Oroszországtól is.

A kisebb dél-ázsiai államok biztonságpolitikáját a Szovjetunió összeomlását követő bő két évtized során a társadalmukat belülről fenyegető jelenségekkel szembeni küzdelem határozta meg. Ez Nepál és Srí Lanka számára a polgárháborús állapotokon való felülkerekedést, Bhutánban a lakosság tradicionális megosztottságának enyhítését (a nemzeti egység megteremtését), Banglades esetében viszont a szélsőséges iszlám tendenciák dilemmáját jelentette. A dél-ázsiai regionális biztonsági komplexum belső dinamikáját meghatározó két hatalom, India és Pakisztán viszonyában az elmúlt két évtizedben az 1998–2004 közötti időszak hozta a legmélyebb válságot, melyet egyrészt nukleáris fegyverkezésük, másrészt a kargili konfliktus idézett fel.

Az 1998. évi indiai és pakisztáni nukleáris kísérletek lényegileg változtatták meg a szubkontinens biztonságpolitikai helyzetét, a bipoláris szembenállás megszűnése utáni második legfontosabb cezúrát képezve e tekintetben. A katonai célokra is felhasználható nukleáris technológiát India vezette be a szubkontinensre, az 1962. évi indiai–kínai határháborúban elszenvedett vereségét követően. Az első indiai nukleáris robbanóeszközt 1974. május 18-án hozták működésbe, hivatalosan békés kísérleti céllal. Erre válaszul Pakisztán kifejezetten katonai célú nukleáris programba kezdett. Újdelhi 1987-ben újította fel katonai nukleáris programját, egy markáns hatalmi politikai koncepció részeként. Az 1998. május 11-én és 13-án végrehajtott nukleáris kísérletirobbantás-sorozat az indiai nukleáris képesség tényét volt hivatva demonstrálni. Politikai előzményét a Bháratija Dzsana Párt (*Bharatiya Janata Party – Indiai Néppárt, BJP*) által dominált hindu nacionalista koalíció kormányalakítása és az általa favorizált nagyhatalmi ambíciók nyílt megfogalmazása jelentette. Az indiai lépésre válaszul Pakisztánban is nukleáris kísérleti robbantásokat hajtottak végre május 28-án és 31-én. A nukleáris rivalizálás ezt követően a két vezető dél-ázsiai állam stratégiai építkezésének meghatározó elemévé növekedett, mely két, aránylag kisméretű (2013-ban India esetében

80-100, míg Pakisztánban 90-110 robbanóeszköz), de a kölcsönösen hiteles minimális elrettentés légkörét fenntartani képes arzenál felhalmozásához vezetett. A nuklearizáció célja az ezt szavatoló potenciál felépítése volt, ami az általános háború esélyét minimalizálta ugyan, de a két ország szembenállásának egyéb formái fennmaradtak.

Forrás: *The Military Balance 2013*

Az indiai–pakisztáni konfliktus újbóli, hirtelenszerű intenzifikálódását az 1999. május–július között zajló kargili háború idézte elő. A kargili akció a pakisztáni hadvezetés próbálkozása volt arra, hogy immár a nukleáris képesség árnyékában, de még a hiteles elrettentés feltételeinek kialakulása előtt fegyveres beavatkozással változtassa meg a kas-míri erőviszonyokat, s kényszerítse tárgyalásra Újdelhit a tartomány jövőjéről. A korlátozott erők bevetésével végrehajtott pakisztáni akció végül kudarccal zárult. *A kis területeket (főként Kargil város környékét) érintő konfliktus az egyik legfontosabb korszakhatár lett a térség biztonságpolitikai folyamataiban.* Tapasztalatai máig érvényesülő hatást gyakoroltak az indiai stratégiai gondolkodásra, míg Pakisztánban az ismételt vereséget övező feszültség egy újabb katonai hatalomátvitelhez vezetett. A két állam viszonyának enyhülése végül 2004-től kezdődött meg.

Biztonságpolitikai tekintetben Dél-Ázsia a 21. század második évtizedére egyre inkább „egycentrumú” térséggé vált. A két vezető hatalom, India és Pakisztán védelmi potenciáljai közötti, már a hidegháború folyamán is megmutatkozó nagyságrendi különbség az előbbi javára a posztbipoláris korszakban tovább növekedett, és a korábbinál jóval egyértelműbbé tette dominanciáját. Szemléletes például, hogy 2012-ben a dél-ázsiai RSC katonai ráfordításainak több mint 80%-át már India eszközölte, több mint hétszer annyit, mint Pakisztán. Vásárlóerő-paritáson számolva még jobban kirajzolódik Újdelhi sajátos pozíciója: e szem-

pontból az indiai védelmi költségvetés 2011-ben (az amerikai és a kínai után) már a harmadik legnagyobb volt a világon. Pakisztán 1998 után csak nukleáris csapásmérő képességének fejlesztésével volt képes fenntartani a térségre jellemző, sajátosan aszimmetrikus stratégiai elrettentés légkörét.

India nukleáris doktrínája

India nukleáris stratégiájának egyes alapelemei már 1998 decemberében kihirdetésre kerültek, maga a doktrína azonban csak 2003. január 4-től emelkedett hivatalos rangra. Legfontosabb megállapításai a következők.

- *India soha nem méri elsőként nukleáris csapást* („no-first-use” nyilatkozat), valamint nem alkalmaz atomfegyvereket, illetve nem fogalmaz meg hasonló tartalmú fenyegetést az ilyen eszközökkel nem rendelkező vagy egy esetleges nukleáris csapást végrehajtó hatalommal nem szövetséges államokra.
- *A hiteles minimális elrettentés* alapszükséglet.
- A stratégiai csapásmérő erőknél földi, légi és tengeri telepítésű eszközökkel (*nukleáris triád*) is rendelkezniük kell. Az egységek magas szintű túlélőképessége teszi lehetővé a *megsemmisítő erejű, tömeges második csapás* mérését.
- *A civil kontroll* a nukleáris egységek felett is megkérdőjelezhetetlen.
- A doktrína hitet tesz *egy atomfegyverektől mentes világ* kialakítása mellett is.

Pakisztán nukleáris doktrínája

Pakisztánnak nincs transzparens nukleáris doktrínája, a muszlim atombombával kapcsolatos politikát „csepegtetett” információk alapján lehet rekonstruálni. Az így kirajzolódó doktrína alapelemei a következők.

- A pakisztáni *nukleáris politikával kapcsolatos bizonytalanság fenntartása* az elrettentő stratégia része.
- A hadászati csapásmérő képességekkel szembeni fő követelmény a *hiteles elrettentés minimális feltételeinek való megfelelés*.
- *Az első csapás mérésének lehetősége* központi elem.
- A *nukleáris csapás lehetséges válasz olyan ellenséges akciókra is, melyek az ország gazdasági, vagy politikai stabilitása ellen irányulnak*.
- Az elrettentést szolgálja a *tömeges csapás kilátásba helyezése is, melyet szükség esetén akár a civil célpontok (például nagyvárosok) ellen is végrehajthatnak*.
- A bizonytalanság légkörét tovább erősíti a nukleáris erő bevetésével kapcsolatos *döntéshozatal átláthatatlansága*. Pakisztánban ugyanis nem érvényesül hatékony civil kontroll.
- *Az atomfegyvermentes világ kívánatos*, de a teljes leszerelés csak megfelelő garanciák mellett vállalható.

Dél-Ázsia stratégiai környezetének legfontosabb jellemzői tehát:

- A térség földrajzi értelemben szárazföldön viszonylag zárt, az Indiai-óceán azonban kulcsfontosságú közege a nemzetközi kereskedelemnek és a stratégiai jellegű mozgásoknak is, ami megalapozza Dél-Ázsia globális jelentőségét.

- Két rivális nukleáris hatalom található itt, melyek rendelkeznek a hiteles minimális elrettentés képességével, de más tekintetben nem számítanak egyenrangúnak.
- A régió egyértelmű vezető hatalma és egyetlen nagyhatalma India, dominanciája a többiekhez képest az utóbbi évtizedekben erősödött, és a jövőre nézve is ez valószínűsíthető. India pozíciójának gyors ütemű erősödése a térség biztonságpolitikai dinamikájának egyik meghatározója.
- A második hatalom a jelentős konvencionális és stratégiai fegyverzettel rendelkező Pakisztán, mely ugyanakkor belső gyengesége és a terrorizmus jelenléte miatt komoly bizonytalansági faktor.
- A kisebb térségbeli államok nagyban függenek Indiától, de az alárendelődés elkerülése érdekében igyekeznek növelni nemzetközi mozgásterüket.
- Ez lehetőséget teremt külső hatalmak (elsősorban a Kínai Népköztársaság) számára, hogy érdekvéonyesítését kiterjessze a térségben.
- Az indiai–kínai stratégiai rivalizálás a két óriásállam (leginkább gazdasági) együttműködésének kétségtelen tendenciája mellett is látványos jelenség, mely összefügg tengeri hatalmi ambícióikkal és a gazdaságaik számára ma létfontosságú tengeri szállítási útvonalak biztosítására irányuló törekvéseikkel.
- Dél-Ázsia vallási és etnikai értelemben egyaránt sokszínű társadalmi számtalan törésvonalról szabdalva, alapvetően konfliktusos közösségek. Ez a polgárháborúk kirobbanásának veszélyét és a terrorizmus jelenségének széles körű elterjedését is maga után vonja. A terrorfenyegettség az egész térséget átszövő, több évtizedes múltú visszatekintő jelenség, mely az országhatárokon is átszivárgó hatást gyakorol a régió társadalmainak biztonságára. A terrorizmustól leginkább fertőzöttek napjainkban (geopolitikai és társadalmi adottságaik, valamint biztonságpolitikai szerepük miatt) Pakisztán és India számít.

Stratégiai és biztonságpolitikai folyamatok Dél-Ázsiában (1990–2014)

Az indiai nagyhatalom

Az Indiai Köztársaság Dél-Ázsia egyetlen állama, melynek nagyhatalmi akciórádiusza túlnyúlik a közvetlen regionális környezetén. Ma még korlátozott globális hatalmi képességei az elkövetkező évtizedekben várhatóan számottevő fejlődést mutatnak majd.

India már a hidegháború évtizedeiben is a térség vezető hatalmának számított, az 1962-es határháborúban Kínától elszenvedett veresége pedig védelmi kapacitásainak fejlesztésére és ehhez szuperhatalmi szövetséges (Szovjetunió) keresésére ösztönözte. Regionális vezető szerepének valódi kibontakoztatására azonban a hidegháborús szembenállás megszűnése hozott lehetőséget, melyhez a külpolitikai és katonai dimenzió mellett az indiai gazdaság 1991-ben kezdődött átalakítása is komoly alapot teremtett. Bár 2014-re az indiai gazdasági növekedés perspektíváival kapcsolatban is egyre több kérdés merült fel, a gyors fejlődés így is elengedhetetlen háttérrel biztosított a messzebbre tekintő ambíciókhoz.

A kilencvenes évekre azonban az indiai regionális politika mögött már óvatosságra intő kudarcok is álltak (például az elvetélt Srí Lanka-i béketeremtő katonai misszió 1987–1990 között). Újdelhi regionális politikáját ennek nyomán az elmúlt két évtizedben a bizalomerősítés törekvése határozta meg a kisebb dél-ázsiai államokkal szemben, míg Pakisztán és Kína esetében a markánsabb nagyhatalmi érdekérvényesítés jegyében formálódott.

India globális hatalmi szerepvállalásra irányuló törekvéseinek nyílt, a kormányzati ideológiához illesztett megfogalmazása egy újabb cezúrához, az 1998. évi kormányváltáshoz kötődik. Az ekkor hatalomra került BJP és Atal Bihari Vádzspáji (Atal Bihari Vajpayee) kormányfő vezetésével a nukleáris képesség deklarálásával, élénk nemzetközi missziós szerepvállalással, az ország hagyományos katonai kapacitásainak, valamint nagyhatalmi kapcsolatainak fejlesztésével igyekezett Indiát erős, de felelősségteljes hatalmi tényezőként megjeleníteni a nemzetközi küzdőtéren. Újdelhi emellett folyamatosan szorgalmazta az ENSZ Biztonsági Tanácsának reformját, s ennek keretében az állandó tagsági státusz megszerzését tűzte ki célul. E „nagyhatalmi projekt” már az első években komoly kihívásokkal nézett szembe. A Pakisztánnal kibontakozó nukleáris fegyverkezési verseny és annak elítélő külföldi viszhangja, a kargili háború és a rákövetkező feszült évek egyaránt próbára tették az indiai politikai elit helyzetértékelési készségét.

Az ezredforduló azonban érzékelhető változásokat hozott. A washingtoni külpolitika nemcsak Pakisztán, hanem (kissé korábban) India irányába is nyitott Bill Clinton elnök 2000. márciusi látogatásával, amelyhez hasonló akkor már 22 éve nem történt. Hamar világossá vált, hogy az USA Afganisztán ügyén túltekintő ázsiai stratégiai érdekeinek szavatolásához India sokkal fontosabb partner Pakisztánnál. Ennek köszönhetően a neokonzervatív amerikai külpolitika kiemelt figyelmet kezdett szentelni „a két nagy demokrácia” szövetségének, és hajlandóságot mutatott India nukleáris képességének hallgatólagos elfogadására és nagyhatalmi törekvéseinek elismerésére is. E tendencia a demokrata párti Barack Obama 2009. évi megválasztása után is fennmaradt.

India emellett az egykori Szovjetunióval felépített kapcsolatrendszerét is sikeresen újíttotta meg, immár az Oroszországi Föderációval. Egy rövid, bizonytalan periódus után Borisz Jelcin orosz elnök 1993. évi újdelhi látogatása adott lendületet az együttműködésnek, egyértelművé téve, hogy az orosz–indiai katonai kapcsolatok megőrizhetőek, és továbbra is támaszt kínálnak az ország honvédelmi törekvéseinek. Ez az indiai fegyveres erők korábbi évtizedekben rendszeresített, óriási mennyiségű szovjet haditechnikája miatt igen fontos volt. Az indiai légierő, rakétafegyverzet és haditengerészet fejlesztésében az orosz féllel közös programok lettek az együttműködés motorjai, melyek napjainkra számottevő eredményeket (például BrahMos robotrepülőgépek, ötödik generációs FGFA többfunkciós harci repülőgépek fejlesztése) is hoztak. Az orosz fél emellett egy tágabb hatalmi-politikai együttműködésnek is igyekezett megnyerni indiai partnerét. A Jevgenyij Primakov orosz miniszterelnök által 1998 decemberében, Újdelhiben kezdeményezett úgynevezett orosz–indiai–kínai háromoldalú együttműködés ennek lett volna a kerete. Gondolata azon alapult, hogy e három hatalom összefogva eluralhatja az Egyesült Államok elől az ázsiai játékkeret. Az elképzelés visszafogottabb formában ugyan, de a putyini érában is érvényes maradt, és a 2000 októberében született stratégiai együttműködési nyilatkozat intézményesítette a két ország vezetőinek rendszeres személyes eszmecseréjét. Bár Moszkva a katonai fejlesztések és az indiai hadsereg

ellátása területén igen fontos partner maradt, Újdelhi – ügyelve az önálló hatalmi politizálás lehetőségére – eddig mégsem vállalta fel, hogy tényleges szövetségi szerződésben kötelezze el magát az oldalán.

Az indiai biztonságpolitika állandó elemei az elmúlt másfél évtizedben a nagyhatalmi kapcsolatok ápolása, az ország nemzetközi tekintélyének fokozása, az antiterrorista erőfeszítések, nukleáris ütőerejének minél szélesebb körű megjelenítése, nagyméretű hagyományos erőinek korszerűsítése, valamint a tengeri hatalmi szerepbe helyezkedés voltak. Mindezt a többi nagyhatalommal való komolyabb összeütközések kerülésével és lehetőleg minél nagyobb mértékű önerőre támaszkodás mellett igyekezett megvalósítani.

2014-re a békeidőben több mint 1,3 millió fős indiai fegyveres erők létszám tekintetében a világ harmadik legnagyobb haderejének számítanak (a tartalékosokkal együtt a másodiknak). Indiát a napjainkban gyakran idézett prognózisok a 21. századi nemzetközi rendszer három legerősebb hatalma közé jósolják, ennél többet azonban jelenleg még korai lenne megállapítani.

Védelempolitikai célkitűzések

A posztbipoláris korszak konfliktusai és az indiai nagyhatalmi ambíciók az ezredfordulót követően szükségessé tették a korábbi védelmi koncepciók felülvizsgálatát. Ennek a nukleáris fegyverkezés mellett a kargili háború tapasztalatai is lökést adtak. Az utóbbihoz hasonló incidensek katonai kezelésére elméleti megoldást kínáló koncepciót végül 2000. január 5-én hozták nyilvánosságra. Ez a *„korlátozott hagyományos háború elmélete”*. Lényegét az a megállapítás adja, miszerint a kölcsönös nukleáris elrettentés csak a kiterjedt háborúkkal szemben jelenthet védelmet. Kialakulhatnak azonban olyan alacsonyabb intenzitású, térben és a felvonultatott erők tekintetében egyaránt korlátozott fegyveres konfliktusok, melyek önmagukban ugyan nem fenyegetnek megsemmisüléssel, ezért nukleáris ellencsapást sem érdemes kilátásba helyezni velük szemben, de veszélyeztethetik bizonyos neuralgikus térségek (például Kasmír) biztonságát.

A 2004 áprilisára megszületett úgynevezett *„hidegindítás”-doktrína* az indiai haderő alkalmazkodását tükrözte az ezredforduló eseményeinek katonai tapasztalataihoz. Ennek értelmében központi célként fogalmazza meg a csapatok gyors reagálási képességét, felszerelésének és készségi fokának javítását, valamint az összhaderőnemi együttműködés fejlesztését. A doktrína célkitűzései alapján véve máig érvényesek, a benne foglaltak mellé pedig *2009-ben egy (gyakran szintén doktrínának nevezett) katonai stratégiát* fogadtak el. Az új dokumentum öt fő területre koncentrált:

- *Az ország fegyveres erőinek képesnek kell lenniük nagy kiterjedésű, eredményes hadműveleteket folytatni két, egymástól független térségben is.* Ez valójában az indiai védelempolitika válasza az erősödő kínai–pakisztáni szövetségre.
- A dokumentum az *aszimmetrikus fenyegetésekkel és a negyedik generációs hadviseléssel* is foglalkozik. Megállapítása szerint Indiának képesnek kell lennie az eredményes válasza az állami és az államokon kívüli szereplők részéről érkező kihívásokkal szemben is. Az erős terrortevékenységtől szenvedő országban egyre nagyobb hangsúlyt kap a nem hagyományos fenyegetésekkel szembeni védelem.

- *Az ország stratégiai hatókörének bővítése*, ezért lényegében a tengeri terjeszkedés ma már elválaszthatatlan az indiai biztonságpolitikai törekvésektől. A területen kívüli hadműveletek végrehajtásának képessége tehát kiemelt célként jelenik meg. Ennek feladatai túlnyomórészt a haditengerészetre, kisebb részben a légierőre hárulnak.
- Tovább kell *javítani a műveleti együttműködést a hadsereg három haderőneme között*.
- Klasszikus elem *a haditechnikai fölény biztosítására törekvés*. E téren vegyes a kép. India a 21. század második évtizedére több tekintetben (rakétatechnika, repülőtechnika, flotta) valóban haditechnikai fölényre tett szert a térség számos országával (köztük Pakisztánnal) szemben. Kínával összehasonlítva azonban ez a fölény 2014-ben még nagyon esetleges. A hidegháború örökségeként továbbra is meghatározó az orosz technológiainport a fegyveres erők felszerelésében. Noha Újdelhi prioritásként kezeli önálló hadiiparának fejlesztését, az áhított önerőre támaszkodás a hadsereg eszközeinek biztosításában még sokáig nem lesz teljes. A Védelmi Minisztérium 2011-es tervei szerint a 2010-es évtized végére az ország ipara a hadsereg felszerelésének mintegy 70%-át állíthatja elő.

Napvilágra kerülésekor élénken bírálták a 2009. évi stratégia látszólag offenzívabb szemléletét és szuperhatalmakat idéző nyelvezetét. Tény, hogy az új irányelvek jól megfeleltethetők annak az indiai politikának, mely az ország nagyhatalmi tekintélyének növelését tűzte ki célul. Ez nem függetleníthető a Dél-Ázsiában zajló, India biztonsági helyzetét alapvetően érintő változásoktól sem. A fő külső tájékozási pontokat Pakisztán és a Kínai Népköztársaság, valamint Újdelhi nagyhatalmi szövetségeseinek, az USA-nak és az Oroszországi Föderációnak a magatartása jelentik.

Ami a belső feltételeket illeti, a 21. század második évtizedének elejére az indiai nagyhatalmi építkezés szükségességét tekintve alapvető egyetértés mutatkozik a két vezető belpolitikai erő, az Indiai Néppárt és az Indiai Nemzeti Kongresszus között. A tekintetben viszont, hogy az országnak „hard power”, vagy „soft power” hatalomként kell-e fellépnie, értelmiségi körökben még zajlanak koncepcionális viták. A „soft power” potenciál legfontosabb elemeként a 2013-ban 27 millióra becsült, jelentős részben a környező térségekben élő indiai diaszpórát szokták emlegetni, amelynek csoportjaival világszerte igyekeznek fenntartani az anyaország kapcsolatát.

India korszakunkban alapvetően katonai nagyhatalom, aminek politikai kihasználásához bővítenie kell az erőikvetítés eszköztárát, lehetőleg a regionális stabilitás minél hosszabb távú megőrzése mellett. Ennek ma legkevésbé kockázatos (ezért leginkább preferált) módja az ország haditengerészeti potenciáljainak fejlesztése.

A tengeri hatalmi ambíció és doktrinális háttere

Az indiai elit körében az ország függetlenné válásától kezdve elismerték a tengeri haderő stratégiai jelentőségét. A szakértelmiség komoly figyelmet szentelt hazája páratlan adottságainak a haditengerészet védelmi, valamint hatalmi-politikai szerepének kihasználására. A bipoláris korszakban az országot ért kihívások azonban nem engedtek teret egy nagyobb arányú flottafejlesztésnek. Változást e tekintetben is a nukleáris fegyverkezés és a kargili háború által elindított doktrinális felülvizsgálat hozott.

Az indiai fegyveres erők történetének első haditengerészeti doktrínája 2004. június 23-án született meg, részben a nukleáris fegyverek tengeri telepíthetősége, részben az újonnan megfogalmazódó globális hatalmi ambíciók szellemében. Legfontosabb célkitűzései:

- *A hajóegységek nukleáris fegyverek hordozására alkalmas rakétafegyverzettel való ellátása (a nukleáris triád tengeri komponense) a dokumentum leghangúlyosabb része.*
- Célkitűzés *a flotta felkészítése nyílt tengeri műveletekre és partraszállási akciókra* is. Egy minél szélesebb művelési képességekkel rendelkező tengeri haderő nemcsak az indiai hatalmi építkezésnek lehet a támasza, hanem az észak-indiai-óceáni térség tengeri útvonalainak védelmében, tehát az ország elemi gazdasági érdekeinek biztosításában is szerepet játszik.
- *A tengeri uralom biztosítása a környező vizeken* maga után vonja a haderőnem járműállományának és infrastruktúrájának minőségi fejlesztését.

A 2004. évi doktrína megújítására 2009 augusztusában került sor, immár egy markánsabb tengeri hatalmi törekvés szellemében. A nukleáris triád továbbra is fontos szempont maradt, de jobban előtérbe került a tengeri hegemonia biztosításának igénye, melyet egy aránylag széles térségre nézve fogalmaztak meg. A dokumentumban az ország hagyományos, az észak-indiai-óceáni térséget magában foglaló tengerészeti érdekövezetét kiegészítették egy másodlagos zónával, amely a Vörös-tenger és a dél-indiai-óceáni régió mellett – a baráti országok jelenlétére hivatkozva – a Malaka-szorostól keletre fekvő vizekkel (Dél-kínai-tenger és a kelet-csendes-óceáni régió) kapcsolatban is kifejezte az ország érdekelttségét. Az érdekövezet kiterjesztése a vitatott tengeri térségekre nyílt kihívásként is értékelhető a helyi kínai befolyással szemben, de a tényekhez az is hozzátartozik, hogy az indiai haditengerészet ez időszakban még nem tud számottevő, önálló műveletekre képes erőkkel tartósan megjelenni a Malaka-szorostól keletre fekvő térségekben.

Mindemellett az indiai flottát 2014-re a világ ötödik legnagyobb tengeri haderejeként tartják számon, művelési képességeit tekintve pedig felülmúl számos hagyományos tengeri hatalmat is. Potenciáljának bővítésénél prioritást élvez az új (egyre inkább hazai) építésű, korszerű, rakétafegyverzettel ellátott felszíni egységek, a nukleáris meghajtású tengeralattjárók és a repülőgép-hordozók beszerzése és hadrendbe állítása. Utóbbi sok figyelmet kap napjainkban. A haditengerészeti légierő alkalmazási lehetőségeinek bővítése (azaz a flotta „háromdimenziós” jellegének erősítése), valamint nagy távolságokban is ütközésképes felszíni csapásmérő csoportosítások kialakítása a 2014-ig egyedülként hadrendben álló repülőgép-hordozó (az INS Viraat) mellé továbbiak beszerzését teszi szükségessé. Az új, saját gyártmányú flottarepülőgép-hordozók, az úgynevezett Vikrantosztály jelenleg tervezett három tagjának felépítése és átadása, valamint az Oroszországi Föderációtól vásárolt hordozó (az INS Vikramaditya) használatba vétele után a hagyományos hadviselés során a flotta legnagyobb harci értékkel bíró részét egyértelműen az ezekből összeállított kötelékek, illetve a rakétás tengeralattjárók fogják alkotni. E fejlesztési koncepció nagy támogatottságot élvez az indiai stratégiai gondolkodók részéről, különösen az ország szigetbirtokainak védelme és az egész indiai-óceáni térségben remélt domináns hatalmi szerepe érdekében. Az első Vikrant építése 2013 augusztusában ért új fázisba a hajótest elkészültével. Emellett az orosz fél (az eredeti tervekhez képest ötéves csúszással) az indiai igények alapján 2013 novemberre befejezte a Vikramaditya újjáépítését és a szükséges tesztek követően átadta azt az indiai haditengerészetnek. Rend-

szerbe állításával, valamint az 1999-ben átadott, első hazai építésű ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáró 2014-re tervezett teljes harckészültségi állapotának elérésével India nagy lépést tesz afelé, hogy a világ egyik vezető tengeri hatalmává válhasson.

Pakisztán a nemzetközi küzdőtéren

A huszadik század utolsó évtizedének beköszöntével a Pakisztáni Iszlám Köztársaság nemzetközi helyzete egyértelműen romlott. Bár megőrizte Dél-Ázsia második számú hatalmának szerepét, biztonságpolitikája komoly kihívásokkal nézett szembe. A legalapvetőbb problémák a hidegháború lezárultával az USA támogatásának elapadása, az afganisztáni polgárháború folytatódása, valamint India hatalmi képességeinek és tekintélyének fokozódása voltak. Mindezek okai eltérőek, kombinációjuk mégis az ország pozíciójának megrendülésével fenyegetett. E tekintetben az 1998-as indiai nukleáris robbantások megkerülhetetlen kihívást jelentettek, melyekre válaszul Pakisztán – tudván, hogy ez elutasító külföldi reakciókhoz és további elszigetelődéséhez vezet majd – hasonló lépésre szánta el magát. A chagai kísérletekkel megszületett a történelem első muszlim atombombája és annak mítosza, a várt elszigetelődés pedig ennek, valamint az 1999. évi katonai hatalomátvételnek köszönhetően meg is történt.

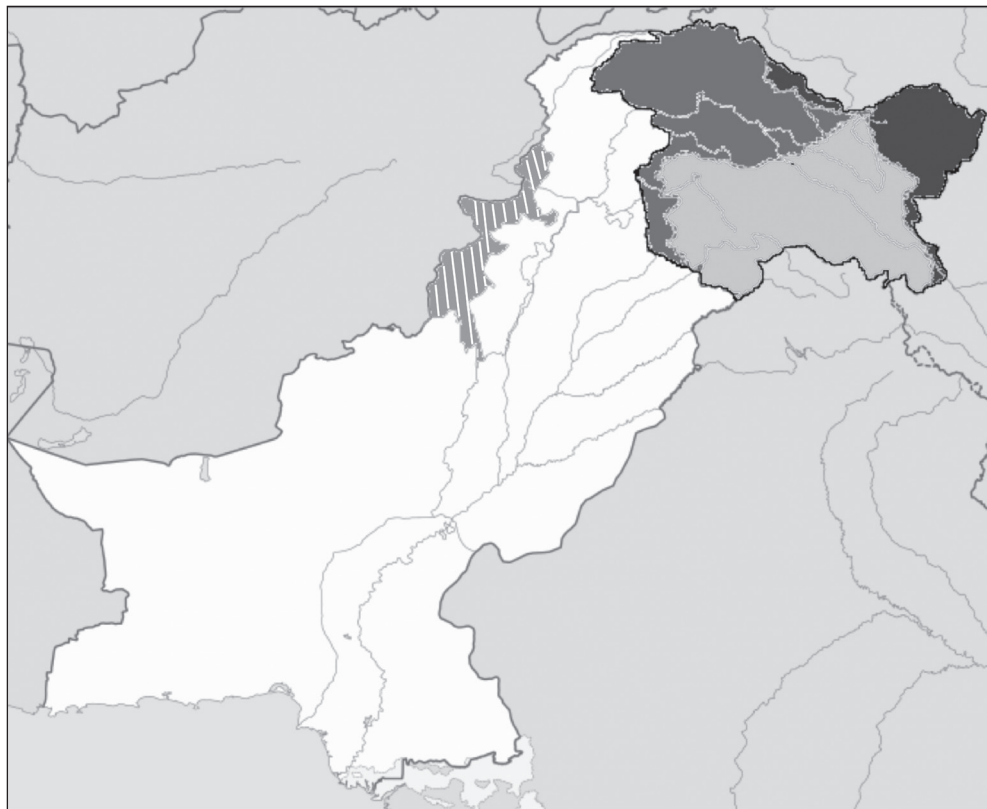
Iszlámábád nemzetközi pozíciójába ezt követően a 2001. szeptember 11-i amerikai terror-támadások nyomán előállt új helyzet hozott radikális változást. Az afganisztáni tálib rendszer ellen tervezett amerikai fellépés közeledésre ösztönözte Washingtont egykori szövetségese felé. Pakisztán e tekintetben kulcstényező volt: az afganisztáni térségbe való behatolás és az ott működő egységek ellátása nemigen lett volna elképzelhető az együttműködése nélkül. A tálib kormányzattal való szakításért és az ellenük folytatott amerikai hadműveletek támogatásért cserébe a pakisztáni fél a nemzetközi szankciók feloldását, gazdasági és katonai segínyt kapott az Egyesült Államoktól (a pakisztáni álláspont amerikai támogatását a kasmíri helyzet kapcsán Iszlámábád hiába kérte). Pakisztán rohamos gyorsasággal az USA által leginkább támogatott országok sorába került a 21. század első évtizedében. A katonai és pénzügyi segélyek összértéke 2002–2012 között elérte a 25,37 milliárd dollárt. Az antiterrorista műveletek elősegítésére folyósított koalíciós támogatás a 2001–2011 közötti periódusban a pakisztáni védelmi költségvetés nagyjából 20-25%-ának megfelelő összeg volt. Mindennek dacára a bizalmi deficit a vizsgált időszakban végig fennmaradt a két szövetséges között, ami két fő okra vezethető vissza.

Egyrészt az Egyesült Államokban komoly aggodalom forrása volt a pakisztáni nukleáris technológiák proliferációja. Abdul Kádír Hánt (Abdul Qadeer Khan), a pakisztáni nukleáris kutatások vezetőjét amerikai hírszerzési információk alapján az ezredfordulón vádolták meg azzal, hogy további országoknak, köztük Iránnak és Észak-Koreának juttatott át a program eredményeit. Hán az 1980-as évektől nagyjából 2003–2004 fordulójáig működtette nemzetközi hálózatát, melyen keresztül a nukleáris fegyverfejlesztéshez szükséges tervrajzokat, alapanyagokat és berendezéseket juttatott külső partnerei kezére. A tudós 2004-ben nyilvánosan elismerte a vádakát, kapcsolatrendszerét azonban 2013-ig sem számolták fel teljes egészében.

Washingtonban emellett kezdettől fogva tisztában voltak azzal is, hogy a pakisztáni fegyveres testületek – szem előtt tartva az ország afganisztáni belpolitikai folyamatokhoz, illetve az Indiával szembeni regionális versengéshez kötődő stratégiai érdekeit – rejtett csatornákon fenntartották korábbi kapcsolataikat a térségben működő iszlám militáns szervezetekkel, köztük a tálibokkal is. Iszlámábád szövetségesi magatartása emiatt megkérdőjelezhető volt. A pakisztáni kormánzatnak pedig a már említett regionális politikai ambíciók mellett tekintettel kellett lennie a társadalmat átható Amerika-ellenességre is. Egy 2012-es felmérés szerint a pakisztániak mintegy 74%-a tekintette az USA-t ellenségnek, és mindössze 8%-a partnernek.

Ugyanakkor az afgán-pakisztáni határtérség, különösen a hét pastun törzsi ügynökség által alkotott úgynevezett FATA (*Federally Administered Tribal Areas*) sajátos jogi és társadalmi viszonyai folytán az iszlám militantizmus melegágya lett, ahol számos terroristavezető rejtékhelyét azonosították.

A pakisztáni FATA (sávozott), és a felosztott Kasmír (világosszürkével az indiai, középszürkével a pakisztáni, míg sötéttel a kínai ellenőrzés alatt álló területek)

Közülük a leginkább keresett személy, Oszama bin Laden rejtékelyén végül egy amerikai Navy SEAL egység ütött rajta 2011. május 2-án, a pakisztáni Abbottábád városában. Bin Ládén likvidálása nyomán megnövekedett a feszültség az amerikai–pakisztáni kapcsolatokban, mivel a diktatúrát lezáró 2008. februári (alapvetően demokratikus) választások nyomán megalakult polgári kabinet számára nagyon érzékeny politikai feladat volt az egyensúlyozás a hadsereg, a külföldi partnerek és az egyre elégedetlenebb lakosság elvárásai között. Az akciót pedig általában az ország szuverenitásának megsértéseként értelmezték. A 2011-es feszült időszaknak amerikai diplomáciai gesztus vetett véget, aminek köszönhetően helyreállt a két állam felszín alatt bizalmatlan, de a nyílt színen szívélyes viszonya. Ezzel együtt Iszlámábád soha nem adta fel az afganisztáni folyamatok befolyásolásáért zajló küzdelmét, melyet az utóbbi években a helyi indiai pozícióépítés is ösztönöz, létrehozva a két állam versengésének egy sajátos „hátsó hadszínterét”.

A Pakisztán nemzetközi pozícióját meghatározó másik hatalom a Kínai Népköztársaság. A két ország kapcsolatai 1951-től datálódnak, valódi stratégiai együttműködéssé azonban csak az 1965-ös indiai–pakisztáni háborút követően fejlődtek. A huszadik század végére Kína Pakisztán legstabilabb szövetségésének mutatkozott, s ezt Washington időleges érdektelensége a kilencvenes években még jobban felértékelte. Sokatmondó adat, hogy 1995–2008 között a kínai fegyverexport mintegy 40%-a Pakisztánba ment. Peking a hagyományos fegyverkezésen és a gazdasági partnerségen túl 1971-től kezdve hathatós támogatást nyújtott az iszlám köztársaság katonai és civil nukleáris programjához, illetve később rakétafejlesztéseire is.

Pakisztán nukleáris elrettentőképességének kiépítése lényegében az 1999–2008 közötti diktatórikus időszakban történt meg. Ennek biztosítása gyors ütemben tette szükségessé a fegyverek hatékony bevetéséhez szükséges ballisztikus rakéták hadrendbe állítását. Ez hazai fejlesztésekkel a pakisztáni rakéatechnológiai kutatások aktuális állapota és az indiai verseny által meghatározott időtényező miatt lehetetlennek bizonyult. A megoldás érdekében az ország külső technológiai importhoz folyamodott, melyhez nagyrészt Kínában (kisebb részben pedig Észak-Koreában) talált partnerre. Iszlámábád még 1991–1994 között szerzett be kínai M-sorozatú (Dong Feng) rakétákat, illetve alkatrészeket, melyeket saját ballisztikus rakétáinak tervezéséhez használt fel. Az ügyletek gyümölcse nagyrészt a kétezres években érett be. A fejlesztési idő lerövidülésével – bár a technikai különbségek nem tűntek el teljesen – Pakisztán Indiával párhuzamosan tudott rendszerbe állítani olyan kis és közepes hatótávolságú rakétafegyvereket, amelyekkel regionális szinten állhatta a versenyt ellenfelével. Az ország nukleáris elrettentő képességét a hordozóeszközök tekintetében a kétezres évek második felében túlnyomórészt a kínai technológia biztosította, pótolhatatlan szerepet játszva az Újdelhivel szembeni stratégiai paritás kialakításában.

Kína mindezzel vizsgált korszakunkra egy olyan állapot kialakulását segítette elő, melyben a kasmíri kérdésnek már nemigen volt katonai megoldása, ezzel a kompromisszumkeresés felé tolva Indiát és Pakisztánt, aminek alapja természetesen a területi *status quo* lehetett. Peking az ezredforduló válságperiódusa alatt is ezt a törekvést képviselte, és igyekezett eltántorítani a pakisztáni vezetést a konfrontatív fellépéstől. Pakisztán támogatásával tehát Kína egyrészt lekötölte az iszlámábádi elitet, másrészt előmozdította a térség stabilitását, mégpedig India erősödésének ellensúlyozásával.

Az indiai nagyhatalmi törekvések nyílt felvállalásától kezdve az utóbbi szempont egyre inkább előtérbe került Kína Dél-Ázsia politikájában. A térség stratégiai felértékelődése különösen a kínai hatalmi építkezést állította új kihívások elé. Pakisztán e folyamat keretében új szerepet kapott: közvetlen indiai-óceáni kijáratával alkalmas hídfőállás lehet Kína számára a Közel-Kelet felé. Ennek is köszönhetően a pakisztáni–kínai kapcsolatok a kétezres évek folyamán új minőségi szintre emelkedtek, amit jól tanúsít a két ország stratégiai partnerségét rögzítő, 2005. április 5-én aláírt barátsági és együttműködési szerződés. Pakisztán volt az első állam, mellyel Kína ilyen megállapodást kötött. Az ezzel megalapozott rendszeres stratégiai dialógus máig fennáll a felek között. 2006 novemberében – az iszlám köztársaság első ilyen tartalmú egyezményeként – megszületett a két ország gazdasági kapcsolatait magasabb szintre emelő szabadkereskedelmi megállapodás is. Illeszkedve regionális stratégiájához, Peking az ezredfordulót követően jelentősen investált Pakisztán közlekedési infrastruktúrájába is, aminek gyakran emlegetett példája a Hormuzi-szorostól mindössze 400 km-re fekvő Gwadar kikötőjének fejlesztésében vállalt szerepe. A Perzsa (Arab)-öbölből érkező szállítmányok átrakodó bázisának is alkalmas kikötő fejlesztésének első fázisa 2005 decemberére készült el, négyötödrészt kínai forrásból.

Pakisztán az ezredfordulót követően általában nagy affinitást mutatott az ország földrajzi adottságainak kihasználására, és ez az Indiával szembeni politikájában is nyomon követhető. A jelentős tranzitbevétel reményében Iszlámábád enyhítette korábbi ellenállását azokkal a regionális csövezetek-projektekkel (például az Irán–Pakisztán–India-vezetékkel) szemben is, melyek India szénhidrogén-ellátásának biztonságát hivatottak biztosítani. A regionális együttműködések felvállalásának számottevő hozadéka, hogy az ország szomszédainak érdekeltsege tovább erősödött Pakisztán stabilitásának megőrzésében.

Újdelhi részéről a pakisztáni fenyegetés tézise a 2004-es enyhülést követően leginkább az iszlám terrorizmussal összefüggésben merült fel. Ez utóbbi azonban a másik félnek is komoly problémát jelentett. Az ezredfordulótól, de különösen a pakisztáni tálibok ernyőszervezetének (*Tehrik-e Taliban Pakistan – TTP*) 2007-es megalakulásától kezdve egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Iszlámábád számára sem a hagyományos külső fenyegetések, hanem a társadalom dezintegrációja, illetve a terrorizmus és a szervezett bűnözés (gyakran összekapcsolódó) jelenségeinek elharapódzása jelenti a legégetőbb biztonságpolitikai problémát. Ha lassan is, de ez elvezetett az ország fenyegetésképének változásához. *A fegyveres erők 2013. évi Zöld könyvében a Pakisztán biztonságára leselkedő veszélyek sorában első helyen már nem India, hanem a belső fenyegetések szerepelnek.* Nem alaptalanul: pakisztáni hírszerzési szakemberek 2013 márciusában számoltak be arról, hogy 2001. szeptember 11. óta összesen mintegy 49 000 honfitársuk vesztette életét a „terrorizmus elleni közdelemben”, többen, mint bármelyik Indiával folytatott háborúban. Ez arra készítette az újonnan megválasztott kormányt, hogy kidolgoztassa a terrorizmus elleni fellépés stratégiáját. Ugyanakkor 2013-ban a pakisztáni háborús doktrína is megújításra került, nagyrészt az indiai „hidegindítás” doktrínában rögzítettekre reagálva. A mindhárom haderőnemet érintő felülvizsgálat várt eredménye a pakisztáni fegyveres erők mozgósítási és reagálási képességeinek nagymértékű javulása egy gyors indiai felvonulás megelőzése érdekében.

A pakisztáni biztonságpolitika fő célkitűzései tehát az elmúlt két évtizedben a következők voltak:

- A legmagasabb szintű biztonsági garanciák elérése a továbbra is ellenségesnek tekintett, ráadásul egyre nagyobb gazdasági és (hagyományos) katonai fölényben lévő Indiával szemben. Ezért az ország komoly erőfeszítéseket tett a nukleáris paritás elérésére, és hagyományos erőinek fejlesztésére is.
- Iszlámábád befolyásának megőrzése/kiterjesztése a polgárháborús Afganisztánban az ország regionális stratégiai mozgásterének biztosítása érdekében. Az iszlám militáns szervezetek titkosszolgálati támogatása nemcsak az afgán, hanem a kasmíri, illetve Indiával szembeni politikának is bevett, de kockázatos eszköze.
- Nagyhatalmi szövetségesek (elsősorban a Kínai Népköztársaság, majd 2001 után az USA) megnyerése. Ezt segíti elő Pakisztán geostratégiai adottságainak hatékonyabb kihasználása is.
- A Pakisztán társadalmát is fenyegető terrorizmus visszaszorítása különösen 2007-et követően vált égető problémává, a belső fenyegetések pedig 2013-ban már deklaráltak az első számú biztonsági kockázattá léptek elő.

Pakisztán tehát 2014-re stabil külkapcsolati rendszer fenntartása és erősödő geostratégiai pozíció mellett *de facto* nukleáris hatalommá vált, valódi nagyhatalomnak azonban vizsgált korszakunkban nem számít. Bár az ország hagyományosan gyenge belpolitikai stabilitásának megőrzése terén a 2008-as polgári hatalomátvétel, illetve a 2013-as választások nyomán biztató folyamatok indultak el, a fegyveres testületek feletti civil kontroll továbbra is gyenge, és a rendszer jelenleg nem eléggé ellenálló egy diktatórikus fordulattal szemben. Ez, valamint belbiztonsági helyzetének gyengesége és erőtlén gazdasági teljesítménye nem tették lehetővé, hogy igazán komoly játékosként léphessen fel a nemzetközi közösség előtt.

Polgárháborúk Srí Lankán és Nepálban

A szubkontinens perifériáin elhelyezkedő két kisebb állam, Nepál és Srí Lanka az ezredforduló éveiben polgárháborús belső viszonyairól volt ismert. Bár ez elsődlegesen saját társadalmi biztonságát veszélyeztette, az etnikai, illetve világnézeti közösségeken keresztül mindkét folyamat regionális kapcsolódásokkal is rendelkezett és tágabb stratégiai összefüggésekbe került. A konfliktusok „nemzetköziesedése” elsősorban India számára jelentett biztonsági problémát.

A Srí Lanka-i polgárháború 2009. május 19-i lezárásával Dél-Ázsia jelenkori történelmének leghosszabb ideje tartó fegyveres konfliktusa ért véget, mely a legkomolyabb pozitív irányú elmozdulást jelentette a térség biztonsági helyzetében a kétezres évtized második felében.

A konfliktust egy évtizedeken át tartó belpolitikai folyamat generálta, amelynek keretében a lakosság többségét kitevő buddhista szingalézek a társadalmi élet legtöbb területén igyekeztek fokozatosan háttérbe szorítani a hindu vallású tamil kisebbséget.

A két etnikum közötti ellentétek az 1983-as tamil felkeléssel eszkalálódtak polgárháborúvá, melynek katonai eseménytörténetét négy elkülönülő szakaszra, négy úgynevezett Eelam-háborúra osztják fel (első Eelam-háború: 1983–1990, második: 1990–1995, harmadik: 1995–2002, negyedik: 2006 (2008)–2009). Ezek közül a posztbipoláris korszakra három szakasz jut.

A tamil fegyveres szervezet (*Liberation Tigers of Tamil Eelam – LTTE*) elleni küzdelem arra ösztönözte a szingaléz dominanciájú kormányzatot, hogy külső támogatókat keressen. Ezt végül Pakisztánban és a Kínai Népköztársaságban találta meg, míg India a tamil kisebbség dél-indiai kötődései miatt hezitáló álláspontra helyezkedett.

A kínai fegyverszállítmányoktól és pénzügyi támogatástól ösztönözve 2008. január 2-án a Srí Lanka-i kormány hivatalosan is felfüggesztette a tűzszüneti megállapodást, és deklarálta a nyílt háborút, mely 2009. május 18-ra az LTTE megsemmisítő vereségével zárult. A győzelem nyomán szinte megszűnt a szigetország terrorfenyegetettsége, ugyanakkor jelentősen nőtt Peking befolyása a térségben, amit az Indiával szembeni regionális versengéséhez használ fel. A terrorizmus és a kalózkodás korábbi dél-ázsiai gócpontjából Srí Lanka így az indiai-óceáni nagyhatalmi törekvések egyik ütközőzónája lett.

Nepál társadalmi adottságaiban és geostratégiai helyzetében is alapvetően eltér Srí Lankától. A himalájai állam etnikai összetettsége, valamint Kína és India közé „beszorított”, a világtengerektől elzárt fekvése miatt sajátosan kényes helyzetben van. Ráutaltsága a két nagy szomszédjára magától értetődő kényszerszerűen jelent a politikai egyensúlyozásra.

Nepálban 1996 februárjától a 21. század első évtizedének végéig szintén polgárháború dúlt. A maoizmus ideológiai örökségét magáénak valló Nepáli Kommunista Párt „népi háborúnak” elkeresztelt felkelése a monarchia és a hozzá kötődő társadalmi viszonyok felszámolását és a népköztársaság megteremtését tűzte zászlajára. Az uralkodócsaláddal és a rendszer vezető köreivel való szembenállása vált a tízéves háború politikai alapjává. A király egy gyorsan elvetélt abszolutista kísérlete után végül 2006. november 21-én írták alá a felek az átfogó békemegállapodást. Ez a polgárháború, de egyben a monarchia végét is jelentette, amit a 2008. április 10-i, a maoisták győzelmével végződő többpárti alkotmányozó gyűlési választások és a szekuláris, demokratikus köztársaság május 28-i kikiáltása adott át végleg a múltnak. Srí Lankához hasonlóan Nepál is az indiai–kínai nagyhatalmi rivalizálás terepé vált. Újdelhi számára különös problémát jelent a domináns helyzetbe került maoisták ideológiai rokonsága a kínai rendszerrel, valamint győzelmük hatásai az indiai szélsőbaloldali mozgalmakra, különös tekintettel a naxalita terroristák tevékenységére. Mindezek miatt az indiai Nepál-politika alapkérdése, hogy fenn kell tartania vitathatatlan dominanciáját a himalájai állam külkapcsolataiban, és meg kell akadályoznia, hogy az indiai szélsőbaloldali terrorizmus ideológiai és anyagi támogatást kapjon nepáli elvbarátaitól.

Nepál és Srí Lanka polgárháborús állapotai tehát egyrészt a terrorfenyegetettség regionális szintű (de főként Indiában érzékelhető) növekedése, másrészt a dél-ázsiai hatalmi befolyásrendszerek átalakulása miatt gyakorolt az érintett államok súlyát jóval meghaladó hatást a térség biztonságpolitikai helyzetére.

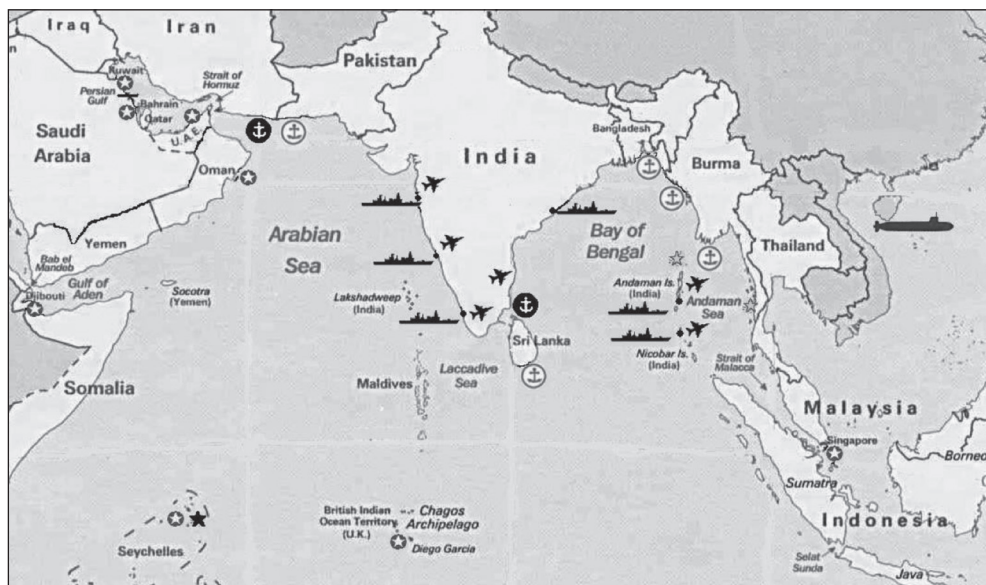
Hatalmi játszmák és együttműködések

Az Indiai-óceán északi medencéjének geostratégiai felértékelődése a posztbipoláris korszakban egyre látványosabb folyamattá vált, befolyásolva a dél-ázsiai biztonságpolitikai környezetet is. E jelenség alapvetően a kontinens gazdasági és politikai emelkedésével függ össze. A térség közvetlenül érintkezik az észak-indiai-óceáni vizeken húzódó, az egész világ gazdaság működése szempontjából kiemelkedő jelentőségű tengeri szállítási útvonalakkal, amelyeken a világkereskedelemben megjelenő árumennyiség nagyjából harmada mozog. Az Indiai-óceán és a távol-keleti vizek közötti elsődleges átjárót képező Malaka-szoroson 2010–2013-ban évente nagyjából 60 000 nagyobb kereskedelmi szállítóhajó haladt át, amelyek egyebek mellett a kelet-ázsiai piacokra szánt kőolaj 80%-át juttatták el célállomásaikra. Az afrikai és közel-keleti termelők és a távol-keleti fogyasztók között zajló szénhidrogén-transzportoktól pedig ma olyan országok gazdasági fennmaradása függ, mint Kína, Japán vagy Dél-Korea. Mindez különös nyomatékot ad a helyi amerikai, indiai és kínai stratégiai törekvéseknek.

A térség áruforgalmának való kiszolgáltatottság különösen az egyre inkább globális hatalmi perspektívában gondolkodó Kínai Népköztársaság számára jelent dilemmát. A távol-keleti hatalom 2013 negyedik negyedévére már a világ legnagyobb nyersolajimportőre volt, igényeit pedig túlnyomórészt Nyugat-Ázsiából és Afrikából fedezte. E tengeri kereskedelemben India is erősen érintett. Kőolaj-behozatala 2010-ben már a felhasználás mintegy 70%-át tette ki, aránya 2020-ra pedig akár 85%-ra is nőhet. A cseppfolyósított földgáz importja is meghatározó, a fő partnerek pedig 2013-ban Katar, Omán és Irán voltak. A tengeri szállítások

zavartalanságának biztosítása tehát Újdelhi számára is kiemelt érdek, a térség ellenőrzésének lehetősége pedig fontos eszköz befolyásának kiterjesztésére. Ebben nemcsak földrajzi adottságai, hanem a Malaka-szoros indiai-óceáni bejáratánál fekvő Andamán- és Nikobár-szigetek birtoklása is segíti. A szigetek kiemelt fontossága és India helyi ütőerejének fejlődése maga után vonta a katonai irányítás magasabb szintre emelését: 2001-ben felállították a Távolsági Keleti Stratégiai Parancsnokságot Port Blairben, az Andamán-szigetek fővárosában. Ez koordinálja a szoros környéki vizek biztonságára felügyelő légi és hajóegységek tevékenységét.

Az egyes nagyhatalmak rendelkezésére álló infrastruktúra az Indiai-óceán térségében (2014)

indiai haditengerészeti bázis

indiai haditengerészeti légibázis

indiai kommunikációs/megfigyelő állomás

indiai részvétellel fejlesztett kikötő

kínai tengeralattjáró-bázis

kínai támogatással telepített kommunikációs/megfigyelő állomás

kínai részvétellel fejlesztett kikötő

amerikai bázis

Újdelhi törekvése az érintett térség feletti dominancia megszerzésére arra ösztönzi Kínát, hogy helyi szövetségei segítségével erősítse érdekeinek képviseletét, és biztosítsa a területére irányuló áruforgalom biztonságát. Peking kikötői és egyéb szállítási infrastruktúrák fejlesztésével főként Pakisztánra, Srí Lankára, Bangladesre és Mianmarra támaszkodva erősíti kereskedelmi jelenlétét az Indiai-óceánon. Bár – főként indiai részről – napjainkig gyakran felmerül, hogy beruházásaival valójában támaszpontokat hoz létre egy ide telepítendő haderő számára, 2014-ig nem figyelhető meg állandó kínai katonai jelenlét a térségben.

A Kínai Népköztársaságnak az egész nemzetközi küzdőteret átformáló hatalmi emelkedése miatt azonban az indiai–kínai regionális versengés a 21. század második évtizedére új, tágabb világpolitikai összefüggésbe helyeződött. Kína erősödő és mai vélemények szerint reális perspektívákkal rendelkező kihívása az Egyesült Államok globális dominanciájával szemben utóbbit arra ösztönzi, hogy vállalható kockázat mellett, de még az ázsiai-csendes-óceáni térségben igyekezzék gátat szabni Peking hatalmi építkezésének.

Az USA ázsiai stratégiai érdekeinek hosszú távú biztosítása érdekében kész volt elfogadni India *de facto* atomhatalmi – az indiai szemlélet alapján ezzel lényegében nagyhatalmi – státuszát. A két ország stratégiai partnerségét 2004-től datálhatjuk. Együttműködésük fontos állomásaként George W. Bush amerikai elnök és Manmohán Szingh indiai kormányfő 2006. március 2-án Újdelhiben jelentette be az amerikai–indiai békés célú nukleáris együttműködésről szóló megállapodást, amely elvben lehetővé tette a dél-ázsiai állam számára a békés célokra felhasználható amerikai nukleáris technológiához való hozzájutást, véget vetve India 34 éven át tartó elszigeteltségének az ilyen technológiák kereskedelmétől.

Az amerikai stratégia megújítását célzó, 2013-ig napvilágot látott dokumentumokban (például a 2012-es Defense Strategic Guidance) nyomon követhető az indiai hatalmi szerep határozottabb elismerése az indiai-óceáni térségben. E világrész egy esetleges jövőbeli amerikai–kínai rivalizálás szempontjából a „másodlagos küzdőtér” szerepét töltheti majd be, globális perspektívából azonban nem vitatható a jelentősége. *India bevonása az amerikai szövetségi rendszerbe, és bátorítása a Kínával szembeni regionális verseny markánsabb felvállalására (különösen Délkelet-Ázsiában) a leghatékosabb, és adott feltételek mellett a legkisebb saját kockázattal járó megoldást kínálja az USA számára feltartóztatási politikájához.*

Noha az indiai politikai elit történelmi beidegződéseire és az ország stratégiai hagyományaira alapozva erősen ódzkodik egy olyan szerep felvállalásától, amely konfliktusba kényszerítené országát Pekinggel, regionális pozíciójának washingtoni elismerése jól illeszkedik hagyományos világképéhez. Az indiai felfogás az óceán által összekötött államokra egy olyan stratégiai tér alkotóelemeiként tekint, amelynek belső folyamatai alapvető befolyást gyakorolnak a dél-ázsiai ország biztonságára. Ebből következően Újdelhi nemkívánatosnak tekinti idegen (azaz területen kívüli) hatalmak katonai jelenlétének kiterjesztését az Indiai-óceánra.

Összegezve, *az észak-indiai-óceáni térség erőviszonyait ma leginkább India tengeri hatalmi ambíciói, az Egyesült Államok masszív, a jövőben várhatóan tovább erősödő jelenléte, valamint Kína regionális pozíciószerezésre irányuló kísérletei alakítják.* Objektív adottságai és haditenge-

részeti erőinek jelentős fejlődése ma arra mutat, hogy Újdelhi tartósan képes lehet dominálni a környező vizeket, később akár az Indiai-óceán nagy részét. Az indiai haditengerészet műveleti képességeinek fejlesztésére vonatkozó tervek felülmúlják több hagyományos tengeri hatalomét, ami ma a világtengereken tapasztalható katonai erőviszonyok átalakulását vetíti előre.

Integrációs törekvések

Dél-Ázsia államainak máig legfontosabb integrációs kísérlete az 1985. december 8-án alapított *SAARC* (*South Asian Association for Regional Cooperation*), mely már születésekor összefogta mind a hét térségbeli államot. Azóta mindössze egyetlen módosulás történt a tagállamok listájában, Afganisztán 2007. évi csatlakozásával. A szervezet rendszeresen évente-kétévente tartja csúcsertekezletét valamelyik tagállamának megrendezésében.

Alapításakor a SAARC talán legfontosabb üzenete az volt, hogy létrejöttével kifejezte a politikai értelemben vett Dél-Ázsia létezését is. Ez különösen India számára volt fontos, mely „tömegénél” fogva egy regionális szintű gazdasági integrációs kísérlet legnagyobb nyertesévé válhat. Ez egyszersmind a SAARC fejlődésének egyik legnagyobb akadálya is, hiszen a kisebb tagállamok tartanak az ebből fakadó indiai hegemoniától.

A szervezet a nyolcvanas évek végétől kezdett a biztonsági szférát érintő együttműködési formák keretévé válni. Az első kiemelt terület a terrorizmus visszaszorítása volt. 1987. november 4-én írták alá a regionális megállapodást e témában, melyet 1988. augusztus végéig minden tagállam ratifikált. A probléma kezelésének kulcsát a terrorcselekményeket végrehajtó szervezetek (gyakran külföldi támogatásokkal történő) finanszírozásának megakadályozásában látták. A megállapodás 2006-ban hatályba lépett kiegészítő jegyzőkönyve az ilyen célú pénzmozgások kriminalizálására helyezi a hangsúlyt. Hasonló egyetértés mutatkozott a drogok és pszichotropikus anyagok terjedésével szembeni fellépés tekintetében, mely számos ponton kapcsolódik össze a terrorizmus problémakörével.

India minden területen megmutatkozó nyomasztó förlénye és az egyes tagállamok között fennálló bizalmatlanság azonban napjainkig megakadályozta, hogy a SAARC valódi biztonsági együttműködés vagy katonai integráció keretévé váljon. Az informális diplomáciai érintkezések elősegítésében olykor mégis pótolhatatlan szerepe lehet. Emlékeztet, hogy a kétezres évek elején a szervezet csúcstalálkozóí adtak alkalmat az indiai és pakisztáni vezetőknek a két ország vítaíval kapcsolatos négy szemközti beszélgetésekre, és a kasmíri enyhülés folyamatát is a 2004. évi iszlámábádi csúcsertekezlettől számíthatjuk.

A SAARC mellett még néhány kisebb jelentőségű regionális kezdeményezés érinti a térséget, melyek közös vonása, hogy nem foglalják magukban a dél-ázsiai államcsoport egészét, tagállamaik biztonságpolitikát is érintő együttműködése pedig leginkább a terrorizmus és a kalózkodás elleni fellépés koordinálásában merül ki. Ilyen az 1997-ben India, Srí Lanka, Banglades, Mianmar és Thaiföld által alapított *BIMSTEC* (*Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation*). Az eredetileg a Bengáli-öböl államait magában foglaló, alapcélkitűzését tekintve a gazdasági együttműködés különböző területeire (például áruszállítás, turizmus, mezőgazdaság stb.) fókuszáló szervezet tagsága 2004-ben

Nepállal és Bhutánnal egészült ki. A terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözői tevékenység elleni fellépés csak 2005-ben került be a BIMSTEC prioritásai közé. E téma különösen India és a polgárháborús Srí Lanka számára volt fontos. A BIMSTEC a SAARC-hoz hasonlóan ma nem tűnik alkalmasnak arra, hogy rövid időn belül egy katonai/biztonsági szervezet alapjává váljon.

A dél-ázsiai biztonsági szubkomplexum (7+1 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ⁶				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Dél-ázsiai RSSC	5 112 792	1 234	1 358	1 521	1 649	624	891	1 371	1 955	23 072	33 647	45 131	58 712
India	3 287 263	938	1 025	1 143	1 236	371	574	915	1 374	16 783	26 799	36 225	48 255
Pakisztán	803 940	123	140	160	179	70	88	124	148	4 841	4 617	6 224	6 630
Banglades	114 000	117	129	144	154	33	47	69	100	605	886	999	1 514
Sri Lanka	65 610	17,8	19,0	19,8	20,3	13	18	26	38	764	1 252	1 239	1 543
Afganisztán	647 500	16,4	19,9	25,6	29,8	5	3	7	11	na.	na.	199	770
...													

7. AZ ÉSZAKKELET-ÁZSIAI BIZTONSÁGI SZUBKOMPLEXUM

(Matura Tamás)

Az északkelet-ázsiai biztonsági szubkomplexum általános jellemzői

Északkelet-Ázsiának a világban betöltött szerepe az elmúlt évtizedekben igen meghatározó és dinamikus változásokon ment át, jelentősége a közeljövőben minden korábbinál magasabb szintekre emelkedik majd. A jelenlegi trendeket figyelembe véve mára már nagy biztonsággal kijelenthető, hogy a globális gazdaság, politika és biztonságpolitika szempontjából Északkelet-Ázsia lesz a 21. század meghatározó gravitációs központja, miközben az észak-atlanti térség és elsősorban Európa jelentősége erősen csökken. E folyamatot már a mindennapokban is tapasztalhatjuk, de történelmi távlatból nézve valójában már régóta megkezdődött a változás. Északkelet-Ázsia gazdasági súlya a második világháború vége óta folyamatosan növekszik a világban. Bár Japán, Dél-Korea és a kistigrisek is figyelemre méltó fejlődésen mentek keresztül alig két-három generáció alatt, a világ figyelmét leginkább a Kínai Népköztársaság felemelkedése váltotta ki.

Az RSCT szempontjából az északkelet-ázsiai szubkomplexum az ázsiai szuperkomplexumon belül elhelyezkedő kelet-ázsiai RSC északi szegmensét jelenti, amelyet négy állam (a Kínai Népköztársaság, Japán, Észak- és Dél-Korea), illetve egy hivatalosan államként el nem ismert terület, Tajvan szigete alkot. Buzan felfogása szerint Mongólia a hidegháborút követő időszakban szigetelőállamként ékelődik Kína és Oroszország, azaz a kelet-ázsiai és a posztszovjet RSC közé. A szubkomplexum két nagyhatalomként nyilvántartott országa a KNK és Japán, ugyanakkor látható, hogy Buzan modellje nem tudja kezelni az olyan térségbeli anomáliákat, mint Észak-Korea vagy Tajvan, amelyek egyszerű államként szerepelnek a térképen. Észak-Korea kapcsán felmerülhet, hogy a kínai és az amerikai érdekszféra közötti szigetelőállamnak tekintsük, bár ezt erősen árnyalja, hogy a remeteország valójában még Pekingtől is meglehetősen független politikát folytat. Hasonlóan nehéz kategorizálni Tajvan szigetét, amely egyfelől *de facto* önálló országgént működik még ENSZ-tagságának 1971-ben történt megszűnését követően is, ugyanakkor az Egyesült Államokkal fennálló különleges kapcsolata és a Kínai Népköztársasághoz fűződő ellenmondásos viszonya miatt helyzete különlegesnek mondható.

Az elmúlt évezredek folyamán az északkelet-ázsiai szubkomplexumhoz tartozó államok természetföldrajzi adottságaikból kifolyólag viszonylagos elszigeteltségben fejlődtek. Geostratégiai szempontból történelmileg nem csupán Japán, hanem valójában Kína is szigetnek volt tekinthető. E meglepőnek tűnő adottság háttere, hogy a régi Kínai Birodalom magte-

rületei egykoron nehezen megközelíthetőek voltak, keleten az óceán, délen hegyvidéki esőerdők, délnyugaton a Himalája, nyugaton a Takla-Makán sivatag és Belső-Ázsia hatalmas távolságai, míg északon a Góbi sivatag, Mongólia és Szibéria végeláthatatlan pusztái izolálták Kínát az indiai, perzsa, orosz, délkelet-ázsiai és európai civilizációs térségektől. Természetesen az ipari forradalom vívmányai az elmúlt két évszázadban leküzdötték ezeket az akadályokat, bár stratégiai szempontból továbbra is igaz, hogy szárazföldön viszonylag nehéz támadást intézni a KNK magterületei ellen. Sokkal sebezhetőbb azonban az ország keleti irányból, azaz a tenger felől, hiszen közel 1,4 milliárd fős népességének több mint fele és gazdasági teljesítményének kétharmada a tengerparti tartományokban található. Ráadásul a trend folytatódni látszik, hiszen Kínában az urbanizáció foka jelenleg alig haladja meg az 50 százalékot, de a városi lakosság aránya a következő évtizedekben várhatóan eléri majd a fejlett országok szintjét, azaz további 250-300 millió ember vándorol majd a partvidék és az ahhoz közelebb eső keleti tartományok nagyvárosaiba.

Japán természetföldrajzi szempontból klasszikus szigetországnak tekinthető, ami alapvetően meghatározta népének történelmét is. A szigeteken található különböző államalakulatok évszázadokon keresztül elméleti hűbéri (*tributárius*) viszonyban álltak a Kínai Császársággal, de valójában erőteljes önállóság jellemezte Japán életét. Földrajzi adottságait kihasználva az ország a tudatos izolációt választotta, amely különösen felerősödött a nyugati felfedezők első látogatásaitól kezdve. Az elszigeteltséget csupán a 19. században bevezetett Meidzsi-reformok törték meg, amelyek kifejezett célja az ország nyugati típusú átalakítása, az erőteljes iparosítás és modernizálás volt. Tekintve, hogy természeti erőforrásokban és nyersanyagokban szegény ország, a reformok hatására elindult erőteljes gazdasági fellendülés szinte természetesen hozta magával a gazdasági, majd területi expanzionizmus iránti igényt, amely az Orosz, illetve Kínai Birodalom ellen folytatott korai kisebb háborúkat követően a második világháborúban teljesedett ki, majd bukott meg végérvényesen. Ugyanakkor, élve az Egyesült Államok segítségével és a japán népesség munkabíráásával, az 1950-es évektől kezdve új gazdasági csoda ment végbe a szigetországban. Ennek eredményeképpen a világ egyik legfejlettebb államává vált, amely 1978 és 2010 között az Egyesült Államok utáni második legnagyobb gazdasági teljesítményt tudhatta magáénak. Japán jövője szempontjából ugyanakkor aggodalomra ad okot, hogy bár lakossága igen jelentős számú, a fejlett országokat jellemző gyors elöregedés és népességsökkenés terén is az elsők között jár. A lakosságszám a 2010-es népszámlálás alapján 128 millió fős csúcsot ért el, azóta azonban évente közel negyedmillióval csökken, és a becslések szerint a következő ötven évben e tendencia erősödni fog, így 2060-ra a lakosság száma 80 millióra apadhat. Ennél is aggasztóbb jelenség, hogy ugyanakkor a népesség legalább 40 százaléka hatvanöt évesnél idősebb lesz, ami nem sok jót ígér Japán gazdasági és katonai képességei számára.

Északkelet-Ázsia harmadik számú hatalma, Dél-Korea is geopolitikai szigetnek tekinthető. Az 1950–1953 között lezajlott, máig lezáratlan koreai háborút követően a Koreai Köztársaság a 38. szélességi köről délre eső területeken alakult meg, míg a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságtól (Észak-Korea) a köztük húzódó demilitarizált zónát övező, a világ egyik leginkább felfegyverzett területe választja el. A két országrész közötti ellenséges kapcsolatok következtében Dél-Koreát tengeren és levegőben is kizárólag a KNDK területeit messze elkerülve lehet megközelíteni, míg szárazföldi összeköttetése egyik más állammal sincs.

Mindettől függetlenül az 50 millió lakosú ország az elmúlt fél évszázadban a történelem egyik leglátványosabb gazdasági és társadalmi fejlődési útját járta be. Míg a háborút követő időszakban a világ egyik legszegényebb országa volt, addig mára az egy főre jutó nemzeti össztermék vásárlóerő-paritáson számolva megelőzi az Európai Unió átlagát, az ország a G20 tagja, technológiai nagyhatalom, Japán után a második legfontosabb eleme az Egyesült Államok kelet-ázsiai szövetségi rendszerének.

Stratégiai kép a térségről

A térség geopolitikai szempontból a világ egyik legösszetettebb helyén fekszik, belső viszonyaira közvetlen hatást gyakorol a délkelet-ázsiai, és a dél-ázsiai szubkomplexum, illetve a közel-keleti, a posztsovjét és az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum is.

Legfontosabb aktora egyértelműen a Kínai Népköztársaság, amely pusztá méreteivel, lakosságával, gazdaságának és katonaságának növekvő erejével már ma is messze felülmúlja a szomszédos országokat, az elkövetkező évtizedekben pedig nagyságrendi különbség alakulhat ki Kína javára, amely a kelet-ázsiai regionális biztonsági komplexum népességének és katonai kiadásainak közel kétharmadát, gazdasági teljesítményének pedig már több mint felét adja.

Az ASEAN és Kelet-Ázsia jelentősebb hatalmainak főbb mutatószámai (2013)

	Terület (km ²)	Népesség (millió fő)	GDP (PPP, milliárd USD)	Katonai kiadások (PPP, milliárd USD)
ASEAN	4479 210	602	3 574	27
Dél-Korea	100 210	50	1 687	42
Japán	377 944	126	4 779	50
Kína	9 706 961	1 353	12 405	228

Forrás: SIPRI

A térség belső biztonságpolitikai helyzetét alapvetően két jelenség kölcsönhatása alakítja: Kína növekvő hatalma, illetve a környező országoknak és különösen az Egyesült Államoknak az erre adott válaszai. Lényegében minden, a térséggel kapcsolatos nemzetközi konfliktusban Kína közvetlenül érintett, vagy legalábbis döntő hatása van rájuk. Mindeközben az Egyesült Államok kormányzata 2012-ben hivatalosan is megerősítette, hogy a már évekkal korábban megkezdett erőátcsoportosítások a Csendes-óceán térségébe a *Pivot to East Asia Regional Strategy* részét képezik, és Washington a jövőben is folytatni kívánja védelmi képességeinek relokációját a pacifikus térségbe. E lépést számos szakértő kritizálta, mondván, hogy a nyílt bejelentés csak erősíti a térségben amúgy is jelenlévő biztonsági dilemmákat, ami fegyverkezési versenyhez vezethet. Kína védelmi költségvetése 1989 és 2012 között reálértéken számítva is legalább kilencszeresére ugrott, Dél-Koreáé több mint megduplázódott, a délkelet-ázsiai országoké két és félszeresére emelkedett, míg Japáné 28%-kal nőtt. Ugyanezen időszak alatt Nyugat-Európa katonai kiadásai 13%-kal csökkentek.

Fontos ugyanakkor, hogy Északkelet-Ázsiában további két erős hatalommal, a világ harmadik legnagyobb gazdaságát működtető Japánnal, valamint a szintén gazdasági és technológiai nagyhatalom, G20-tag Dél-Koreával is számolni kell. Jelentős gazdasági és biztonságpolitikai szerepe van Tajvan szigetének is, amely a hovatarozása kapcsán kialakult sok évtizedes konfliktus mellett technológiai képességei és demokratikus politikai berendezkedése miatt is a térség tevékeny aktora.

A Kínai Népköztársaság doktrínái és biztonságpolitikai törekvései

A KNK katonai doktrínájának áttekintésekor figyelembe kell venni annak kontextusát, azaz a kínai tradicionális világkép alapjait és a közelmúlt nagy hatású történelmi eseményeit, illetve a ma érvényes doktrínák hierarchiájának legfelsőbb szintjét jelentő „békés fejlődés”-elvet és annak dokumentumait. Bár a kínai biztonságpolitikai doktrína deklaráltan védelmi jellegű fejlesztési irányt jelöl ki, a Peking által folytatott politika, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk, több térségbeli állam számára is aggodalomra ad okot.

A kínai tradicionális világkép és a történelmi kontextus

A kínai nemzetközi politikaelmélet nem tekinthető olyan tudományosan kidolgozottnak, mint a nyugati országok ilyen irányú gondolkodása, az ország méretei, központi szerepe és több ezer éves történelme azonban természetesen elvezetett a nemzetközi kapcsolatok jellegzetességeit vizsgáló eszmefuttatásokhoz Kínában is. A birodalmi Kína világszemlélete gyökeresen eltér a vesztfáliai típusú európai gondolkodásmódtól, hiszen a császárság korában a világot nem egyenjogú államok nemzetközi rendszerének fogták fel. A birodalmi szemlélet leginkább a tienhszia (tianxia, azaz „minden az ég alatt”) fogalommal mutatható be. E felfogás szerint a világ koncentrikus körökből áll, amelynek középpontjában a császár és Kína található, míg a külső körök a világ távolabbi részeit foglalják magukban, de lényegében minden az ég alatt a császár és így a Kínai Birodalom uralma alatt áll. Magának az országnak a ma is használatos neve, a Középső Birodalom (Csungkuo, Zhongguo) is ezt a szemléletmódot tükrözi. Ezzel függ össze a Kína történelmére – kevés kivétellel – olyannyira jellemző izolációs hajlam, melynek köszönhetően az ország a 15. századtól kezdve mindinkább elzárkózott a külvilágtól, és ebből következően nem volt képes felmérni annak folyamatait és a Nyugat irányába eltolódó erőviszonyok változását.

A 19. század közepén bekövetkezett nyugati támadások sokkoló élményt jelentettek az amúgy is már belső gondokkal küzdő Csing (Qing) birodalom és a saját civilizációs felsőbbrendűségükben rendületlenül hívó mindennapi kínai emberek számára. A század második felében átértékelődött számtalan vereség, belső felfordulás és megalázó békeszerződés, majd a 20. század első felének ugyancsak vérzivataros, a polgárháború és a japán invázió által sújtott évtizedei olyan mély, maradandó nyomot hagytak lakóiban, melyet a mai napig felemlgetnek. A kínai külpolitikára napjainkig komoly hatása van az úgynevezett „megaláztatás évszázada”

emlékének. Elgondolkodtató, hogy a legtöbb kínai szerint országuk (újra) felemelkedése nem más, mint a kizökkent idő helyreállása, hiszen az elmúlt két évezredből tizennyolc évszázadon keresztül Kína volt a világ leghatalmasabb országa, és az ipari forradalom óta eltelt kétszáz év, illetve a Nyugat hatalma valójában csak történelmi anomália, amely a végéhez közeledik.

Teng Hsziao-ping stratégiája

Kína külpolitikáját és ezáltal biztonságpolitikáját a mai napig alapjaiban határozza meg a Mao Ce-tung (Mao Zedong) halála után a KNK vezetését magához ragadó Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) 24 írásjegyből álló intelme (vagyis stratégiája), amely szerint Kínának hidegvérű megfigyeléssel, saját helyzetének biztosításával, nyugodt hozzáállással, valós erejének elrejtésével és a megfelelő időpont kiváráásával, illetve a feltűnés és a vezető pozícióra való törekvés kerülésével van esélye a továbbfejlődésre. Bár egyes megfigyelők szerint Peking utóbbi években tapasztalható határozottabb fellépése a Kelet-, illetve a Dél-kínai-tengeren a tengi stratégia elhagyására enged következtetni, az továbbra is mélyen igaz, hogy a KNK számára jelenleg elsődleges fontosságú a békés nemzetközi környezet fenntartása. Kína az „előbb a gazdaság” stratégiáját követi, azaz az 1978–1979-ben megkezdett reform és nyitás politikájának is legfőbb célja a kínai gazdaság megerősítése volt, így a nemzeti össztermékhez viszonyítva Peking még mindig meglehetősen keveset költ honvédelemre, hiszen ilyen irányú kiadásai alig haladják meg a GDP 2 százalékát.

A békés fejlődés elve és a gazdasági szükségből eredő biztonságpolitika

A kínai kormányzat jelenleg számos kihívással néz szembe a gazdaság további növekedése és fejlődése kapcsán. Az elmúlt évtizedek befektetés és export vezérelte gazdasági modellje kifulladásra látszik, amelyre ugyan már évek óta tudatosan készül a pekingi vezetés, de eddig nem sikerült átállítani az ország gazdaságát az új, belső fogyasztáson és innováción alapuló növekedési pályára. Mindemellett Kína továbbra is a világ legnagyobb exportőre, és 2013-ban valószínűleg egyben a világ legnagyobb kereskedőnemzetévé is vált, gazdaságának működtetése érdekében óriási mennyiségű kőolaj és egyéb nyersanyag behozatalára szorul, miközben a kínai nacionalizmus is folyamatosan erősödik. Mindezen folyamatok mintegy természetes velejárója, hogy Kína szükségszerűen egyre inkább érdekeltté válik utánpótlási útvonalainak biztosításában és a további fejlődéséhez szükséges békés nemzetközi környezet fenntartásában. Ennek megfelelően Peking a tengerek feletti ellenőrzést biztosítani képes flottafejlesztések felé fordult, miközben szárazföldi határait nagyobb biztonságban tudhatja, köszönhetően az Oroszországgal és Indiával lefolytatott tárgyalásoknak.

A stratégiai szintű kínai biztonságpolitikai megfontolások jelentős részben a gazdaság fejlődéséhez, és az ország össznemzeti erejének továbbnöveléséhez szükséges nemzetközi környezet megteremtését, illetve fenntartását kezelik prioritásként. Azaz a kínai haderő fejlesztésének hangsúlya jelenleg és a következő évtizedben inkább az ország defenzív képességeinek

jávitásán, utánpótlási útvonalainak biztosításán és korlátozott, helyi konfliktusok leküzdésének képességén lesz, mintsem a klasszikus háborús felkészülésen.

Hosszabb távon, azaz két évtized elteltével azonban már elég erős és stabil lehet Kína gazdasága és technológiája ahhoz, hogy bármely más nemzettel sikerrel vehesse fel a harcot egy esetleges komoly nemzetközi konfliktus esetén is. Az össznemzeti erő fejlesztésének stratégiai célja valójában a Kínai Kommunista Párt hatalmának fenntartása, a további gazdasági növekedés és fejlődés elősegítése, a belső rend és politikai stabilitás biztosítása, illetve Kína nagyhatalmi pozícióinak erősítése.

Az össznemzeti erő (*Comprehensive National Power – CNP*) többdimenziós és több rétegű mutató és számítási módszer a nemzetek összesített erejének mennyiségi és minőségi jellemzésére, az erőviszonyok változásának előrejelzésére és összehasonlítására. A CNP egyensúlyt teremt a „kemény” és a „puha” erő között, magában foglalja a természeti erőforrások, a terület, lakosság, a gazdaság, tudomány, technika, nemzetvédelem, politika, külügyek és nemzetközi tekintély, befolyás, kultúra, oktatás, a szervezés, vezetés, irányítás, tervezés és a vezetéstámogatás erősségeit és gyengeségeit, illetve mindezen feltételek változását és a hozzájuk igazodó alkalmazkodás képességét is.

2013 novemberében újabb jelentős változás következett be a kínai biztonságpolitikai gondolkodásban, amely az új kínai vezetéshez köthető. Hszi Csin-ping (Xi Jinping) elnök-pártfőtitkár vezetésével a Kínai Kommunista Párt 18. kongresszusán létrehozták a Nemzetbiztonsági Tanácsot, amely megfigyelők szerint egyfelől Hszi teljes hatalomátvételét hivatott jelezni, másfelől pedig Kína növekvő kül- és biztonságpolitikai aktivitásának egyenes következménye. Érdeemes megjegyezni, hogy egyes kínai kommentátorok szerint a Nemzetbiztonsági Tanács esetében alkalmazott angol fordítás (National Security Council) félrevezető, mert szemben az azonos nevű, leginkább külső biztonsági kérdésekkel foglalkozó amerikai elnöki tanáccsal a kínai intézmény feladatköre inkább az ország belső biztonságára koncentrál. Eszerint a helyes fordítás a *State Security Council*, azaz Állambiztonsági Tanács lehetne.

Kína regionális stratégiája és annak biztonságpolitikai vetületei

A jövő nagy kérdése, hogy a kínai gazdaság vonzereje vagy a biztonságpolitika terén tapasztalható taszító erő (azaz a félelem) közül melyik bizonyul majd az erősebbnek a régió országai szemében. Természetesen e folyamatot erősen befolyásolja az Egyesült Államok térségbeli tevékenysége is, amely az ASEAN, Japán, Dél-Korea és más térségbeli államok számára biztonsági garanciákat jelent. Mindezen államok azzal az ellentmondásos helyzettel kénytelenek szembenézni, hogy bár gazdaságilag már régóta sokkal fontosabb számukra Kína, mint az Egyesült Államok, biztonsági szempontból mégiscsak szükségük van Washingtonra Peking növekvő befolyásának ellensúlyozására.

Geopolitikai szempontból Kína hatalmas méretei és lakosság száma ellenére jóval kedvezőtlenebb helyzetben van, mint például az Egyesült Államok. A távol-keleti ország hosszú

történelmének döntő részében kontinentális hatalom volt, amelynek folyamatos fenyegetéssel kellett szembenéznie először a szárazföldi szomszédai, majd a közelmúltban a tenger felől érkező hatalmak részéről. Kína ma nagyhatalmakkal van körbevéve, s a helyzetet tovább bonyolítja a nyugati határok mentén elterülő, bukott államoknak is otthont adó iszlám világ.

A kínai döntéshozók tisztában vannak azzal, hogy technológiai, tapasztalati és finanszírozási szempontból több évtizedes lemaradásban vannak az Egyesült Államok mögött, viszont azt is figyelembe veszik, hogy Washington kénytelen globális szinten szétteríteni katonai erőit, míg Kínának egyelőre csupán saját szűkebb régiójában kell érvényesítenie az akaratát. Ennek megfelelően a kínai katonai stratégiák kidolgozták az úgynevezett *anti-access/area-denial* megközelítésüket, amelynek értelmében arra próbálnak választ találni, hogy egy esetleges katonai konfliktus esetén miként lehet az Egyesült Államok erőit, így elsősorban a repülőgép-hordozók vezette flottákat távol tartani nem csupán saját partjaiktól, hanem az egész kínai érdekszférától, így a Kelet- és a Dél-kínai-tengerektől is. Az e program keretében megvalósuló fejlesztések anyahajók ellen bevethető ballisztikus rakétákat, elektronikus zavaró és műholdellenes rakétákat is magukban foglalnak, bár mindezen eszközök hatékonyságát az amerikai fél megkérdőjelezi.

A kínai stratégiai dokumentumok egybehangzóan három legfőbb érdeket sorolnak fel:

- a nemzet egyesítése;
- az ország területi integritásának és szuverenitásának védelme;
- a fejlesztési célok elérése.

A kínai kormányzat által minden évben kiadott, a katonai szektort érintő Fehér könyv felméri a KNK nemzetközi környezetét, a jelentkező kihívásokat, és a rájuk adandó válaszokat. A 2011-ben, majd 2013-ban kiadott Fehér könyv helyzetértékelése szerint a századforduló óta a globalizáció és az információáramlás fontossága tovább fokozódott, de továbbra is a béke és a fejlődés korát éli a világ. Ugyanakkor – bár konkrét ország említése nélkül – a kínai dokumentum felhívja a figyelmet, hogy erősödik a hegemoniára való törekvés, az erőpolitika és az új típusú beavatkozások súlya a világban. Emellett külön kiemeli, hogy az ázsiai és a csendes-óceáni régió jelentőségének növekedésével az Egyesült Államok módosította térségbeli politikáját, amely alapvető változásokat okoz majd a régióban.

Az ázsiai-csendes-óceáni térség általános biztonságpolitikai helyzetét stabilnak ítélik, amelynek egyik elsődleges oka a kialakulóban lévő gazdasági interdependencia a régió államai között. A konkrétan azonosított válságócok közül a dokumentum kiemeli a Koreai-félsziget időről időre fellángoló konfliktusát, Afganisztánt és a területi-szuverenitási vitákat. Ugyancsak említésre kerül, hogy az Egyesült Államok nem csupán katonai szövetségeit erősíti a régióban, hanem növekvő mértékben folyik bele a régió ügyeibe is.

A kínai haderő

A kínai Népi Felszabadító Hadsereg (People's Liberation Army – PLA) összlétszámát tekintve *a legnagyobb a világon, a szárazföldi erők, a légierő, a haditengerészet és az úgynevezett második tüzérségi hadtest (stratégiai nukleáris erők) kötelékében összesen 2 250 000 fő teljesít szolgálatot, amelyet további 800 000 tartalékos egészít ki. A kínai haderőt a Kínai Kommunista Párt Köz-*

ponti Katonai Bizottsága (KKP KKB) irányítja, melynek elnöke főszabály szerint a népköztársaság mindenkori elnöke, illetve a KKP főtitkára (a tízévente bekövetkező hatalomátadási folyamat során a három funkció ideiglenesen szétválhat). Az Államtanács (kormány) alá tartozó védelmi minisztérium hatásköre meglehetősen korlátozott, a haderő valódi irányítása a KKB feladata.

A szárazföldi erők adják a teljes katonai állomány létszámának kétharmadát, ami indokolt is, hiszen Kínának mintegy 22 000 kilométernyi szárazföldi határa van. Éppen ezért jelent nagy kihívást az ország számára, hogy a modern hadviselési kihívásoknak megfelelően jelenleg elsősorban a légierő, a haditengerészet, a kiberhadviselés és az elektronikus hadviselés terén kell gyors és erőteljes előrelépést elérnie.

A légierő fejlesztésének célja, hogy a közeljövőben a modern járművek számát tekintve a világ legnagyobb légierőjévé váljon. Ennek érdekében gyors ütemben cseréli le régebbi vadászgépeit 4., illetve 4,5. generációs típusokra, és már folynak a saját 5. generációs lopakodó vadászgépek fejlesztési munkálatai. Természetesen a technológiai színvonal még nem éri el az Egyesült Államokét, de egyfelől az alternatív kutatás-fejlesztési lehetőségek felgyorsítják a lemaradás behozását, másfelől Kína célja egy, a saját régiójában vívandó háború megnyerése, ahol létszámbeli fölénye döntőnek bizonyulhat.

Legalább ilyen nagy hangsúlyt kap a kínai haditengerészet fejlesztése, azon belül is a katonai erő távoli alkalmazásának képessége (power projection capability). Ennek leglátványosabb jele a kínai repülőgép-hordozó program, amely egyelőre csupán egy volt szovjet, felújított hajóval büszkélkedhet, de a tervek szerint az ország a 2020-as évekre legalább hat saját fejlesztésű hordozót kíván vízre bocsátani. A tengeralattjáró-flotta fejlesztése is jelentős támogatást kap mind a nukleáris, mind pedig a dízel-elektromos meghajtású ballisztikus rakétákkal felszerelt hajók terén.

Kína nukleáris erőit illetően meglehetősen nagy a bizonytalanság. A robbanófejek számát tekintve a becslések 240 és 3000 közé teszik a készletek nagyságát. Amerikai hírszerzési információk szerint 50 és 75 közé tehető a kínai ballisztikus rakéták száma, amelyekért a hadsereg második tűzérési hadteste a felelős. Kína 1964-ben robbantotta fel első nukleáris fegyverét, és egyidejűleg bejelentette, hogy soha nem fog elsőként atomfegyvert bevetni konfliktus esetén.

Japan doktrínái és biztonságpolitikai törekvései

Japan biztonságpolitikai helyzete több szempontból is különlegesnek mondható. A legszembetűnőbb sajátossága, hogy bár az ország pénzügyi nagyhatalom, a világ harmadik legnagyobb gazdasága, jelentős külföldi befektető és évtizedeken át Kelet-Ázsia legfontosabb állama volt, katonai képességei elmaradnak anyagi lehetőségei mögött.

Ennek oka az ország ellentmondásos történelmében és különösen a második világháborúban betöltött szerepében rejlik. Az amerikai megszállás, majd a hidegháború során kiépült japán–amerikai védelmi együttműködés, kiváltképpen pedig a Washington által diktált, 1947-ben életbe lépett új alkotmány 9-es cikkelye mind egy lehetőségeihez képest aránylag gyenge, az önvédelmi képességekre koncentráló japán haderő létrejöttét eredményezték. Korunk nagy kérdése, hogy Kína felemelkedése milyen reakciót vált ki Tokióban? Várható-e a 9-es cikkely eltörlése, a japán haderő eddiginél nagyobb erejű fejlesztése, avagy a gazdasági együttműködés bázisán a két ázsiai hatalom kiegyezése?

A japán biztonságpolitika doktrínái

Az elmúlt évtizedekben a mindenkor érvényes kiindulási alap az úgynevezett japán békealkotmány 9. cikkelye volt. Ez kimondja, hogy a japán nép mindörökre lemond a háborúhoz való szuverén jogáról és az erővel való fenyegetésről, legyen szó bármiféle nemzetközi konfliktusról. Az alkotmány rendelkezik arról is, hogy a japán haderő csupán önvédelmi célokat láthat el, sem támadó fegyvereket, sem nukleáris fegyvereket nem fejleszthet ki, és harcoló csapatokat sem küldhet külföldre (1992 óta részt vehetnek ENSZ-műveletekben). Ennek megfelelően a Japán Önvédelmi Erők (*Japan Self-Defence Forces – SDF*) képességei erősen korlátozottak, és a védelmi kiadások GDP-hez viszonyított aránya is alig 1 százalék. Ugyanakkor, figyelembe véve a japán gazdaság méretét, még ez a százalékosan alacsony arány is a világ ötödik legnagyobb védelmi költségvetését eredményezi, amely meghaladja például Franciaország ilyen irányú éves kiadásait is.

A japán biztonságpolitika másik alappillére az Egyesült Államokkal 1960-ban megkötött Kölcsönös Együttműködési és Biztonsági Szerződés (*Treaty of Mutual Cooperation and Security between the United States and Japan*), amelynek értelmében az Egyesült Államok katonai segítséget nyújt bármilyen Japán területét érő külső támadás esetén. A szerződés lehetővé tette az amerikai csapatok japán bázisainak további működtetését is, így a mai napig körülbelül 35 000 amerikai katona állomásozik a szigetország területén lévő támaszpontokon.

A jelenlegi, 2013 decemberében revideált japán biztonságpolitika korábbi doktrinális alapja a 2011-es Nemzeti Védelmi Program Irányelvei (*National Defense Program Guidelines – NDPG*) volt, amely a hagyományok szerint tíz évre határozta volna meg az ország védelempolitikáját, és az alábbi pontok szerint tartalmazza biztonságpolitikai alapvetéseit:

- A dokumentum célja, hogy a japán törvények és rendelkezések alapján a kormány iránymutatást adjon az ország biztonságpolitikájának és védelmi erejének fejlesztéséhez.
- Japán biztonságpolitikájának alapvető célja, hogy bármely külső támadást képesek legyenek elhárítani, mielőtt az elérné az ország területét, képesek legyenek a már bekövetkezett támadásokat visszaverni, illetve, hogy lehetőség szerint megelőzzenek minden konfliktust azáltal, hogy tovább erősítik az ázsiai-csendes-óceáni térség biztonsági környezetét.
- Japán biztonsági környezete kapcsán a dokumentum kifejti, hogy a globális gazdasági összefonódások hatására a nagyhatalmak közötti kiterjedt háborúk valószínűsége csökkent, ugyanakkor megnőtt a veszélye annak, hogy egyetlen ország (értsd: Észak-Korea) önállóan globális fenyegetést jelentsen. A globális arénát tekintve Japán felismeri, hogy világméretű hatalmi átrendeződés folyik, amelynek keretében egyes országok (például Kína, India és Oroszország) hatalma növekszik, míg az Egyesült Államok helyzeti előnye relatíve csökken.
- Az ázsiai-csendes-óceáni térségben Japán számára különösen nyilvánvaló a globális hatalmi átrendeződés, miközben a legerősebb katonai hatalmak továbbra is Japán körül összpontosulnak, egyesek közülük (értsd: Kína) igen erőteljes és gyors fejlesztéseket hajtanak végre. A dokumentum külön kiemeli Észak-Korea nukleáris programjának problémáját.

- A fenti megfontolások alapján a japán stratégiák nem számolnak egy, az ország ellen indítandó, azt léteiben fenyegető támadásra. Ugyanakkor egyes helyi konfliktusok komoly kihívás elé állíthatják a japán védelmi erőket.
- A dokumentum bevezeti a „dinamikus védelmi erők” kifejezést, amely arra utal, hogy a japán haderő reagálási sebességét növelni kell, emellett fel kell készülni a fejlett technológiai környezetben zajló fegyveres összecsapásokra is.
- A japán védelmi erők jövőbeli fejlesztése kapcsán az NDPG nagy hangsúlyt fektet a felderítési képességek (*intelligence, surveillance, reconnaissance – ISR*) fejlesztésére, amelyek segítségével a jövőben japán hadereje gyors, pontos és rugalmas válaszokat adhat a felmerülő fenyegetésekre. A fejlesztések során prioritást élvez majd a Japánt körülvevő tengeri területek és légtér védelmének, valamint a kisebb japán szigetek elleni támadások visszaverésének képessége, a kiberhadviselés, a gerillák és különleges erők által indított támadások leküzdése, valamint a ballisztikus rakéták elhárítása.

Ezen alapelvekre támaszkodik ugyan, mégis jelentős változásokat hozott az ország első, 2013 decemberében bejelentett Nemzetvédelmi Stratégiája. Ennek értelmében Japán a korábbiánál aktívabban kíván hozzájárulni a térség biztonságához, azaz a pacifista alkotmány ellenére komolyabb katonai együttműködést kíván kialakítani az Egyesült Államokkal. A biztonsági környezet korábbi, gyakran homályos leírásához képest e stratégia immár nyíltan arról beszél, hogy Kína erővel kívánja megváltoztatni a térségbeli status quót, így ebből fakadóan a japán védelmi erőknek a jövőben képessé kell válniuk az országhoz tartozó szigetek védelmére vagy gyors visszafoglalására egy esetleges invázió esetén. A dokumentum értelmében a japán kormány a következő öt évben közel 240 milliárd dollárra kívánja növelni a védelmi kiadásokat, ami a korábbi tervekhez képest 5 százalékos emelkedést jelent. Mivel a haderő létszáma változatlan marad, a növekményt kifejezetten fegyverkezésre szánják, így hét új romboló és hat új tengeralattjáró beszerzése is a program része. További húsz F–15-ös harci repülőt telepítenek Okinava szigetére, és felállítják a japán tengerészgyalogságot. A miniszterelnök szerint e stratégia bevezetése történelmi jelentőségű, és képessé teszi majd Japánt arra, hogy megfelelő válaszokat adjon Kína növekvő képességeire és étvágyára.

Japán regionális stratégiája és annak biztonságpolitikai vetületei

Ahogy az a japán biztonságpolitikai doktrínák fentebb vázolt rendszeréből is látszik, az elmúlt évtizedek viszonylag passzív szerepéből az ország fokozatosan egy aktívabb, rugalmasabb, öntudatosabb, s egyben önállóbb védelmi politika irányába kíván elmozdulni. Az Egyesült Államokkal fennálló szoros szövetség továbbra is a japán biztonságpolitika sarokköve, de az ország vezetése egy szélesebb térségbeli szövetségi rendszer kiépítését is tervbe vette. Abe Sinzō miniszterelnök 2012 decembere és 2014 januárja között három délkelet-ázsiai körutat is tett, amelyeknek a célja az ASEAN-tagállamokkal való együttműködés kiépítése. Ugyanakkor az igazán komoly változást a japán biztonságpolitikában az hozhatná el, ha idővel kikerülne az alkotmányból a haderőfejlesztést gúzsba kötő, önvédelemre szorító rendelkezés.

A japán haderő

A Japán Önvédelmi Erők főparancsnoka az ország miniszterelnöke, aki a védelmi minisztériumon keresztül felügyeli az ország haderejét. A katonai szervezeti rend hasonlatos a nyugati, amerikai mintákhoz, a politikai felügyeletet gyakorló miniszterelnök mellett a legfelsőbb szintű katonai vezetést a vezérkari főnökök egyesített tanácsa, illetve annak elnöke látja el. Az SDF három haderőnemre oszlik, a légierőre, a szárazföldi hadseregre és a haditengerészetre, amelyekben összesen körülbelül 255 000 katona teljesít szolgálatot. Bár az ország nem rendelkezik támadó jellegű fegyverekkel, például ballisztikus rakétákkal, haditengerészete az egyik legkomolyabb erőt képviseli a világtengereken a US Navy után.

Az Egyesült Államok szerepe

A korábban már említett Ázsia felé fordulás az utóbbi évek egyik leginkább figyelemre méltó, bár nem váratlan külpolitikai trendfordulója volt. Ugyan Washington már csaknem egy évtizeddel korábban megkezdte erői egy részének áttelepítését a Csendes-óceán térségébe, az Obama-kormányzat 2012-es nyílt bejelentése felgyorsította e folyamatot. Az amerikai védelmi minisztérium tervei szerint a következő években az ország haditengerészeti erőinek hatvan százaléka teljesít majd szolgálatot a Csendes-óceánon, míg ennek ellentételezésére csapatkivonások várhatók Európában és a Közel-Keleten.

Az USA kelet-ázsiai katonai jelenléte pekingi olvasat szerint egyre inkább Kína fejlődésének és növekvő hatalmának feltartóztatására és az ország bekerítésére törekszik, azaz a kínai fél gyakran hidegháborús mentalitással és eszközökkel (*containment és encirclement*) vádolja Washingtont. Pekingi szemszögből nézve valóban stratégiai aggodalomra adhat okot, hogy az Egyesült Államok jelentős erővel állomásozik Dél-Koreában és Japánban, bázisokkal rendelkezik Szingapúrban, Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken, illetve 2500 tengerészgyalogost küld Ausztráliába is. Kínától nyugatra pedig csapatai vannak Afganisztánban, és katonai bázisokat használhat Kazahsztánban és Pakisztánban is.

A pusztán katonai jelenlétén kívül Washington folyamatosan erősíti szövetségi rendszerét a térségben, amit egyébként éppen a fokozódó kínai külpolitikai magabiztosság is elősegít. Látván Peking erősödő érdekérvényesítő akaratát, a környező országok többsége egyre inkább az amerikai védelmi ernyő alá kíván húzódni, sokfelé erősödik a Kína-ellenes nemzeti beállítódás. A hivatalos amerikai álláspont szerint az Egyesült Államok kormánya semleges kíván maradni a térséget érintő konfliktusok többségében, így különösen a Dél-kínai- és a Kelet-kínai-tengert érintő szuverenitási vitákban. Ugyanakkor a Kína és Japán közötti vita tárgyát képező, a Kelet-kínai-tengeren található Szenkaku-szigetek kapcsán 2013 januárjában Hillary Clinton akkori amerikai külügyminiszter arról beszélt, hogy a szigetek Japán fennhatóság alatt állnak, és az Egyesült Államok szövetségesként támogatja Tokiót a békés rendezés során.

Konfliktusok a térségben

Északkelet-Ázsia a koreai háborút lezáró tűzszünet óta viszonylagos békében él, azaz komoly államközi katonai összeütközés nem zavarta meg a nyugalmat az elmúlt évtizedekben. Bár Kína fegyveres konfliktusba keveredett Indiával és Vietnammal is a hidegháború során, e rövid összecsapások nem veszélyeztették tartósan a térség fejlődését, amelyre inkább a számos, mély történelmi gyökerekkel rendelkező befagyott konfliktus a jellemző.

Tajvan

Formosa, azaz Tajvan szigete 1895-ben Japán fennhatósága alá került, amely egészen annak 1945-ben bekövetkezett világháborús kapitulációjáig fenn is maradt. Ezt követően a sziget feletti szuverenitás névleg visszakerült Kínához, pontosabban a Kínai Köztársasághoz. A világháború lezárását követően kiújult polgárháború kommunista győzelemmel zárult, így a Kínai Népköztársaság kikiáltásával a köztársasági erők Tajvan szigetére vonultak vissza.

Nemzetközi jogi szempontból azonban a helyzet még évtizedekig rendezetlen maradt. A világ nagy része továbbra is a Kínai Köztársaságot, azaz az immár Tajpejben működő kormányt tekintette Kína legitim képviselőjének, és így az ENSZ BT állandó tagjának székét is annak küldötte foglalta el. Alapvető változást az 1960-as évek végén kibontakozó kínai–szovjet elhidegülés hozott, amely lehetőséget teremtett az Egyesült Államok és Kína stratégiai közeledésére. Ez szerepet játszott abban, hogy 1971-ben az ENSZ közgyűlésének 2758-as számú határozata alapján megfosztották Tajpejt ENSZ-tagságától és így a Biztonsági Tanácsban betöltött helyétől is, amit Peking vett át, idővel pedig mind több állam szakította meg diplomáciai kapcsolatait Tajvannal, és küldött diplomatákat Pekingbe. Fontos változást hozott a Tajvani–szorost érintő kapcsolatok terén, hogy Peking felismerte, a kérdés megoldása várhat, azaz nem szabad a nemzeti egyesítést elsődleges prioritásként kezelni, és attól tenni függővé minden más ügyet az Egyesült Államokkal való érintkezés során. Ennek megfelelően 1979-et követően trendszerűen csökkent a feszültség Peking és Tajpej között, mindkét oldal félhivatalos szervezeti formát alakított ki a párbeszéd folytatására, s ez az 1992-es konszenzushoz vezetett. Eszerint mindkét fél egyetért abban, hogy csak egyetlen Kína létezik, bár továbbra is mindketten saját magukat tekintik legitim képviselőjének. A 2000-től 2008-ig tartó időszakban újra fagyosabbakká váltak a kétoldali kapcsolatok, s az újabb normalizálódás csak 2008-ban, Ma Jing-csiu (Ma Ying-jeou), a Koumintang (Kínai Nemzeti Párt) vezetőjének elnökké választásakor következett be. A Ma-kormányzat kifejezetten baráti és főleg gazdaságilag gyümölcsöző kapcsolatokat alakított ki a népi Kínával. Bár a helyzet rendeződni látszik, továbbra is potenciális konfliktusforrás. 2005-ben a népköztársaság elfogadta az elszakadásellenes törvényt, amely ugyan a békés rendezést tűzi ki célul, de fenntartja a jogot a KNK számára, hogy a tajvani függetlenség egyoldalú kikiáltása esetén katonai erőt vessen be a sziget visszafoglalására. Az idő Peking kezére játszik, és idővel a KNK által felajánlott, Hongkong és Makaó helyzetéhez hasonló, „egy ország, két rendszer” státusz, azaz a széles körű autonómia a KNK védőszárnyai alatt elfogadhatóvá válhat majd Tajpej számára pár évtizedes időtávon belül, különösen a szárazföldtől való gazdasági függés erősödésének fényében.

Korea

Az északkelet-ázsiai szubrégió egyik legaktívabb konfliktuszónája a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK, Észak-Korea) és a Koreai Köztársaság (Dél-Korea) között húzódó demilitarizált övezet. E befagyott, ám gyakran mégis felforrósodni látszó konfliktus eredete az 1950 és 1953 között vívott koreai háborúra vezethető vissza. A japán kapitulációig Tokió fennhatósága alatt álló Koreai-félszigetet a bevonuló amerikai és a szovjet csapatok a 38. szélességi kör mentén kettéosztották. A szabad választásokra irányuló törekvések meghiúsulását követően északon kommunista, míg délen jobboldali kormány alakult 1948-ban. Az északi vezető, Kim Ir Szen (Kim Il-sung) megszerezte Moszkva és Peking áldását, és 1950. június 25-én meglepetésszerű támadást intézett a déli országrész ellen, hogy kommunista uralom alatt egyesítse Koreát. Az Egyesült Államok az ENSZ BT felhatalmazása alapján (Tajvan BT-tagsága miatt a Szovjetunió bojkottálta az üléseket, ezért nem élhetett vétőjogával ez ügyben) nemzetközi erőket küldött a déli országrész megsegítésére, amelyek megközelítették a kínai–koreai határt is. Ez arra ösztökelte Mao Ce-tungot, hogy (névleg!) önkéntes csapatokat küldjön az észak-koreai sereg megerősítésére, hiszen el kívánta kerülni, hogy amerikai segítséggel egy, a nyugati táborba tartozó, erős, egyesült Korea jöjjön létre, amely közvetlenül határos Kínával. A kínai Népi Felszabadító Hadsereg segítségével sikerült a szövetséges csapatokat meghátrálásra kényszeríteni, és végül a felek visszatértek a kiinduló 38. szélességi körhöz, amely azóta is a két Korea közötti választóvonalat jelenti. A háború csupán egy, a mai napig is érvényben lévő tűzszünettel zárult, békeszerződés nem kötöttett.

A helyzet jelenleg meglehetősen stabil állapotot mutat, még az évről évre újból megismétlődő, gyakran esztelennek tűnő észak-koreai provokációk és akciók ellenére is. A phenjani vezetés által a keleti blokk összeomlása óta követett stratégia egyetlen célja saját hatalmának fenntartása. E stratégia több elemből tevődik össze a nemzetközi megfigyelők szerint. Az egyik alapvető megállapítás, hogy az észak-koreai rezsim tudatosan egyensúlyoz az örület, pontosabban annak látszata határán. A phenjani vezetés ügyel arra, hogy egy olyan képet alakítson ki magáról a külvilág szemében, amely szerint Észak-Korea túl örült és veszélyes ahhoz, hogy meg lehessen támadni, ugyanakkor nem elég erős és veszélyes ahhoz, hogy érdemes legyen megtámadni. Azaz az atomfegyver kifejlesztése, illetve a ballisztikus rakétakisérletek és a déli célpontok elleni időnkénti támadások az erő képét hivatottak sugározni, míg az atomfegyver kis hatóereje, az évtizedekre elhúzódó fejlesztések, az északi haditechnika időnkénti kudarcjai és a belső gazdaság gyengesége azt jelzik, hogy Észak-Koreát felesleges megtámadni, mert amúgy is életképtelen hosszabb távon. Bár Phenjan a hidegháború után, az új globális erőviszonyokkal szembesülve megpróbált közeledni az Egyesült Államok felé, Washington nem kívánt egy totalitárius kommunista országgal egyezkedni, és inkább az úgynevezett hatoldalú tárgyalások megkezdését szorgalmazta az északi nukleáris program leállításáról való tárgyalás érdekében. A 2003 és 2007 között hat fordulóban lezajlott tárgyalásokon a két Korea mellett részt vett az USA, Kína, Japán és Oroszország is, de úgy tűnik, Phenjan valójában csak időhúzásra használta a folyamatot, amelyet végül 2009-ben végleg meg is szakított. Erre lehetőséget teremtett számára a háttérben meghúzódó nagyhatalmi érdekek felmérése is, melynek során világossá válik: a részt vevő hat állam sokkal erősebben érdekelt a jelenlegi status quo fenntartásában, mintsem a koreai konfliktus végleges megoldásában.

A Kelet-kínai-tenger

A Kelet-kínai-tengeren található Szenkaku-szigetcsoporth (kínaiul Diaoyu, japánul Senkaku) kapcsán kialakult feszültség a térség többi konfliktusához hasonlóan a második világháború lezárásától eredeztethető. Bár a kínai fél a 15. századig visszanyúló történelmi dokumentumok alapján állítja, hogy a szigetek a Kínai Császárság részét képezték már korábban is, a japán történészek szerint a szigetek lakatlanok voltak, amikor az első kínai–japán háborút követően a Japán Császárság *terra nullus*ként, lakatlan területként elfoglalta azokat 1895-ben. A második világháborút követően az apró szigetcsoporth amerikai fennhatóság alá került, egészen az igazgatás 1971-es újbóli japán kézbe kerüléséig. Bár a szigetek feletti szuverenitást övező vita évtizedek óta fennáll a két ország között, az elmúlt évekig csupán egy volt a Peking és Tokió közötti számos kisebb-nagyobb feszültség sorában. 2010-ben azonban egy, a szigetek körüli kizárólagos gazdasági övezetben halászó kínai hajó kapitányát a japán parti őrség őrizetbe vette, amelyre Peking igen erőteljes diplomáciai válasszal reagált, és beszüntette a japán gazdaság számára létfontosságú úgynevezett ritkaföldfémek exportját a szigetországba. 2012-ben újra fellángolt a konfliktus, amikor a japán kormány bejelentette, hogy államosítja a szigeteket. Kínában számtalan erőszakos demonstráció kezdődött, amelynek során japán tulajdonú üzleteket és gyárakat támadott meg a feldühödött tömeg. A kínai kormányzat utasította parti őrségét, hogy fokozza járőrözését a szigetek térségében, míg hivatalosan is megerősítette azok ellenőrzése iránti igényét. Ugyanakkor a jelek szerint mindkét fél tisztában van egy esetleges eskaláció veszélyével, ezért a haditengerészeti erőket többnyire távol tartják a térségtől.

Ugyanakkor a Kelet-kínai-tengert érintő konfliktus túlmutat a Szenkaku-szigetek körüli vizeken, és összességében mintegy negyvenezer négyzetkilométernyi tengeri terület és az alatta található szénhidrogénkészlet is a vita tárgyát képezi. Mivel mind Kína, mind pedig Japán energiahordozókban relatíve szegény ország, a partjaik közvetlen közelében található kőolaj- és földgázmező gazdaságilag is és az utánpótlási útvonalak stratégiai védelme szempontjából is óriási jelentőséggel bírna.

A konfliktus megoldása egyelőre nem látszik, számos megfigyelő szerint a kelet-kínai-tengeri konfliktus az egyik igen valószínű kiindulópontja lehet egy jövőbeli térségbeli háborúnak. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ugyancsak történelmi alapon Tokió és Peking mellett hivatalosan Tajpej is magának követeli a szigetek feletti szuverenitást, halászhajókat és partvédelmi egységeket küld időről időre a térségbe. A japán–tajvani ellentét éket ver az Egyesült Államok regionális szövetségi rendszerébe, és egyes félelmek szerint egy platformra terelheti Tajpejt és Pekinget.

A Dél-kínai-tenger

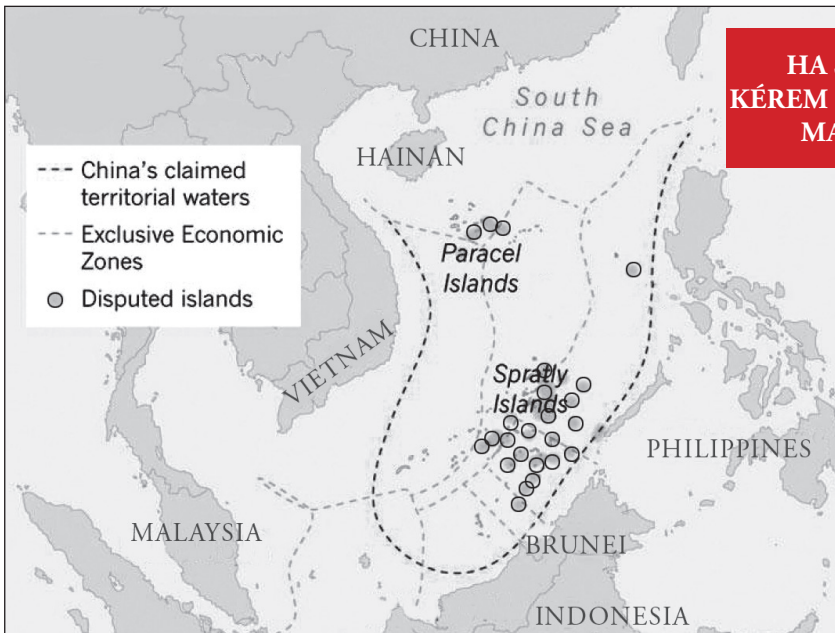
A Dél-kínai-tengert és az azon található szigeteket érintő konfliktus még a kelet-kínai-tengeri problémánál is jóval összetettebb, sokszereplős játszma. A vitában közvetlenül érintett a KNK, a Fülöp-szigetek, Vietnam, Brunei, Malajzia és Indonézia mellett Tajvan is. A Dél-kínai-tenger térsége több, egymással szorosan összefüggő konfliktus helyszíne. Ezek közül a

három legjelentősebb a Paracel-szigetek és a Spartly-szigetek feletti szuverenitási vita, illetve a Kína által követelt, az úgynevezett „kilenc szaggatott vonal” (*nine-nashline*) által határolt terület miatti vita.

A Dél-kínai-tenger egyfelől a világ egyik legfontosabb és legforgalmasabb tengeri útvo-nala, másfelől aljzata becslések szerint hatalmas kőolaj- és földgázkészleteket rejt, amelyek komoly stratégiai és gazdasági előnyt jelentenének az azokat birtokló állam számára.

A Paracel-szigetek jelenleg kínai ellenőrzés alatt állnak, sőt, Peking 2012-ben Szansa (Sa-nsha) néven új prefektúrát hozott létre, amely hivatalosan felöleli az összes Kína által követelt területet a térségben. A délebbre fekvő Spartly-szigetek esetében már jóval bonyolultabb a helyzet, hiszen egyes szigeteket Kína, míg más szigeteket Vietnam, Brunei, Malajzia, a Fülöp-szigetek vagy éppen Tajvan tart fennhatósága alatt, így a helyzet rendkívül szövevényes.

A délkelet-ázsiai államok számára a legnagyobb problémát a Kína által követelt, történel-mi érveken nyugvó, hagyományosan kilenc szaggatott vonallal jelzett terület jelenti, amely szerint Peking igényt tart a Dél-kínai-tenger területének körülbelül 80 százalékára, és így minden kizárólagos gazdasági övezethez fűződő jogra is. Mivel e tenger stratégiai jelentősége és ásványkincsei mellett a dél-kínai és délkelet-ázsiai térség legfontosabb halászati területe is, s így komoly mértékben járul hozzá a környező országok lakosságának élelmezéséhez, a merev kínai álláspont a legkomolyabb délkelet-ázsiai érdekeket sérti.

2011 júliusában a KNK, Brunei, Malajzia, a Fülöp-szigetek és Vietnam megállapodást írt alá a vitarendezés előzetes szabályairól, ugyanakkor az azóta eltelt időben több, haditenge-részeti erőket is érintő incidens történt a térségben. A Kelet-kínai-tenger kapcsán leírtakhoz hasonlóan a dél-kínai-tengeri konfliktus esetében sem látszik egyelőre a megoldás. Kérdés,

hogyan az érintett délkelet-ázsiai államok képesek-e az ASEAN-együttműködésen keresztül olyan együttes erővel fellépni, amely elbizonytalaníthatja és produktív tárgyalásokra kényszerítheti Pekinget.

Integrációs kísérletek

Kelet-Ázsia egyik, némileg aggodalomra okot adó jellemzője, hogy államai gazdasági, politikai és katonai erejének ellenére semmiféle hivatalos, szervezeti alapokon nyugvó, átfogó regionális biztonsági architektúra nem alakult ki. A jelenleg létező szervezetek biztonsági dimenziója egyfelől limitált, másfelől egyik sem öleli fel Kelet-Ázsia államainak nagy részét, ellenkezőleg, inkább a Kína és az USA körüli polarizáció irányába mutatnak a trendek.

A Sanghaji Együttműködési Szervezet

A Sanghaji Együttműködési Szervezet (*Shanghai Cooperation Organisation – SCO*) az 1996-ban Kína, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán és Oroszország által alapított Sanghaji Ötök elnevezésű nemzetközi együttműködés továbbfejlesztése, amelyre Üzbegisztán 2001-es csatlakozása alkalmával került sor. A Sanghaji Ötök együttműködésének eredeti célkitűzése az egykori szovjet–kínai határral kapcsolatos területi viták békés rendezése volt. Ennek érdekében a felek 1996-ban aláírták a kölcsönös bizalom elmélyítését célzó szerződést, illetve 1997-ben a határterületeken állomásozó katonai erők csökkentéséről szóló megállapodást. Üzbegisztán csatlakozásával 2001-ben a hat ország államfői aláírták a Sanghaji Együttműködési Szervezet Deklarációját, amely az addig folytatott együttműködés magasabb szintre emelését tűzte ki célul, így az SCO tevékenysége kiterjed a gazdaság és a kultúra területeire is.

A konzervatív amerikai véleményformálók szemlélete szerint az SCO valódi célja egy NATO-ellenes szövetségi rendszer kialakítása, míg mások szerint az SCO-n belül is megfigyelhetők komoly érdekellentétek a részt vevő országok között. Már csak a történelmi múltból fakadóan is nehéz olyan mértékű stratégiai bizalmat elképzelni Moszkva és Peking között, amely a NATO tagállamait jellemzi, így egyáltalán nem egyértelmű, hogy az SCO valaha is komoly vetélytársává válhatna a nyugati katonai szövetségnek.

A Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd

A Négyoldalú Biztonsági Párbeszéd (*Quadrilateral Security Dialogue* vagy *Quadrilateral Initiative*) igen erős nemzetközi aktorok együttműködését alakíthatja ki, hiszen a 2007-ben Abe Sinzó japán miniszterelnök által elindított folyamat Japán mellett az Egyesült Államok, Ausztrália és India biztonságpolitikai tervezését hivatott koordinálni. Bár hivatalosan a kezdeményezésnek nincs Kína-ellenes éle, a kommunikációban többször elhangzott, hogy a résztvevők egyik célja „a demokrácia ázsiai körívének” létrehozása. A térképre tekintve könnyen felismerhető, hogy e körív Kína körül húzódik.

Összegzés és kitekintés

Az északkelet-ázsiai szubkomplexum ad otthont a 21. század elejétől kezdve a világ második és harmadik legnagyobb gazdaságának, miközben az Egyesült Államok is fokozódó érdeklődéssel és érdekekkel van jelen a térségben. A Kína, Japán és Dél-Korea által meghatározott régiót az ázsiai szuperkomplexum és a posztszovjet RSC nagyhatalmai, így Oroszország, India és az ASEAN veszi körbe, ezáltal a gazdasági összefonódások és a politikai taszítások kusza rendszerét hozva létre. Kétségtelen, hogy Északkelet- és Délkelet-Ázsia már ma is a világ egyik legfontosabb erőközpontja, és a jelenlegi trendek alapján az látszik, hogy a világ gazdasági, politikai és katonai súlypontja egyre inkább e térségre tevődik át, miközben az észak-atlanti régió, és abban különösen Európa jelentősége folyamatosan csökken. A gazdasági szférák mellett a biztonságpolitika területén is egyre inkább felértékelődik Északkelet-Ázsia szerepe, a kínai katonai költségvetés tartós és gyors növekedésének köszönhetően egy-két évtizeden belül megközelítheti az amerikai hadi kiadások szintjét, ráadásul az Egyesült Államoktól eltérően Peking egyelőre minden erejét saját szűkebb régiójára koncentrálhatja. Kérdés, hogy az erősödő kínai hatalomra miként reagálnak a környező államok, különösen Japán, illetve, hogy Washington milyen stratégiát választ Pekinggel szemben: inkább a hidegháborút jellemző feltartóztatást, vagy egy modernebb, kooperatív együttélést.

A régió egészét és a világ sorsát alapvetően meghatározó kérdés lesz a következő néhány évtizedben, hogy a 21. századi Ázsia országai képesek lesznek-e elkerülni a 20. századi Európa hibáit, vagy megismétlik azokat.

Az északkelet-ázsiai biztonsági subkomplexum (5 ország + Tajvan)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió) ⁷				GDP (milliárd USD) ⁸				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2112	1992	1999	2006	2012	1993	1999	2006	2012
Északkelet-ázsiai RSSC	11 839 193	1 385	1 451	1 513	1 555	5 108	6 174	8 130	10 387	106 150	124 609	179 620	258 950
Kína	9 640 821	1 191	1 252	1 311	1 350	663	1 324	2 577	4 579	25 317	34 454	84 021	157 603
Japán	377 915	124	126	127	127	4011	4 212	4 649	4 711	52 486	59 430	60 892	59 242
Dél-Korea	98 480	44,4	46,6	48,3	50,0	418	623	888	1 078	16 439	18 872	25 613	31 484
Észak-Korea	120 538	21,4	22,6	23,9	24,7	13	11	12	13	na.	na.	na.	na.
...													

⁷ Tajvan, Makaó és Hongkong nélkül.

⁸ GDP 2005-ös árfolyamon USD Tajvan, Makaó és Hongkong nélkül

8. A DÉLKELET-ÁZSIAI SZUBKOMPLEXUM

(Háda Béla)

Délkelet-Ázsia általános jellemzői

Délkelet-Ázsia fogalma viszonylag újnak számít az ázsiai földrészről szóló politikai és stratégiai diskurzusban: ilyen vonatkozásban nagyjából a második világháború óta terjedt el. E világrész több évezredes autentikus fejlődése mellett állandó találkozási zónája volt az indiai és kínai civilizációs hatásoknak, melyek napjainkig érvényesülő befolyást gyakoroltak a helyi társadalmak kulturális és politikai életére. A térség államai ugyanakkor mindkét centrummal szemben megőrizték függetlenségüket, melytől csak a nyugati gyarmatosítók fosztották meg őket. Ezt egyedül Sziám (azaz Thaiföld) kerülhette el. A modern Délkelet-Ázsia politikai látképének alakulása az európai kolonizáció öröksége. A mai államok egy része (például Indonézia, Malajzia) történetileg nem létezett, a fennálló határok jelentős része a francia, brit, holland, portugál és spanyol hódítások által alakított szuverenitásvizonyokat tükrözi. A dekolonizációval azonban nem állt meg az újabb államok formálódása, ilyenre a későbbiekben is akadt példa (egyebek között Szingapúr 1965. augusztusi kiválása Malajziából). *A területen 2013-ban 11 állam, Mianmar, Thaiföld, Laosz, Kambodzsa, Vietnam, Malajzia, Brunei, Szingapúr, Indonézia, a Fülöp-szigetek és Kelet-Timor osztoznak.* Az államok rendszerében napjainkig Kelet-Timor Indonéziától való 2002-es elszakadása volt az utolsó érdemi változás.

Délkelet-Ázsia két, egymástól jól elkülöníthető földrajzi egységre tagolódik, mely egyben a régió geostratégiai jelentőségét is magyarázza. A kontinentális terület a Bengáli-öböl és a Csendes-óceán között elterülő, kiterjedt félszigetet jelenti, melyet északon India és Kína államterülete határol. Tengeri térségét a világ legnagyobb összefüggő selfvidéke és vegyes geológiai jellegű szigetvilága alkotja, mely az Andamán-tengertől egészen Ausztrália északi részéig húzódik. Az Indiai- és a Csendes-óceán térségei között zajló tengeri forgalom (arányában szerény kivételtől eltekintve) a délkelet-ázsiai vizeken keresztül zajlik, nem kis részben a két óceán közti elsődleges átjáró szerepét betöltő Malaka-szoros bekapcsolásával.

A regionális biztonsági komplexumok elmélete (RSCT) Délkelet-Ázsiát napjainkban szubkomplexumnak tekinti, mely Északkelet-Ázsiával együtt alkotja a kelet-ázsiai regionális biztonsági komplexumot. E két nagy térség biztonságpolitikai folyamatainak szoros összekapcsolódása nem vitatható, Délkelet-Ázsia államainak java része azonban kül- és biztonságpolitikai vonalon erős törekvést mutat az északi térség vezető hatalmának számító Kínai Népköztársaságtól való távolodásra, és saját regionális biztonsági architektúra megteremtésére. E folyamatot serkenti *a szubkomplexum erős kitettsége a külső hatalmi befolyásnak*, melynek közegében különösen az USA, illetve a Kínával versenybe szálló India képezhet fontos ellensúlyt. A KNK hatalmi emelkedése és erőteljesebb érdekérvényesítése alapjaiban határozza meg egyes térségbeli országok fenyegetésképét, melyet a területi viták (Dél-kínai-tenger) mellett

egyes félszigeti államalkotó népek (például bamarok, kinhek) történelmi beidegződéseken nyugvó hagyományos sinofóbiája is táplál.

Megjegyzendő továbbá, hogy az RSCT Ausztráliát és Pápua Új-Guineát is a szubkomplexumhoz sorolja, azonban ezeknek az országoknak a népessége civilizációs és antropológiai szempontból egyaránt jelentősen elkülönül a „valódi” délkelet-ázsiaiakétól. Igaz ugyanakkor, hogy biztonságpolitikai környezetüket egyértelműen ázsiai hatások dominálják. A regionális összehasonlításban leginkább fejlett katonai képességekkel rendelkező Ausztráliát erősen periferikus elhelyezkedése miatt Délkelet-Ázsia biztonsági környezetét leginkább megterhelő jelenségek (dél-kínai-tengeri konfliktus, etnikai/vallási ellenségeskedések, Malaka-dilemma stb.) valójában csak igen áttételesen érinthetik, ezért ezek vizsgálatakor nem indokolt külön kitérnünk rá. Általánosságban azt kell megállapítanunk, hogy Canberra Délkelet-Ázsiához kapcsolódó kül- és biztonságpolitikai percepcióira napjainkban két tényező gyakorol döntő hatást: egyrészt Indonézia magatartása, másrészt a Kínai Népköztársaság térséghez kötődő aspirációi, beleértve kelet-timori jelenlétét és haditengerészeti tevékenységét is.

A szubkomplexum a hidegháború lezárultával konfliktusformációból biztonsági rezsim formációvá alakult át, melynek ösztönzője egyrészt az intenzív nagyhatalmi expanzió a térség irányába, másrészt a fokozódó gazdasági interdependencia, mely az ASEAN bázisán fejlődik tovább.

A szűkebb értelemben vett Délkelet-Ázsia 2013-ban már csaknem 650 millió ember házája volt. E lakosság túlnyomórészt déli mongoloid antropológiai örökséget hordoz. Nyelvi szempontból ugyanakkor rendkívül heterogén: a sino-tibeti (Mianmar), a thai-kadai (Mianmar, Thaiföld, Laosz), az ausztróázsiai (Kambodzsa, Vietnam, Laosz) és az ausztronéz (Malajzia, Fülöp-szigetek, Indonézia) nyelvcsaládok képviselői népesítik be. Délkelet-Ázsia szárazföldi területeinek javán (Mianmar, Thaiföld, Laosz, Kambodzsa) a buddhizmus az uralkodó vallás, míg a félszigeten és a szigetvilág nagy részén (Malajzia, Brunei, Indonézia, a Fülöp-szigetek délnyugati része) az iszlám vált meghatározóvá. A kereszténység a Fülöp-szigetek legnagyobb részén és Kelet-Timorban vált dominánssá, de jelentős keresztény közösségek élnek Vietnamban is.

A térség országai meghatározóan soknemzetiségű képződmények, jóllehet, Kambodzsában (90% <khmer), Thaiföldön (85% <thai) és Vietnamban (86% <kinh) az államalkotó etnikum – esetleges törzsi, illetve regionális identitásainak eltérései ellenére – markáns többséget képvisel. A vallási és etnikai csoportok egymás mellett élése történelmi hagyomány, önálló politikai törekvéseik erősödése azonban itt is táptalajt adott a szeparatizmus megjelenésének. Ez főként Mianmarban, Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken vezetett tartós, kvázi polgárháborús válságok kialakulásához.

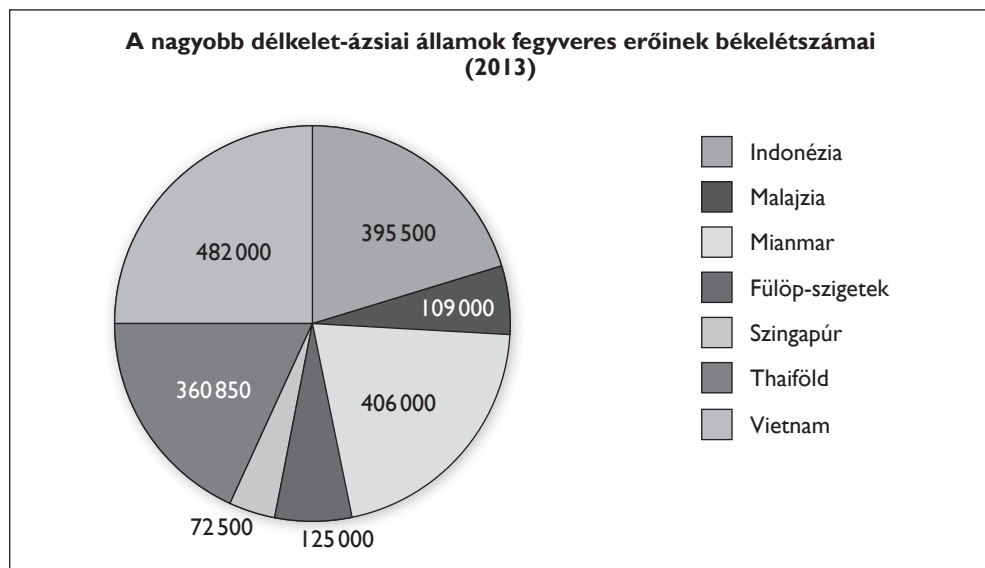
A demokratikus fejlődés minőségére jellemző, hogy a Freedom House 2014. évi értékelése szerint a térség államai közül öt (Mianmar, Kambodzsa, Laosz, Vietnam és Brunei) a „nem szabad”, míg a többi a „részben szabad” kategóriába került. E képet csak Ausztrália „szabad” minősítése javíthatja, ha a térséghez soroljuk. A délkelet-ázsiai államcsoport politikai berendezkedés tekintetében igen változatos képet mutat. Közülük három (Thaiföld, Malajzia és Kambodzsa) alkotmányos, míg további egy (Brunei) abszolút monarchia. A többi köztársasági államformával rendelkezik, melyek sorában Vietnam és Laosz szocialista pártállami

formáció, míg Mianmar egészen a 2010-es választásokig a Föld egyik legmerevebb katonai diktatúrája volt, azóta pedig egy egyedülálló, demokratikus tendenciáknak is teret engedő, katonai háttérű autoriter berendezkedéssel kísérletezik.

Biztonságpolitikai folyamatok Délkelet-Ázsiában (1990–2014)

Kishatalmak térsége

Bár különböző szempontok alapján több helyi államot kiemelhetünk, Délkelet-Ázsiában nincs olyan vitathatatlan domináns szerepet betöltő vezérhatalom, mint a szomszédos régiókban. A legjelentősebb hatalom itt Indonézia, mely a maga csaknem 250 milliós népességével 2013-ban az ASEAN összlakosságának több mint 40%-át, a vásárlóerő paritáson mért GDP-jének pedig egyharmadát képviselte. Indonézia emellett a világon a negyedik, az iszlám többségű államok közül pedig az első legnépesebb volt, helyi vezető szerepe mégsem oly mértékben kiugró, mint Indiáé vagy a Kínai Népköztársaságé saját környezetükben. Hiányosságai a fegyveres erők területén mutatkoznak meg leginkább, ahol indonéz fölény 2014-ig gyakorlatilag nem létezik. A haderő létszámát tekintve Mianmar és Vietnam (a legutóbbi időkig pedig Thaiföld) is elé sorolható, a geostratégiai adottságok miatt kritikus jelentőségű haditengerészet járműveinek számát tekintve pedig Thaiföld és Malajzia, míg korszerűség és műveleti képességek tekintetében Szingapúr is jelentősebb erőkkel rendelkezett.

Forrás: *The Military Balance 2013*

Haderejének minőségi mutatói alapján a térség vezető országa Szingapúr. A kicsiny városállam 2012-ben már az 5. legnagyobb fegyverimportőr volt a világon. 2012-ben Dél-

kelet-Ázsia fegyverkezési kiadásainak 26,6%-át eszközölte. Szingapúr biztonság- és védelempolitikája egy relatíve kisméretű, de az elérhető legjobb felszereléssel dolgozó haderő fenntartását igényli, mely képes megvédeni a városállam légtérét és vizeit, valamint komolyan hozzájárulni a Malaka-térség biztonságához (például a kalóztevékenység elrettentésével), amihez Szingapúrnak gazdasági létérdekei kötődnek.

Ugyanakkor az elmúlt évek folyamán Jakarta is erős ambíciót mutatott haderejének fejlesztésére és területi/stratégiai adottságaihoz való hozzáigazítására. Ennek megfelelően 2012-ben már az indonéz védelmi költségvetés volt a második legnagyobb Délkelet-Ázsiában, a teljes fegyverkezési kiadások 21,3%-át képviselve. Indonézia különösen érintett a térség nagyhatalmi játszmáiban, noha a kínai expanzióból fakadó feszültségek jelenleg kevésbé veszélyeztetik érdekeit, mint északabbi szomszédjait. Az ország földrajzi adottságai miatt még Szingapúrnál is fontosabb szerepet játszik: a tengeri mozgások jórészt felségvizein keresztül zajlanak. Ez a geostratégiai tényező a Malaka-térség államainak hadfejlesztési trendjeit is meghatározza. A 2000-es évek folyamán Malajzia, Szingapúr és Indonézia is komoly összegeket fordított repülőgép-, hajó- és rakétabeszerezésekre. Jakarta biztonságpolitikáját ma két trend határozza meg: egyrésztől regionális szerepének erősítése, másrészt a külső hatalmi törekvések miatt a délkelet-ázsiai biztonsági együttműködés megerősítése, és ennek bázisán egy, a hatalmi érdekeket kiegyensúlyozó szerepbe helyezkedés. Indonézia relatív gyengesége a vezető ázsiai államokhoz képest, valamint ráutaltsága a helyi partnereire azonban ma valószínűtlenné teszi, hogy a belátható jövőben valódi nagyhatalmi státuszt érhetne el.

Délkelet-Ázsia államainak gyors ütemben felfutó fegyverkezését a 2010-es évek elején meghatározó mértékben ösztönözte a Kínai Népköztársaság expanziós politikájának fokozódó nyomása, mely a térség érintett társadalmában a közvetlen – főként tengeri – területvesztés és a kínai hatalomnak való alárendelődés veszélyét idézte fel. Korunkban Északkelet- és Délkelet-Ázsia biztonságpolitikai kihívásai tekintetében az előző fejezetben részletezett dél-kínai-tengeri konfliktus képezi a legjelentősebb átfedést.

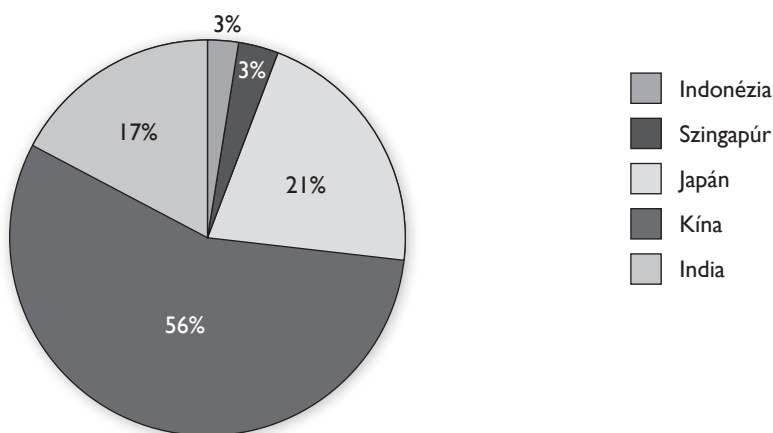
Mindemellett azt is látnunk kell, hogy a térség két vezető hatalmának tekinthető Szingapúr és Indonézia védelmi ráfordításai összességükben a töredékét teszik csak ki a három vezető ázsiai hatalom hasonló költségeinek: fegyverkezésük ma nem mérhető össze a globális hatalmi áttrendeződés legnagyobb nyerteseinek számító országokéval. A délkelet-ázsiai államok (ismert) védelmi ráfordításai 2012-ben együtt (körülbelül 32 505 millió USD) sem közelítették meg a három közül legkisebbnek számító indiai védelmi költségvetést (48 255 millió USD).

A délkelet-ázsiai atomfegyvermentes övezet

Napjainkban Délkelet-Ázsia egyike a Föld deklaráltan atomfegyvermentes övezeteinek. Ezt az 1995. december 15-vel aláírásra megnyitott Bangkok-szerződés alapozta meg, földrajzi értelemben mintegy kiegészítve azt a déli-csendes-óceáni (Ausztráliát és Pápua Új-Guineát is magában foglaló) atomfegyvermentes térséget, mely az 1985-ös Rarotonga egyezmény nyomán született meg. A szerződés 1997 márciusában lépett hatályba, és Kelet-Timor kivételével tagja valamennyi délkelet-ázsiai állam. A két atomfegyvermentes övezet így lényegileg lefedi a dél-

kelet-ázsiai szubkomplexum területét, ennek köszönhetően – szemben Dél- és Északkelet-Ázsiával – itt már csaknem két évtizede nem kell nukleáris fegyverkezési ambíciókkal számolni. Tekintettel azonban a földrajzi környezetre és az érintett államok külső szövetségi kapcsolataira, a nukleáris fegyverek területén és felségvizein való átszállításának engedélyezését mindkét egyezmény az adott részes állam döntésének függvényévé teszi.

Szingapúr, Indonézia és a három vezető ázsiai hatalom védelmi költségvetéseinek egymáshoz viszonyított, kerekített aránya 2012-ben (USD)

Forrás: SIPRI

Délkelet-Ázsia biztonságpolitikai környezetét összefoglalva az alábbi tényezők határozzák meg: Délkelet-Ázsiában egyetlen állam sem mutat klasszikus nagyhatalmi törekvéseket; noha több olyan ország is van itt, amelyek valamilyen szempontból regionális szinten hatalmi tényezőnek tekinthetők, egy sincs, amely minden szempontból képes lenne az összes többi fölé kerekedni; földrajzi elhelyezkedése miatt a térség kiemelt figyelmet kap, de valódi globális játékos itt nincs (csak Indonézia tagja a G20-csoportnak).

A külső nagyhatalmak érdeklődése ugyanakkor igen élénk a térség iránt, és ez az orientáció a posztbipoláris korban erősödést mutat. Várhatóan az elkövetkező évtizedeket is meghatározza majd. Ezek a hatalmak egyre közvetlenebb módon igyekeznek megjelenni Délkelet-Ázsiában.

A fenti két tényező is erősíti azt a tendenciát, miszerint a helyi államok egyre inkább kollektív biztonsági törekvéseket mutatnak (ASEAN, Bangkok-szerződés).

Délkelet-Ázsia a világgazdaság egyik fejlődési centruma lett az elmúlt harminc évben. Több helyi hatalom növekvő gazdasági ereje jó háttérrel biztosít az egyéni (például Indonézia) és a kollektív törekvések érvényre jutásához. Mindez erősíti a térség önálló karakterét, és fokozza ellenállóképességét a külső erőtenyezők nyomásával szemben.

Ugyanakkor az egyes országokon belül számos, a stabilitást veszélyeztető (etnikai, vallási, szociális) konfliktus figyelhető meg, és egyes esetekben (például a Dél-kínai-tenger felosztása, vagy a thai–kambodzsai határ egy szakasza) a szuverenitásviszonyok körül is vitás kérdések maradtak.

Belső konfliktusok

Délkelet-Ázsia egyes országaiban az elmúlt évtizedek folyamán jelentős lakossági csoportok vitatták a fennálló területi status quót, amelynek megváltoztatásáért egy részük akár fegyveres erővel is kész volt fellépni. A térség több-, illetve soknemzetiségű társadalmában fellelhető etnikai törésvonalak rendszeresen megfigyelhetők e helyi konfliktusok hátterében, és az etnicitással gyakorta összefonódó vallási tényező hasonló konfliktuspotenciállal bír. Az ilyen jellegű válságok a 2010-es évek elejére különösen három államban, Mianmarban, Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken jelentettek tartós problémát.

Mianmarban az ország kiterjedt, természeti erőforrásokban gazdag „határvidékein” (valójában területének körülbelül egyharmadán) nem az egyébként többségi bamar etnikum, hanem különböző nemzetiségek képeznek helyi többséget. Az 1988-as katonai hatalomátvételt követően e „határterületeken” (különösen a karén, san, kacsin térségekben) ismét fellángoltak az önállósodási törekvések, polgárháborús helyzetet idézve elő. A diktatúrát részlegesen leépítő, 2008-ban indult belpolitikai reformokat és a 2011-es elnökválasztást követően a kormányzat fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett a nemzetiségi fegyveres csoportokkal, s ennek eredményeképpen 2013-ra (a Karén Nemzeti Unióval megindult békefolyamat nyomán) enyhült a háborús helyzet. Az ország soknemzetiségű felépítése és a társadalomban megfigyelhető etnikai ellentétek azonban magukban hordozzák a jövőbeli konfliktusok eshetőségét is.

Thaiföldön a buddhista thaiok uralma az ország szegényebb déli területein helyi többséget alkotó, muszlim vallású malájok körében élesztette fel a szakadár eszméket, melyeket a vezérerőnek számító Nemzeti Forradalmi Front mellett több kisebb szervezet is zászlajára tűzött. Az ennek érdekében 2004 januárjától indított fegyveres felkelés és az azt kísérő terrortevékenység egy alacsony intenzitású polgárháború kibontakozásához vezetett. A 2004–2007 közötti dél-thaiföldi erőszakhullámot az egész tágabb térség legintenzívebb konfliktusaként emlegették, ebben a periódusban az elemzők szerint a világon csak Irak és Afganisztán múlta felül. A thai fegyveres erők tevékenységét az ország 2006 óta jellemző belpolitikai bénultsága is gátolta, 2007-től kezdve azonban nagyobb erőket csoportosítottak át a térségbe, valamint a biztonsági intézkedések mellett a fejlesztéspolitikára és a helyi társadalommal való párbeszédre is nagyobb hangsúlyt fektettek. A stabilizációt célzó politikai eszközök differenciált alkalmazása 2008-tól csökkentette a terrorfenyegetettséget a déli tartományokban, de a thai–maláj együttélés dilemmái 2014-ben még távolról sem tekinthetők megoldottnak.

A *Fülöp-szigeteken* a keresztény dominanciával szembehelyezkedő és a szigetvilág déli részén (főként Mindanaón) önálló államalapításra törekvő muszlim szakadár szervezetek (így például az Abu Szajjaf Csoport, vagy a Moro Iszlám Felszabadítási Front) küzdelme a kor-

mányerőkkel szemben már több évtizedes múlta tekint vissza, állandósítva a terrortámadások veszélyét. 2001. szeptember 11-ét követően az USA-val szövetséget ápoló Manila új lehetőséget kapott arra, hogy küzdelméhez külső támogatást szerezzen. Valódi áttörés a szigetország társadalmának körülbelül 5%-át kitevő, de egyes délnyugati vidékeken meghatározó muszlim közösségek és a katolikus többség együttélésében csak a kompromisszumtól volt remélhető. A polgárháborús állapotok felszámolására 2014 januárjában a manilai kormány békemegállapodást kötött a fegyveres ellenállás fő erejének számító Moro Iszlám Felszabadítási Fronttal, amelynek része egy muszlim autonóm terület megszervezése is.

Nagyhatalmi törekvések és regionális együttműködés

A Kelet tengeri kapuja

Délkelet-Ázsia stratégiai helyzetét alapjaiban határozza meg egyrészt sajátos, az Indiai- és a Csendes-óceánt összekapcsoló földrajzi pozíciója, másrészt az az ebből is fakadó vonása, hogy területén és vizein metszik egymást a két nagy feltörekvő ázsiai hatalom érdekszférái. A globális tengeri kereskedelembe való beilleszkedés napjainkig a térség fejlődésének egyik legfontosabb tényezője. A nyugatról a távol-keleti vizek kapujának számító Malaka-szoros elsődleges jelentősége mellett (melynek forgalma évente a világkereskedelem mintegy egyharmadát teszi ki több mint 60 000 nagyobb szállítóhajó áthaladásával), az indonéz szigetvilágon keresztül a Szunda-szoros és a Lombok-Makasar átjáró képez másodlagos, de használható tengeri folyosót.

Ennek köszönhetően Délkelet-Ázsia a tengeri áruforgalomban, illetve erőikivetítésben érdekelt nagyhatalmak rivalizálásának egyik fő színterévé vált. A stratégiai pozícióépítést a két legjelentősebb ázsiai hatalom részéről alátámasztják az ősi társadalmi (például indiai és kínai diaszpórák jelenléte) és kulturális kötelékek is, melyek az itt élő népeket a dél- és kelet-ázsiai civilizációs központokhoz fűzik.

A korábbi hidegháborús dimenziókat napjainkra felváltották az ázsiai nagyhatalmak geopolitikai törekvéseiből adódó kihívások, melyek globális összefüggései miatt az Amerikai Egyesült Államok érdeklődése is újra feltámadt Délkelet-Ázsia iránt. A térségre nehezedő külső hatalmi nyomás tehát állandó formálója a helyi stratégiai környezetnek. Egyértelmű befolyási övezeteket ma nemigen lehetne meghatározni. Még a korábban a Kínai Népköztársaság szoros szövetségének tűnő Mianmar is komoly törekvéseket mutatott nagyhatalmi kapcsolatainak diverzifikálására a katonai diktatúrát részben leépítő 2010. évi politikai átmenetet követően, amelyhez mind Újdelhitől, mind Washingtontól egyértelmű támogatást kapott. India – mely az 1991-es „*Look East policy*” megfogalmazásával deklarálta is egyik „természetes” érdekszférájának tekinti a térséget – azonnal lehetőséget látott a mianmari fordulatban, miközben barátokat keres Jakartában, Szingapúrban és Hanoiban is.

Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államoknak is vannak tradicionális szövetségesei a térségben a Fülöp-szigetek, Thaiföld és Szingapúr személyében, emellett évtizedünk elején a kínai hatalmi törekvésekkel szemben igen ellenséges Vietnammal is megindult a viszony enyhülése.

Az ASEAN biztonságpolitikai szemszögből

A régiót meghatározó integrációs szervezet, az ASEAN (*Association of Southeast Asian Nations*) 1967. augusztus 8-án alakult meg Thaiföld, Szingapúr, Malajzia, Indonézia és a Fülöp-szigetek részvételével. 2014-ig már valamennyi térségbeli állam tagja volt a szervezetnek Kelet-Timor kivételével, mely szintén kifejezte csatlakozási szándékát.

Az ASEAN-ban a gazdasági együttműködés tekinthető a legmarkánsabbnak, amelynek keretében az egyéb államokkal való kooperáció felé is nyitott (ASEAN+3; ASEAN+6). A szervezet azonban létrejöttékor olyan fontos biztonságpolitikai természetű célokat is kitűzött, mint a térség stabilitása, a tagok közötti párbeszéd előmozdítása, önállóságuk megerősítése és a Délkelet-Ázsiára nehezedő külső befolyás csökkentése. Elérésük előmozdítására 1971-ben az ASEAN kiadta „a béke, szabadság és semlegesség zónájáról” szóló deklarációt, mely az együttműködés kereteinek további szélesítését és a külső hatalmak markánsabb távoltartását irányozza elő.

A szervezet biztonságpolitikai szerepének erősödése felé hat, hogy Délkelet-Ázsia államainak ma csak egyeztetve van esélyük megfelelő erőt mutatni a külső hatalmakkal (például a dél-kínai-tengeri konfliktus kapcsán Kínával) szemben, melyeknek a régióra való „rátelepedésében” – bár a gazdasági partnerségre nyitottak – az itteni államok egyaránt ellenérdekeltek. Tény ugyanakkor, hogy a közöttük fennálló (esetenként területi) viták kétségessé teszik egy ilyen koalíció ütőképességét.

A délkelet-ázsiai biztonsági szubkomplexum (11+2 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ⁹				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Délkelet-ázsiai RSSC	12251868	500	543	599	646	1066	1424	1920	2413	32499	36143	47456	58722
Ausztrália	7741220	17,8	18,9	20,6	22,6	471	628	788	925	16046	18047	22562	25555
Indonézia	1919440	191	205	227	246	175	216	301	424	1905	1808	3699	7048
Thaiföld	514000	58,4	61,6	65,8	66,7	109	138	197	241	4672	3391	3199	5334
Malajzia	329750	20,2	22,8	26,3	29,2	68	104	151	198	2444	2689	4446	4662
Szingapúr	716	3,4	3,9	4,4	5,3	56	91	136	183	4182	7575	8718	9249
Fülöp-szigetek	300000	68,0	76,0	87,3	96,7	61	78	108	145	1764	2068	2401	2815
Vietnam	331689	70,8	76,5	83,3	88,7	21	36	61	87	745	na.	1850	3397
Mianmar	675578	44,6	47,9	50,5	52,7	3	5	13	22	na.	na.	na.	na.
...													

9 GDP 2005-ös árfolyamon USD

9. A DÉL-AMERIKAI REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM

(Budai Ádám – Csiki Tamás)

A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum fejlődése

Barry Buzan és Ole Wæver az amerikai kontinenst észak- és dél-amerikai regionális biztonsági komplexumra osztják fel, mivel a két régiónak eltérő a biztonsági dinamikája, egymás közötti kapcsolataik pedig erősen aszimmetrikusak. Dél-Amerikában a meghatározó biztonsági folyamatok többnyire regionális keretek közt értelmezendők, nem pedig az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyuk függvényében, míg az USA számára – a történelem során végrehajtott intervenciók ellenére – a dél-amerikai régiónak nincs elsődleges világpolitikai jelentősége. S bár Washington fontos külső szereplője Dél-Amerikának, és a dél-amerikai régió számos biztonsági kihívása érinti Észak-Amerikát, a két régió között nincs olyan szoros kapcsolat, amely indokoltá tenné egyetlen regionális biztonsági komplexumban való kezelésüket. Máshogy megközelítve: a dél-amerikai regionális biztonsági komplexumon belüli kapcsolatok erősebben hatnak egymásra, mint az Egyesült Államokkal fenntartott külső kapcsolatok. Annak ellenére, hogy a közép-amerikai és a karibi térség északon Mexikóval bezárólag kulturálisan Latin-Amerikához tartozik, a 19. század végétől egyre erősödő és terjeszkedő amerikai befolyás elnyelte és az észak-amerikai komplexumba olvasztotta ezt a területet, amelyen belül már erősebb a közvetlenül érvényesülő amerikai befolyás, mint a térség kis államainak egymásra gyakorolt hatása.

Noha a történelem során Dél-Amerikát különböző alrégiókra osztották fel (úgy mint a Rio de la Plata völgye, az úgynevezett „déli tölcser”, az Andok, Amazónia és a karibi térség), a buzani módszertan a régiót északi (*Andean*) és déli (*Southern Cone*) szubkomplexumra bontja. A délit, amely magában foglalja a régió nagyhatalmait, tradicionálisan az Argentína, Brazília és Chile közötti ellenségeskedés határozta meg, Bolívia, Paraguay és Uruguay pedig ütközőállam volt, és a 19–20. században gyakran szenvedtek el területi veszteséget. Ezek az államok az 1970-es évektől kezdődően rendezték konfliktusaikat, a brazil–argentín hatalmi versengés békés mederbe terelődött, és a Mercosur (*Mercado Común del Sur*, Dél-amerikai Közös Piac) létrehozásával fokozták együttműködésüket. Az északi szubkomplexum tagjait (Kolumbia, Ecuador, Guyana, Peru, Venezuela) szintén az egymás közti rivalizálás jellemezte, ugyanakkor – ellentétben a déli szubkomplexummal – a kábítószer-termeléssel és -kereskedelemmel összefüggésbe hozható transznacionális biztonsági problémák egyes ellentétek fennmaradását eredményezték, amelyet az 1969-ben alapított Andok Közösségnek (*Comunidad Andina*) sem sikerült feloldania. A kétezres évek közepétől a két szubregionális integrációs forma közeledésének lehettünk tanúi, amelyek 2008-ban egybeolvadva létrehozták az *Unasurt*, a Dél-amerikai Nemzetek Unióját. Bár az új szervezet igen ambiciózus célokat tű-

zött ki maga elé – 2019-re szeretnék elérni az Európai Unióéhoz hasonló integrációs szintet –, még korai a két szubkomplexum feloldódásáról beszélnünk.

Dél-Amerika olyan tradicionális biztonsági komplexum, amely időnként kénytelen volt elszenvedni egy külső hatalom (Egyesült Államok) beavatkozásait, és ahol a régió belüli interakciós képességnek és a földrajzi távolságnak Afrikát nem számítva az összes régió közül a legkisebb szerepe volt. Annak ellenére, hogy történelme során többnyire „konfliktusformáció” volt, a hidegháború vége óta jelentősen átalakult, és a „biztonsági rezsim” formáció irányába mozdult el. Amennyiben az integrációs folyamatok kiteljesednek, elképzelhető, hogy a következő évtizedben tovább csökkennek az államközi konfliktusok, és erősödik a rendszerszintű együttműködés, integráció, így Dél-Amerika „biztonsági közösséggé” válik.

Korábban az államokon belüli (állami szint alatti) politikai, társadalmi és gazdasági problémák, gyenge államközi interakciók (korlátozott államközi konfliktusok és kismértékű kooperáció), valamint (az Egyesült Államok részéről) rendszeres globális beavatkozások jellemezték Dél-Amerikát. Nem véletlen, hogy Buzanék „kevésbé konfliktusos anomáliaként” írják a hidegháború időszakában a térségről. Az 1980-as, 1990-es években a változások két szinten indultak meg – országonként időbeli különbségekkel –, ami megváltoztatta a térségen belüli viszonyokat és Dél-Amerika kapcsolatát szomszédjaival. A legtöbb országban csökkent a belpolitikai instabilitás, erősödtek az államközi interakciók, ami több államok közötti (nem szükségszerűen katonai) konfliktust és erősödő regionalizmust eredményezett. Ugyanakkor utóbbi maga után vonta a regionális integrációs kezdeményezések egymással szembeni versengését is, és ez újabb konfliktusforrásokat szült.

Megváltozott az Egyesült Államokhoz fűződő viszony is: a korábbi, országonként eltérő, a szoros együttműködéstől a heves ellenállásig váltakozó attitűdök után normalizálódni kezdett. A régió gazdasági erősödésének és fokozódó politikai stabilitásának köszönhetően Dél-Amerika egyre kevésbé játszik alárendelt szerepet: az észak-amerikai és dél-amerikai regionális komplexum kapcsolata kiegyensúlyozottabbá vált. Mindez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok nem globális, hanem interregionális szereplőként van jelen a térségben, amelynek eredményeképp a földrajzi távolság a korábbinál sokkal jelentősebb szerepet kapott, és az amerikai figyelem a régió földrajzilag közelebb fekvő, északi részére (Kolumbia) fókuszálódott. A gyakoribbá váló államközi interakciók a déli szubkomplexumban fokozottabb együttműködést eredményeztek, míg az északiban újraélesztettek néhány szunnyadó államközi konfliktust, megnövelték a transznacionális biztonsági kihívások kezelésének jelentőségét (különös tekintettel a kábítószerre), így fokozták az Egyesült Államok érdekeltségét és jelenlétét is a térségben.

Összességében a dél-amerikai komplexumban a biztonságikomplexum-elmélet négy elemzési szintje (államon belüli, regionális, interregionális, globális) közül a hidegháborút követő időszakban egyik sem dominált. Az egyes állami szint alatti konfliktusok és biztonsági kihívások transznacionálissá váltak, és a belpolitikai demokratizálódási folyamatok segítettek elmozdítani a regionális kapcsolatokat a konfliktusformációtól. Az interregionális interakciók ugyanakkor nem voltak elég erősek ahhoz, hogy nagymértékben alakítsák az egyes országokon belüli folyamatokat. Így a térség polarizáltsága sosem vált jelentőssé – sem a belső argentin–brazil tengely mentén, sem pedig valamilyen külső hatás nyomására.

Tekintettel arra, hogy Dél-Amerika esetében a biztonság hagyományos – katonai – dimenziója kevésbé uralja az államközi és regionális kapcsolatokat, lehetőségünk nyílik a politikai, gazdasági, társadalmi és környezeti dimenziókban megjelenő problémák bemutatására is.

Politikai trendek és gazdasági folyamatok 1990 óta

Dél-Amerika államainak politikai életét a 20. században a populizmus és az autoriter rendszerek, belső konfliktusok határozták meg (elsősorban Argentínában, Chilében és Paraguayban). A döntően jobboldali, sokszor antidemokratikus hagyományokat ápoló politikai rendszerek kialakulásának és fennmaradásának meghatározó oka az a történelmi jellegzetesség volt, hogy a 19. századi függetlenedést követően rövid időn belül az államhatalmat egy-egy korábban hatalmi pozíciót betöltő, sokszor a katonai elithez tartozó vezető, egy *caudillo* („hadúr”) ragadta magához. Ez magyarázza a térségben a politikai válságokban oly gyakran megjelenő eredményes katonai puccsok, általánosságban a politikai erőszak alkalmazásának gyakoriságát is. A hidegháború alatt a kommunizmus térnyerésétől tartó Egyesült Államok szintén támogatta a jobboldali kormányok alakulását, fennmaradását Dél-Amerikában – ami a katonai-politikai elitek monopóliumhelyzetben végrehajtott felelőtlen rablógazdálkodásával és a nemzetközi gazdasági függőséggel párosulva megteremtette azt a kiterjedt (mély)szegénységet, amelyből a mai napig nem tudtak kitörni a térség társadalmi.

A hidegháború vége nem húzott olyan éles korszakváltó határvonalat a térségben, mint más régiókban, hiszen már az 1980-as években megindultak azok a belső demokratizálódási folyamatok az Egyesült Államok támogatásával, amelyek a neoliberais gazdaságpolitika bevezetésével maguk után vonták a gazdaság szerkezeti átalakítását, és nagy külföldi hitelek felvételével nemzetközileg a korábbinál is kiszolgáltatottabbá tették a térség államait. Bár a régióban a korábbi jobboldali antidemokratikus rendszerek helyén fokozatosan demokratikus berendezkedésű rendszerek alakultak ki, az új gazdasági modell az 1990-es években nem tudta tartós növekedési pályára állítani a térség gazdaságait. Sőt, a jóléti populista rendszerek maradványainak felszámolásával a gondoskodó állam képét is lerombolták, továbbá a hazai és külföldi befektetők nyomására nagymértékű tőkét vontak ki az ellátórendszerből. Ez rendkívül mély és ismétlődő válságba sodort több országot (Mexikó, Argentína).

A neoliberais gazdaságpolitika sem tudta megoldani a társadalmi problémákat: nőtt a szegénység és a munkanélküliség, tovább mélyült az egyenlőtlenség, erősödött a szürke- és feketegazdaság. Ennek lett a következménye a baloldali ideológiák térhódítása és az Egyesült Államokkal szembeni ellensúlyképzés az ezredforduló táján. A régió baloldali kormányai, amelyek túlélték az elmúlt évtizedek viszontagságait, többnyire demokratikus köntösben születtek újjá és kapcsolódtak be a politikai életbe. Ugyanakkor a baloldal is megosztott a hatalom gyakorlásának mikéntjében: míg a venezuelai Hugo Chávez, illetve utódja Nicolás Maduro, és a bolíviai Evo Morales a külfölditöke-ellenes neopopulista irányzat mellett foglalt állást, addig a térségben jelen van egy mérsékeltebb, piacelvű irányzat is, amelyet a brazil Lula da Silva és Dilma Rousseff is képvisel.

Bár a régió erőteljesen demokratizálódott a hidegháború végétől kezdve, a demokrácia minősége a térség országaiban igen eltérő. A problémák közé tartozik a demokratikus berendez-

kedés alacsony társadalmi támogatottsága, a lakosság alacsony részvétele a politikai életben, a nagymértékű korrupció, valamint az elszámoltathatóság hiánya. Miközben a térség több országában romlottak a demokratikus mutatók, különös tekintettel az olyan polgári jogokra, mint a gyülekezéshez és véleménynyilvánításhoz való jog, ez összességében nem hátráltatta a demokrácia térnyerését. Dél-Amerika szinte teljesen mentes a felkelésektől, csökkent a politikai erőszak, a legtöbb országban megvalósul a választási verseny, továbbá a katonaság – néhány olyan kivételtől eltekintve, mint Venezuela, Ecuador és Bolívia – kiszorult a hatalomból. A Freedom House által kiadott Freedom in the World 2014 értékelés alapján – hasonlóan a korábbi évekhez – a régió 11 országából hat esik a „szabad” (Argentína, Brazília, Chile, Guyana, Peru, Uruguay), öt pedig a „részben szabad” kategóriába (Bolívia, Ecuador, Kolumbia, Paraguay, Venezuela). Közülük is kiemelkedik a demokratikus szabadságjogok biztosítása és a hatékony jogállam működtetése terén Chile és Uruguay.

Ugyanakkor a „felelőtlen baloldal” által vezetett országokban fennáll a populista rendszerek demokratikus államberendezkedést torzító veszélye, ami visszahozhatja az élethosszig tartó vezetői pozíciókat, valamint a katonaság szerepének növekedését a politikai életben. (Jorge Castenada, Mexikó akkori külügyminisztere 2010-ben a latin-amerikai országokat két csoportra osztotta: a „felelőtlen baloldalhoz” Argentína, Bolívia és Venezuela tartozik, míg a „józan” országok csoportjába Brazília és Chile. Megfogalmazása szerint a felelőtlen baloldal antiglobalista, populista költelező politikái visszavezetik a régiót az infláció, a stagnálás, az egyszemélyes autoriter kormányzás, a korrupció és a kiábrándultság időszakába.)

A populizmus jelenleg Dél-Amerika Andok-régiójában jelenik meg a legnagyobb súllyal, amely a leginkább instabil része a térségnek. Alapvetően három tényező következménye: a patrónus alapú hálózatok politikai kultúrájának, amely esetében a szociális ellátás nem állampolgári jog, hanem a vezetőtől politikai támogatásért cserébe kapott „ajándék”; a gyenge államoknak, amelyek sebezhetőek a nemzetközi gazdasági környezet változásaival szemben, és gyakorlatilag nem nyújtanak szolgáltatást a lakosságnak; valamint az elitista kormányoknak, amelyeknek nem sikerült kialakítaniuk a társadalom politikai aktivitásának kultúráját, így valóban reprezentatív demokráciát.

Tegyük hozzá, a baloldali rendszerek jelentős eredményeket is elkönnyelhettek – és támogatottságuk alapját nem csupán ígéretek, hanem tettek is adják: kiszélesítették a szociális ellátórendszereket, jelentősen bővítették a közoktatási, lakhatási és egészségügyi programokat, olyan intézkedésekre biztosítottak állami forrásokat, amelyek a szegénység sújtotta széles társadalmi rétegek számára igen fontosak.

Integrációs törekvések

A dél-amerikai integráció a 19. századi függetlenedés utáni időszakban vette kezdetét, mikor intenzív államközi párbeszéd indult a frissen szerzett szuverenitás megőrzésének mikéntjéről. Az integrációs kísérletek azonban a század végéig sorra elbuktak. Ekkortól az Egyesült Államok egyre erőteljesebben jelent meg a térségben, és gazdasági-politikai hatalmának kiterjesztése érdekében vezető szerepet vállalt a pánamerikai integráció elősegítésében. A hidegháború időszakában az integráció fokozásával igyekezett megakadályozni a kommunizmus

térnyerését a térségben, amelynek eredményeként 1947-ben megkötötték az Amerika-közi Kölcsönös Segítségnyújtási Egyezményt (ismertebb nevén a riói egyezményt), létrehozva ezzel a nyugati félteke kollektív biztonsági rendszerét. 1948-ban pedig megalakult az Amerikai Államok Szervezete (*Organization of American States – OAS*), amely az amerikai kontinens egészét lefedve ma 35 államot tömörít.

A hidegháború után a regionális integrációt alapvetően két, egymással vetélkedő folyamat jellemezte. A térség államainak hatékonyabb gazdasági érdekérvényesítését szolgálták egyrészt a régió belüli kísérletek – ideértve a Mercosurt (Dél-amerikai Közös Piac), az Andok Közösséget, és egyéb két- és háromoldalú szabadkereskedelmi egyezményeket –, másrészt a régió kívülről érkező hatások az Egyesült Államok részéről az Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Övezeten (*North-American Free Trade Area – NAFTA*) keresztül, és az ennek pánamerikai kiterjesztésére (*Free Trade Area of the Americas – FTAA*) tett javaslat révén. Ma azt láthatjuk, hogy a dél-amerikai belső interakciók erősebb kohéziós erővel bírnak, mint a külső hatás az Egyesült Államok részéről.

A térségre gyakorolt befolyását tekintve és gazdasági súlyából adódóan a térségen belül a Mercosur jelentősége felülmúlja az Andok Közösségét. Az Argentína és Brazília által létrehozott vámunió megalakítását két tényező indokolta: egyrészt a gazdaság regionalizálásának szándéka és az attól való félelem, hogy a globalizálódó világban a térség marginalizálódhat, másrészt a demokrácia megvédésének szükségessége, amely a katonai diktatúrák utáni időszakban meglehetősen sebezhető volt. E két tényező mellett létrehozóit az a stratégiai szándék is vezérelte, hogy ellensúlyozzák az Egyesült Államok vezette pánamerikai integrációs kísérleteket. Bár a blokk jelentős erőt tömörít, és a Mercosur belső kereskedelmének volumene abszolút értékben nőtt, a tagállamok exportjának még 2012-ben is csak kis százalékát adta. Kihívást jelent emellett a kifelé irányuló, egyre inkább protekcionista gazdaságpolitikára hajló szándék is, amelynek egy része az egyre nagyobb mennyiségben érkező olcsó kínai áru kiszorítását célozza.

A két regionális blokk gyengébb kereskedelmi teljesítménye, valamint Brazília azon törekvése, hogy megerősítse regionális vezető pozícióját és ellensúlyozza az Egyesült Államok befolyását, az integráció fokozásához vezetett, amelynek eredményeként a Mercosur és az Andok Közösség egybeolvasztásával 2008-ban létrejött az összes dél-amerikai államot tömörítő Unasur, a Dél-amerikai Nemzetek Uniója. Mintájául az Európai Unió szolgált – nem véletlen, hogy szervezeti felépítése is sok tekintetben hasonló. Az együttműködés kiterjed a demokratikus stabilitás, a pénzügyi integráció, a védelem, az energiaügyek és az intézmények fejlesztésének területére is. Bár az unió, amely mára a regionális politikai dialógus elsődleges fórumává vált, jelentős eredményeket ért el a régió stabilitásának megerősítésében, s maga az integráció is egy újabb evolúciós lépcsőfokra lépett, több olyan probléma is felmerült, amelyek akadályozzák a szervezet hatékony működését. Ide tartoznak a Brazília és más regionális hatalmak (Chile, Argentína, Kolumbia, Venezuela) gazdasági súlya közötti jelentős különbségek, amelyek érdekkonfliktusokhoz vezethetnek. (A Világbank 2011-es adatai szerint Brazília adja az Unasur gazdasági teljesítményének 60 százalékát.) Mindezekon felül Brazília függ legkevésbé a külkereskedelemből származó bevételektől: míg GDP-jének csupán 12 százalékát adják az exportbevételek, addig ez az érték a régió más országaiban átlagosan 24 százalék

Az Egyesült Államok mind a bilaterális egyezményeken, mind pedig az olyan regionális szervezeteken keresztül, mint az Amerikai Államok Szervezete, továbbra is erős hatást gyakorol a térségre. Ez hátráltatja az integrációt, mivel az országok eltérő gazdasági függése miatt az Egyesült Államokkal való viszony alakítása kényes, konfliktusokat szülő folyamat, amit az ki tud használni érdekei érvényesítésére. Éppen ezért említést érdemelnek még az olyan regionális, kifejezetten Washington ellenében kialakított szerveződések is, mint a Hugo Chávez nevéhez köthető *Alternativa/Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América* (ALBA, 2004), amely a hasonló gondolkodású baloldali kormányok (Bolívia, Kuba, Ecuador, Nicaragua és Venezuela) közös platformja is egyben.

Összességében a dél-amerikai integráció jövője a megélénkülő törekvések ellenére sem biztos, ugyanis a világgazdaságba történő mélyebb beágyazódás és az Egyesült Államok, valamint az Európai Unió mellett Kína és más kelet-ázsiai felemelkedő hatalmak megjelenése a térségben eltérő nemzeti érdekeket generálnak. Ezt szemlélteti a Csendes-óceáni Szövetség (*Alianza del Pacífico*) 2012. júniusi megalapítása Mexikó, Kolumbia, Peru és Chile által, amely kifejezetten a globális kereskedelmi partnerekkel szembeni pozícióikat kívánja erősíteni. A párhuzamos integrációs kezdeményezések jelzik az együttműködés erősödő igényét, ugyanakkor az egymással is versengő, a különböző külső szereplőkhöz fűződő érdekek mentén szerveződő fórumok kérdésessé tehetik az Unasur vagy bármely más egységes (egységesítő) integrációs szervezet jövőjét.

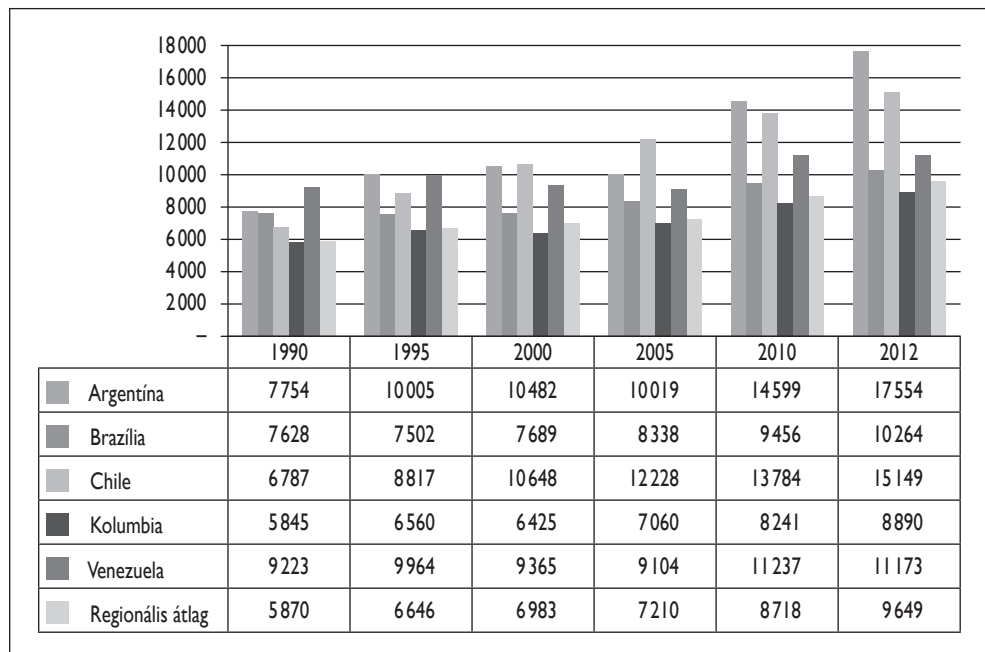
A biztonság nem katonai dimenziói. Társadalmi, gazdasági és környezeti kihívások

Dél-Amerika, amely a Föld negyedik legnagyobb kiterjedésű térsége, népesség szempontjából 400 millió lakosával 2014-re csak a közel-keleti és a posztszovjet regionális biztonsági komplexumot előzi meg. Gazdasági súlyát tekintve ma a világ negyedik legfontosabb régiója, egyben a világgazdaság számára nélkülözhetetlen nyersanyagok lelőhelye. Venezuela egyike a Föld öt legnagyobb kőolajtermelő és -exportáló országának, és az utóbbi években Brazília is óriási lelőhelyek kiaknázásába kezdett. A térség országaiban jelentős a földgáz, a réz, az urán, a cink, az arany, az ezüst, a vasérc és a gyémánt előfordulása is, amire több ország (Chile, Bolívia, Venezuela, Brazília) alapozza nemzetgazdaságának fejlesztését. Mezőgazdasági potenciálja is rendkívül jelentős, élelmiszerből a világ nagy részét el tudná látni, ha a fejlett országok csökkentenék az agrárszubszenciákat. Emellett biodiverzitás tekintetében is kiemelkedő, és itt található a világ édesvízkészletének jelentős része (csak Brazíliában annak 12 százaléka).

A régió 2012-ben a fejlődő régiók középmezőnyében szerepelt 2200 milliárd dollárnyi összesített nemzeti össztermékkel (2005-ös konstans amerikai dollár árfolyamon számolva). Országainak egy főre eső gazdasági teljesítménye ugyancsak a globális középmezőnyben szerepel 9650 dollárral, megelőzve Afrikát, a posztszovjet térséget és Dél-Ázsiát. Meghatározó társadalmi-politikai következményekkel jár azonban a nagyfokú jövedelmi egyenlőtlenség, ami a Föld valamennyi térsége közül itt a legnagyobb mértékű. A dél-amerikai társadalmak szélsőségesen egyenlőtlenek: a leggazdagabb tíz százalék részesedik a nemzeti jövedelem

negyven százalékából, míg a legszegényebb húsz százaléknak a nemzeti jövedelem három vagy annál kevesebb százaléka jut. (Különösen Bolívia, Brazília, Kolumbia lakossága van nehéz helyzetben.)

A dél-amerikai régió vásárlóerő-paritáson mért egy főre jutó GDP-jének változása 2011-es USD-árfolyamon (1990–2012)

Forrás: Trading Economics

A dél-amerikai régió komoly gazdasági, társadalmi és környezeti kihívásokkal néz szembe. Továbbra is a szegénység, illetve a társadalmakon belüli szélsőséges különbségek jelentik a legmeghatározóbb problémát, annak ellenére, hogy a térségben jelentős javulás tapasztalható. Az ENSZ Fejlesztési Programjának (UNDP) adatai szerint 2012-ben még mindig 22 millió fő élt mélyszegénységben, azaz keresete kevesebb napi 1,25 dollárnál. Számuk nem változott 2011-hez képest, de a 2005-ös 36 milliós számhoz képest jelentős az előrelépés, ami elsősorban az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított nemzeti össztermék elmúlt években tapasztalható növekedésének az eredménye (1990 és 2012 között a regionális átlag 5870 dollárról 9649 dollárra nőtt). E fejlődéssel együtt a jövedelmi egyenlőtlenséget mérő GINI index Dél-Amerika minden országában 40 és 50 közötti vagy afeletti értéket ér el (ahol 0 a teljes egyenlőséget, 100 a teljes egyenlőtlenséget jelenti), míg Európában ez az érték például 20 és 30 között mozog.

Azonban fontos megjegyezni, hogy az országok között jelentős eltérések tapasztalhatóak a mélyszegénység kapcsán: míg az e téren legjobb mutatóval rendelkező Uruguay lakosságának csupán 0,2 százaléka élt a mélyszegénységi küszöb alatt 2012-ben, addig Brazíliában

ez az érték 6,6, Kolumbiában 8,2, Bolíviában pedig 15,6 százalék volt. A többdimenziós szegénység (oktatás hiánya, alacsony színvonalú egészségügyi ellátás, nem megfelelő élet- és munkakörülmények, jogfosztottság, erőszaktól való fenyegetettség) mértékét tekintve a régió három csoportra osztható: Argentínában, Brazíliában, Chilében és Uruguayban alacsony, Venezuelában, Ecuadorban, Kolumbiában és Peruban közepes, Paraguayban és Bolíviában pedig magas az előfordulásának gyakorisága. A nagyfokú társadalmi egyenlőtlenség az ideológiai-politikai erőszak, a szervezett bűnözés, valamint a kábítószer-előállítás és -kereskedelem kialakulásában és terjedésében meghatározó tényező.

A 20. században a térség gazdasága visszafogott fogyasztás, kevésbé hatékony termelés és jelentős nemzetközi kiszolgáltatottság mellett gyenge fejlődést produkált, különösen a globális gazdaság virágzó térségeihez képest. 1990 óta lassan fejlődő, összességében pozitív gazdasági trendeket láthattunk, gyorsabban javuló fejlődési mutatókkal az ezredfordulót követően. Az elmúlt években az átalakuló gazdaságpolitikák, a globalizáció változó folyamatai, jelentős energiahordozó-készletek felfedezése nagyarányú exporttöbbletet eredményezve beindították a térség gazdasági fellendülését és a középosztály kiszélesedését.

A térségben öt olyan gazdasági folyamatot azonosíthatunk, amelyek meghatározhatják a régió jövőjét, s egyben gazdasági, politikai stabilitását és biztonságát.

A fokozódó politikai stabilitás a legtöbb országban bátorítja a külföldi befektetéseket és a gazdasági növekedést, kivéve Venezuelát, Bolíviát és Ecuadorot, amelyeknek a politikai és társadalmi alrendszerében sérülnek a demokratikus értékek és az intézményrendszer működése.

A gazdaságpolitikai intézményrendszer erősödése növeli a transzparenciát, fokozza a befektetői bizalmat, ami befektetéseket és így bővülő termelői és exportkapacitást eredményez. (Kivétel ez alól jó ideje Venezuela, valamint az elmúlt években a nemzetközi befektetőkkel szemben restriktív gazdaságpolitikát folytató Argentína.)

A középosztály dinamikus bővülése nyomán növekszenek a megtakarítások, élénkebbé válik a hitelezés, amely hosszabb távon fogyasztói társadalommá teheti Dél-Amerikát. (Méretéből adódóan különösen a brazil középosztály bővülését, így a fogyasztói társadalmi jellemzők erősödését övezi nagy várakozás.)

A régió belüli integráció erősödő és bővülő gazdasági pillérrel rendelkezik, azonban az infrastrukturális beruházások terén (elektromos hálózat, vízellátás, út- és telefonhálózat) jelentős az elmaradás.

A globális gazdaságba történő kiegyensúlyozottabb, diverzifikáltabb beágyazódás növeli a régió stabilitását, és jelenleg úgy tűnik, hogy Kína térnyerése egyensúlyozni képes az Egyesült Államok és az Európai Unió gazdaságának gyengélkedését.

A nyersanyagok növekvő kitermelése ugyanakkor komoly környezeti kockázatokkal jár. A termőföldek és legelők méretének növelése csökkenti az erdők területét, rombolja a térség egyedülálló biodiverzitását, és számolni kell a nyersanyag-kitermelés (bányászat, kőolaj-kitermelés) hagyományos kockázataival is. A globális klímaváltozás hatásai már érezhetőek: a szélsőséges időjárási jelenségek növekvő gyakorisága mellett Dél-Amerika egyes területein a csapadék mennyiségének csökkenése elérheti a 30–50%-ot is, ami becslések szerint 2025-re jelentős mértékben korlátozza a lakosság ivóvízhez való hozzáférést és a vízi erőművek működését, különösen az Andokban és Brazíliában.

A biztonság katonai dimenziója.

Államközi és alacsony intenzitású államon belüli konfliktusok

A függetlenedési időszak óta a komoly feszültségek és az államok közötti fegyveres konfliktust okozó területi viták nagy része megoldódott, továbbá a fennmaradóknak a nemzetközi bíraskodás segítségével vagy politikai síkon történő rendezése jelenleg is folyamatban van, így a biztonság hagyományos katonai eleme a hidegháború vége óta veszített jelentőségéből a térségben.

A területi viták rendezése

A dél-amerikai országok függetlenné válása utáni két évszázadban – annak következtében, hogy az újonnan létrejött államokra, hasonlóan a később Afrikában alkalmazott gyakorlathoz, a korábbi gyarmatok határvonalait örökölték át – hátrviták miatt kirobbant államközi konfliktusok és polgárháborúk destabilizálták a térséget. A 19. század véres államközi háborúiban nem rendezett területi vitákat az utóbbi években a felek már nemzetközi jogi úton, illetve politikai dialógus révén igyekeztek lezárni. A Chile és Peru közti, elsősorban a halban gazdag tengeri területek felosztása miatti konfliktust a hágai székhelyű Nemzetközi Bíróság (*International Court of Justice – ICJ*) 2014. január végi döntése oldotta fel, amelyet a felek magukra nézve kötelezőnek fogadtak el. A Perura nézve kedvező kimenetelű eljárás eredményeképp az ország 20 000 km²-nyi szárazföld és 28 000 km²-nyi óceán felett kapta meg a fennhatóságot. Bolívia 2013-ban keresetett nyújtott be Chile ellen az ICJ-hez a vitatott tengeri területek miatt, ugyanakkor közben a két ország tárgyalásokba kezdett a helyzet megoldására. Hasonló a helyzet Venezuela és Guyana esetében is, akik az ENSZ segítségét kérték az ügyben: Caracas mintegy 160 000 km² területet követel magának szomszédja 214 000 km²-es összterületéből.

Bár hagyományos államközi katonai konfliktus kirobbanásának az esélye kicsi, a kábítószerek-kereskedelemmel és más illegális tevékenységekkel kapcsolatba hozható szervezett bűnözői csoportok – összefonódva egyes eredetileg helyi fegyveres ellenálló szervezetekkel – transznacionális fenyegetést jelentenek. Ez több országban (Brazília, Argentína, Kolumbia, Bolívia, Peru, Venezuela) – módosítva a klasszikus területvédelmi funkciókon – a fegyveres erők feladatrendszerének átalakulásához vezetett. Az így előtérbe kerülő feladatok között szerepel a „belső rendfenntartás” (Kolumbiában a gerillák, fegyveres felkelők elleni fellépés katonai feladat), a kábítószerek-bűnözés és -hálózatok elleni fellépés (Kolumbiában, Peruban, Bolíviában és Ecuadorban ez katonai-félkatonai feladat), valamint a belső rendvédelem (Brazíliában a favelák bűnözői csoportjai elleni fellépés). Ez a változás megfigyelhető volt például Chile 2012-es Nemzeti Biztonsági és Védelmi Stratégiájában is, amely már a fegyveres erők alapfeladatai közé sorolta a transznacionális biztonsági kihívások kezelését.

A haditechnikai eszközbeszerzések is igazodnak a trendekhez. Több ország, például Peru és Kolumbia, új radarrendszerek megvásárlását tervezi a kábítószerek-kereskedelemmel foglalkozó szervezett bűnözői hálózatok tengerparti vizeken folytatott tevékenységének felszámolását

elősegítendő. Mindemellett e területen erősödik a regionális együttműködés is, amelynek élén a térségbeli szerepét ezzel is megszilárdítani szándékozó Brazília áll.

A probléma ugyanakkor nem csak regionális szinten jelentkezik. A Congressional Research Service 2012-es tanulmánya alapján a Dél-Amerika Andok-régiójában megtermelt kábítószer 95 százaléka a közép-amerikai tranzitországokon keresztül az Egyesült Államok felvevőpiaca felé tart. Az USA drogellenes politikája és az ezzel kapcsolatos – mind direkt (termőterületek felszámolása, szállítmányok elfogása), mind pedig indirekt (a drogkereskedelmet megkönnyítő társadalmi, gazdasági és intézményi problémák felszámolása) – segítségnyújtása az 1970-es évektől kezdve elsősorban a kábítószer-termelés forrásaként számon tartott Andok-régióra koncentrált, ugyanakkor az elmúlt években hangsúlyeltolódás volt megfigyelhető a közép-amerikai régió felé. Az 1989-ben indított Andoki Kezdeményezés (*Andean Initiative*) és a 2000-es *Plan Colombia* (később Andoki Kábítószer-ellenes Kezdeményezés – *Andean Counterdrug Initiative*) az 1980-as és 1990-es évek világviszonylatban legnagyobb termelőit, Perut, Bolíviát és Kolumbiát célozta. Utóbbiban a kábítószer-termesztés az országban működő terrorszervezetek pénzügyi forrásaként is funkcionált. A gazdasági válság azonban ezen a területen is megtette hatását: az Egyesült Államok jelenleg inkább a közép-amerikai régióra fókuszál, míg az Andok régióba irányuló, csökkentett mértékű támogatása elsősorban Kolumbiára és Perura koncentrálódik. Mindeközben a probléma kezelését egyre inkább a nemzeti hatóságokra bízta, aminek alapjául a Washington részéről korábban biztosított kiképzési programok szolgálnak.

Nukleárisfegyver-mentes övezet

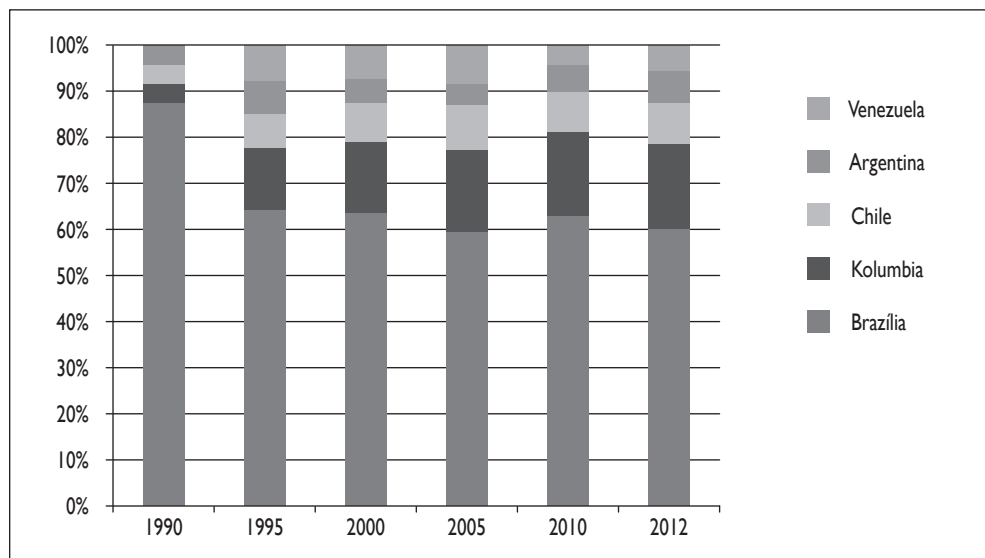
Argentína és Brazília regionális vetélkedésének eredményeként a nem hagyományos katonai eszközök, ezen belül a nukleáris fegyverek fejlesztésének kérdése az 1970-es és 1980-as években volt napirenden. A demokratikus kormányok hatalomra kerülésével azonban a kilencvenes években a felek egyezményben önként lemondtak katonai célú atomprogramjaikról, és elkötelezték magukat a nukleáris energia békés célú felhasználása mellett. Ennek nyomán Dél- és Közép-Amerika – a térségbeli összes államot magába foglaló – tlatelolcói szerződés hatályba lépésével 1989-ben atomfegyvermentes övezetté vált.

A biztonság katonai elemének visszaszorulását jól jelzi, hogy a Stockholmi Nemzetközi Békekutató Intézet (SIPRI) adatai alapján a régió összesített GDP-arányos védelmi költségvetése mintegy fél százalékos csökkenést mutatott az 1990 (2,36%) és 2012 (1,86%) közötti időszakban. Ugyanakkor az egyes országok védelmi kiadásának trendjei ettől eltérhettek – Kolumbia GDP-arányos védelmi költségvetése 1990–2012 között 1,6%-ról 3,3%-ra nőtt (2010-ben 3,6%-os csúcstérteket is elérve) –, ami azonban leginkább a modernizáció sürgető igényéből vagy belső biztonsági problémákból fakadt, semmint államok közti feszültségből.

Reálértéken számolva pedig azt tapasztaljuk, hogy az ezredfordulót követő évtized végén a térség gazdasági teljesítményének javulásával nőttek ismét érdemben a katonai kiadások – ahogy említettük, a modernizáció igényére és egyes államok saját(os) célkitűzései nyomán (lásd a továbbiakban Brazília, Kolumbia és Venezuela példáját). Összességében azonban szem

előtt kell tartanunk, hogy a térségben Brazília – gazdasági lehetőségeiből és társadalmi erőforrásaiból adódóan – döntő erőforrásfölénnyel rendelkezik a védelem terén is.

Az öt legnagyobb dél-amerikai nemzeti védelmi költségvetés egymáshoz viszonyított aránya

Forrás: SIPRI Military Expenditures Database, 2013

A hidegháború után a haderők modernizációját alapvetően két tényező indította be. Egyrészt erősen időszerű volt az 1960–1970-es években az elsősorban hagyományos hadviselésre gyártott, a NATO európai tagállamaitól, a Varsói Szerződés tagjaitól, Izraeltól és Dél-Afrikától beszerzett használt haditechnikai eszközök cseréje, másrészt a regionális ellentétek csökkenésével előtérbe kerültek az olyan transznacionális biztonsági kihívások (kábitószer-termesztés és -kereskedelem, embercsempészet, terrorizmus stb.), amelyeknek a kezelése új, mobilabb és korszerűbb haderőstruktúrát és eszközöket, valamint megváltozott feladatkört kívánt meg.

A védelmi szektor átláthatósága

A védelmi költségvetéssel és eszközbeszerzésekkel kapcsolatos transzparencia terén a dél-amerikai országokban – bár jelentős előrehaladást értek el az elmúlt években – továbbra is hiányosságok tapasztalhatók. Annak ellenére, hogy nyilvánosságra hozzák biztonsági és katonai stratégiai dokumentumaikat, az erőforrások allokációja gyakran nincs összhangban az azokban megfogalmazott politikai állításokkal. A védelmi költségvetések átláthatóvá tételének legnagyobb akadályát a költségvetésen kívüli – gyakran bizonyos erőforrások (például réz és földgáz) eladásából származó – pénzügyi források katonai célú felhasználása jelenti, ami megnehezíti a védelmi kiadások valós méretének és egyes részterületeinek áttekintését, hátráltatva ezzel a regionális bizalomerosztó kezdeményezéseket, valamint növelve a korrupció szint-

jét az államapparátusban. Az e tekintetben leginkább problematikus ország Chile, Ecuador, Kolumbia, Peru és Venezuela.

A modernizációs igények megjelenése mellett a gazdaság diverzifikációjának szándéka – eltávolodás a primer szektortól a technológia-intenzív tercier szektor felé – olyan magas hozzáadott értéket képviselő iparágak felélesztését vonta maga után, mint a védelmi ipar. A dél-amerikai kormányok az elmúlt években növelték kutatásfejlesztésre fordított erőforrásait, és ahol lehetséges, előnyben részesítik a hazai fejlesztési programokat a külföldi beszerzésekkel szemben. Emellett számos védelmi ipari megállapodást kötöttek fejlődő (India, Kína) és fejlett országokkal (például Dél-Afrika, Egyesült Államok, Franciaország, Izrael), illetve csúcstechnológiát képviselő multinacionális hadiipari vállalatokkal. A regionális együttműködések központjában Brazília áll, ugyanis robusztus gazdasági erejét a nyugati hatalmakkal megegyező színvonalú haditechnikai eszközök előállítására kívánja felhasználni, hogy kiváltsa a fegyverimportot. A régió kisebb erőforrással rendelkező országai (például Chile és Argentína) pedig elsősorban a már meglévő haditechnikai eszközök fenntartására, áttevítésére és továbbfejlesztésére koncentrálnak. Az eszközbeszerzések fókuszában az államok teljes területének ellenőrzését biztosítani képes – Brazília esetében pedig erőkitűző képességként is megjelenő – légierő és haditengerészet, valamint az elektronikus és kiberhadviseléshez szükséges képességek állnak. Ezzel szemben a szárazföldi erők esetében a hagyományos területvédelmi erőket új, belbiztonsági feladatokra készítik fel, így a nehéz haditechnikai eszközök, páncélozott járművek iránt enyhe keresletcsökkenés tapasztalható az utóbbi években.

Az integráció katonai aspektusa

A regionális integráció védelmi dimenziójának megerősödése – amely a Dél-amerikai Védelmi Tanács 2008-as megalakulásával öltött intézményesített formát – alapvetően két hosszú távú – egy regionális és egy Brazíliából kiinduló – folyamat eredménye. Az 1980-as évek végén a demokratikus berendezkedésű államok a hidegháborús doktrínák és politikák átalakításának hosszú folyamatába kezdtek, ami a déli szubkomplexumban bizalom erősítő rezsimek létrehozásához és új válságkezelési mechanizmusok kidolgozásához vezetett. Brazília célja kettős: egyrészt szeretné megerősíteni regionális (közvetítő és stabilizáló) pozícióját, valamint biztosítani kiterjedt határszakaszát, leginkább az Andok régió instabilitásából származó biztonsági fenyegetésektől (fegyveres csoportok tevékenysége, kábítószér- és fegyverkereskedelem), másrészt csökkenteni kívánja az Egyesült Államok politikai és katonai befolyását a térségben.

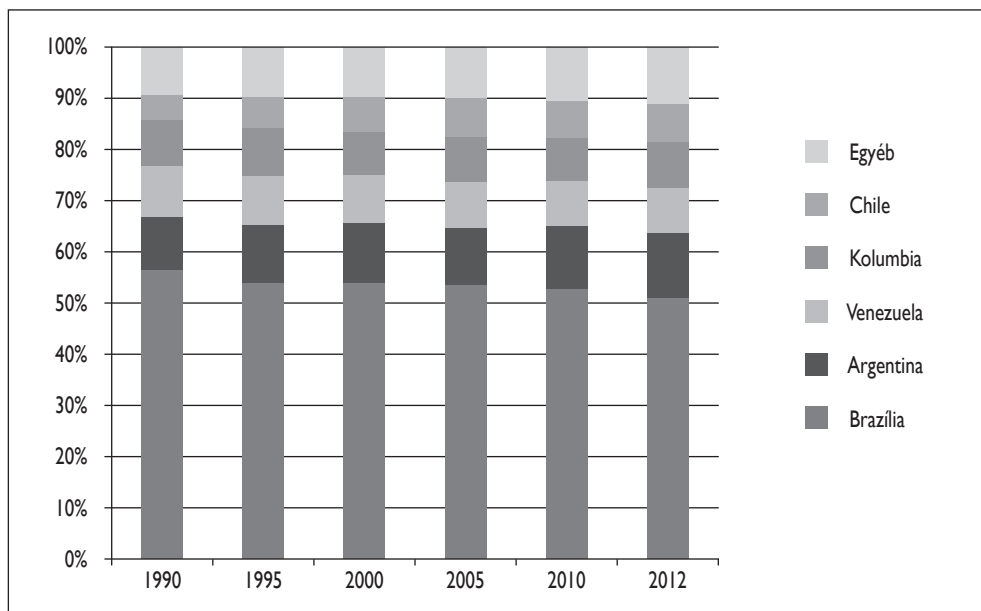
Ahogy a Tanács első ülésein is elhangzott, a testület – amely az Unasur politikai dialógusért és együttműködésért felelős szerve védelmi kérdésekben – a kooperatív és demokratikus biztonság integrált koncepcióján alapul. Fontos kiemelni, hogy a Tanács nem katonai szövetség, és nem is védelmi szervezet, így nem biztosít kölcsönös védelmi garanciákat – a kezdeményezés sokkal inkább a szuverenitás tiszteletben tartásán és a be nem avatkozás elvén alapul.

Az eddig elért eredmények azt mutatják, hogy Dél-Amerika országai a biztonság katonai dimenziójának csak egy részére – a területi védelemre és együttműködésre, valamint hagyományos katonai kérdésekre – fókuszálnak, figyelmen kívül hagyva az olyan – aktuális és potenciális – transznacionális kihívásokat, mint az illegális kábítószer-kereskedelem és a nemzetközi szervezett bűnözés. E mögött gyaníthatóan az a félelem húzódik meg, hogy a transznacionális kihívások napirendre kerülése feszültséget szíthat a tagországok között, gyengítve és lelassítva ezzel az integrációt annak kezdeti szakaszában. A legjelentősebb előrelépést a természeti erőforrások kérdésének biztonságiasítása terén érték el. A jelenlegi fejlemények azt mutatják, hogy a Tanács átveszi azt a brazil és argentin erőforrás alapú geopolitikai megközelítést, amely szerint a 21. század közepére a nemzetközi rendszerben kialakult erőforrás-szűkösség arra készíthet egyes – meg nem nevezett – hatalmakat, hogy megpróbálják megszerezni Dél-Amerika természeti erőforrásait (víz, olaj, ásványkincsek). A regionális együttműködés perspektivikusan ilyen külső fenyegetés érzékelése esetén léphet előre a kollektív védelmi szövetség felé.

Dél-Amerika vezető hatalma: Brazília

Brazília – a portugál gyarmati múltból eredő kulturális (elsősorban nyelvi) különbözőség ellenére – a dél-amerikai régió meghatározó állama politikai, gazdasági és katonai téren is. Az ország 20. századi történelmét diktatúrák és gazdasági válságok jellemezték, ugyanakkor az ezredforduló felé közeledve megtörtént a demokratikus konszolidáció és a gazdaság újjáéledése. Az ország az elmúlt években robusztus gazdasági erejét kihasználva igyekszik nagyhatalmi státuszt kialakítani magának, amely aktív jelenléttel párosul a nemzetközi politikában: 2010–2011-ben az ENSZ Biztonsági Tanácsának nem állandó tagja volt, továbbá szorgalmazza a nyugati intézmények (Nemzetközi Valutaalap, Világbank, ENSZ) megreformálását oly módon, hogy a fejlődő országoknak jelentősebb szerepük legyen a világpolitikában. Oroszország, India és Kína mellett egyike a feltörekvő, úgynevezett BRIC-országoknak, és ma külpolitikai céljai és képességei okán globális kitekintéssel rendelkező regionális nagyhatalomként határozhatjuk meg. Bár a nemzetközi gazdasági környezet romlása 2011-re lelassította Brazília növekedését is, az ország jelentőségét jól mutatja, hogy 2012-ben a térség GDP-jének 48,8, lakosságának 49,3, védelmi kiadásainak pedig 54,3 százalékát adja, és vezető szerepet vállalt – s vállal ma is – a térség integrációjában a Mercosuron és az Unasuron keresztül. Ez egyben azt is jelenti, hogy a régió stabilitásának és integrációjának jövője is nagymértékben függ Brazíliától.

A dél-amerikai térség fontosabb szereplőinek súlya a bruttó nemzeti össztermék tekintetében az ENSZ adatai alapján

Stratégiai célok

A legfrissebb, 2008-ban kiadott Nemzeti Védelmi Stratégia a régió dinamikus középhatalmaként és domináns szereplőjeként kívánja megszilárdítani Brazília helyzetét. Ambiciózus célokat fogalmaz meg az ország jövője kapcsán: a multipoláris világ nagyhatalmaként írja le az országot, ami egyrészt az ENSZ békeműveleteiben tanúsított aktív részvétel (2013-ban közel 2200 fő), másrészt az ENSZ BT ideiglenes tagsága (2004–2005; 2010–2011) és a Biztonsági Tanács reformjára irányuló törekvések kapcsán jól látható. A képességfejlesztés terén stratégiai fontosságú területként azonosítják a kiber-, nukleáris és űrszektor, valamint a megfelelő erőkitérítő képesség létrehozását. S bár a stratégiai dokumentum nem azonosít ellenséggépet, sőt egyértelműen elzárkózik attól a magyarázattól, hogy a képességfejlesztés valamely fenyegetés miatt szükséges, annak fókuszából arra is lehet következtetni, hogy a kijelölt irányvonalak egy régió kívüli hatalom – erőforrások megszerzését célzó – lehetséges beavatkozása miatti félelmen alapulnak. Emellett természetesen a nagyhatalmi szerephez szükséges nemzetközi tekintély, elismertség és cselekvőképesség fokozását szolgálják.

Brazília első, 2012-ben kiadott Fehér könyve megerősítette az ország külpolitikai érdekszféráját, ami a Dél-Amerikát, az Atlanti-óceán déli térségét és Afrika nyugati partjait felölelő geopolitikai környezetet foglalja magában. A dokumentum említést tesz – anélkül, hogy fontosságuk szerint rangsorolna – a nemzetközi biztonság „új” kihívásairól, kiemelve a kábítószerral kapcsolatos globális problémákat, a „biokalózkodást” (a természeti erőforrások, ritka

fajok ipari méretű rablását, károsítását és értékesítését), a kibertérből érkező fenyegetéseket, a nemzetközi terrorizmust, valamint a szűkös erőforrások miatti feszültségeket. Komoly problémát jelent a kábítószer- és fegyverkereskedelemmel foglalkozó szervezett bűnözői csoportok tevékenysége, amelyek leküzdésére – heves belső vitát kiváltva – a haderőt rendvédelmi feladatkörökkel ruházták fel.

A mindennapokban az önmagában is kontinensnyi méretű – 92 magyarországnyi kiterjedésű – ország területének és határainak ellenőrzése, a határokon is átnyúló és a brazil nagyvárosokban is jelen lévő szervezett bűnözői tevékenység elleni fellépés jelenti a legnagyobb kihívást. A 16 000 kilométernyi szárazföldi határ védelme és ellenőrzése különösen a dzsungellel borított Amazonas-medencében okoz nehézséget a Kolumbiából, Peruból, Bolíviából és Paraguayból Brazília területére áramló kábítószer- és fegyverszállítmányok miatt, de egyre nagyobb figyelmet kap a Nyugat-Afrikán keresztül Európa felé irányuló kokainszállítmányok okán a 8000 kilométer hosszúságú atlanti-óceáni partvonal ellenőrzése és a jelentős part menti kőolajtartalékokat rejtő tengeri térségekben való haditengerészeti jelenlét is.

Belbiztonság

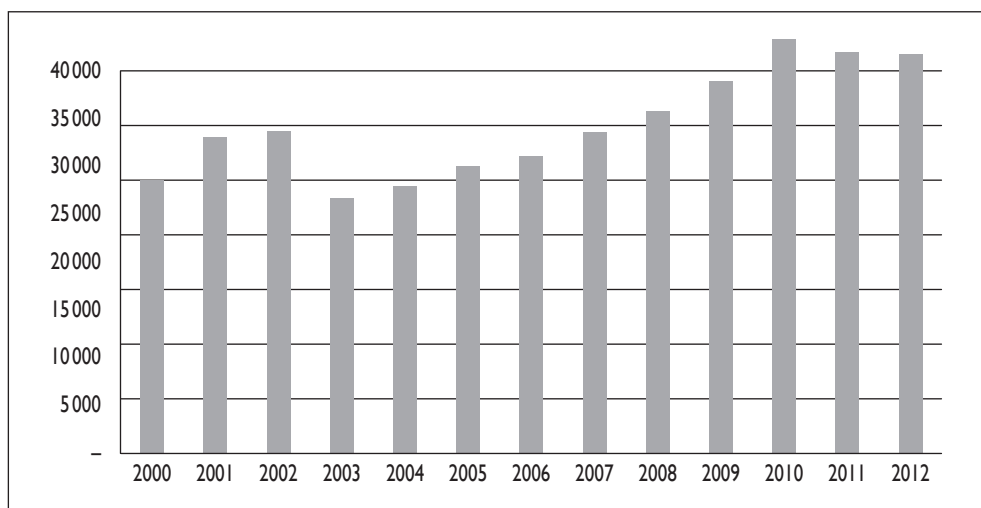
A stratégiai célkitűzésekkel összhangban a fegyveres erők erőforrásait a hosszú távú külpolitikai célok teljesítése mellett rövidtávon továbbra is a kábítószer- és fegyverkereskedelem elleni, valamint a nagyvárosokban a bűnözői hálózatok felszámolását célzó műveletek végrehajtása körüli le. E csoportok közül kiemelkedik a Primeiro Comando Capital, a Comando Vermelho, a Terceiro Comando, az Amigos dos Amigos, mellettük pedig számos – olykor egykori rendvédelmi erők tagjaiból verbuvált – helyi milícia működik országszerte, amelyek egyértelmű felelősei az erőszakos halálesetek magas számának és a rossz közbiztonsági helyzetnek. Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatalának (UNODC) adatai szerint az országban 100 000 lakosra évente 23-25 gyilkosság jut (a globális átlag 7-8), ami az elmúlt évek erőteljesebb kormányzati fellépése ellenére sem csökkent. A fegyveres erők rendvédelmi feladatokra történő alkalmazása – ami más dél-amerikai országokban, például Kolumbiában, Venezuelában és Bolíviában is megfigyelhető – bevett gyakorlattá vált olyan esetekben, amikor a hagyományos rendfenntartó erők már nem képesek ellátni feladatukat. Ennek éles próbájára 2010 novemberében került sor Rio de Janeiro egyik nyomornegyedében, mikor a kábítószer-kereskedelemmel foglalkozó szervezett bűnözői csoportok és a rendőrök között fellángolt összecsapásokat csak 800 katona kivezénylésével sikerült elfojtani. A fegyveres erők belföldi alkalmazása azonban érthető okból heves társadalmi vitát váltott ki, így jogszabályban rögzítették, hogy csak ideiglenes jelleggel, egy specifikus földrajzi területre korlátozva, és kizárólag az államfő engedélyével kerülhet rá sor.

A fegyveres erők fejlesztése

Brazília 2014-re 318 500 fős hadereje (és 1 340 000 tartalékosa) révén Dél-Amerika legnagyobb katonai erejével rendelkezik, az utóbbi években pedig számos, a légierőre és a ha-

ditengerészetre összpontosító modernizációs program beindításával igyekszik alátámasztani nagyhatalmi ambícióit. Bár a 2002-es visszaesést követően a védelmi költségvetés növekvő pályán mozgott, a brazil gazdaság növekedésének 2010-es lelassulása csökkenést eredményezett 2011-ben és 2012-ben is, mind reálértéken (38,13 milliárd dollárról 36,51 milliárd dollárra 2010 és 2012 között), mind pedig GDP-arányosan (1,6%-ról 1,5%-ra ugyanezen időszakban). Ez a kormány költségvetési megszorító politikájának volt köszönhető, amely legsúlyosabban ezt a területet érintette. Ennek kapcsán Brazília védelmi minisztere kiemelte, hogy országa GDP-arányos védelmi kiadásainak közelítenie kellene a többi BRIC-ország (India, Kína és Oroszország) 2,4%-os átlagához. Bizakodásra ad okot, hogy a 2007-ben beindított, gazdasági növekedést segítő kormányzati program már kiemelt területként kezeli a hazai védelmi ipart, amely egyéb törvény adta előnyöket – különböző támogatásokat és adókedvezményeket – is élvez a külföldi vállalatokkal szemben. Noha a megszorítások miatt regionális súlya valamelyest csökkent, Brazília a térség védelmi kiadásainak még mindig 54,3%-át adta 2012-ben.

Brazília védelmi költségvetésének változása 2000 és 2012 között (millió dollár, 2011-es konstans árfolyamon)

Forrás: SIPRI Military Expenditures Database, 2013

A haderőnemek közül arányaiban az 59 000 fős haditengerészet kapja a legtöbb erőforrást (17,35 milliárd reál), ezt követi a légierő 69 500 fővel (16,22 milliárd reál), majd a szárazföldi erők 190 000 fővel (28,51 milliárd reál). A legnagyobb költséget a személyi kiadások jelentik (átlagosan 72%), míg a kutatásfejlesztésre 0,025% jut, amely utóbbi kapcsán szintén megmutatkozik a haderőnemek közötti fontossági sorrend: a haditengerészet az erre szánt források 53,8%-át kapja.

Mindkét stratégiai dokumentum kiemeli a nagyhatalmi státusz eléréséhez kulcsfontosságú örökvetítő képességet, amelynek fő pillérei a haditengerészet és a légierő. Nem véletlen

tehát, hogy a beszerzési programok is ezt a hangsúlyt tükrözik: hajók, tengeralattjárók, megfigyelőrendszerek és harci repülőgépek is szerepelnek a listán. A haditengerészet elsősorban kétélű és óceánjáró képességeit igyekszik fejleszteni. A Franciaország segítségével épülő négy hagyományos és egy nukleáris meghajtású tengeralattjáró – amelyek várhatóan 2023-ban állnak szolgálatba – az ország atlanti partvidéke és az olajplatformok számára fog „proaktív védelmet” biztosítani. A nukleáris tengeralattjáró fejlesztésének van egy másik, szélesebb összefüggésben értelmezhető pozitív hozadéka is: hozzájárul az ország nukleáris technológiájának fejlesztéséhez, amelyet a Nemzeti Védelmi Stratégia is kulcsterületként nevez meg. Fontosságát jelzi, hogy a 2010-et követő megszorítások ezt a programot érintették legkevésbé, míg öt járőrhajó és öt fregatt hazai építését felfüggesztették. A radarállomásokból, műholdakból, földi rendszerekből és pilóta nélküli repülőeszközökből álló megfigyelőrendszerek fejlesztésének célja a kiemelt térségként kezelt Amazonas-medence és az Atlanti-óceán partvidékének felügyelete.

A légi beszerzési programjai kapcsán kiemelendő az öregedő vadászipülőgépek lecserélését célzó FX2-es program. Ennek keretében svéd Saab JAS-39 Gripenek beszerzése mellett határoztak. A tíz Gripen – amelyeket a továbbiakban több tucat vadászipülőgép követhet a hadrendben lévő állomány fokozatos váltásával – várhatóan 2016–2018 között érkezhetsz az országba. Ez a beszerzés is példázza a brazil technológiai fejlesztési célokat: a távlati cél, hogy a beszerzésre kerülő vadászipülőgépek szerkezetének 80 százalékát Brazíliában legyenek képesek előállítani, ugyancsak adaptálva a Gripenekre a saját fejlesztésű fegyverrendszereket. A légi erőre koncentráló technológiai fejlesztés nem véletlen, hiszen a brazil fegyverexport 80 százalékát is ipülőgépek értékesítése adta az elmúlt tíz évben.

A transznacionális biztonsági kihívások forrása: Kolumbia

Kolumbia – 47 millió lakosával, 11,44 milliárd dollár értékű, a nemzeti össztermék 3,3 százalékát felemésztő védelmi költségvetésével – több tekintetben Argentínát is megelőzve a Brazília után következő hatalom a térségben. Jelentőségét azonban igazán az adja, hogy területe évtizedek óta az országot és a tágabb térséget destabilizáló, a határokon átnyúló transznacionális biztonsági kihívások kiindulópontja. Az elmúlt néhány évtől eltekintve a kormányzati hatalom fél évszázada hagyományosan gyenge, ami lehetővé tette, hogy a kezdetben politikai ideológiák mentén szerveződő baloldali gerillák és jobboldali gerillaellenes erők fokozatosan a kábítószer-kereskedelemben érdekelt szervezett bűnözői csoportokká alakuljanak át. Az ország lakossága félkatonai szervezetek fenyegetésében él azóta, hogy az 1960-as évektől fokozódó politikai erőszak folyamatos belső fegyveres konfliktust szült. Napjainkban éves szinten a 600 millió dollár értékű kábítószer-termesztés és -kereskedelem, zsarolások, emberrablások, „forradalmi adó” néven szedett sarc és belső menekültek tízezrei jelzik a probléma nagyságrendjét, ami Venezuela, Brazília, Ecuador és Peru területére is átnyúló biztonsági problémákat okoz. E transznacionális kihívások azok, amelyek a dél-amerikai regionális biztonsági komplexumot napjainkban a leginkább az észak-amerikai komplexumhoz kapcsolják, ugyanis az előállított kábítószer Közép-Amerika államain át szárazföldön vagy a

Mexikói-öblön keresztül légi és tengeri úton az Egyesült Államokba igyekeznek eljuttatni a szervezett bűnözői csoportok. Ez adja az alapot az USA kábítószer-ellenes különleges erőinek térségbeli jelenlétéhez, valamint meghatározza a regionális együttműködés és a kolumbiai fegyveres erők fejlesztésének fő irányait is.

Stratégiai célok

Az ország biztonságát aláásó, gazdasági, társadalmi fejlődését és politikai stabilitását ellehetetlenítő belső konfliktussal szemben a 2002-ben hatalomra került és két elnöki cikluson keresztül az országot irányító Alvero Uribe lépett fel gyökeresen új, és utólag eredményesnek mondható stratégiával. A Demokratikus biztonságpolitika címen 2003-ban meghirdetett átfogó program célja az államhatalom megerősítése, az ország egész területe feletti ellenőrzés visszaszerzése, a fegyveres (terrorista és bűnözői) csoportok felszámolása, a kábítószer-termesztés és -kereskedelem visszaszorítása volt. A stratégiát 2007-ben újfent megerősítette az állami vezetés, és a 2010-ben hatalomra került Santos elnök is fenntartotta a szervezett bűnözői hálózatok elleni katonai-rendvédelmi fellépést, míg az arra hajlandókkal a kiegyezés – társadalmi megbékélés, leszerelés, reintegráció – lehetőségét is megnyitotta.

Az elmúlt tíz év eredményei nem születhettek volna meg, ha a kolumbiai kormány stratégiaváltását nem kíséri az Egyesült Államok pénzügyi (segélyek és célzott fejlesztési támogatás), humán (kiképzők és különleges erők) és technológiai (hírszerzés, felderítés és eszközök biztosítása) segítségnyújtása, valamint a szomszédos államok alkalmi együttműködése. Mivel az ilyen típusú transznacionális kihívások esetében a határokon átnyúló hálózatok az erősödő nyomásgyakorlásra egyszerűen „áttelepüléssel” reagálnak – így például az ecuadori vagy venezuelai határtérségbe –, a hatékony fellépés csak komoly nemzetközi együttműködéssel biztosítható.

Kábítószer-termesztés a Peru–Bolívia–Kolumbia háromszögben

Az 1990-es évek közepéig Peru és Bolívia voltak Dél-Amerika legnagyobb koka-termesztői és kokain-előállítói. A helyi termelők és kereskedők elleni erősödő fellépés hatására ezek súlypontja fokozatosan Kolumbiába helyeződött át: 1995-ben Bolíviáét, 1997-ben Peruét haladta meg a kolumbiai termesztés volumene, amely az évtized végéig megötszöröződött. Az ezredfordulót követően az Egyesült Államok fokozott támogatásával, a kokaföldek vegyszeres irtása, majd kézi megsemmisítése, a kábítószer-kereskedő kartellek felszámolása révén tíz év alatt megfordult a folyamat, és 2011-re 70 százalékkal, évi 200 tonna alá csökkent a kolumbiai kokain-előállítás. Ez az úgynevezett „lufihatás”, amely arra utal, hogy ha egy helyen kedvezőtlenek a kábítószer-termelés feltételei (a lufit elszorítjuk), az máshová helyeződik át (a lufi máshol kitágul), miközben összességében a termelés szintje regionálisan nem csökken. Mindez jól szemlélteti a kihívás transznacionális jellegét.

Belbiztonság

Az országban dúló erőszaknak klasszikusan négy szereplője volt: baloldali gerillák, jobboldali „önvédelmi szervezetek”, drokartellek – illetve ezek különböző kombinációi –, valamint az állam biztonsági erői, olykor kiegészülve amerikai különleges erőkkel. Az egykori baloldali gerillák tevékenységének finanszírozásában a kábítószer-kereskedelem és bűnözés egyre nagyobb arányú térnyerésével a kvázi polgárháborús állapotok közepette ma egyre inkább a szervezett bűnözői hálózatok – biztonsági erők dimenzió mentén oszthatjuk fel a szereplőket. Bár az elmúlt ötven év mérlege tragikus – 250 000, döntően civil halálos áldozatról, több ezer gyerekkatona toborzásáról és 5 millió menekültről beszélhetünk –, az elmúlt évtizedben jelentős átalakulásnak lehettünk tanúi.

A tradicionális baloldali fegyveres csoportok – *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (FARC)*, *Ejército de Liberación Nacional (ELN)* – mellett a kormányzat erőtlenségét látva az 1990-es években jobboldali „önvédelmi erők” alakultak – *Autodefensas Unidas de Colombia (AUC)* –, majd a szervezetek elleni erőteljes rendvédelmi-katonai fellépés (például vezetők egész sorának likvidálása) hatására számos szakadár csoport – *Urabeños*, *Rastrojos*, *Águilas Negras*, *Ejército Revolucionario Popular Anticomunista de Colombia (ERPAC)* – jött létre. Az ezredfordulót követő kormányzati fellépés következménye volt az is, hogy a korábbi kartellek (Cali, Medellín, Norte del Valle) felszámolása után az utódok kisebb, így védettebb szervezeteket hoztak létre, megosztva a feladatokat. Ma legalább fél tucat komoly szervezett bűnözői hálózat működik Kolumbiában, amelyek már nem ideológiai alapon szerveződő félkatonai (gerilla, felkelő, terrorista) csoportok, hanem professzionális bűnszervezetek. Tevékenységük a kábítószer-termesztés, -előállítás és -kereskedelem mellett fegyver- és emberkereskedelemre, pénzmosásra, emberrablásokra és kínzásokra, zsarolásra terjed ki, határokon átnyúló jelleggel.

Mivel a Kolumbiában előállított kokain 95%-ának célállomása az Egyesült Államok, az 1980-as évek óta az amerikai fél a térség államaiban mintegy 500 milliárd dollárt áldozott a kábítószer-előállítás elleni fellépésre. 2000–2013 között az Egyesült Államok több mint 9 milliárd dollárt költött a Plan Colombiára és az azt követő programokra – aminek mintegy 80%-át katonai-rendvédelmi tevékenységre és beszerzésekre fordították. Amerikai értékelések szerint 2001 óta a kokaintermelést ezáltal 70%-kal csökkentették, áttételesen pedig a bűnözői hálózatok meggyengítése (kivéreztetése és felszámolása vagy leszerelése) által 90%-kal csökkent az emberrablások és 45%-kal a gyilkosságok száma. Valóban, az UNODC adatai szerint is 2002–2012 között a gyilkosságok száma 100 000 lakosonként 70,2-ről 31,4-re csökkent. (Viszonyításképpen: Brazíliában 25, globálisan átlag 7-8 gyilkosság történik 100 000 lakosra vetítve.) Ugyanakkor annak ellenére, hogy a biztonsági erők éves szinten 2500 (!) droglabort pusztítanak el, még mindig 60 000-nél több háztartás megélhetése függ a kokacserje termesztésétől egy olyan országban, ahol a lakosság harmada szegény sorban, közel tizede mélyszegénységben él, és a társadalmi egyenlőtlenség mértéke az egyik legmagasabb a világon (58-as Gini-index érték).

A több évtizednyi belső konfliktus lezárása alapvető társadalmi érdek, stabilitás nélkül ugyanis nem indítható be a gazdasági-társadalmi fejlődés. A rendvédelmi eszközök mellett ezért a „demokratikus biztonságpolitika” a politikai kiegyezés és társadalmi megbékélés eszközeivel is

élni kíván, aminek eredményeképpen 2012. szeptember 4-én Santos elnök újabb béketárgyalások kezdetét jelentette be a legnagyobb ellenálló csoporttal, Kolumbia Forradalmi Fegyveres Erőivel (FARC). A megbékélési kísérletek immár negyedik fordulója (az előző 1998–2002 között volt) ezúttal Kuba, Venezuela és Norvégia közvetítésével vette kezdetét Havannában. A folyamat azonban ellentmondásokkal terhes, hiszen miközben 2012-ben a lakosság 75%-a támogatta a megbékélést és 63% előnyben részesítené a tárgyalásokat a katonai fellépéssel szemben, annak mikéntjét illetően jóval nehezebb megegyezésre jutni. A FARC tagjai érthető okból büntetlenséghez, amnesztiához – akár a legális politikai szerepvállalás lehetőségének biztosításához – kötik a fegyverletételt, miközben a Columbia Opina 2013-as közvélemény-kutatásai szerint a lakosság 69%-a szerint a fegyvereseknek felelniük kell a törvény előtt elkövetett bűneikért, és 63% nem támogatja politikai szerepvállalásukat sem.

Amennyiben a kiegyezéshez szükséges alkotmány- és törvénymódosítások, a 2014-es elnökválasztás eredménye, a nemzetközi közvetítés eredményessége, a társadalom támogatása és a fegyveres csoportok tárgyalási hajlandósága is kedvező irányba mutatnak, 2014-ben akár formális megegyezésre is juthatnak a felek. Összességében a különböző kormányzati eszközök összehangolt alkalmazása az elmúlt évtizedben a fegyveres csoportok hatalmának és tevékenységének gyengüléséhez vezetett. A FARC erői 18 000-ről 7-8000 főre csökkentek. 2003–2006 között az AUC 31 000 tagja tette le a fegyvert, a „kisebb szervezett bűnözői hálózatok” tagjainak összlétszámát pedig ma 7500 fő körülire becsülik. Ez a relatíve kedvezőbb helyzet azonban csak akkor javulhat tovább, ha társadalmi szinten sikerül továbblépni, és a konfliktus sújtotta térségekben beindulhat a fejlődés.

A fegyveres erők fejlesztése

A kolumbiai fegyveres erők létszáma a belső konfliktusok új stratégiai megközelítésének köszönhetően 2002 óta drasztikusan, 50%-ot meghaladó arányban bővült, így ma a három klasszikus haderőnem – a szárazföldi erők (224 000), a légierő (14 000), a haditengerészet (35 000) – összességében 273 000 főt számlál, amit több mint 60 000 tartalékos és 170 000 rendőr egészít ki. Minden haderőnem igen fejlett hírszerző szervezettel rendelkezik, amelyek szorosan együttműködnek mind az amerikai, mind az európai titkosszolgálatokkal és kábítószér-ellenes erőkkel.

A fegyveres erők belbiztonsági feladatai tekintetében hasonló, csak még hangsúlyosabb trendet figyelhetünk meg, mint Brazília esetében. A kábítószér- és terrorizmusellenes műveletek égisze alatt – erőteljes amerikai támogatással – modern könnyű fegyverezettel felszerelt, nagy mozgékonyaságú, légi szállítású erőket fejlesztettek és működtetnek, amelyek hatékonyan ötvözik a modern hírszerzést és felderítést a felkelésellenes taktikai megoldásokkal.

2009 októberében Kolumbia és az Egyesült Államok védelmi együttműködési megállapodást írt alá, amelynek értelmében az amerikai erők 7 kolumbiai katonai bázist használhatnak a következő 10 évben kábítószér- és terroristaellenes műveletekhez. Korábbi amerikai rendelkezések értelmében az országban egyidejűleg legfeljebb 800 katonai és 600 civil tanácsadó állomásozhat, a 2013-as közvetlen pénzügyi segély pedig még mindig meghaladja a 300 millió dolláros szintet.

A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum (12 ország)

Komplexum/ ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ¹⁰				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Dél-amerikai RSC	17840000	316	342	371	401	1096	1371	1731	2215	26076	40548	52020	67633
Brazília	8547404	159	172	188	198	601	737	916	1136	12426	23241	27441	36751
Argentína	2776890	34,3	36,5	38,9	41,0	133	167	198	281	2393	2278	2091	4356
Kolumbia	1141748	35,9	39,2	43,8	47,7	100	119	156	202	3009	5988	8470	11446
Venezuela	916445	21,6	23,9	27,1	29,9	121	123	159	191	3138	2205	4940	3316
Chile	756950	14,2	15,2	16,5	17,4	64	94	130	165	2172	3166	4937	5357
...													

10 GDP 2005-ös árfolyamon USD

10. AFRIKA ÉS A REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUMOK ELMÉLETE

(Hettyey András – Marsai Viktor)

Elméleti megközelítések

Ahogy könyvükben Buzan és Wæver is megfogalmazzák, „*a szubszaharai Afrika (...) mindig is kihívást jelentett a nemzetközi tanulmányok számára, és nincs ez másképp a regionális biztonsági komplexumok elméletét illetően sem.*” Nem mintha hiányoznának a kellő dinamikák – éppen ellenkezőleg: a fent említett szerzők a biztonsági problémák széles spektruma miatt, másokhoz hasonlóan, egyenesen a „pesszimisták paradicsomáról”, a hobbes-i anarchikus világ egyik eklatáns példajaként beszélnek a régióról. Ugyanakkor az elemzés egyik legfontosabb feltétele, az alanyok (tehát az államok) sok esetben hiányoznak. Közhely, hogy az afrikai kontinens a Föld – különféle elnevezésekkel – „bukott”, „összeomlott”, „gyenge”, „működésképtelen”, „törékeny” államainak legnagyobb gyűjtőhelye, nézzük akár a *Failed States Indexet*, akár más hasonló statisztikákat. Bár ezekkel kapcsolatban az elmúlt évtizedben számos kritika fogalmazódott meg, aligha kérdőjelezhető meg, hogy a posztkolonialis állam bizonyos térségekben komoly válságot él át a kontinensen. Miközben az európai gyarmatosítás legfontosabb exportterméke, a vesztfáliai békeszerződéstől datált modern állam viszonylag sikeresen meggyökeresedett például Ázsiában, és többé-kevésbé képes betölteni a tőle elvárt politikai, társadalmi, gazdasági és nem utolsósorban katonai funkciókat, addig a szubszaharai országok egy csoportja esetében ez kimerül a kifelé folytatott reprezentációban, diplomáciai tevékenységben, ami mögött az anyaállam területén szinte semmiféle hatalmi struktúra nem áll. A dekolonizáció kezdetétől (1957) eltelt közel hat évtized során az afrikai államok elfoglalták helyüket az ENSZ-ben, a világtérképeken színes alakzatok, állami lobogók és gyakran vonalzóval meghúzott határok jelölik kiterjedésüket. Különböző tematikájú országmonográfiák jelentek meg róluk, a *CIA World Factbook*ban is kereshetőek, állampolgársággal ruházzák fel lakóikat, és erőfeszítéseket tesznek önálló identitásuk megteremtésére. Az esetek bizonyos részében azonban ettől még nem lettek szigorú értelemben vett modern államok. Nem képesek ellenőrzést gyakorolni saját területük felett sem közigazgatási, sem biztonsági értelemben; nem valósul meg az erőszak kormányzati monopóliuma; nem képesek megszervezni a lakosság számára az alapvető szolgáltatásokat (egészségügy, oktatás); nincs befolyásuk a makrogazdasági folyamatokra; illetve nem rendelkeznek azzal a képességgel és hatalomkoncentrációval, hogy kormányozzák az adott entitást: nincsenek hosszú távú stratégiáik, valamint olyan döntéshozataluk, amelynek határozatait egy erre szakosodott közigazgatási intézményrendszer végrehajtáná. Ezzel szemben továbbra is megfigyelhető a személyes és informális kapcsolatok dominanciája, a kettős hatalmi struktúra (reális és látszólagos hatalmi tér) párhuzamos létezése, a kleptokrácia, a nepotizmus és a neopatriarchális viszonyok dominanciája. A gyenge állam

hatalmát ráadásul komoly potenciálokkal rendelkező nem állami szereplők: etnikai csoportok, klánok, hadurak kezdik ki. A politika etnicizálása távlatilag is akadályozza a modern állam kialakulását, hiszen a belpolitika ideológiák helyett etnikai törésvonalak mentén fejlődik, amely adott esetben (lásd a 2007-es kenyai zavargásokat) könnyen átcsaphat nyílt konfliktusba. Ráadásul az állam – és erőforrásai – így sok esetben egy-egy domináns népcsoport „fogságába esnek” (mint Ruandában a tuszik), elodázva a tartós konszolidáció lehetőségét.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a kép ennél természetesen árnyaltabb. A Buzan és Waever kötetének kiadása (2003) óta eltelt évtized sok szempontból módosította-alakította az Afrikáról kialakult képet. Egyrészt eltávolodtunk a „sötét” 1990-es évektől, amely a szubszaharai térség modernkori történetének kétségkívül legkatasztrofálisabb időszakát jelentette olyan véres polgárháborúkkal, népiirtásokkal és éhínségekkel, mint Szomáliában, Szudánban, Ruandában, Sierra Leonében, Libériában, a Kongói Demokratikus Köztársaságban vagy Burundiban. Másrészt láthatóvá vált, hogy e negatív folyamatok nem egyenletesen érintették a kontinenst és országait. Afrika politikai és biztonsági szempontból egy északnyugat–délelet tengely mentén látszik kettészakadni: miközben a nyugati és déli területek zömében képesek voltak túllépni a múlt terhes örökségén, és az itt található államok a fejlődés – valamint a megerősödés – útjára léptek, addig a középső és keleti regionális komplexum megrekedt az 1990-es években. Vagyis itt továbbra is az instabilitás és a biztonsági kihívások sokasága a jellemző, annak ellenére, hogy számos kulcsállam (Etiópia, Kenya, Uganda, Csád) igyekszik gátat szabni a negatív folyamatoknak. A szubszaharai régió eredményei a gazdasági fejlődés vagy a demokrácia terjedése kapcsán is ennek a törésvonalnak az ismeretében olvasandók: miközben egyes – két évtizede még gyakran komoly belső feszültségektől, nem ritkán polgárháborúktól szenvedő – országok (Angola) a múlt tanulságaira építve az új évezredben képesek voltak túllépni a kilencvenes évek árnyékán, más térségekben (Közép-afrikai Köztársaság) az államiság terén is teljes a stagnálás, vagy egyenesen hanyatlásról beszélhetünk.

A gyenge államiság azért is nehezíti meg a szubszaharai folyamatok leírását, mivel a biztonság szintjei közül a nemzeti (*domestic*) perspektíva dominanciája megkérdőjelezhetetlen. A gyenge struktúrákkal rendelkező államok nyomasztó belső problémáik mellett alig képesek a szó klasszikus értelmében vett külpolitikát folytatni, és sok esetben államközi kapcsolataik sem jelentenek mást, mint belső biztonsági problémáik átgyűrűzését a szomszédos államokra (lásd a második kongói háború történetét), illetve az ebből következő feszültségek kezelését. Ez azért is különbözik más, klasszikus regionális biztonsági komplexumoktól, mert míg utóbbiak hatalmi játszmái épp az államok egymás közti erejéről és érdekérvényesítő képességeiről tanúskodnak, addig az előbbieket éppen ennek ellenkezőjével, az államok kétségbeeső erőtlenségével találkozunk. Mindezek miatt elsősorban Kelet- és Közép-Afrikában nincs lehetőség olyan szilárd struktúrák kialakulására, amelyek lehetővé tennék, hogy ezeknek a térségeknek a problémáit regionális szinten kezeljük: bár a somáli partvidéktől elindulva Etiópián, Szudánban, Ugandán, Ruandán és a Kongói Demokratikus Köztársaságon áthaladva elérkezünk Angoláig, azt tapasztalva, hogy a felsorolt szomszédos államok valamiképpen mind-mind érintettek egymás konfliktusaiban, ez csak közvetlen környezetükre igaz. A két szélső állam, Szomália és Angola biztonsága semmiféle hatással sincs egymásra, teljesen eltérő problémákkal szembesülnek, nem igaz tehát az RSC teóriájának központi tétele, miszerint olyan fenyegetésekkel, kihívásokkal és konfliktusokkal kell szembenéznünk, amelyek a régió

egészére kihatnak. A nemzetközi kapcsolatok és dinamikák ilyen mértékű fragmentáltsága mellett nagyon nehéz Buzanék elméletét a gyakorlati vizsgálódás területére átültetni.

Némileg jobb a helyzet Dél- és Nyugat-Afrika kapcsán, mivel itt két olyan regionális hatalommal – a Dél-afrikai Köztársasággal és Nigériával – találkozunk, amelyek valóban képesek megszervezni saját környezetüket, és aktívan alakítani annak biztonsági folyamatait. Mindezek alapján a következő mértékben tartjuk igaznak – elfogadva és részben továbbfejlesztve – Wæver és Buzan elméletét a szubszaharai térségre:

- elismerjük egy viszonylag jól körülhatárolható dél-afrikai regionális biztonsági komplexum létét;
- egyetértünk azzal, hogy Nyugat-Afrika egy protokomplexumot alkot, és jó ütemben halad afelé, hogy RSC-vé váljon;
- Kelet-Afrika (elvetve a Buzanék által használt, pontatlan és félrevezető Afrika szarva elnevezést) is protokomplexumnak tekinthető, ám itt legalább két markánsan elkülönülő szubkomplexumot kell számon tartanunk, amelyek fő szervezőereje a szudáni, illetve a szomáliai válság. Ennek kapcsán megállapítható, hogy egy klasszikus RSC létrejötte sokkal időigényesebb lehet, mint Nyugat-Afrika esetében. Végül Közép-Afrika kapcsán legfeljebb prekomplexumról beszélhetünk, amelynek belső folyamatai kevés koherenciát mutatnak, és amely egyfajta szigetelőként – vagy inkább fekete lyukként – is működik a másik három régió között.

A szubszaharai térség általános földrajzi, társadalmi, gazdasági és politikai jellemzői

Afrika, a maga 30 millió négyzetkilométernyi területével és 1,1 milliárd lakosával a Föld második legnagyobb és második legnépesebb kontinense. Etnikai, civilizációs, kulturális és nem utolsósorban földrajzi szempontból több részre osztható. A legfontosabb választóvonal Észak-Afrika (Egyiptom, Líbia, Tunézia, Algéria, Marokkó) és a szubszaharai Afrika (vagy régebbi elnevezéssel Fekete-Afrika) között húzódik. „Afrikán” ezt a szubszaharai Afrikát értjük, az öt északi ország nélkül, amelyek etnikai, kulturális és biztonságpolitikai szempontból is a Közel-Kelethez tartoznak. Buzan és Wæver maguk is ezt a felosztást követik. A szubszaharai Afrika területe így mintegy 24 millió négyzetkilométer, lakossága 930 millió fő. Az északi államok nélküli részt négy nagy térségre oszthatjuk: Nyugat-, Közép-, Kelet- és Dél-Afrikára.

A kontinens nagyfokú heterogenitást mutat: sivatagok, félsivatagok és szavannák váltakoznak őserdőkkel és Magyarországhoz hasonló klímával rendelkező területekkel. A legnagyobb sivatag a Szahara, amelynek déli, már némileg lakott sávját Száhelnek (jelentése: part) nevezik. Mauritánia, Mali, Niger, Csád, Szudán nagy része ebben az övezetben fekszik. Dél-Afrika nagy sivataga a Kalahári, ahol a nomád szanak (régebbi, dehonesztáló nevükön busmanok) élnek. Szintén kiterjedt sivatagok találhatók Kelet-Afrikában, különösen Szomália és Dél-Etiópia területén. Szavanna fedi Afrika területének mintegy felét, különösen a Száhel-től délre és az esőerdők zónájától északra fekvő köztes övezetben (Sierra Leonétól Ghánán át Ugandáig és Közép-Kenyáig). Ettől délre, az Egyenlítő mentén található

a trópusi esőerdők övezete (elsősorban Gabon, Dél-Kamerun és a Kongói Demokratikus Köztársaság területe). Ettől délre újra egy szavannás övezet terül el, mely Angola, Tanzánia, Mozambik, Zambia és Zimbabwe nagy részére terjed ki. Dél-Afrika déli része viszont már Dél-Európához hasonló, mérsékelt éghajlatú. A kontinens leghosszabb folyója a Nílus (6671 km), jelentős folyó Nyugat-Afrikában a Niger, Közép-Afrikában pedig a Kongó. A folyókhoz hasonlóan a tavak területi elhelyezkedése is egyenetlen. A legtöbb állóvíz Kelet-Afrikában található, közülük legnagyobb a Viktória-tó (68 980 km²), míg a Föld második legmélyebb tava a Tanganyika-tó (1435 m). A talaj egyenetlensége miatt a folyók esése nagy, gyakoriak a zuhatagok, ami miatt elméletben az afrikai kontinensé a világ legnagyobb vízi-energia-potenciálja.

Afrika lakossága az elmúlt évtizedekben minden más kontinensénél dinamikusabban növekedett. 1982–2009 között a teljes földrész lakossága megkétszereződött, 1955–2009 között megnégyszereződött. A népesség a következő évtizedekben tovább növekszik: becslések szerint 2050-re a szubzaharai Afrika lakossága 930 millióról 2,3 milliárdra fog emelkedni, 2100-ra pedig a jelenlegi tendenciák mellett a 4 milliárdot is megközelítheti. Ma a világ lakosságának 15 százaléka él a Szaharától délre, 2050-ra ez az arány mintegy 20, 2100-ra 35–36 százalékot is kiterjedhet. A kontinens helyi értéke tehát már csak a népesség növekedése miatt is kétségkívül nőni fog. Ehhez járul, hogy Afrika lakosainak 45 százaléka 15 éven aluli. Az egy nőre jutó gyermekek száma a kontinensen 5,1. Ezek a demográfiai adatok is jelzik, hogy a földrész kormányainak igen komoly társadalmi, gazdasági, szociális és egészségügyi problémákkal kell megküzdeniük: a munkahelyteremtéstől az éhezés és írástudatlanság felszámolásán keresztül például az olyan járványok megelőzéséig/megszüntetéséig, mint az Ebola vagy az AIDS.

Az afrikai társadalmak osztályozásának legkövetkezetesebb módja a nyelvek alapján történő besorolás. Afrikában ezernél is több nyelvet beszélnek, ezeket *hat nagy nyelvcsaládba* sorolhatjuk:

- a koisan – kis létszámú, dél-afrikai vadászcsoporthoz (például szanok) által beszélt nyelvek;
- a niger–kongói nyelvcsalád – a nyugat-szudáni, illetve a bantu nyelvek (mintegy 350–400 különböző bantu nyelv van) tartoznak ide; Afrika lakóinak mintegy 80%-a ehhez a nyelvcsaládhoz tartozó nyelveket beszél Szenegáltól a Kongói-medencén át Dél-Afrikáig, a legjelentősebbek a yoruba, aszuahéli, axhosa; a nílusi–zaharai nyelvcsalád: elsősorban Kenya, a Közép-afrikai Köztársaság, Szudán és Uganda területén élő nomád törzsek beszélik ezeket a nyelveket, például a luó, a dinka és a maszái;
- az afroázsiai nyelvcsalád, ahova azok a kusita nyelvek (oromo, szomáli, afar) tartoznak, amelyek a sémi nyelvekkel rokon hámita nyelvcsaládba sorolhatók: ezeket a nyelveket Kelet-Afrika (főleg Szomália és Etiópia) egyes részein beszélik;
- Madagaszkár szigetén az ausztronéz nyelvet beszélik, mivel a sziget őslakói egykoron Óceániából érkeztek;
- elterjedtek még a különböző indoeurópai nyelvek, mint az angol, francia, afrikaans (Dél-Afrikában) vagy a portugál: ezeket a gyarmatosítók hozták magukkal, és még ma is a legtöbb afrikai országban ezek egyike a hivatalos nyelv.

Fontos szerepet töltenek be Afrikában a közvetítőnyelvek (*lingua franca*). Ilyen például a kelet-afrikai partvidék legismertebb nyelve, a szuahéli, amelynek a szerkezete, nyelvtana és

alapszókinccse bantu, de sok arab szót tartalmaz, és arab írással írják. A szuahéli csak nagyon keveseknek az anyanyelve, de sokan értik és beszélik Kelet-Afrika szerte (elsősorban Kenya, Tanzánia és Uganda területén).

Afrikában több száz „törzs” (helyesebb kifejezéssel „nyelvi-etnikai csoport”) található. Tipikus helyzet, hogy egy-egy országon belül több tucat, de akár több száz törzs is él, amelyek gyakran alig vagy egyáltalán nem értik egymás nyelvét (ezért volt szükség az említett közvetítő nyelvekre). Ez a sokszínűség az európai gyarmatosítóknak „köszönhető”, akik a 19. század végén a törzsi viszonyok figyelembevétele nélkül húzták meg a később függetlenné váló országok határait. Így fordulhatott elő, hogy egyes törzseket kettéosztottak a határok, máskor pedig egy országba kerültek olyan csoportok, amelyek alig ismerték egymást, vagy egyenesen ellenséges viszonyban voltak egymással. A sokszínűség alól csak négy ország, Botswana, Sváziföld, Lesotho és Szomália a kivétel, ahol a legnagyobb törzsek (tswana, szvázi, szotó, szomáli) adja a lakosság 80-90 százalékát. Ennek szöges ellentéte Nigéria, Kamerun vagy a két Kongó, ahol több száz törzs él egy országon belül.

A világ különböző térségei közül Afrika gazdasága nőtt az utóbbi években a legdinamikusabban. Az évi átlagos GDP-növekedés 5-6 százalék, de bizonyos (főleg nyersanyagtermelő) országokban a 10 százalékot is meghaladja. Az Afrikába irányuló befektetések 2002–2012 között megháromszorozódtak. A földrész gazdasági fejlődésének két fő okát lehet megkülönböztetni. Az egyik a helyi nyersanyagok (olaj, nemesfémek, mezőgazdasági termények) iránt megnőtt kereslet, elsősorban Kína és India részéről. Az afrikai termékek világpiaci ára ráadásul kimozdult az 1970–1990 közötti mélypontról, és ennek köszönhetően az itteni exportőrök kedvező feltételekkel tudnak kereskedni, ami az import növekedéséhez is hozzájárult. A másik ok a hazai kereslet növekedése: a kontinensen az utóbbi két évtizedben kialakult egy mintegy 300 milliós „alsó középosztály”, amely a napi betevőn túl már – ha szerény mértékben is – tartós fogyasztási cikkeket (mobiltelefon, hűtő, robogó, autó) és szolgáltatásokat is meg tud vásárolni. Ennek ékes példája az a tény, hogy Afrikában ma négy emberre három mobiltelefon jut, ami nemcsak arról tanúskodik, hogy a lakosságnak van pénze készüléket és előfizetést vásárolni, hanem arról is, hogy a nagy mobiltelefon-szolgáltatók komoly üzletet láttak a hálózat kiépítésében és fenntartásában. A gazdasági mutatók mellett a szociális indikátorok (várható élettartam, iskolázottság, írni-olvasni tudás) is pozitív irányba mozdultak el: egy átlagos afrikai várható élettartama az utóbbi évtizedben tíz évvel nőtt. Ugyanezen idő alatt az AIDS-megbetegedések száma 74 százalékkal csökkent.

Az elmúlt negyedszázadban Afrika komoly politikai változásokon ment keresztül. Az országok jelentős részében sikerült békés vagy fegyveres úton eltávolítani olyan diktatórikus vagy autoriter rezsimeket, amelyek évtizedek óta hatalmon voltak (például Mobutut Zairében, az apartheid-rendszert Dél-Afrikában). Ezzel párhuzamosan egyre több országban honosodott meg a demokrácia. Afrikában 1991-ig kellett várni, amíg először szavaztak ki a hatalomból egy diktátort egy szabályos választáson, Beninben. Szintén itt került sor 1996-ban először arra, hogy egy szabadon megválasztott elnököt egy szabályosan megválasztott elnök váltson. Ma az afrikai országok körülbelül fele demokrácia. (Természetesen annak minősége tekintetében komoly szórás figyelhető meg). Csak 2012-ben 22, többnyire szabályos elnök- és parlamenti választást tartottak. Mindössze négy országban nincs többpárti alkotmány, klasszikus diktatúrának pedig csupán néhány ország (Eritrea, Egyenlítői-Guinea)

tekinthető. A sajtószabadság tekintetében is óriási lépéseket tett meg a kontinens: újságok nagy számban és egyre jobb minőségben számolnak be az eseményekről. A puccsok száma 1990 óta a felére esett vissza, és sikerült számos véres polgárháborút (Angola, Libéria, Sierra Leone) lezárni. Ha visszalépésekkel és egyenetlenül is, de az utóbbi 25 év fő politikai trendje Afrikában a demokrácia terjedése. Ugyanakkor ennek sikerességében és stabilitásában hangsúlyosan megfigyelhetők az előző részben említett regionális különbségek.

A kontinens egészének – beleértve az észak-afrikai területeket – biztonságát és fejlődését a 2002-ben létrehozott Afrikai Unió (AU), az Afrikai Egységszervezet utódja hivatott elősegíteni. Miközben az AU kellően nagy keretet tud biztosítani például az egyes válságkezelő műveletek személyi állományának összegyűjtéséhez, a pénzügyi háttér hiánya és a felszáznál több tag eltérő érdekei jelentősen csökkentik hatékonyságát. Mindezek ellenére az elmúlt évtizedben a szervezet fontos eredményeket ért el a békefenntartás terén, igaz, ezt az esetek többségében az adott regionális szervezetekkel karöltve tudta felmutatni.

A dél-afrikai regionális biztonsági komplexum

A dél-afrikai regionális biztonsági komplexum Buzan és Wæver szerint egy standard, unipoláris komplexum, melynek középpontja Dél-Afrika, a többi ország (Angola, Zambia, Malawi, Tanzánia, Mozambik, Zimbabwe, Namíbia, Botswana, Lesotho, Sváziföld, Madagaszkár) pedig a periféria. Ez a kijelentés az RSC-elmélet megalkotásának idején, egy-másfél évtizeddel ezelőtt megállta a helyét, de mára Angola mint a komplexum meghatározó szereplője felzárkózott Dél-Afrika mellé. A többi állam helyi értéke érdemben nem változott. A térség országai biztonságpolitikai szempontból – néhány kivételtől eltekintve – relatíve stabilak, jelentősebb polgárháború nem zajlik a komplexumban.

Dél-Afrika a komplexum (sőt egész Afrika) meghatározó állama, a legfejlettebb, leggazdagabb ország a kontinensen. GDP-je messze meghaladja a többi államét. A világ legnagyobb króm-, mangán- és platina-, ötödik legnagyobb arany- és gyémántkitermelője, harmadik legnagyobb szénexportálója és Kína első számú vasszállítója. Az egy főre eső GDP mintegy 11 ezer dollár (ugyanaz az érték a fejlettnak számító Kenyában 1500, Magyarországon 12 500 dollár). Az államforma prezidenciális köztársaság, erős elnöki hatalommal, fejlett pártrendszerrel, demokratikus választásokkal és élénk sajtóval. Az ország infrastruktúrája, felsőoktatási hálózata, világgazdasági integráltsága és nem utolsósorban a hadsereg technikai felszereltsége és tapasztalata a kontinens vezető hatalmává emelik az országot, amely 50 milliós lakosságával egyébként nem tartozik a legnépesebb államok közé. Fontos tényező a gazdaságban és a hadseregben vezető szerepet játszó, mintegy 10 százalékos fehér kisebbség, akik elsősorban a holland és brit gyarmatosítók-telepések leszármazottai. A kontinensen messze Dél-Afrikában a legnagyobb a fehérek aránya a teljes lakosságon belül.

Dél-Afrika pozíciója ugyanakkor hosszú távon várhatóan gyengülni fog. Az ország lélekszáma gyakorlatilag tetőzött, 2035-től pedig elkezd csökkenni. Ez éles ellentétben áll Afrika többi részével. Mint már relatíve fejlett államnak, gazdasága jóval szerényebb ütemben tud fejlődni, mint szomszédjai, amelyeknek nagyobb lemaradást kell behozniuk. Az országban a világon a legmagasabb a bűnözési ráta, ami a hatalmas társadalmi egyenlőtlenségeknek kö-

szönhető: Dél-Afrika Gini-koefficiense az egyik legmagasabb a világon. A felnőtt lakosság 17 százaléka AIDS-fertőzött. Ez különösen a hadseregben okoz gondot, ahol becslések szerint a katonák harmada fertőzött. Mindez azonban nem változtat a tényen, hogy Dél-Afrika a regionális biztonsági komplexum vezető hatalma és katonailag legütőképesebb állama.

Dél-Afrikát jelenleg nem fenyegeti katonai veszély, a legfőbb kihívás a komplexum (és Afrika egyéb) államaiban tapasztalható politikai instabilitás. Az ilyen helyzetek gyakran komoly migrációs és menekülthullámokat váltanak ki, a célpont pedig gyakran éppen a kontinens leggazdagabb állama. (Jól látható ez például a politikailag instabil Zimbabwe esetében, ahonnan 3-4 millió bevándorló érkezett az országba). Pretoria regionális biztonságpolitikájának ezért alapvető eleme a konfliktusok megelőzése, és (ha már kialakult egy konfliktus) a felek közötti közvetítés.

Dél-Afrika regionális helyzetét és kapcsolatait nem lehet megérteni egy rövid múltbéli kitérő nélkül. Az 1993-ban megbukott rasszista apartheid rezsim a kisebbségi fehérek uralmát volt hivatott fenntartani a feketéknek a hatalomtól való módszeres távoltartásával. A feketék érdekeit képviselő Afrikai Nemzeti Kongresszus (*African National Congress – ANC*) pártot az 1950-es években betiltották, vezetői ezért az éppen függetlenné váló, feketék által irányított szomszédos államokba, Zambiába, Botswanaiba menekültek, ahol stabil hátteret kaptak ahhoz, hogy Dél-Afrikában robbantásokkal, sztrájkokkal és egyéb megmozdulások szervezésével gyengíthessék az apartheid rendszert – mérsékelt sikerrel. A dél-afrikai rezsim ezért ellenséges viszonyban volt a szomszédos fekete államokkal. Amikor 1975-ben Angola és Mozambik is függetlenné vált, Dél-Afrika támogatni kezdte az ottani lázadó csoportokat, hogy a kialakuló polgárháborúkat tovább szítva gyengítse fekete szomszédjait. Namíbiát 1990-ig megszállva tartotta, míg Angola déli részén hadserege több ízben is harcba keveredett a Nyugat által támogatott UNITA-lázadók oldalán, akik az ottani polgárháborúban (1975–2002) a keleti blokk által támogatott marxista kormány ellen harcoltak. Mindezek miatt Dél-Afrika az apartheid végéig el volt szigetelve szomszédjaitól.

Mindez megváltozott 1993-ban, amikor az ANC és a fekete többség került hatalomra. Az afrikai országok java éppen az ANC-t támogatta hosszú harcában, így örömmel üdvözölték a dél-afrikai fejleményeket. Az ország azóta számít a kontinens vezető hatalmának, és a régi fegyverbarátság jegyében többnyire jó kapcsolatokat ápol a térség államaival. Ez különösen Zimbabwe kapcsán figyelhető meg, ahol Pretoria Robert Mugabe évtizedes korrupt és brutális rendszerét védi a nemzetközi kritikától és szankcióktól, ami miatt maga Dél-Afrika is komoly kritikákat kapott. Szintén sokat bírálták Nyugaton Dél-Afrika ellentmondásos pozícióját Mianmar kapcsán: az ország ENSZ BT-tagsága idején nem szavazott meg egy, a mianmari juntát elítélő határozatot, 2011-ben pedig Jacob Zuma elnök kelt ki Líbia „megszállása” ellen. Ez azért is problematikus Pretoria számára, mert 1994-ben Nelson Mandela elnök kijelentette, hogy az emberi jogok erősítése és terjesztése lesz a dél-afrikai külpolitika fő súlypontja.

A kül- és biztonságpolitikai ellentmondások az Afrikai Unió (AU) kapcsán is megfigyelhetők. Dél-Afrika volt az AU 2002-es létrehozásának egyik megálmodója és fő támogatója. Vezető gazdasági hatalma miatt ugyanakkor azt igényli, hogy az AU-ban is domináljon, ami sokszor visszatetszést szül a kontinens többi államában, elsősorban a szintén vezető szerepre áhító Nigériában. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy kontinentális biztonságpolitikai ambícióit (békeközvetítési kísérleteit, bilaterális katonai segítségnyújtását) a legtöbb afrikai

ország szkeptikusan, sőt ellenségesen fogadja. Pretoria gyakran maga is rosszul méri fel az erőviszonyokat: 2013-ban 13 dél-afrikai katona esett el a Közép-afrikai Köztársaságban, amikor az ottani elnököt, a dél-afrikaiak által támogatott és őrzött Francois Bozizét egy puccsal megdöntötték. Ugyanakkor pozitív eredményeket is elkönnyvelhetett a kontinensen: a 2000-es évek elején például az ország közvetítésével sikerült befejezni a második kongói háborút. Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy Dél-Afrika regionális, de nem kontinentális hegemón: ahhoz nem elég erős, hogy egész Afrikában vezető szerepre törjön és vétójátékos legyen, de a dél-afrikai komplexumban ő a meghatározó.

Számos kritikus ugyanakkor nem a túl sok, hanem a túl kevés dél-afrikai biztonságpolitikai szerepvállalást nehezményezi. Az ország kevés katonát küld az ENSZ békefenntartó misszióiba (jelenleg feleannyit, mint Nigéria), ami szakértők szerint azért van, mert a kormány 1996-os Fehér könyve elsősorban a védekezésre helyezi a hangsúlyt. Az ezt követő 1999-es nagy beszerzési hullám (többek között Gripen vadászgépek, korvettek) ennek megfelelően nem a békefenntartási képességek növelését szolgálta. Mi több, ezek az eszközök nem igazán lesznek a hadsereg segítségére a jövőben várható afrikai konfliktusokban, ha azok – mint az nagy valószínűséggel megjósolható – kis létszámú, mozgékony ellenfelek ellen megívott aszimmetrikus konfliktusok lesznek. Éppen ezért 2012–2014 között védelmi felülvizsgálatot tartottak, amelynek egyik eredménye, hogy a hadsereget jobban fel kell készíteni arra, hogy a jövőben bármilyen afrikai konfliktusba be tudjon avatkozni. A Dél-afrikai Nemzeti Védelmi Erő egyébként kifejezetten kis létszámú, 2013-ban mindössze 67 ezer főből állt. Az ország az ezt megelőző években GDP-jének 1-1,3 százalékával megegyező összeget (4,6-4,8 milliárd dollárt) szánt a hadseregére, amely afrikai viszonylatban kiemelkedő felszereltséggel és képességekkel rendelkezik, még ha forrásgondok így is előfordulnak: a Gripen-pilóták 2008-ban például mindössze havi két órát repültek. Ezzel együtt is 2013-ban a dél-afrikai hadsereget kell a legutóképebbnek tekintenünk az afrikai kontinensen.

A húszmillió *Angola* az utóbbi évek feltörekvő hatalma a dél-afrikai térségben. Erősödésének alapja az olajkincse, melynek köszönhetően a világ 16. legnagyobb olajtermelője lett. Ennek és a polgárháború 2002-ben történt lezárulásának köszönhetően egyes becslések szerint 2002–2013 között Angola volt a világ leggyorsabban fejlődő gazdasága. Az angolai hadsereg nemcsak a hosszú polgárháborúban edződött meg, hanem a második kongói háborúban is, amelyben jószerevel Luanda fellépése mentette meg a mostani elnök, Joseph Kabila apjának a hatalmát, és okozta egyszersmind Ruanda és Uganda vereségét. A 87 ezer fős hadsereg komoly harctéri tapasztalatokkal rendelkezik, de felszerelése még jórészt szovjet technikára épül és elavult, noha a pénzügyi lehetőségeket mutatja, hogy 2014-ben 12 darab új Szu–30-as vadászbombázót rendeltek. Az ország a GDP 3,5-4 százalékát költötte az utóbbi években védelmi kiadásokra, ez mintegy 4 milliárd dollárnak felelt meg. Angola és Dél-Afrika viszonya ugyan korántsem felhőtlen – több alkalommal is más-más csoportokat támogattak bizonyos harmadik állambeli konfliktusokban –, de stabilnak mondható. Pretoria számára Luanda olajszállítóként is fontos szerepet játszik. Az is mutatja Angola ambícióit, hogy az utóbbi években Nyugat-Afrikában (Bissau-Guineában és Elefántcsontparton) is hangsúlyosan, a hadseregét is bevetve jelent meg az ottani diktatórikus rendszerek támogatójaként. (Igaz, mindkét esetben rossz döntést hozott, mert a bekövetkező polgárháborúkban a vesztes oldalon találta magát.)

A dél-afrikai komplexum összekapcsoló eleme a térség integrációs szervezete, a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (*Southern African Development Community – SADC*), melynek tagja a térség összes állama. A SADC elsősorban gazdasági, kereskedelempolitikai téren aktív, de van biztonságpolitikai dimenziója is. A szervezet több ízben (Lesothóban és a Kongói Demokratikus Köztársaságban) is létrehozott békefenntartó missziókat, 2008-ban pedig megalakult a SADC-államok készenléti dandárja.

A térség konfliktuspotenciálja alacsony, mivel az államok belső berendezkedése stabilnak mondható, és nincs komoly kétoldalú feszültség, amely összecsapásokhoz vezethetne. A komplexumot tovább stabilizálja Dél-Afrika, amely a térségben megkerülhetetlen szereplő, ám alapvetően békés célokat követ. A jelenlegi helyzetet Angola megerősödése módosíthatja, amennyiben agresszív külpolitikát folytatna a régióban, ám erre jelenleg kevés jel utal, hiszen Luanda inkább gazdasági területen igyekszik a pozícióit kiépíteni. Mi több, a viszonya Dél-Afrikával megfelelő, nincs vitás ügyük és közös határuk. A legvalószínűbb eshetőség egy korlátozott mértékű polgárháború a térség valamely gyengébb államában. Erre Zimbabwe-ben a legnagyobb az esély, amint az idő diktátor, Robert Mugabe meghal.

A nyugat-afrikai regionális biztonsági komplexum

Nyugat-Afrika Buzan és Wæver szerint egy regionális biztonsági protokomplexum, mivel az államok közötti biztonságpolitikai interakció és összefonódás mértéke nem üti meg azt a szintet, hogy valódi komplexumnak lehessen nevezni. A térség első számú hatalma Nigéria, de belső problémái miatt vezető pozíciója gyengébb, mint Dél-Afrikáé az ottani komplexumban. Jelentős regionális szereplőnek minősül még a gazdaságilag fejlett Szenegál és Ghána, valamint – főleg a 2000-ben kezdődő polgárháború előtt – Elefántcsontpart. A többi ország (Gambia, Bissau-Guinea, Guinea, Sierra Leone, Libéria, Burkina Faso, Togo, Benin, Mali, Kamerun, Niger, Mauritánia) harmadlagos tényező. A komplexum egyik markáns törésvonala a Nigéria vezette anglofón és a Szenegál vezette frankofón országok közötti hagyományos vetélkedés. Egy másik törésvonal a nagy (Nigéria, Elefántcsontpart, Szenegál) és a többi, jóval kisebb állam között húzódik.

A térség országai jelentős részben gyenge (vagy Bissau-Guinea esetében bukott) államok, vagyis az állam számos országban nem képes fenntartani az erőszak monopóliumát. A térségre alapvetően államokon belüli, nem pedig nemzetközi konfliktusok a jellemzők. Az utóbbi másfél évtizedben számos országban (Mali, Bissau-Guinea, Elefántcsontpart, Libéria, Sierra Leone) dúlt polgárháború, melyek jó része mára lezárult. A térség jelenlegi két fő konfliktusa az első pillantásra egyaránt vallási színezetű mali polgárháború és a nigériai Boko Haram terrorszervezet tevékenysége.

Maliban az őshonos, de az országban kisebbségben élő nomád tuaregek fogtak össze az Al-Káida az Iszlám Maghrebben (AQIM) nevet viselő radikális iszlamistákkal 2012–2013 folyamán. A tuaregek autonómiáért/függetlenségért harcoltak, az iszlamisták azonban egész Malit el akarták foglalni, hogy ott kalifátust hozzanak létre. 2013 elején az ország északi része már a lázadók kezére került, amikor a volt gyarmatosító Franciaország a beavatkozás mellett döntött, aminek következtében a tuaregek és az AQIM visszaszorultak az ország északi, ne-

hezen járható, sivatagos területeire. A franciák mellett a nyugat-afrikai regionális szervezet, az ECOWAS küldött békefenntartó csapatokat az országba – ez volt az AFISMA-misszió, amely 2013 júliusától az ENSZ MINUSMA missziójává alakult át. A konfliktus valódi forrása ugyanakkor a vallási radikalizmuson túl abban keresendő, hogy a tuaregeket a mali politikai elit a függetlenség óta hagyományosan háttérbe szorította, és nem fordított figyelmet az általuk lakott északi területekre. A konfliktusnak ugyanakkor két okból regionális színezeete is van: egyrészt az AQIM-on belül számos nigeri, mauritániai, csádi és egyéb környező országból származó dzsihádisták is harcol, másrészt tuaregek nemcsak Maliban, hanem a Száhel-övezet számos további országában élnek – hasonló mértékben marginalizált pozícióban.

A komplexum másik meghatározó konfliktusa a Boko Haram nigériai tevékenysége. A Boko Haram egy iszlamista terrorszervezet, amely 2002 óta Nigéria északi részén aktív. Robbantásos merényleteiben becslések szerint 10 ezer fő vesztette eddig életét, jelentős részük muszlim. A szervezet Nyugat- és modernizációellenes, Nigériában egy „tisztá”, a saria jogrendszeren nyugvó államot építene fel. A konfliktus háttérében itt is megtalálhatóak a vallási radikalizmuson túlmutató elemek: az állam olajbevételeinek egyenlőtlen elosztása, Észak gazdasági és infrastrukturális lemaradása, a hatalmas korrupció és a rossz kormányzás. A Boko Haramnak szintén van regionális vetülete, hiszen a szomszédos Nigerben és Észak-Kamerunban is hajtott végre akciókat, tagjai között pedig a térség legtöbb államából találunk harcosokat.

A komplexum meghatározó állama Afrika legnépesebb országa, a 175 milliós Nigéria, amely a világ 13. legnagyobb olajtermelője. Az egy főre eső GDP 2200 dollár, amivel Ghána után Nigéria a térség második leggazdagabb állama. Az olajkincsnek, fejlett bankszektornak, élénk amerikai és európai diaszpórájának és afrikai mércével mérve színvonalas oktatási rendszerének köszönhetően Nigéria Nyugat-Afrika vezető hatalma. Ez a pozíció a jövőben minden bizonnyal erősödni fog: lakossága az előrejelzések szerint 2050-re 450 millió lesz (amivel megelőzi az Egyesült Államokat). A föderatív felépítésű ország ugyanakkor abban a sajátos helyzetben van, hogy gyakran nem képes az erőszak monopóliumát fenntartani: a Boko Haram bizonyos északi szövetségi államokban sokáig büntetlenül garázdálkodhatott. A korrupció egy további strukturális problémája az országnak, akárcsak a rossz infrastruktúra és a népességnövekedés okozta dilemmák (szociális ellátás, munkahelyek teremtése). Nigéria látszólag erős pozíciója tehát komoly belső gyengeségeket takar.

Nigéria védelmi költségvetése 2012-ben 2 milliárd dollár volt, a GDP mintegy 1 százaléka, s ezzel jóval az afrikai átlag alatt helyezkedik el. A 80 ezer fős hadsereg kontinentális viszonylatban jól felszerelt és tapasztalt, ám Dél-Afrikához hasonlóan nehéz örökséggel küzd, hiszen alapvetően konvencionális, hagyományos, nem pedig az afrikai kontextusban sokkal relevánsabb felkelésseljes műveletekre van kiképezve. Pontosan ilyen képességekre lenne azonban szükség akár a Boko Haram, akár a Niger folyó deltájában operáló lázadók ellen, csakúgy, mint a nyugat-afrikai békeműveletek során.

A nigériai biztonságpolitikai dokumentumok az általánosságokon túlmenően elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy az ország fő célja a nyugat-afrikai régió törékeny biztonságának fenntartása. Abudzsza természetesen itt a saját érdekeit is szem előtt tartja: amikor külső aktorok (Angola) vagy belső riválisok (Elefántcsontpart) veszélyeztetik hegemon szerepét, Nigéria mindig nagyon érzékenyen és határozottan reagál. Éppen ezért védelempolitikájának fontos eleme az 1975-ben alapított regionális integrációs szervezet, az ECOWAS (*Economic*

Community of Western African States). Noha eredetileg alapvetően gazdasági szervezetként jött létre, a sorozatban kirobbant polgárháborúk miatt 1990 óta több alkalommal is vezetett békefenntartó missziókat a nyugat-afrikai térségben. Mivel Nigéria messze a legerősebb állam a tagjai között (és a költségek jelentős részét is ő állja), az ECOWAS szerepvállalása nem értelmezhető Abudzsa nélkül. (Akadnak, akik a szervezetben a „pax nigeriana” megvalósulását látják.) A libériai, Sierra Leone-i, Bissau-guineai, elefántcsontparti és mali műveletek során általában Nigéria biztosította a logisztikai hátteret, adta a legtöbb katonát, és irányította a missziót. Noha az ECOWAS-missziók nem minden esetben voltak sikeresek, és olykor fosztogató katonákkal és korrupt tisztekkel vétették észre magukat, a szervezet szerepvállalása mégis példamutató az afrikai kontinensen. Nigéria emellett az ENSZ misszióiban is nagy szerepet vállal: jelenleg több mint 5000 katonája szolgál kéksisaszként, főleg Afrikában.

A térség biztonságát most és a jövőben is elsősorban nem állami szereplők veszélyeztetik azokban az országokban, ahol gyenge a központi kormányzat (tehát Szenegál és Ghána kivételével majdnem mindenhol). Lázadásokra, puccsokra, polgárháborúkra továbbra is számítani lehet. Számos országban komoly nyersanyagforrások (ébenfa, gyémánt, vasérc stb.) találhatók, ami nyereségessé teheti az instabilitás fenntartását. Különösen tapasztalható ez Bissau-Guineában, ahol a kábítószercsempészek beszivárogtak az állam legmagasabb szintjeire, és a politikusokkal karöltve gyakorlatilag bukott államot hoztak létre. További komoly kihívás a térségben a radikális iszlámizmus. Tekintettel arra, hogy a komplexum lakosságának többsége muszlim, akik ráadásul gyakran a nyugat-afrikai országok szegényebb, elzártabb északi részén élnek, a radikális, leegyszerűsítő eszmék a jövőben is komoly tömegbázissal rendelkezhetnek – különösen, ha a kormányzás minősége nem javul.

Kelet-Afrika

A kelet-afrikai protokomplexum kapcsán az RSC Afrikára vonatkoztatható elméletének több gyengeségével is találkozhatunk. Ez már Buzan és Wæver vizsgálódásának idején is megmutatkozott, az azóta eltelt évtizedben azonban még inkább nyilvánvalóvá vált. A protokomplexum határai ugyanis meglehetősen elmosódtak. Ez részben abból is következik, hogy közvetlen „szomszédja”, a közép-afrikai prekomplexum túlságosan instabil, és folyamatai át-átsapnak a kelet-afrikai protokomplexum államaiba. Ugyanakkor, míg egyes fontos államokat – mint Uganda és Tanzánia – a koppenhágai iskola egyértelműen a közép-afrikai prekomplexumba sorolt, a 21. század regionális biztonsági kihívásai (a kalózkodás, az iszlám radikalizmus térnyerése) miatt mi inkább a kelet-afrikai protokomplexumhoz kapcsoljuk őket. További problémát jelent a komplexum kiterjedése. Míg a két Szudán konfliktusa egyértelműen meghatározza a régió dinamikáit, és ebbe a fejezetbe tartozik, a dárfúri konfliktus hatásai túlnyúlnak a protokomplexumon, és jól tetten érhetőek Közép-Afrikában, míg a Nílus vízhozamának elosztása kapcsán felmerülő viták Egyiptom és Etiópia között már a közel-keleti régióval kapcsolják össze a térséget.

Mint mondtuk, az Afrika szarva elnevezés a komplexumra mindenképp hibás, hisz az földrajzilag messze túlnyúlik a hasonló nevű régión. A kelet-afrikai komplexum két fő regionális kihívása a szudáni, illetve a szomáliai konfliktus, míg ezek mellett az eritreai–etióp konfliktus

intenzitása az elmúlt évtizedben jelentősen csökkent. Ezek érdekessége, hogy a háromból kettő az Afrika más térségeire nem jellemző klasszikus államközi konfliktus tipikus példája. Bár a Dzsúba központtal megszerveződő déli országrész 2011-ben egy referendum keretében elnyerte függetlenségét, a két Szudán viszonya napjainkban sem nevezhető kiegyensúlyozottnak. Ezt jól mutatja a pontos határszakasz kijelölése körüli vita, illetve az olajban gazdag Abyei tartomány tisztázatlan helyzete. Ezekhez kapcsolódóan 2011-ben Abyeiben, 2012-ben pedig a hegligi olajmezők környékén került sor fegyveres összeütközésre a felek között. Bár úgy tűnik, sem Kartúm, sem Dzsúba nem akarja kenyértörésre vinni a dolgot, a feszültség állandó a két ország közötti határszakaszon. Egyszerre hat a konfliktust gerjesztő és mérséklő tényezőként a térség jelentős kőolajkészlete: az Abyei körüli viták centrumában például az áll, hogy a tartomány olajmezőit mindkét fél szeretné a magáénak tudni. Ugyanakkor az interdependencia rákényszeríti a feleket a kooperációra: a déli fosszilis energiahordozók csak az északi vezetéseken keresztül érhetik el a világpiacot, ami Kartúm számára is jelentős tranzitbevételt jelent. Bár 2011 és 2012 során is sor került a vezeték elzárására, ennek gazdasági következményei mindkét felet súlyosan érintették. Ráadásul Szudánnak számolnia kell a Lamu kikötő – Dél-Szudán – Etiópia Tranzit Korridor tervével (LAPSSET), amelynek keretében a kelet-afrikai államok egy nagyszabású infrastrukturális projektet szeretnének végrehajtani. A LAPSSET – amely a kelet-afrikai protokomplexum fejlődésének egyik fontos mozgatórugója lehet – nem csupán a régió országaiban (Kenya, Uganda, Etiópia) a közelmúltban felfedezett kőolaj- és földgázkészleteket juttatná el a kenyai Lamun keresztül a világpiacra, de vasút- és közúthálózata révén más termékek exportját, illetve importját is megkönnyítené. Kartúm aggodalmait a Szudánt elkerülő dél-szudáni kőolajexport kapcsán mérsékelheti, hogy a 30 milliárd dollár költségvetésű gigaprojekt finanszírozási háttere egyelőre nem tisztázott.

A szudáni térség problémáját bonyolítja, hogy a két ország kormányzatának nemcsak a szomszédokkal, hanem belső ellenzékével is meg kell küzdenie. Ez érinti egyrészt a politikai szféra terét: az 1989 óta hatalmon levő – a dárfúri népirtás miatt a Nemzetközi Büntetőbíróság körözése alatt álló – északi elnöknek, Omar el-Basírnak újra és újra szembe kell néznie az ellenzéki csoportok demonstrációival, amelyek választásokat és a hatalomból való részesedést követelnek. Alig két évvel a függetlenség kikiáltása után Dél-Szudánban is fegyveres konfliktus alakult ki az uralmon levő SPLA különböző frakciói között. Az elnök, Salva Kiir és az alelnök, Riek Machar harca nem csupán az elsőbbségről, de a két domináns déli etnikum, a dinkák és a nuerek küzdelméről is szól. Ráadásul mindkét ország területén találunk olyan, a nagypolitikai folyamatoktól függetlenül szerveződő fegyveres mozgalmakat (dél-kordofáni és dárfúri gerillamozgalmak, Yau-yau felkelők), amelyek távoli, nehezen megközelíthető területeken folytatnak felkelést a központi kormányok ellen.

A szudáni válság alakításában a környező hatalmak fontos szerepet játszanak. Uganda és Etiópia Dzsúba legelkötelezettebb támogatói. Ugyanakkor számukra is elemi érdek a stabilitás, hisz a fél évszázadnyi, észak és dél közötti háborúskodás újbóli eskalációja – illetve annak következményei, a menekülthullám, a jelenleg felfutó gazdasági kapcsolatok összeomlása, a fegyveres csoportok proliferációja – egyiküknek sem használna.

A kelet-afrikai protokomplexum másik válsága a két évtizede összeomlott Szomáliához köthető. Szíad Barré 1991-es bukását és az ENSZ-műveletek kudarcát követően a világ lényegében magára hagyta az országot, amely különféle hadurak és milíciavezérek uralma alá

került. A szomszédos Kenya és Etiópia, amelyek területi integritását a hidegháború alatt többször is fenyegette a Mogadishu hivatalos külpolitikájává nyilvánított pánszomáli eszme (mindkét állam területén jelentős szomáli kisebbség él), elégedetten szemlélték a rivális bukását és az események ilyen alakulását, sőt esetenként maguk is hozzájárultak a szomáli káosz mélyüléséhez (például a déli területektől elszakadt, senki által el nem ismert Szomáliföld támogatásával). A döntő fordulatot az Arab-félsziget felől támogatott radikális iszlamista mozgalom térnyerése jelentette, amely 2006-ban a hadurak milíciáinak legyőzésével sikeresen egyesítette a déli területeket. Ezt követően mind a regionális hatalmak, mind a külföld (USA, EU) fokozta erőfeszítését a dzsihádisták visszaszorítására. Ennek leglátványosabb eleme a 2007-ben elindított afrikai uniós művelet, az AMISOM lett, amelynek finansziális és logisztikai hátterét a nyugati hatalmak biztosították. Bár 2011-ben az AMISOM felszabadította Mogadishut, 2012-ben pedig, 21 év után Szomáliának ismét hivatalos, a külföld által is elismert kormánya lett, a biztonsági helyzetben nem következett be áttörés, és az al-Sabábma is uralja a vidéki területek nagy részét, miközben terrorisztikus támadásaival folyamatosan erodálja a központi kormányzat támogatottságát.

Az al-Sabáb jelentőségét az adja, hogy tevékenysége nem csupán Szomália, de a tágabb kelet-afrikai térség szempontjából is meghatározó. A szervezet egyik elődje, az al-Ittihád al-Iszlamijja már a kilencvenes években is hajtott végre merényleteket Etiópiában, miközben az al-Sabáb 2010-ben Kampalában, 2012-ben pedig Nairobiban követett el nagyszabású terror-támadást, nem beszélve a több tucatnyi kisebb akcióról. Ral-Sabábadásul szoros kapcsolatot ápol az Al-Káida helyi hálózatával, amely 1998-ban és 2002-ben is súlyos merényleteket hajtott végre Nairobiban, Dar el-Salaamban és Mombasában. Mindezek miatt két „földrajzi” központú problémán túl mára a radikális iszlám térnyerése vált a kelet-afrikai protokomplexum egyik fő, szinte minden államot érintő kihívásává. A szomáliai „hídfőből” kiindulva a radikális csoportok ma már komoly hálózatokkal rendelkeznek Etiópiában, Kenyában, Ugandában és Tanzániában is (ezért is tárgyaljuk utóbbi két államot ebben az RSC-ben). Ráadásul erejük növekvőben van, és ideológiájuk egyre többeket fertőz meg, különösen a kilátástalan szociális helyzetben levő fiatalok közül. Bár mindhárom regionális hatalom (Etiópia, Kenya, Uganda) komoly erőket mozgat meg a dzsihádisták elleni harcban, a jelenség visszaszorítására eddig csak mérsékelt eredményeket mutathattak fel. Úgy tűnik, hiába ért el sikereket az AMISOM, az al-Sabáb csupán taktikát váltott, és a szemtől szembeni ellenállás helyett áttért az aszimmetrikus hadviselésre, amelyet – a több száz tapasztalt külföldi mudzsáhid révén – nagy szakértelemmel folytat az afrikai békefenntartók ellen. Ugyanakkor az afrikai államok terrorelhárítása – különösen Nairobíé – nem képes kellő szakértelemmel fékezni a szélsőségesek tevékenységét.

Mind a szudáni, mind a szomáliai konfliktus kapcsán érdemes szem előtt tartanunk a térség egyik hagyományos dinamikáját, a keresztény földműves csoportok és a muszlim nomádok közti összeütközést, amely egyszerre ötvözi az életmódbeli, vallási és etnikai ellentétet. Ezek az ősi feszültségek messze túlmutatnak a modern nemzetközi kapcsolatok elméletén és a fennálló határokon, nagyban megnehezítve, hogy a külső hatalmak a hagyományos válságkezelés eszközeivel enyhítsék a térség feszültségeit.

A harmadik konfliktus, az Eritrea és Etiópia közti háború az új évszázadban nyugvópontonra jutott. Bár a két ország viszonya egyértelműen ellenséges, és az elmúlt évtizedben többször

is robbanásközi helyzet alakult ki a vitatott határszakaszokon, az 1998–2000-es háborúhoz hasonló intenzitású harcok kitörését sikerült elkerülni. Ugyanakkor a felek közvetetten igyekeznek gyengíteni egymás pozícióit. Aszmara például az etióp hadsereg 2006–2009-es szomáliai intervenciója során fegyverrel és kiképzőkkel támogatta az Addisz-Abeba ellen harcoló al-Sabábot.

A fentebbiekből kitűnik, hogy a régió vezető politikai és katonai hatalma, Etiópia mindhárom említett konfliktusban érintett. Addisz-Abebanak óriási presztízse van nem csupán Kelet-Afrikában, hanem a teljes kontinensen, hiszen többezer éves államisága mellett – a vitatott státuszú Libériát leszámítva – az egyetlen olyan állam volt a földrészen, amely a rövid második világháborús olasz megszállást leszámítva sikeresen verte vissza a nyugati – és korábban keleti – gyarmatosító törekvéseket. Nem véletlen, hogy az Afrikai Egységszervezetnek, majd az Afrikai Uniónak is az etióp főváros lett a székhelye. Ráadásul a kontinensen túl is komoly megbecsülésnek örvend: Etiópia az Egyesült Államok legfontosabb térségbeli szövetségese. Az ország gazdasági nehézségei és a lakosság rendkívül alacsony életszínvonala nem akadályozza meg az etióp vezetést abban, hogy nem csupán a régió, hanem a kontinens egyik legerősebb és legütőképesebb haderejét tartsa fegyverben, amely komoly tapasztalatokkal bír mind a hagyományos, mind az aszimmetrikus hadviselés terén. Etiópia politikai és katonai erejét kihasználva igyekszik hozzájárulni a kelet-afrikai protokomplexum stabilitásához, ugyanakkor egyfajta szigetelőállam szerepét is betölti a különféle regionális válságok – a két Szudán és Szomália – között.

A kelet-afrikai térség pénzügyi és gazdasági központja egyértelműen Kenya. Az egykori brit gyarmat viszonylag fejlett infrastruktúrájának, földrajzi elhelyezkedésének – és nem utolsósorban Szomália összeomlásának – köszönhetően a régió – és részben a közép-afrikai térség – kapuja. Ugyanakkor Kenya számára jelentős kihívást jelentett az al-Sabáb szomáliai előretörése, amelynek hatására Nairobinak is szembe kellett néznie a radikális iszlám térnyerésével. Nem véletlen, hogy Kenya fokozottan igyekszik kivenni a részét az Afrika szarván kialakult válság rendezéséből, ugyanakkor – Etiópiától eltérően – a kétségtelenül fontos diplomáciai erőfeszítések mellett még nem rendelkezik az ehhez szükséges katonai tapasztalatokkal és képességekkel. A Kenyai Védelmi Erők (KDF) 2011-es szomáliai inváziója volt Nairobi első háborús művelete, és a KDF teljesítményét sok kritika érte. Még ennél is gyengébb lábakon áll az ország belső biztonsága, amit jól szemléltetett a dzsihádisták szélsőségesek 2013. szeptemberi támadása a Westgate bevásárlóközpont ellen: a különféle fegyveres erők közti együttműködés csúfos kudarcba fulladt, s a terrortámadás számos áldozatot követelt. A szélsőségesek előretörése Nairobi számára azért is veszélyes, mert hosszú távon az ország GDP-jének nagy részét adó turizmus hanyatlásához vezethet.

Kenyának belső problémái mellett Uganda előretörésével is számolnia kell. A két ország közti vetélkedés különösen a szomáliai rendezés kapcsán vált szembevetővé. Kampala adja ugyanis az AMISOM létszámának több mint felét, és a harctéri sikerek jelentős része az ugandai békefenntartókhöz köthető. Az ország rohamtempóban fejleszti haderejét, és 2012-ben már többet költött új fegyverrendszerek beszerzésére, mint keleti szomszédja. Kampala emellett mind a diplomáciai, mind a gazdasági térben erősíti pozícióit: komoly beleszólással bír a szomáliai és a szudáni rendezési folyamatba, a közelmúltban felfedezett kőolajkészletek révén pedig stratégiai jelentőségű exporttermékkel jelenhet meg a világpiacon.

Tanzánia besorolása a kelet-afrikai protokomplexumba főleg a kalózkodás és a radikális iszlám térnyerése miatt indokolt. Fejlesztésre váró infrastruktúrája – mindenekelőtt a híres kelet-afrikai vasút – ugyanakkor sok szállal köti Közép-Afrikához is. A kis Burundi – túllépve a hosszú polgárháború örökségén – szintén kelet felé tekinget, és fontos szerepet vállal az AMISOM-ban. Ennél is fontosabb azonban, hogy stabilitása Ruandához hasonlóan annak a bizonyítéka, hogy a gyűlölködés évtizedes ördögi köréből van lehetőség a kitörésre.

A protokomplexum vizsgálata nem lenne teljes a kalózkodás és a menekültek problematikájának megemlítése nélkül. A szomáli állam összeomlásának következményeként kialakuló kalózkodás fénykorában a Báb el-Mandebtől a Mozambiki-csatornáig fenyegette a hajózást. Bár az elmúlt évek nemzetközi erőfeszítéseinek és a hajózási társaságok által felbérelt kontaktoroknak köszönhetően a helyzet javult, a jelenség rámutatott arra, hogy a térség államainak fejleszteniük kell haditengerészeti erőiket és parti őrségüket, valamint az azok közti együttműködést. Hasonló a helyzet a menekültek ügyében. A világ legnagyobb menekülttáborra jelenleg a kenyai Dadaab, a második pedig az etiópiai Dollo Ado – a két komplexumban együtt több mint 600 000 ember – zömében szomáli – él. A helyzetet jól szemlélteti, hogy 2013-ban Mogadishu után Dadaab a legnagyobb szomálik lakta település. Ennek az óriási embertömegnek a napi ellátása még a különféle humanitárius szervezetek segítségével is hatalmas feladatot ró a befogadó államokra. Nem beszélve arról, hogy a körülmények és a kilátástalan helyzet miatt a táborok a bűnözés, a nemi erőszak, a járványok és a radikális ideológiák térnyerésének melegágyai.

Szintén említést érdemel még a Nílus kérdése. Az Etióp-felföldön eredő Kék-Nílus vízhozama kulcsfontosságú a komplexumon kívüli Egyiptom számára. Addisz-Abeba ugyanakkor egyre nagyobb mértékben szeretné kiaknázni a folyó nyújtotta vízienergia-kapacitást, és más államoknak is (Szudán, Dél-Szudán) vannak hasonló tervei. Ez oly mértékben csökkentené az alsóbb szakaszok hozamát, ami elfogadhatatlan Kairó számára. Nem véletlen, hogy Egyiptom még a fegyveres beavatkozást sem zárta ki arra az esetre, ha a tervezett gátak elkészülnének.

Kelet-Afrika regionális folyamataira két szervezet, a Kormányközi Fejlesztési Hatóság (IGAD) és a Kelet-afrikai Közösség (EAC) bír hatással. Az 1986-ban létrejött IGAD fő célja az volt, hogy a térségben rendszeresen pusztító szárazságok következményeit enyhítse, és a tagok közös stratégiát alakítsanak ki az éhínségek elkerülésére. Napjainkra azonban a szervezet fő céljává a regionális konfliktusok kezelése vált, és a hatóság különösen aktív a szomáliai államépítési folyamatban. Az EAC ezzel szemben egy gazdasági integrációs kísérlet, amelynek célja a térség egykori brit gyarmatainak (Uganda, Kenya, Burundi, Tanzánia) és Ruandának az egymáshoz való közelítése közös valuta bevezetésével, illetve a kereskedelmet gátló akadályok lebontásával.

A közép-afrikai prekomplexum

A közép-afrikai térség nem csupán Afrika, de Földünk egyik legelmaradottabb régiója is. Az éghajlat és az ennek következményeként kialakult növénytakaró (őserdő), a domborzati viszonyok és a tengerektől való távolság miatt az állam kiépülése itt ment végbe a legkevesbé az összes vizsgált afrikai térség közül. Különösen igaz ez a nyugat-európai kiterjedésű

Kongói Demokratikus Köztársaságra (KDK) és a Közép-afrikai Köztársaságra (KAK). A helyzet paradoxonát jól mutatja, hogy az 1994-es népiirtáson túllépő, ma szilárd – igaz, az autoriter tendenciákat sem nélkülöző – kormányzattal rendelkező, 23 ezer km² kiterjedésű, 10 millió lakosú Ruandának közel akkora beleszólása van a nála százszor nagyobb (2,3 millió km²) kiterjedésű, 76 milliós lakosságú KDK belügyeibe, mint a kinshasai központi kormányzatnak. A kilencvenes évek két kongói polgárháborújába – amely közül a másodikat „Afrika világháborújának” is nevezi a szakirodalom – a kontinens 12 országa keveredett bele a kormányerők vagy a lázadó frakciók oldalán – elsősorban az ország területén található mesés ásványkincsvagyon megszerzése céljából. Az egyes becslések szerint közel 5 millió halálos áldozattal járó konfliktus teljesen erodálta az állam intézményét a KDK-ban, és nagymértékben elősegítette a térség „dárfürizálódását”: bár 2002-ben a felek formálisan békét kötöttek, és 2003-ban hivatalba lépett egy átmeneti kormány, a helyzet mindmáig ingatag, és a különféle milíciák tevékenysége következtében – dacára az ENSZ-erők jelenlétének – a harcok fel-fellángolnak a térségben. Az egyértelműen a közép-afrikai prekomplexum részét képező Ruanda mellett ebben szerepe van Ugandának is. A fokozott nemzetközi jelenlét ellenére kicsi az esély rá, hogy a helyzet a közeljövőben stabilizálódjon, így a KDK leszakadása tovább fog folytatódni.

Hasonló a helyzet a Közép-afrikai Köztársaság esetében is, amelynek legújabb, 2012-ben felángolt, egyre inkább vallási jelleget öltő (muszlim–keresztény ellentét) belháborúja a korábbiakat is felülmúló káoszba sodorta az országot. Míg Kongó esetében Ruanda és Uganda, a KAK esetében Csád igyekszik gátat szabni a válság továbbgyűrűzésének. N'Djamena komoly katonai és politikai kapacitásokkal, illetve háborús tapasztalatokkal rendelkezik (csapatai legutóbb a francia erőket is támogatták Maliban), azonban egyelőre ez is kevésnek bizonyult a térség stabilizálásához. Hasonlóan kudarcot vallottak a Közép-afrikai Gazdasági Közösség, az ECCAS erőfeszítései is. Bár FOMUC elnevezésű kontingensük évek óta jelen volt Banguiban, nem volt képes megakadályozni az erőszak eskalációját. A térség viszonylagos stabilitásnak örvendő országai – Kamerun, Gabon, Kongói Köztársaság – együtt sem képesek jelentős biztonsági aktorként fellépni, sőt a két elhúzódó közép-afrikai konfliktus következményei – elsősorban a menekültek nagy száma miatt – már-már saját belső biztonságukat is fenyegetik.

Mint említettük, a térség számára óriási kihívást jelent az úgynevezett „dárfürizáció” jelensége, vagyis a különféle, az egyes állami entitásoktól független milíciák tevékenysége. A KDK-ban működő M–23 mozgalom, a KAK-ban tevékenykedő Szeleka, vagy az ugandai gyökerű, a hírhedt Joseph Kony vezette Úr Ellenállási Hadserege (LRA), kihasználva a porózus határokat, jelentős területekre terjeszti ki műveleteit, és fokozódó nyomás esetén egész egyszerűen átteszik székhelyüket egy szomszédos ország területére. Működésüket általában a központoktól távoli ásványkincs-lelőhelyek (gyémánt, koltán) ellenőrzésével igyekeznek biztosítani, de hasonlóan jelentős hasznot hoz számukra az illegális vadászat (elefántcsont). Bár az egyes milíciák létszáma legfeljebb pár ezer fő körül mozoghat, a rossz terepviszonyok, az óriási terület és nem utolsósorban ellenfelek gyengesége (például helikopterek hiánya) miatt szinte lehetetlen a felszámolásuk, miközben egy-egy akciójukkal több tíz- és százazres menekülthullámot képesek elindítani.

Mindezek miatt nem véletlen, hogy biztonsági problémáinak kezelésében a térség külső aktorokra szorul. A Közép-afrikai Köztársaság Mali után a francia haderő második műveleti területe lett a térségben, és mindkét válság kapcsán sor került, illetve folyamatban van az Európai

Unió missziójának telepítése is. Az ECCAS elégtelen képességeit MISCA néven egy afrikai uniós művelet igyekszik áthidalni, sőt szóba került a misszió ENSZ-átvétele is. A közelmúltban az afrikai kontinens felé egyébként csak mérsékelt érdeklődést mutató Egyesült Államok is fokozta jelenlétét Közép-Afrikában, amikor megerősítette az Ugandában állomásozó, alapvetően Kampalának az LRA elleni harcát támogató különleges erőinek számát és képességeit.

Mindezek ellenére a térségben nagyon nehéz összefüggő biztonsági mechanizmusokat észlelni. Az egyes konfliktusok nem vagy alig hatnak egymásra, az interdependencia gyenge és esetleges. A KDK belső válsága ugyan egyfajta biztonsági fekete lyukként érinti környezete összes államát, de ennek ereje és előjele meglehetősen eltérő: míg az ország keleti szomszédjai az erőforrások ellenőrzésével a legfőbb haszonélvezői az elhúzódó konfliktusnak, a Kongói Köztársaság vagy a KAK számára ez egyértelműen destabilizáló erőként hat. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a közép-afrikai prekomplexum esetében a közeljövőben nem várható előrelépés. Az államiság szinte teljes hiánya (KDK, KAK), illetve az állam gyengesége (Kamerun, Gabon) nem teszi lehetővé a biztonsági folyamatok rendszereződését valamiféle regionális egység felé. Így az egyes válságok partikulárisak és korlátozottak maradnak – ha kiterjedésükben nem is, de belső dinamikáikban mindenképpen.

Összegzés, kitekintés

A szubszaharai régió biztonsági helyzete napjainkban a félig tele – félig üres pohár tipikus esetéhez hasonlítható. A dél-afrikai regionális komplexumban – a Dél-afrikai Köztársaságnak és a feltörekvő Angolának köszönhetően – alapvetően stabilitást és az államszerkezet erősödését, illetve erőteljes gazdasági növekedést tapasztalunk. Úgy tűnik, Nyugat-Afrika is túljutott a kilencvenes évek „holtpontján”, és képes a stabilitás útjára lépni. A jelenlegi konfliktusok vagy más RSC-k hatására alakultak ki (Mali), vagy nincs regionális jelentőségük (Bissau-Guinea). A kelet-afrikai protokomplexum ugyanakkor nem tud túllépni a szomáliai és szudáni instabilitás okozta kihíváson: bár egyes államok (Etiópia, Uganda) mindezek ellenére erőteljesen fejlődnek, mások (Kenya) továbbra is szenvednek ezek következményeitől. Intő jel, hogy az elmúlt évek sokakban nagy reményeket keltő eredményei (Dél-Szudán függetlensége, a szomáli központi kormány 2012-es megalakulása, az al-Sabáb kiszorítása a nagyobb városokból) sem hoztak látványos javulást a térség biztonságában, sőt sok esetben inkább rontották azt. Közép-Afrikában pedig – a külső erőfeszítések ellenére – továbbra is nagyfokú dezintegráció és az állam gyengesége figyelhető meg.

Kétségtelen tény, hogy az északnyugat-délkelet tengely Atlanti-óceán felé eső részén jelentősen csökkent a konfliktusok száma, és komoly előrelépés történt a regionális együttműködés terén is (bár itt is van még hová fejlődni). Látványosan növekedett az egyes országok gazdasági teljesítménye, és megjelent egy korábban nem létező középosztály is. Ugyanakkor a társadalom alsóbb rétegeivel a központi kormányzat továbbra sem tud mit kezdeni, a szociális háló gyenge, a társadalmi mobilitás nem kielégítő. A gazdasági növekedés motorja pedig elsősorban a nyersanyagexport, miközben alig folyik késztermék-előállítás a kontinensen. A fent említett tengelytől keletre ugyanakkor az államok fejlődése esetleges, és a regionális konfliktusok komoly fenyegetést jelentenek annak fenntarthatóságára.

Az afrikai regionális biztonsági komplexum (48 ország)

Komplexum/ország	Terület (km ²)	Lakosságszám (millió)				GDP (milliárd USD) ¹¹				Védelmi kiadások (millió USD)			
		1994	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012	1992	1999	2006	2012
Afrikai RSC	24615718	597	670	813	950	479	577	823	1067	9237	15759	15928	16725
Dél-Afrika	1219912	38,2	42,9	47,7	51,1	165	196	260	307	4863	2892	4581	4785
Nigéria	923768	105	119	143	168	54	62	119	176	541	1165	1067	2100
Angola	1246700	11,7	13,5	17,1	20,8	16	19	38	64	148	5264	3151	3827
Szudán	2505813	23,6	27,8	32,3	37,1	na.	na.	na.	34	505	1245	2296	na.
Kenya	582676	26,6	30,4	36,7	43,1	13	15	19	25	483	396	547	694
Etiópia	1127127	55,1	64,1	78,2	91,7	5	8	13	24	212	1252	471	329
Ghána	239460	16,3	18,3	21,9	25,3	9	12	17	19	46	67	85	119
Uganda	232040	20,0	23,5	29,7	36,3	3	6	10	15	77	210	263	250
Szenegeál	196190	8,4	9,6	11,5	13,7	5	6	8	10	120	131	191	na.
Csád	1284000	6,7	8,0	10,3	12,4	2	2	5	7	na.	46	na.	na.
Ruanda	23338	5,7	7,8	9,6	11,4	1	1	2	4	130	106	75	76
Burundi	24830	6,1	6,5	8,0	9,8	1	1	1	2	60	73	63	57
...													

11 GDP 2005-ös árfolyamon USD

11. VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

1. A regionális biztonsági komplexumok koncepciója (Balogh István – Háda Béla – Varga Gergely)

- ADLER, Emanuel – BARNETT, Michael (eds.): *Security Communities*. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – de WILDE, Jaap: A biztonsági elemzés új keretei. In PÓTI László (szerk.): *Nemzetközi biztonsági tanulmányok*. Zrínyi, Budapest, 2006, 53–112.
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – de WILDE, Jaap: *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London, 1998.
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole (eds.): *Regions and Powers – The Structure of International Security*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole: After the Return to Theory: The Past, Present and Future of Security Studies. In. Alan Collins (ed.): *Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
- BUZAN, Barry: *People, States and Fear*. European Consortium for Political Research (ECPR), Colchester, reprinted in 2009.
- COLLINS, Alan: Introduction. In COLLINS, Alan (ed.): *Contemporary Security Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2007.
- CROCKER, Chester A. – HAMPSON, Fen Osler – AALL, Pamela (eds.): *Rewiring Regional Security in a Fragmented World*. United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 2011.
- DEUTSCH, Karl et al.: *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton University Press, Princeton, 1957.
- DEUTSCH, Karl et al.: Political Community and the North Atlantic Area. In NELSEN, Brent F. – STUBB, Alexander (eds.): *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*. Third edition. Lynne Rienner Publishers, London, 2003, 121–143.
- FÜRSTENBERG, Michael: „Conflict Beyond Borders”: *Conceptualizing Transnational Armed Conflict*. Institut für Sozialwissenschaften (ISW), Braunschweig, 2010.
- JERVIS, Robert: Security Regimes. *International Organization*, vol. 36. no. 2. Spring 1982. 357–378.
- KISSINGER, Henry A.: *Diplomacy*. Simon & Schuster Paperbacks, New York, 1994.
- KISSINGER, Henry A.: *Nuclear Weapons and Foreign Policy*. Harper & Row, New York, 1957.
- McSWEENEY, Bill: *Security Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- PALÁNKAI TIBOR: *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula, Budapest, 2004.
- VENNESSON, Pascal: Europe's Grand Strategy: The Search for a Postmodern Realism. In CASARINI, Nicola – MUSU, Constanza (eds.): *European Foreign Policy in an Evolving International System. The Road Towards Convergence*. Palgrave Macmillan, New York, 2007, 12–26.

2. Az észak-amerikai regionális biztonsági komplexum (Balogh István – Varga Gergely)

- BEITTEL, June S.: *Mexico's Drug Trafficking Organizations: Source and Scope of the Violence*. Congressional Research Service Report, 2013 April.
- Canada First Defence Strategy*. National Defense and the Canadian Armed Forces, 2008
- CHAPIN, Paul H.: Into Afghanistan: The Transformation of Canada's International Security Policy Since 9/11. *American Review of Canadian Studies*, vol. 40, no. 2, June 2010, 189–199.
- GEREBEN SCHAEFER, Agnes – BAHNEY, Benjamin – RILEY, K. Jack: *Security in Mexico: Implications for U.S. Policy Options*. RAND Corporation, 2009.
- GRIFFITH, Ivelaw L.: *The Caribbean Security Scenario at the Dawn of The 21st Century: Continuity, Change, Challenge*. North-South Agenda Papers Number Sixty-Five, University of Miami, 2003
- HOPE, Alejandro: Peace now? Mexican security policy after Felipe Calderón. Inter American Dialogue Latin America Working Group – Working Paper, 2013 January.
- MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Eötvös József Kiadó, Budapest, 2004.
- MEYER, Peter J. – SEELKE, Clare Ribando: *Central America Regional Security Initiative: Background and Policy Issues for Congress*. Congressional Research Service Report, 2013 May 7.
- PAQUIN, Jonathan: Canadian Foreign And Security Policy: Reaching a Balance Between Autonomy and North American Harmony in the Twenty-First Century. *Canadian Foreign Policy* 15(2), 2009, 99–108.
- Preventing a Security Crisis in The Caribbean*. A Report by the United States Senate Caucus on International Narcotics Control, 2012 September.
- Securing an Open Society: Canada's National Security Policy*, April 2004.
- SEELKE, Clare Ribando – FINKLEA, Kristin M.: U.S.-Mexican Security Cooperation: The Mérida Initiative and Beyond. *CRS Report*, June 12, 2013.

3. Az európai regionális biztonsági komplexum (Tálas Péter)

- ASMUS, Ronald D.: *A NATO kapunyitása*. Zrínyi, Budapest, 2003.
- BABOS Tibor: *Az európai biztonság öt központi pillére*. Zrínyi, Budapest, 2007.
- Cebr's World Economic League Table, Centre for Economics and Business Research, 2013. december 28.
- CSABA László: *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai, Budapest, 2006.
- CSDP <http://www.csdpmap.eu/>
- CSIKI Tamás: A gazdasági válság hatása Magyarország és egyes szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. I–III. *SVKK Elemzések*, 2013/9., 2013/10., 2013/11.
- CSIKI Tamás: Egység a sokféleségben. *Nemzet és Biztonság*, 2009. 9. sz. 55–65.
- CSIKI Tamás: Sokféleség – egységben. *Nemzet és Biztonság*, 2009. 10. sz. 57–66.

- European Geostrategy's 'Audit of Major Powers': the world's fifteen most powerful countries in 2014. <http://www.europeangeostrategy.org/>
- GAZDAG Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest, 2011.
- GERSCHENKRON, Alexander: *Gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Gondolat, Budapest, 1984.
- JUHÁSZ József – MÁRKUSZ László – TÁLAS Péter – VALKI László: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Zrínyi, Budapest, 2003.
- KISS J. László (szerk.): *A huszonötök Európai*. Osiris, Budapest, 2005.
- KISS J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.
- KISS J. László (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- SZENES Zoltán – TÁLAS Péter (szerk.): *Tíz éve a NATO-ban*. Zrínyi, Budapest, 2009.
- TÁLAS Péter: Integrációk szorításában. A kelet-közép-európai térség biztonságáról 1990–2010. In HÁDA Béla et al. (szerk.): *Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010.
- VINCZE Hajnalka: Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikai dimenziója a transzatlanti kapcsolatok és az integrációs dilemmák szorításában. In VINCZE Hajnalka – PÓTI László – TÁLAS Péter (szerk.): *Az Európai Unió biztonság- és védelempolitikai dokumentumai*. I. ZMNE SVKI – Chartapress, Budapest, 2003. 11–27.

4. Oroszország és a posztszovjet térség (Sz. Bíró Zoltán)

- A rendszerváltás a Szovjetunióban a tények tükrében (1989–1991)*. Posztszovjet füzetek IX. 1993.
- DEÁK András – PÓTI László – RÁCZ András: A posztszovjet térség mint biztonságpolitikai kihívásforrás. In Deák Péter (szerk.): *Biztonságpolitikai kézikönyv*. Osiris, Budapest, 2007. 348–382.
- GLEBKOVA, Irina: *Hogyan boldogul Oroszország a demokráciával*. Posztszovjet füzetek XVI. 2008.
- Jelcin és a jelcinizmus. (Szakértői jelentés)*. Posztszovjet füzetek XI. 1993
- Konyec Jelcinscsina*. Posztszovjet füzetek XIV, 1999.
- KRAUSZ Tamás – Sz. Bíró Zoltán (szerk.): *Peresztrojka és tulajdonáthelyezés*. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2003.
- Sz. Bíró Zoltán: A posztszovjet térség biztonságának elmúlt 25 éve. I. *Nemzet és Biztonság*, 2014. 3. sz.
- Sz. Bíró Zoltán: A posztszovjet térség biztonságának elmúlt 25 éve. II. *Nemzet és Biztonság*, 2014. 4. sz.
- Sz. Bíró Zoltán: A posztszovjet térség biztonságának elmúlt 25 éve. III. *Nemzet és Biztonság*, 2014. 5. sz.

- Sz. BÍRÓ Zoltán: A putyini rendszer: kísérlet a hatalom stabilitásának újratéremtésére. *Tiszatáj*, 2013. augusztus, 119–127.
- Sz. BÍRÓ Zoltán: Az „irányított demokrácia” putyini világa. *Mozgó Világ*, 2010. november. <http://mozgovilag.com/?p=4017>
- Sz. BÍRÓ Zoltán: Oroszország és Kelet-Közép-Európa. *Az Elemző*, 2008. 1. sz.
- Sz. BÍRÓ Zoltán: *Oroszország visszatérése*. Posztszovjet füzetek XVII. Russica Pannonica, 2008.
- Sz. BÍRÓ Zoltán: *Oroszország: válságos évek*. Posztszovjet füzetek XVIII. Russica Pannonica, 2012.
- SZILÁGYI Ákos: Oroszország el-KKK-sodása. In Szilágyi Ákos: *Oroszország elrablása*. Budapest, 1999.

5. A Közel-Kelet (Gazdik Gyula)

- ANDOR László – TÁLAS Péter – Valki László: *Irak – háborúra ítélve*. Zrínyi, Budapest, 2004.
- BUSH, George W.: *Döntési helyzetek*. Ulpius-Ház, Budapest, 2010.
- CLINTON, William J.: *Életem*. Ulpius-Ház, Budapest, 2004.
- CSICSMANN László: *Islám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 2008.
- GAZDIK Gyula: A közel-keleti térség. In *20. századi egyetemes történet*, II. k. (Európán kívüli országok). Osiris, Budapest, 2005, 272–294.
- GILBERT, Martin: *Izrael története*. Pannonica, Budapest, 1998.
- GOLDSCHMIDT, Arthur Jr.: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas, Budapest, 1997.
- J. NAGY László: Az arab országok története a XIX–XX. században. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- KEEGAN, John: *Az iraki háború*. Európa, Budapest, 2004.
- Külügyi Szemle, 2012. 1., „arab tavasz” - különszám
- LUGOSI Győző (szerk.): *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- N. RÓZSA Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005.
- OSZETZKY Tamás: *Arab–izraeli háborúk, 1948–1982*. Zrínyi, Budapest, 1984.
- ROSTOVÁNYI Zsolt: *A Közel-Kelet története, 1918–1991*. Kossuth, Budapest, 2011.
- ROSTOVÁNYI Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina, Budapest, 2006.
- ROSTOVÁNYI Zsolt: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. In BALOGH András – ROSTOVÁNYI Zsolt – BÚR Gábor – ANDERLE Ádám: *Nemzet és nacionalizmus*. Korona, Budapest, 2002, 19–158.

6. A dél-ázsiai regionális biztonsági komplexum (Háda Béla)

- ASHRAF, Tariq M.: Doctrinal Reawakening of the Indian Armed Forces. *Military Review*. November-December 2004. 53–62.
- CURTIS, Lisa – SCISSORS, Derek: The Limits of the Pakistan-China Alliance. *Backgrounders*. No. 2641, January 19, 2012.
- Freedom to Use the Seas: India's Maritime Military Strategy*. New Delhi, Integrated Headquarters Ministry of Defence, 2007.
- GARVER, John W.: China's Kashmir Policies. *India Review*, vol. 3. no. 1. 2004. 1–24.
- GUHA, Ramachandra: *India After Gandhi – The History of the World's Largest Democracy*. Harper Perennial, New York, 2008.
- HÁDA Béla: A nagykorú óriás – India szerepe és lehetőségei a 21. század második évtizedében. In Grünhut Zoltán – Vörös Zoltán (szerk.): *Az átalakuló világrend küszöbén*. Publikon Kiadó, Pécs, 2013. 231–253.
- HÁDA Béla: Miniháború a világ tetején – az 1999. évi kargili konfliktus. In HÁDA et al. (szerk.): *Nemzetek és birodalmak*. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2010, 247–260.
- HÁDA Béla: Pakisztán és Kína stratégiai kapcsolatainak fejlődése Pervez Musarraf kormánya alatt (1999–2008). In. Szerk. MAJOROS István et al.: *Háborúk, békék, terroristák*. ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2012, 247–271.
- Indian Maritime Doctrine (INBR-8). Government of India, New Delhi: Integrated HQ, Ministry of Defence, 25 April, 2004.
- KHURANA, Gurpreet S.: Aircraft Carriers and India's Naval Doctrine. *Journal of Defence Studies*. Summer, 2008. 98–108.
- LATIF, Amer S. – LOMBARDO, Nicholas: *U.S.–India Defence Trade*. Center for Strategic and International Studies, June 2012.
- LAVOY, Peter (ed.): *Asymmetric Warfare in South Asia: The Causes and Consequences of the Kargil Conflict*. Cambridge University Press, 2009.
- LOMBARDO, Nicholas R.: India's Defense Spending and Military Modernization. *CSIS, Current Issues* No. 24. 2011.
- MAJOROS Pál: Az Európai Unió és India gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai. *EU Working Papers*, 4. sz. 2003. 50–67.

7. Az északkelet-ázsiai szubkomplexum (Matura Tamás)

- Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China. Office of the Secretary of Defense, 2013.
- Asian Studies – 2011. Szerk.: MATURA Tamás. Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2011.
- BADER, Jeffrey A.: Obama and China's rise : an insider's account of America's Asia strategy. Washington, D.C., 2012.

- BATEMAN, Sam – EMMERS, Ralf (eds.): *Security and international politics in the South China Sea: towards a cooperative management regime*. London – New York, 2009.
- BOLT, Paul J. – CHANGHE, Su – CROSS, Sharyl (eds.): *The United States, Russia and China: confronting global terrorism and security challenges in the 21st century*. London, 2008
- BROWN, Kerry (ed.): *China 2020: the next decade for the People's Republic of China*. Oxford, 2011.
- CALLAHAN, William A. – BARABANTSEVA, Elena (eds.): *China orders the world: normative soft power and foreign policy*. Washington, D.C., 2011.
- China's national-security overhaul. *IISS Strategic Comments*, vol. 20, Comment 8 - March 2014.
- CLEGG, Jenny: *China's global strategy: towards a multipolar world*. London – New York, 2009.
- EMMOTT, Bill: *Rivals: how the power struggle between China, India and Japan will shape our next decade*. London, 2008.
- FISHER, Richard D.: *China's military modernization: building for regional and global reach*. London, 2008.
- FRAVEL, M. Taylor: *Strong borders, secure nation: cooperation and conflict in China's territorial disputes*. Princeton – Oxford, 2008.
- GILL, Bates: *Rising star: China's new security diplomacy*. Washington, D.C., 2007.
- KISSINGER, Henry: *On China*. Penguin Group, Canada, 2013.
- LAI, Hongyi: *The domestic sources of China's foreign policy: regimes, leadership, priorities, and process*. London – New York, 2011.
- MATSUDA, Yasuhiro: Japan's National Security Policy: New Directions, Old Restrictions. *Asia-Pacific Bulletin*, East-West Center, no. 95, February 23, 2011.
- MATURA Tamás – MÉSZÁROS Tamás: *A japán „normalizáció” és Kína*. Magyar Külügyi Intézet, MKI-tanulmányok, 2013/25.
- National Defense Program Guidelines for FY 2011 and beyond. Ministry of Defense, Japan, 2010.
- National Security Strategy of Japan. December 17, 2013.
- RÁCZ Lajos: A kínai stratégiai gondolkodás központi fogalma: az össznemzeti erő. *Hadtudomány*, 2005. 4. sz.
- SHIRK, Susan L.: *China: fragile superpower*. Oxford, 2008
- SMITH, Sheila A.: A Sino-Japanese Clash in the East China Sea. Contingency Planning Memorandum No. 18, Council on Foreign Relations, April 2013.
- SNYDER, Scott: *China's rise and the two Koreas: politics, economics, security*. London, 2009.
- STERN, Jonathan (ed.): *Natural gas in Asia: the challenges of growth in China, India, Japan and Korea*. Oxford, 2008.
- SWENSON-WRIGHT, John: Is Japan Truly 'Back'? Prospects for a More Proactive Security Policy. *Briefing Paper*, The Royal Institute of International Affairs, 2013.
- White Book: The Diversified Employment of China's Armed Forces. Information Office of the State Council, The People's Republic of China, April 2013.
- XIAO, Tiefeng: Misconceptions About China's Growth in Military Spending. *The Carnegie Endowment for International Peace*, May 28, 2013.

8. A délkelet-ázsiai szubkomplexum (Háda Béla)

- BEESON, Mark – BELLAMY, Alex J.: *Securing Southeast Asia – The politics of security sector reform*. Routledge, New York, 2008.
- CORFIELD, Justin: *The History of Vietnam*. Greenwood Press, Westport, Connecticut – London, 2011.
- FINK, Christina: Militarization in Burma's ethnic states: causes and consequences. *Contemporary Politics*, vol. 14, no. 4, 2008. 447–462..
- HÁDA Béla: A mianmari katonai diktatúra húsz esztendeje és a 2010. évi választások. *ZMNE SVKI Elemzések*, 2010/15.
- HÁDA Béla: Tábornokok a keresztútban – Mianmar az ázsiai hatalmi érdekszférák metszetében. *Külügyi Szemle*, 2012. 3. sz. 164–188.
- KIVIMAKI, Timo – PASCH, Paul: *The Dynamics of Conflict in the Multiethnic Union of Myanmar*. PCIA –Country Conflict-Analysis Study, Friedrich Ebert Stiftung, October 2009.
- PALIT, Amitendu: „India's Look East Policy: Reflecting the Future”. Institute of South Asian Studies, *ISAS Insights*, no. 96. 5 April 2010.
- SCOTT, David: „The 'Great Game' between India and China : 'The Logic of Geography'”. *Geopolitics*, no. 13. 2008. 1–26.
- Thailand: Political Turmoil and the Southern Insurgency. International Crisis Group, *Asia Briefing*, No. 80, 28 August 2008.

9. A dél-amerikai regionális biztonsági komplexum (Budai Ádám – Csiki Tamás)

- BEITTEL, June S.: Columbia: Background, U.S. Relations, and Congressional Interest. CRS Report for Congress, RL 32250, 2012.
- BUZAN, Barry: New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century. *International Affairs*, vol. 67. no. 3. July 1991, 431–451.
- JERVIS, Robert: Security Regimes. *International Organization*, vol. 36. no. 2. Spring 1982. 357–378.
- Latin America and Caribbean. The Military Balance 2012. *IISS London*, 2013. 415–476.
- Policy for the Consolidation of Democratic Security. Ministry of National Defense, Colombia, 2007.
- SIPRI Military Expenditures Database 2013.

10. Afrika és a regionális biztonsági komplexumok elmélete (Hettyey András – Marsai Viktor)

- AL-HADI, Mohamed al-Amin Mohamed: Mapping Somali Islamists. 2010. <http://www.scribd.com/doc/37038154/23/Alu-Sheikh-aka-Altajammu>.
- BÚR Gábor: *A szubszaharai Afrika története 1914–1991*. Kossuth, Budapest, 2011.
- BÚR Gábor: Gyenge államok és államkudarcok Afrikában. In MARTON Péter (szerk.): *Államok és államkudarcok a globalizálódó világban*. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja. 2006, 194–211.
- BÚR Gábor: Nemzeti eszmék és folyamatok Afrikában. In BALOGH András (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Korona, Budapest, 2002, 287–405.
- BÚR Gábor: The Second Scramble – a második versenyfutás Afrikáért. *Külügyi Szemle*, 2008. 4. sz. 3–16.
- CLAPHAM, Christopher: *Africa and the International System*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- FAGE, J. D. – TORDOFF, William: *Afrika története*. Osiris, Budapest, 2004.
- FERGUSON, Niall: The Axis of Upheaval. *Foreign Policy*, 2009 March/April, 56–58.
- GETTLEMAN, Jeffrey: The Most Dangerous Place in the World. *Foreign Policy*, 2009 March/April, 60–69.
- GHANI, Ashraf – LOCKHART, Clare: *Fixing Failed States: A Framework for Rebuilding a Fractured World*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2008.
- GILPIN, Raymond: *Counting the Costs of Somali Piracy*. Center for Sustainable Economies, US Institution of Peace, 2009. <http://www.usip.org/publications/counting-the-costs-somali-piracy>.
- HETTYEY András: Szomália 2011 elején – van ok a bizakodásra? *Sereg Szemle*, 2011. 2. sz. 177–184.
- HETTYEY András: Szomália története és a környező országok szerepvállalása 2004 óta. *Külügyi Szemle*, 2008. 4. sz. 94–118.
- HETTYEY, András: *Living with a Failed State: Somalia, the East African Regional Security Complex and the EU*. Centre Européen de recherche pour la PESC, Sorbonne, 2012.
- International Crisis Group: Ethiopia: Ethnic federalism and its discontents, 2009.
- KAISER Ferenc: A túlnépesedés és globális biztonsági kihívásai. *Nemzet és Biztonság*, 2011. 8. sz. 27–36.
- KAPLAN, Robert D.: *Surrender or Starve. Travels in Ethiopia, Sudan, Somalia, and Eritrea*. Vintage Books, New York, 2003.
- MARSAI Viktor – HETTYEY András: *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika Szarván*. Publikon, Pécs, 2013.
- MARSAI Viktor: A Kenyai Védelmi Erők szomáliai harcai. *Felderítő Szemle*, 2013. 3–4. sz. 65–98.
- MARSAI Viktor: Az arab tavasz és Szomália. *Nemzet és Biztonság*, 2011. 10. sz. 24–32.
- MARSAI Viktor: The Changing Security Situation in Somalia. The Decline of al-Shabaab and the New Age of Warlords? *Tradecraft Review Periodical of the Scientific Board of Military Security Office*, 2011. 2. sz. 53–64.

- MARSAI Viktor: Újabb adalékok a szomáliai kalózkodás jelenségéhez a 2010/2011-es téli „kalózkodás” és a 2010-es összesített adatok tükrében. *Haditechnika*, 2011. 5. sz. 10–12.
- MENKHAUS, Ken: The Crisis in Somalia: Tragedy in Five Acts. *African Affairs*, 106/204 (2007), 357–390.
- NUGENT, Paul: *Africa Since Independence*. New York, Palgrave MacMillan, 2004.
- PATRICK, Stewart: *Weak Links. Fragile States, Global Threats and International Security*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2011.
- WRIGHT, Stephen (szerk.): *African Foreign Policies*. Westview Press, Boulder, 1999.

